

Uluslararası

30. Yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Zorunlu Göç Sempozyumu

(18-19 Ekim 2019)

International

30th Anniversary of the Forced Migration from Bulgaria to Turkey Symposium

(18-19 October 2019)

Tam Metin Bildiri Kitabı
Proceedings

Editörler / Editors

Turan GÖKÇE

Beycan HOCAOĞLU

İZMİR - 2020

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayın No:16



Uluslararası

30. Yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Zorunlu Göç

Sempozyumu

(18-19 Ekim 2019)

International

30th Anniversary of the Forced Migration from Bulgaria to Turkey

Symposium

(18-19 October 2019)

Tam Metin Bildiri Kitabı

Proceedings

Editörler/ Editors

Turan GÖKÇE

Beycan HOCAOĞLU

İzmir – 2020

TÜRKİYE



İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayın No: 16

Bu eserin, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 30.12.2020 tarih ve 2020/45 sayılı toplantısında alınan 05numaralı kararı uyarınca, elektronik kitap olarak yayımlanmasına karar verilmiştir.

Her hakkı saklıdır.

© İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları

2020

Sertifika No: 23705

Editörler/Editors: Prof. Dr. Turan GÖKÇE
Dr. Öğr. Üyesi Beycan HOCAOĞLU

Kapak Tasarım/Cover Design: Dr. Öğr. Üyesi Beycan HOCAOĞLU

İç Tasarım/ Interior: Özer CHATIP

ISBN: 978-605-81050-5-8

Uluslararası 30. Yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Zorunlu Göç Sempozyumu (2019: İzmir) Uluslararası 30. Yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Zorunlu Göç Sempozyumu: Tam Metin Bildiri Kitabı, 18-19 Ekim 2019, İzmir = International 30th Anniversary of the Forced Migration from Bulgaria to Turkey Symposium : Proceeding, 18-19 October 2019, Izmir / Editörler: Turan GÖKÇE, Beycan HOCAOĞLU.-- İzmir : İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2020.

Çevrimiçi (302 sayfa: şekil, tablo). -- (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi; Yayın No: 16)
ISBN: 978-605-81050-5-8

1.Zorunlu Göç -- Türkiye – Sempozyumlar
I. Gökçe, Turan II. Hocaoğlu, Beycan

Adres :İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörlüğü, Balatçık Yerleşkesi, 35620 Çiğli
İzmir, Türkiye

Telefon : +90 232 329 3535 / 1255

E-posta : ykb@ikc.edu.tr

Belge-geçer : +90 232 386 0888

Web : ykb.ikc.edu.tr

Eserin hukuki ve etik sorumluluğu yazarlara aittir. Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın yayın hakkı İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'ne aittir. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz. All rights reserved © İzmir Kâtip Çelebi University Press, 2020. No part of this book may be reproduced in any form or by any electronic or mechanical means including information storage systems without permission in writing from the publisher, except by a reviewer who may quote brief passages in a review.

Sempozyum/ Symposium

Onur Kurulu/ Honorary Board

Erol AYYILDIZ, T.C. İzmir Valisi

Prof. Dr. Refik TURAN, Türk Tarih Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Saffet KÖSE, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu/ Organizing Committee

Prof. Dr. Turan GÖKÇE, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Prof. Dr. Cahit TELCİ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞENEL, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Beycan HOCAOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Coğrafya Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi İrfan KOKDAŞ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Haris MACİC, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Sekretarya/ Secretariat

Metin SEYYAR

Oğuz ŞENTÜRK

Özer CHATIP

Özge KOBAK

Zarife ALBAYRAK

Zeynep BAŞPINAR

Sempozyum/ Symposium

Bilim Kurulu/ Science and Referee Committee

- Prof. Dr. Emin ATASOY, Uludağ Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ, İstanbul Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ, ODTÜ/ Türkiye
Prof. Dr. Ramazan BİÇER, Sakarya Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Turan GÖKÇE, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/ Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mila MAEVA, Bulgarian Academy of Sciences/ Bulgaria
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi/ Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nikolai VUKOV, Bulgarian Academy of Sciences/ Bulgaria

Katılımcılar/ Participants

- Prof. Dr. Çağrı ERHAN, Altınbaş Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Dimitar BECHEV, European Policy Institute/ Bulgaria
Prof. Dr. Emin ATASOY, Uludağ Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Magdalena ELCHİNOVA, New Bulgarian University/ Bulgaria
Prof. Dr. Nedim İPEK, Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Nurcan BAKLACIOĞLU, İstanbul Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Ortadoğu Teknik Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ramazan BİÇER, Sakarya Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Turan GÖKÇE, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Zeynep ZAFER, Ankara Üniversitesi/ Türkiye
Doç. Dr. Ali DAYIOĞLU, Lefke Avrupa Üniversitesi/ KKTC
Assoc. Prof. Dr. Mila MAEVA, Bulgarian Academy of Sciences/ Bulgaria
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi/ Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nikolai VUKOV, Bulgarian Academy of Sciences/ Bulgaria
Doç. Dr. Nuri KORKMAZ, Bursa Teknik Üniversitesi/ Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ayla HOCAOĞLU UZUNKAYA, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/ Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Beycan HOCAOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/ Türkiye

Sempozyum/ Symposium

- Dr. Öğr. Üyesi Hasan DEMİRHAN, Kırklareli Üniversitesi/ Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi/ Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nihan CİĞERCİ ULUKAN, Ordu Üniversitesi/ Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞENEL, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/ Türkiye
Assist. Prof. Dr. Yelis EROLOVA, Bulgarian Academy of Sciences/ Bulgaria
Öğr. Gör. Dr. Gözde ÖZLEM, Trakya Üniversitesi/ Türkiye
Öğr. Gör. Dr. Suzan ERTÜRK, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/ Türkiye
Öğr. Gör. Dr. Vildane ÖZKAN DİNÇ, Uludağ Üniversitesi/ Türkiye
Dr. Behrin SHOPOVA, Bulgarian Academy of Sciences/ Bulgaria
Dr. Mustafa HACI, Muslim Denomination Grand Mufti's Office/ Bulgaria
Arş. Gör. Nevin TÜRKER YILDIZ, Kırklareli Üniversitesi/ Türkiye
Asst. Slavka KARAKUSHEVA, Sofia University St. Kliment Ohridski/ Bulgaria
Arş. Gör. Dr. Fatma RODOPLU, Trakya Üniversitesi/ Türkiye
Uzm. Haydar Eren AKIN, The French National Centre for Scientific Research/
France
Fahriye ERSOY, Türkiye
Mehmet TÜRKER, Türkiye
Murat PİNGOV, Muslim Denomination Grand Mufti's Office / Bulgaria
Selahattin A. ATASOY, Türkiye
Şirin TABANLI, Türkiye

Önsöz/ Preface

Malum olduğu üzere üniversitelerin üç temel fonksiyonu vardır. Birincisi araştırma, ikincisi eğitim, üçüncüsü de topluma hizmet. 2010 yılında mühendislik, sağlık ve sosyal temel alanları üzerine kurgulanmış olan İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi de esasen bu üç fonksiyonu dengeli bir biçimde yerine getirmeye çalışmaktadır.

Öncelikle yürütülen araştırmalarla bilimsel bilgi üreten, üretilen bilgiyi değere dönüştüren üniversitemiz, bir yandan da topluma hizmet üretmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda, aynı zamanda bölgesel şartlara ve ihtiyaçlara odaklı misyon farklılaşmasıyla, devlet ve toplumun ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak, öncelikli çalışma alanlarına yoğunlaşmaktadır.

2014 yılında Ege Üniversitesi öğretim üyesi iken burada yeni kurulan Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi kurucu dekanlığına atandıktan kısa süre sonra, önceki üniversitemde de yürüttüğümüz Balkan araştırmalarını öncelikli çalışma alanı olarak belirledik. Sosyal Bilimler alanında faaliyet gösteren akademik birimlerimizde yürütülen kadro planlamalarında mümkün olduğu kadar bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacak donanımda öğretim üyesi istihdam ederek, araştırma potansiyelini mümkün olduğu kadar çeşitlendirerek ve zenginleştirerek arttırmaya gayret ettik.

Bu arada, henüz sürekli hale getirememiş olmakla birlikte, kısa adı EBAD olan “Ege ve Balkan Araştırmaları” adlı akademik bir dergi yayınlamaya başladık. Bununla, adalar ve Balkanlar üzerine çalışan bilim insanlarının araştırmaları için bir çekim merkezi oluşturmayı amaçladık.

Bu noktalarda mesafe kat ettikten sonra YÖK tarafından “Balkan Çalışmaları” alanında 100/2000 Burslu Doktora programına dâhil edildik. Böylelikle Doktora öğrencilerimizle, ihtiyaç duyduğumuz genç ve dinamik araştırmacı kaynağımızı geliştirme imkânına kavuştuk.

Öncelikli alan olarak belirlediğimiz, sosyal bilimler alanında faaliyet gösteren akademik birimlerimizde kadrolu akademisyenlerimizce yürütülen Balkan çalışmalarını sistematik bir biçimde sürdürmek ve daimi hale getirmek için kurumsallaşma ihtiyacı hissettik. Farklı birimlerce yürütülen araştırmaların koordinasyonu görevini de yerine getirmek üzere, içinde bulunduğumuz 2019 yılında kısa adı EBAMER olan “Ege ve Balkan Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi”ni kurduk. Küresel salgının da olumsuz etkisiyle henüz kamuoyuna yeterince tanıtımı yapılamamış olan merkezin ilk faaliyeti olarak Türk Tarih Kurumu işbirliğiyle “30. Yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Zorunlu Göç” uluslararası sempozyumunu düzenledik.

Böylelikle, 30 yıl önce gerçekleşmiş olan, 350.000'den fazla Müslüman Türkü yerinden yurdundan ayrılmak zorunda bırakan 89 göçünü bütün boyutlarıyla ele alarak, yeterli ve doğru bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçladık.

Komünist Todor Jivkov yönetiminin asimilasyon politikalarıyla tarihinden, dilinden, dininden ve bütün kültür ve medeniyet değerlerinden, isminden (ebediyete intikal edenler de dâhil), dolayısıyla **kimliğinden** koparılmaya çalışılan Bulgaristan Türklerinin yaklaşık 3 yüzyıldır yaşadığı göç zincirinin trajik halkalarından birinin bütün boyutlarıyla ele alınarak ortaya konulmasını sağlayacak bir program oluşturmaya çalıştık. Prof. Dr. Turan Gökçe'nin başkanlığında, Prof. Dr. Nedim İpek ve Prof. Dr. Ömer Turan'ın katılımlarıyla gerçekleştirilen “Rumeli'den Anadolu'ya Göç ve İskân” başlıklı panel ile konunun daha iyi anlaşılması için gerekli olan tarihi zemini ortaya koymaya çalıştık.

30 yıl önce yaşanmış olan trajedinin sadece tarihi boyutuyla değil aynı zamanda, dini, hukuki, sosyolojik, psikolojik ve sair boyutlarıyla ele alınarak değerlendirilmesi için gayret gösterdik. Göç öncesi şartları, göç sürecinde yaşananlar, göç sonrası Türkiye'de uyum süreci ve Bulgaristan'da kalanların sorunlarını tespit ederek değerlendiren bildiriler seçtik. Bununla birlikte, toplumsal psikoloji ve uluslararası hukuk açısından her iki ülkede karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerilerini de gündeme aldık.

Sempozyum kapsamında bir de göç ve sonrasını yaşayanların canlı hatıralarını paylaştıkları bir panel düzenledik. Dr. Öğr. Üyesi Ünal Şenel'in başkanlığında gerçekleşen panelde Bulgaristan Başmüftüsü Dr. Mustafa Aliş Hacı, Gazeteci Yazar Mehmet Türker, Bal Göç İzmir Eski Başkanı Fahriye Ersoy ve Ziraat Mühendisi Selattin Aziz Atasoy yer aldı.

Bir bakıma bu panelde anlatılanları görüntüleriyle birlikte kayda alarak, gelecek kuşaklara aktarabilmek için “89 Yazı” adlı bir belgesel tasarladık. Yönetmenliğini Medya ve İletişim Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Cenk Demirkıran'ın yaptığı belgeseli İKÇÜ Medya Merkezi ile birlikte hazırladık.

Sempozyum ve belgesele konu olan 89 göçü, yüzlerce yıllık zaman zarfında gerçekleşen Balkan göç zincirinin önemli halkalarından biridir. Diğerleri gibi 89 göçü de hem yerini yurdunu terk edip göçmek zorunda bırakılanları, hem de geride kalanları acı, hasret, ıstırap, gözyaşı ve hüzne boğmuştur. Önceden olduğu gibi 1989'da da göç sonrası ıssızlaşan, boşalan harap köyler, terk edilmiş evler, tarifi imkânsız acılarla adeta kendilerini terk eden sahiplerinin dönüşünü bekleyen kırık pencereler, kısmen terk edilen yerleşmelerde çocuklarından ve torunlarından kopan, kapı ve pencere önlerinde onları hasretle ve ümitle bekleyen, beklerken mırıldandıkları acıklı türkülerle adeta inleyen dedeler, nineler... Balkanların makûs talih, hep aynı tablo; göç, ıstırap, gözyaşı ve hüzn.

Bununla birlikte 89 göçü, ihmal edilmemesi gereken, kendine has başka özellikleriyle de öne çıkmaktadır. Önsöz kapsamında değinmeyeceğim bu özelliklerden en önemlisi, rahmetli Prof. Dr. Kemal Karpat hocamızın ifadesiyle “Bulgaristan Türklerinin/Müslüman azınlığın milli-dini var olma mücadelesi”

olmasıdır. Evet, bu yönüyle 89 göçü aynı zamanda Bulgaristan Müslüman Türk toplumunun “kimlik” mücadelesidir.

30 yıl önce yaşanan göç, bireysel ve toplumsal hafızalardaki canlılığını korumaktadır. Sempozyum kapsamında düzenlenmiş olan panelde ve belgeselde, göç ve kimliğiyle var olma mücadele sürecini yaşamış olanların anlattıkları bunu teyit etmektedir.

Bütün bunları üniversitemize mensup bir grup “Balkan Gönüllüsü” ile birlikte gerçekleştirdik. Düzenleme Kurulu Başkanlığı görevini, bizzat 89 göçmeni olan ve doktora tezini İzmir özelinde bu konuya tahsis etmiş olan Coğrafya Bölümü öğretim üyelerimizden Dr. Öğr. Üyesi Beycan Hocaoglu yürüttü. Kendisine teşekkürü borç biliyorum. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi Ünal Şenel, Tarih Bölümünden Prof. Dr. Cahit Telci, Dr. Öğr. Üyesi İrfan Kökdaş, İslami İlimler Fakültesi’nden Dr. Öğr. Üyesi Haris Macic ve ismini zikredemediğim hocalarımız önemli sorumluluklar üstlendiler. Hepsine müteşekkirim. Yine isimlerini tek tek zikredemeyeceğim asistanlarımız ve Doktora öğrencilerimize teşekkür ediyorum.

Belgeselin Yönetmenliğini üstlenen Prof. Dr. Cenk Demirkıran’ın şahsında İKÇÜ Medya Merkezi’ne, Doç. Dr. Nazım Ankaralıgil, Dr. Öğr. Üyesi Halit Kartal ve ekip arkadaşlarına, koordinasyonu sağlayan Doç. Dr. Yasin Buldukluya teşekkür ediyorum.

Davetimize icabet ederek, iki gün boyunca sempozyumu takip eden ve göç hatıralarının paylaşıldığı oturumda yaptığı konuşmalarla önemli katkı sağlayan Bulgaristan Başmüftüsü Sayın Dr. Mustafa Aliş Hacı’ya müteşekkirim.

Ayrıca, Prof. Dr. Refik Turan’ın şahsında, sempozyumun gerçekleşmesi için ihtiyaç duyduğumuz her türlü desteği sağlayan Türk Tarih Kurumu Başkanlığına teşekkür ediyorum.

Sempozyumu gerçekleştiren Ege ve Balkan Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi’nin kuruluşundan itibaren bilimsel faaliyetler için bizleri teşvik ederek destekleyen Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Saffet Köse’ye şükranlarımı arz ediyorum.

Son olarak, davetimize icabet ederek, sempozyuma bu kitapta basılan bildirimleri ile katılan değerli bilim insanlarına teşekkür ediyorum. Onların katkıları olmasaydı 24 tebliğin sunulduğu sempozyum gerçekleşmez ve 16 bildirim yer aldığı bu kitap ortaya çıkmazdı.

30 yıl önce yaşanan zorunlu göçün 30 yıllık birikimle, farklı boyutlarıyla ele alınmış olduğu bildiri metinlerinden oluşan kitabın ilgili alanda ihtiyaç duyulan bilgiye katkı sağlamasını diliyorum.

Prof. Dr. Turan GÖKÇE

İçindekiler/ Contents

Zorunlu İsim Değiştirme Sonrası Bulgaristan Türklerinin Yeni İsimlere Yönelik Tutum ve Tepkileri (1984-1989) / Attitudes and Reactions of Bulgarian Turks Towards New Names After Forced Name Changes (1984-1989),
Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU (1)

1989 Göçü ve Bulgar Kamuoyu/ 1989 Migration and Bulgarian Public,
Suzan ERTÜRK (19)

Türk Azınlığın Gözünden Bulgar Halkının 1984-1989 Asimilasyon Politikalarına Yaklaşımı/ The Attitude of Bulgarian People Towards the Assimilation Policies (1984-1989) in the Eyes of Turkish Minority,
Nevin TÜRKER YILDIZ (39)

Kuzeydoğu Bulgaristan Kadınının Zorunlu Asimilasyona Karşı Mücadelesi/ The Fight Of Women From Northeast Bulgaria Against Compulsory Assimilation,
Zeynep ZAFER (51)

1989 Zorunlu Göçü Öncesi Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Uygulanan Baskılar/ Pressures Applied to Turkish Minority in Bulgaria Before Forced Migration in 1989,
Hasan DEMİRHAN (64)

Bulgaristan Türklerinin Göç Devri Bitti mi? / Is the Immigration Era Over for Turks of Bulgaria?,
Haydar EREN AKIN (85)

Bulgaristan'daki Türk Azınlığın Bazı Hak ve Özgürlüklerine Hukuki Bakış/ Legal Overview of Some Rights and Freedoms of the Turkish Minority in Bulgaria,
Şirin TABANLI (117)

Bulgaristan Türklerinin 1989 Göçü: Toplumsal, Psikolojik ve Siyasal Etkileri/ 1989 Migration of Bulgarian Turks: Social, Psychological and Political Effects,
Emin ATASOY (124)

İçindekiler/ Contents

Turks in Bulgaria, Migration Waves and Contemporary Bulgarian-Turkish Relations/ Bulgaristan'daki Türkler, Göç Dalgaları ve Günümüzde Bulgaristan-Türkiye İlişkileri,
Mila MAEVA (146)

Son Dönem Bulgaristan Göçünün Uzun Dönemli Psikolojik Etkileri/ The Long-Term Psychological Effects of Last Migration from Bulgaria to Turkey,
Ayla HOCAOĞLU UZUNKAYA (164)

Remembering the Exodus: Narratives Of 1989 Migrants from Bulgaria to Turkey and Their Group Identification Strategy/ Göçü Hatırlamak: Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçmenlerinin Anlatıları ve Grup Belirleme Stratejileri
Magdalena ELCHINOVA (169)

1989 Yılından Sonra İki Vatan Arasında Göçe Tabi Tutulanlar ve Kalanlar (1989 Göçmenleri ve Kalanların Öyküleri) / The Forced Out and Remaining People After the Eviction in 1989 Between Two Homelands (According to Turkish Witnesses from Northeastern Bulgaria),
Behrin SHOPOVA (184)

Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Tarihsel Gelişimi/ Historical Process of Emigration from Bulgaria to Turkey,
Beycan HOCAOĞLU (190)

1989 Zorunlu Göçü'nü Hazırlayan Neden ve Gelişmeler/ Reasons and Factors Causing the 1989 Bulgarian Emigration,
Ali DAYIOĞLU (237)

Göç Sonrası Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin Bulgarlar ile Sosyal İlişkilerinde Dönüşüm/ Transformation of Social Relations of Turks with Bulgarians in Bulgaria After Migration,
Ramazan BİÇER (267)

Bulgaristan Türklerinin Kültürel Haklarına İlişkin Bazı Tespitler/ Some Determinations on Cultural Rights of Turks in Bulgaria,
Fatma RODOPLU (280)

ZORUNLU İSİM DEĞİŞTİRME SONRASI BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN YENİ İSİMLERE YÖNELİK TUTUM VE TEPKİLERİ (1984-1989)

Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU*

Özet

Bu çalışmada 1984-1985 zorunlu isim değiştirme sonrası Bulgaristan Türklerinin yeni isimlere yönelik nasıl bir tutum ve tepki verdikleri konusu ele alınmaktadır. Aralık 1984'de Komünist Partinin Bulgaristan'da yaşayan Türklere yönelik radikal bir uygulaması söz konusu olmuştur. Bulgaristan hükümeti kendi sınırları içinde yaşayan bütün Türklerin isimlerini değiştirme kararı almıştır. Bu kararın gerekçesi olarak; aslında Türklerin Türk ve Müslüman olmadıkları, zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlar oldukları iddia edilmekteydi. Bu süreçte Bulgar medyası buna yönelik yayınlar yaparak Türkleri buna ikna etmeye çabaladı.

Aslında bu asimilasyon politikası yalnızca Sosyalist rejimin başvurduğu bir yöntem değildi. 1908 yılında yeni bağımsızlık elde eden Bulgaristan kendi sınırları içinde yaşayan Müslümanlara sadece birkaç sene sonra böyle bir politikayı uygulama koymuştu. 1912-1913 Balkan Savaşları döneminde Müslüman Pomaklar ağır baskılar altında Hıristiyanlaştırmaya çalışıldı. Daha sonra siyasi şartların değişmesiyle bu adımdan geri dönüldü. Fakat daha sonra yaşanan aşırı milliyetçi ve sosyalist rejimler altında benzer uygulamalara başvuruldu.

Bulgaristan'da yaşayan Türkler ve diğer Müslüman topluluklar kendilerine zorla dayatılan Bulgar isimlerini dönemin el verdiği imkanlar dahilinde reddetmeye çalışmış ve farklı tepkiler ortaya koymuştur. 1984-1989 arası dönemde de çok farklı şekillerde tepkiler ortaya çıkmıştır. Bazıları isim değişikliğine direnmiş ve hapse düşmüş ve işkence görmeyi göze almıştır. Bu süreçte birçok pasif direniş şekilleri de görülmüştür. Bu tepkileri ortaya koymak amacıyla bu çalışmada dönemin hatıraları ve göçmenlerle yapılan mülakatlar değerlendirilmektedir.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Giriş

Bugün Bulgaristan Türklerinin kaderine baktığımızda, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıdan başlayarak günümüze kadar uzanan bir buçuk asra yakın sürede dönem dönem etnik temizlik politikalarıyla karşı karşıya kaldıklarını görmekteyiz.¹ Bu süreci özellikle 93 Harbi² ve 1912-1913 Balkan savaşlarında da görmekteyiz. Daha sonraki tarihlere bakıldığında 1934-1939 totaliter rejimin baskıları ve nihayet Bulgar Komünist Partisinin uyguladığı politikalar çerçevesinde Türklere yönelik baskılar dikkat çekmektedir. Fakat etnik temizlik politikalarının maksimize edildiği ve Bulgaristan'daki Türk varlığının bütünüyle yok edilmek istendiği/yok sayıldığı dönem 1984-1989 yılları arasındadır.

Bu etnik temizlik politikası kitlesel katliamlarla bölgedeki Türklerin fiziksel varlığını yok etmek şeklinde olmasa da her türlü baskı ve zorlamayla kültür ve kimliklerin bütünüyle yok etmeyi hedeflemiştir. Komünist rejimin bütün şiddeti ve korku atmosferine rağmen bu kimlik imha politikasına karşı direnişler olmuştur. Bu süreç tehditler, hapis cezaları, ölümler, sürgünler ve nihayet 1989 toplu sürgünüyle sonuçlanmıştır.

Bulgaristan'da 1984'e Kadar Müslümanlara Karşı Zorla İsim Değiştirme Yoluyla Asimilasyon Politikaları

Zorla şahıs isimlerini değiştirmenin öncesinde yer isimlerini değiştirme politikası vardır. Bulgaristan'ın kuruluşundan itibaren coğrafi isimlerde Bulgarlaştırma başlamış, ilk büyük toplu yer ismi değişikliği ise 1906 yılında, ikincisi

¹ Rusya sözde "insan hakları prensipleri projesi" kapsamında Bulgaristan ve Kafkasya'da yapacağı işgallere yönelik diğer büyük güçlerin desteğini alma girişiminde bulundu, fakat Rusya'nın öncülük ettiği 26 Temmuz 1874'teki Brüksel Kongresinde Rusya'nın görüşleri kabul görmedi. Amacından vazgeçmeyerek Rus Çarı Bulgar halkına hitaben bir beyanname hazırladı. Buna göre Bulgar halkının haklarını korumak, adalet ve düzen sağlamak gibi vaatler yer almaktaydı. Bu amaç doğrultusunda Tuna ve Edirne vilayetlerine yeni düzen sağlamak üzere Prens Vladimir Aleksandroviç Çerkasky'yi Tırnova'ya gönderdi. Burada bir "Bulgaristan Mülki İdare Teşkilatı" kuruldu. Bu teşkilat işgal edilecek yerler ile ilgili bir istatistikî bilgi hazırlayacaktı. Asıl amaç bir "Bulgar devleti" kurmak için bölgenin nüfus ve emlak yapısını tespit etmektir. Yapılan istatistiklere göre "Büyük Bulgaristan Devleti'nin" kurulması için gereken Bulgar nüfusun oranı %42 iken, Müslüman nüfus %40'dir. Dolayısıyla bir ulus devlet kurmak için Bulgar olmayan grupların buradan gönderilmesi düşünüldü. Bunun gerçekleştirilmesi ancak Türklerin etnik temizliği ile mümkün olacaktı. Nitekim Çerkasky, Harbiye Nazırı Milyutin'e bu barbin bir "ırk imha" harbi olacağını ifade etmiştir. Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), TTK, Ankara, 1994, s. 11-15.

² Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Balkanlarda Büyük Soykırım: 93 Harbi Döneminde Rus Ordusunun Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Politikası", 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, Ed. F. Sancaktar vd, Türk Ocakları, İstanbul 2019, s. 200-212.

ise 1934 yılında uygulanmıştır.³ Bulgaristan'da Müslümanlara yönelik ilk zorla isim değiştirme Balkan Savaşları döneminde uygulanmıştır. Bu savaşın başlamasıyla birlikte zorla isim değiştirme girişimi Çar Ferdinand'ın emriyle, Başbakan İvan Geşov hükümeti, Bulgar Ortodoks Kilisesi yöneticileri ve İç Makedonya İhtilal Komitesi tarafından organize edildi.⁴ Sırasıyla Müslüman Pomakların⁵ isimleri değiştirilerek zorla Bulgar ismi almaları için baskı yapıldı. Kilisenin idarecileri ile askeri yetkililerle beraber Rodoplar, Batı Trakya ve Doğu Makedonya bölgesine dini görevliler ve öğretmenler gönderdiler.⁶ Özellikle Filibe bölgesi için metropolit Maksim'in ismi geçmektedir. 26 Kasım 1912 tarihinde Drama sancağı sorumlusu Dobrev'in Başbakan Geşov'a gönderdiği şifreli telgrafta Hristo Çernopee'ın çetesinden 15 kişinin kuzey ve kuzeybatı Drama'da bulunan Pomak köylerine gittiği bildirmiştir. Bu çetenin, köylerde yaşayan Müslümanları Hristiyanlaştırmak üzere gönderildiği de ifade edilmiştir.⁷ Diğer önemli bir belge ise 1 Aralık 1912 yılında, Balkan Savaşı devam ederken, Pazarcık'taki Bulgar cemaatinin liderleri, Bulgaristan Başbakanı İvan Geşov ile İçişleri Bakanı Aleksandır Lyudskanov'a bir mektup göndermiş ve homojen bir Bulgaristan devleti kurma çağrısında bulunmuşlardır. Mektupta özellikle Balkan savaşlarında kazanılan galibiyetler sayesinde Bulgar askerinin parmakla gösterildiği, Bulgaristan'ın güçlü bir devlet olduğu, bununla beraber Bulgaristan'da birçok millet ve değişik dinlere mensup insan yaşadığı ifade edilmiştir. *"Biz işgal maksadıyla savaşmadık, bir kurtuluş, haçlı savaşı, kültür ve medeniyetin kurucusu haçın savaşını gerçekleştirdik"* şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı gibi Balkan savaşından sonra tek millet, tek din söylemleri yaygınlaşmıştır. Aynı belgede Pomak

³ Mehmet Hacısalihoğlu, Gencer Özcan, "Balkanlarda Yer İsimlerini Değiştirme Siyaseti: Avusturya, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye Örnekleri", *Türk Tarihinde Balkanlar / Balkans in the Turkish History*, ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2013, s. 1327-1354.

⁴ Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, *Pokristvaneto na Bulgarite Mohamedani 1912-1913 Dokumenti*, Akademično İzdatelstvo "Prof. Dr. Marin Drinov", Sofya, 1995, s. 7. 1877-78 Osmanlı Rus savaşında sonra Ayastefanos antlaşması imzalanmasına rağmen Rus ve Bulgarların zulme devam ettiler ve bunlara karşı Rodoplarda yaşayan Pomaklar ve Türkler direnişe geçtiler. 1885'te Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan tarafından ilhak edilince bu bölgeler Vilayet'ten ayrılarak Osmanlı'ya bırakıldı. Rodoplarkı bu güçlü direniş ve Bulgar yönetimini bölgeye sokmamaları Bulgar hükümetinde bu bölge halkına yönelik intikam duygularını kızdırttı ve Balkan Savaşlarında bölgeye giren Bulgar ordusu katliamlarla bölge halkını yıldırıp, kalanları da zorla Hristiyanlaştırmaya başladı. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Ömer Turan, "Rodoplarda 1878 Türk-Pomak Direnişi ve Rodop Komisyonu Raporu", *Türk Kültürü Araştırmaları (Orhan F. Köprülü'ye Armağan)*, Yıl XXXIV/1-2(1996), Ankara, 1998, s. 129-156.

⁵ Pomaklar hakkında ayrıntılı bilgi için Hüseyin Memişoğlu, "Pomak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul, 2007, s. 320-322. Ayrıca bkz. Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2005, s. 27; İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne, 2008.

⁶ Balkan savaşları döneminde Bulgaristan'da yaşayan binlerce Müslüman Osmanlı ordusu tarafında savaşmıştır. Daha sonraki süreçte Kircaali bölgesinde bulunan birliğin tamamı esir alınarak isimleri zorla değiştirilmiştir. Bkz. Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s. 8.

⁷ Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s.14.

köylerine dikkat çekilmesi gerektiğinden ve burada yoğun Bulgarca konuşan ve şarkı söyleyen bir grubun varlığından bahsedilmiştir. Fakat ibadet dillerinin ise yabancı olduğu belirtilmiştir. Devamında “bu nüfusun bizde kalması gerekir” şeklindeki ifade ise ileriye dönük amacının ipuçlarını vermektedir. Ayrıca biran evvel bir karar alınması gerektiği ve kilisenin, hükümetin ve milletin vasıtasıyla yakın gelecekte Pomak köylerinin Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Bulgar halkına yaklaşacağı vurgulanmıştır.⁸

Geşov’a gönderilen 31 Aralık 1912 tarihli mektupta ise Filibe civarında bulunan Peştera’da bir grup Pomak Müslümanın, müftülüğe giderek zorla Hristiyanlaştırıldıklarını söyledikleri belirtilmiştir. Müftü ile birlikte Filibe komutanlığına giderek şikayette bulunmuşlardır. Fakat komutan onlardan buna dair belge ve ispat istemiştir. Bunu ispat edemedikleri durumunda iftiracı olarak muamele göreceklere söylemiştir. Mektubun devamında ise bu şikayet edenlerin Edhem Ruhi veya başka Türkler tarafından yönlendirildiklerini belirtmiştir.⁹ Zorla Hristiyanlaştırma sürecinde Rodop ve Batı Trakya bölgesindeki nüfusun “felaketli süreci” ile ilgili bilgileri ise Hr. Karamancukof’un raporundan öğreniyoruz.¹⁰ Buna göre Ahiçelebi bölgesindeki toprakların pek verimli olmadığından halk daha ziyade zanaat işiyle uğraşmaktaydı. Fakat savaş dolayısıyla bu bölgeden geçen ordular topraktan elde edilen bütün ürünleri alarak halkın durumunu daha da zorlaştırmıştır. Raporda yiyecek dahi almak için parası olmadığından halk perişan bir halde olduğu vurgulanmıştır. Bu süreçte birçok Pomak köyünde evler ateşe verilmiştir. Gerekçe olarak Pomak Müslümanlarının Osmanlı ordusuna yardım ettikleri, bu yüzden cezalandırıldıkları belirtilmiştir. Rapora göre yaklaşık 1100 ev, içlerindeki bütün eşyalarla kül olmuştur. Köylerde yaşayan insanların çoğu kadın ve çocuk evlerinden çıkarılmış ve bu şekilde ancak kurtulabilmişlerdi. Fakat bu yangın felaketi, fakirlik yüzünden ve yeterince yardım edilmediğinden Pomak Müslümanlarını daha zor duruma düşürmüştür.¹¹ 12 Ocak 1913 tarihinde ise Vlahovo köyündeki Pomak Müslümanların Hristiyanlaştırılması ile ilgili bilgileri Hristo Şişkov’un kardeşi Stoyu Şivkov’a yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Mektupta bu köyde 92 Pomak Müslüman ailenin yaşadığını ve hepsinin dininin zorla değiştirildiğini belirtmiştir. Köyün camisinin de kiliseye çevrildiğini, içine ikonalar asılarak ibadete hazır hale getirildiğini ifade etmiştir. Caminin yanında ise “yeni inşa edilmiş mükemmel bir medresenin” bulunduğunu ve bu binanın okul için kullanılabileceğini yazan Hristo Şişkov, kendisinin de bu okulda öğretmen olmak istediğini belirtmiştir.¹² Zorla Hristiyanlaştırmaya yönelik tepkiler ise Rakitovo köyünde gerçekleşmiştir. Papaz

⁸ Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s. 15-16.

⁹ Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s. 18-21.

¹⁰ Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s. 25-26.

¹¹ Raporda misilleme olarak Osmanlı ordusunun Bulgar ve Rumlara yönelik saldırılar yaptığı ve bu milletlerin evlerini yaktığı iddia edilmektedir. Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s. 25-26.

¹² Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s.33.

Pavel'in Metropolit Maksim'e gönderdiği raporda bir Pomak kadının vaftiz töreni öncesi tepki göstererek karşı çıktığı belirtilmiştir. Papazın dediğine göre kadın serbest bırakılmış. Fakat aynı köyde onlarca aile bu tepkiden dolayı vaftiz olmamıştır.¹³ Kadınların Bulgarlaştırmaya karşı koymaları üzerine başka kaynaklarda ise Bulgar askerlerinin tepkisi çok sert olmuş ve genç kızların göğüsleri parçalanmış bir şekilde saçlarından asıldığı belirtilmiştir. Buna benzer birçok yerde Bulgar askerleri zulüm ve katliamlar yapmış erkek, çocuk ve genç kız demeden insanlık dışı vahşetler uygulamıştır.¹⁴ Bu örneklerle bakıldığında bir tarafta savaşın devam etmesi, Pomak Müslümanlarının "vatan" olarak Osmanlı Devleti'ni görmesi nedeniyle Osmanlı ordusuna yardım etmiş oldukları gerekçesiyle Bulgar ordusu tarafından düşmanca bir muameleye maruz kalmaları gibi nedenlerle Pomaklar üzerindeki baskı ve katliamların çok yoğun olduğu görülmektedir.¹⁵

Savaşta sert bir şekilde ezilen Pomak Müslümanlarının en büyük sorunu fakirlikti. Bulgar papazlar tarafından dağıtılan yardımlar Pomak Müslümanlarının din değiştirmelerinde bir araç olarak kullanılmıştır. Belgelerde bu yardımlar yoluyla Bulgarların Pomak Müslümanlarının isimlerini topluca değiştirmeye başladıkları belirtilmiştir.¹⁶ Listeler hazırlanarak Pomak Müslümanlarının birçoğunun yardım aldığı ve Türkçe isimlerin karşısında Bulgarca isimlerin yazıldığı görülmektedir.¹⁷ Örneğin Çereşovo köyünde yaşayan Pomak Müslümanların isim ve soy isimleri listeye yazılmıştır. Fakat soy isimlerin değiştirilmediği dikkat çekmektedir.¹⁸ Kalugerovo köyü için hazırlanan listelerde ise Müslüman isimlerinin yanı sıra, doğum yeri, yaşı, vaftiz tarihi gibi bilgiler yer almaktadır. Listenin sonunda ise yeni Bulgarca isim ve soy isim kaydedilmiştir. Bu köyde ise hem isimler hem soy isimlerin Bulgarcaya çevrildiği görülmektedir.¹⁹ Başka yerleşim yerlerini incelediğimizde ise farklı köylerde farklı uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır.²⁰

Bu dönemin belgelerinde Pomak Türklerine zorla kiliselerde vaftiz törenleri düzenlendiğini, bütün Müslüman dini geleneklerin yasaklandığını görmekteyiz.²¹

¹³ Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s. 41.

¹⁴ İbrahim Kamil, "Pomak Türklerinin "Kimlik" Mücadelesi Ve Bulgaristan Komünist Partisinin Gizli Kararları (1948-1984)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 59, Erzurum, 2017, s. 441.

¹⁵ Yapılan baskılar ve göçlerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK, Ankara, 1994.

¹⁶ Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s. 59.

¹⁷ 1984 yılında Bulgarlar Türklerin zorla isimlerini değiştirme uygulamasında da nüfus defterlerine aynı şekilde yeni konulan isimler Türkçe isimlerin üzerine yazılmıştır.

¹⁸ Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s. 80-84.

¹⁹ Veliçko Georgiev, Stayko Trifonov, age, s. 104-106.

²⁰ Kara Tahir köyünde de sadece isimler değiştirilmiş, soy isimler aynı kalmıştır. Bkz. s.109.

²¹ Balkan savaşları döneminde yapılan dini baskılar hakkında bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 96-101.

Tamamen Bulgarlaştırmaya yönelik bir politika izleyen Bulgaristan bu süreci I. Dünya savaşı döneminde, Osmanlı Devleti ile de ittifak görüşmeleri ve yakınlaşma sürecinin etkisiyle sonlandırdı ve isimler geri iade edildi.²² Fakat yaşanan travmanın izleri devam etmiştir.

Bulgaristan'daki asimilasyon politikaları ilerleyen yıllarda da devam etti. 1930'larda da buna benzer baskı ve asimilasyon girişimleri yaşanmıştır. Balkan Savaşları döneminde olduğu gibi 1930'larda da hem resmi makamlar, hem de kilise ve *Rodina* gibi Bulgar milliyetçisi örgüt ve çevreler bu baskılarda aktif olarak yer almıştır.²³

Bulgaristan'da 1945'te Sosyalist rejim kurulduktan sonra Müslümanlara yönelik politikalar yeni boyutlar kazanmıştır. Özellikle Tarım Kooperatiflerinin (TKZS) kurulması ve toprakların kamulaştırılmasından sonra 1950-55 yılları arasında birçok Türk Bulgaristan'dan göç etmiştir.²⁴ Bu dönemde devletin toprakları kamulaştırması politikasına karşı erkeklerin ilgili evrakları imzalamak zorunda kalmamak için haftalarca ormanlarda, dağlarda gizlendiği nakledilmektedir. Erkeklerin kendilerine dayatılan evrakları imzalamamak için dağlara, ormanlara kaçması Bulgaristan Müslümanlarının başka birçok olayda da karşılaştığımız pasif direniş şekillerinden biridir. Örneğin 1964 yılında 6 yaşında iken Zeynep Zafer Pomaklara yönelik Sosyalist dönemde ilk defa uygulanan isim değişikliğini hatırlıyor. “Çok soğuk bir kışta bütün erkekler ormana kaçtı. Köyde sadece kadınlar, yaşlılar ve çocuklar kaldı. Sadece sokakta yalnız anneannemin evine gidip geldiğimi iki aile arasındaki haberleşmeyi sağladığımı hatırlıyorum. Sokakta sık sık evlere muhtemelen erkekleri aramak için tanımadık insan grupları görüyordum. Bunlar atasında tanıdıklar da görüyordum. Soğuşu ve korkuyu hatırlıyorum...”²⁵

17 Temmuz 1970 yılında Komünist Partisi tekrar Pomakların isim değişikliği kararını aldı.²⁶ Bu uygulama ilk Paşmaklı'da başladı. 1971 ve 1972'de doğudaki diğer Rodop şehirlerinde de devam etti.²⁷ Zeynep hanımın hatıralarında bir sonraki zorla isim değiştirme uygulaması ise 1973'un 28 Mart'ı 29'una bağlayan gecesinde

²² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *Akademik Bakış*, C.3, Sayı 6, (Yaz 2010), s. 27-44.

²³ Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Bulgariya mezhdur Polyusite na Etnicheskata Politika*, Lik, Sofia 1997, s. 87-92; Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 197-202; R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 158.

²⁴ İbrahim Kamil, “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Aralık 2016, s. 31-65.

²⁵ 1958 yılında Kornitsa'da doğan Zeynep Zafer http://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/zeinep.htm

²⁶ Bu Süreci Bulgar Komünist Belgelerine Göre Bkz. İbrahim Kamil, “Pomak Türklerinin “Kimlik” Mücadelesi...”, s. 449-463.

²⁷ Mihail Gruev, Aleksey Kalyonski, *Vizroditelniyat Protsets, Müsülmanskite Obşnosti i Komunističeskiyat Rejim*, İİBM, Sofya, 2008, s. 67.

gerçekleşmiştir. Aynı tarihte asker ve polislerin köye girdiğini ve 15 yaşında biri olarak gözlerinin önünde dayısının vurulduğu gördüğün belirtmektedir. Aynı akşam annesi ve kardeşiyle birlikte başka ailelerin eşliğinde evlerinden zorla alınmış ve başka bir köye yerleştirilmiştir. 1982 yılında Pomaklara yönelik yeniden isim değiştirme girişimi söz konusudur. Zeynep Hanım üniversite öğrencisi olarak eğitime devam ederken yine kendisine isminin değiştirilmesi konusunda baskılar yapılmış ve Zeynep Zafer'in babası emniyete çağırılmıştır. Eğitimine ara verdiği aynı ayın içinde babası "iş kazası" gerekçesiyle vefat etmiştir. 1984-85 döneminde yeniden isimler değiştirilmeye başlayınca aynı olaylar yeniden yaşanmıştır.²⁸ Bütün bunları özetleyecek olursak Bulgaristan'da özellikle Bulgar kökenli oldukları iddiasıyla Pomak Müslümanlara karşı zorla Bulgarlaştırma uygulamaları hem krallık döneminde, hem de Sosyalist dönemde çok sert ve kanlı olmuştur.

1984-1985 Zorla İsim Değiştirme ve Asimilasyon Politikasının Türklere Karşı Uygulanışı

Günümüzden geriye bakıldığında 1989 zorunlu göçünün en kilit meselesinin Türklerin isimlerinin değiştirilmesi meselesi olduğunu görüyorum. İsim değiştirme sürecini şahsen bir ortaokul son sınıf öğrencisi olarak yaşadım. Liseden mezun olduğum 1989 senesine kadar yaklaşık beş yıl boyunca bu sürecin içinde yer aldım. Dolayısıyla bu çalışmamda kendi tecrübelerimi ve izlenimlerimi de aktaracağım.

İsimlerin değiştirilmesi meselesi temelde Türklerin doğum oranlarının Bulgarlara göre daha fazla olmasından kaynaklıdır.²⁹ Türklerin, nüfusun yüzde onundan daha büyük bir yekün oluşturması Bulgaristan için bir tehdit olarak görülmüştür. Bizzat Todor Jivkov partinin üst düzey toplantılarında bu tehdidin ortadan kaldırılması için radikal adımların atılması gerektiğini ifade etmiştir. Sorunu çözüme arayışları Türklerin kesin olarak toplu asimilasyon politikasına kadar varmıştır. Bölgede bulunan Türklerin aslında Türk olmadıkları ve isimlerinin de Türkçe olmadığı, Arapça vs. olduğu iddiasıyla çalışmalar başlamıştır. Bu siyasetin uygulanması öncesinde ve esnasında Bulgar Komünist Partisi, Bulgar akademik kurumlarındaki uzmanlarla istişarelerde bulunmuştur. Birçok akademisyen bu süreçte Bulgar Gizli Servis görevlileriyle çeşitli vesilelerle irtibatla idi. Parti bu akademisyenlerden yeni tarih tezini, yani Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların Türk olmayıp zorla Türkleştirilmiş Bulgarlar oldukları iddiasını ispat etmeleri ve deliller bulmaları için görevlendirdi. Burada amaç isim değiştirme meselesini bilimsel olarak

²⁸ İsmi değiştirilmeyen Zeynep Zafer 2 yıl hapse mahkum olmuş. 3 Şubat 1989'da Türkiye'ye göç etmiştir. Bkz. http://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/zeinep.htm.

²⁹ Bulgarca belgelerde Bulgaristan'da 700.000 Türk olduğunu belirten komünist partisi mensubu Penço Kubadinski nüfus konusuna dikkat çekmiştir. İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler. Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), C. IV (1984-1985)*, ATAM, Ankara, 2018, s. 25.

insanlara anlatmak ve tarihten somut örnekler vererek onları ikna etmektir. Bu süreçte birçok akademisyen doğrudan veya dolaylı olarak bu sürece dahil oldu ve bu akademisyenlerin isimleri Gizli Serviste kayıt altına alındı. 1990 sonrasında süreçle ilgili bazı arşiv belgeleri ifşa edilince bu kişilerin isimleri de ortaya çıkmış oldu. Buradan yola çıkarak Bulgar akademik camiasının Komünist Partisi ile genelde iş birliği yaptığını söyleyebiliriz.

Komünist Partisi ile sanat ve edebiyat çevresi de iş birliği yapmış ve asimilasyon politikasını destekleyen çalışmalarda bulunmuştur. Bunlardan en tanınmış sinema yönetmeni Lyudmil Staykov'dur.³⁰ Yine isim değiştirme döneminde ve sonrasında televizyonlarda "Koziyat Rog" (Keçi Boynuzu) isimli bir film gösteriliyordu. Bu filmde de Türklerin Bulgar kadınlarına tecavüzleri ve Bulgarların intikam almak için verdikleri mücadele anlatılıyordu. Film 1972 yılında Metodi Andonov tarafından yapılmış olup Nikolay Haytov isimli edebiyatçının bir tarihi romanına dayanmaktaydı. O dönemde şartlarında birçok ülkede olduğu gibi Bulgaristan'da tek kanal bulunmaktaydı. Filmin öncesinde reklamı verilirken özellikle tecavüz sahneleri gösteriliyordu ve birçok Türk evinde çocukların bu filmleri seyretmemesi için, yani buna tepki olarak televizyon açılmıyordu.³¹

Bu şekilde televizyon ve sinema yoluyla insanlara Komünist Partinin tarih tezi empoze edilmeye çalışılıyordu.

Bulgaristan Komünist Partisi gizli belgelerinde 1984'te Todor Jivkov'un şu sözleri dikkat çekmektedir: "Dükkan, restoranlarda. Türkçe konuşup bir şey satın almak isterse, ona hizmet verilmemeli. Bulgaristan'da sadece Bulgarca konuşulmalı. Başka dilde konuşacaksa tercüman tutmalıdır." Okullarda Türkçe dersi verilmemelidir. Hiçbir yerde! Dersler iptal edilmelidir. Bulgar okullarında nasıl Türkçe okutuluyor. İşe bak! Bizde etnik gruplar var - Çingene, Yahudi. Fakat her yerde Bulgarca okutulmalı. Evde istediklerini okusunlar..."³² Komünist Parti mensuplarının 1984-89 yılları arasında Türkçe eğitim veya Türkçe konuşma konusunda hiç taviz vermedikleri ve Türkleri zorla asimile etmeye çalıştıkları görülmektedir. Türkçe eğitiminin yok edilmesinden sonraki adım zorla isim değiştirme olmuştur.

³⁰ Staykov 1960'lı yıllarda Anton Donçev tarafından yazılmış bir tarihi romanına dayanarak 1988 yılında "Vreme Razdelno" bir sinema filmi yapmıştır. İlk olarak 4 Mart 1988'de gösterilen bu filmi herkes göz yaşları içinde seyretmiş, Bulgaristan'daki bazı bölgelerde okullar zorunlu olarak öğrencileri bu filmi seyretmeleri için sinema salonlarına götürmüştür. Filmde Türklerin Bulgarları nasıl zorla Türkleştirdiği anlatılmaktadır. Film kafa kesme, kancaya oturtma, çarpmaya germe, tecavüz gibi çeşitli işkence ve katliam sahneleriyle dolu. Filmin afişi için bkz. <https://www.sinemalar.com/film/215025/vreme-nanasilie> Erişim:22.12.2019

³¹ Bu filmin detayı için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=ZILgKnZqyro> Erişim: 22.12.2019

³² İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler. Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), C. IVI (1984-1985)*, ATAM, Ankara, 2018, s. 43-45.

1984-1985 Zorla İsim Değiştirmeye İlk Tepkiler

İsimlerin değiştirilme süreci 24 Aralık 1984 tarihinde güneyde Kırcaali-Hasköy bölgesinde başladı, 1985 yılı Ocak ayında ise benim de yaşadığım Kuzeydoğu Bulgaristan'da gerçekleştirildi. Öncelikle bu süreçte insanların nasıl tepki verdiği kendi tecrübelerime dayanarak özetlemek istiyorum.

Öğrencilerin karne tatiline denk gelen isim değiştirme olayı genelde polislerin yerleşim yerlerini abluka altında almasıyla başladı. Bulgaristan'daki isim değiştirmelerde askerler köyleri basıyorlar, giriş çıkışları kontrol altına aldıktan sonra telefon bağlantılarını ve radyo sinyallerini keserek yerleşim yerlerinin dışarı ile irtibatını sonlandırıyorlardı. Bulgar yetkililer herhangi bir direnişle karşılaşmamak için zaten önceden köyde avcılık yapan kişilerin av tüfeklerini dahi toplamışlardı. Yetkililer tarafından köy basıldıktan sonra Türk aileler muhtarlığa çağırılıyorlar, kendilerine Bulgarca isimlerin bulunduğu bir liste uzatılarak, buradan bir Bulgar ismi seçmeleri isteniyordu. İsim seçildikten sonra ad değiştirmenin gönüllü bir şekilde yapıldığını beyan eden bir dilekçe imzalatılıyordu. Eğer isim değişikliğine herhangi bir direnme gerçekleşmezse müdahale edilmiyor ancak ismini değiştirmek istemeyenler dövülüyor, cezaevlerine toplama kamplarına sürülüyorlardı.³³

Sanırım birçok yerde muhtarlığa gitmeyen Türklerin akıbeti farklı olayların yaşanmasına sebep oldu. Köyümüzde polisler insanların evlerine giderek önce ikna yöntemine başvurdular veya tehditkar tavırlar ile bundan çıkış yolu olmadığını dile getirerek bu uygulamanın bütün Bulgaristan'da yapıldığını söylediler. Bu şekilde Türklerin başka çareleri kalmadığına dikkat çektiler. İsim formlarını aile reisleri, yani evin babasının imzalaması gerekiyordu. İsim formlarını imzalamamak, Türkçe isimleri bırakıp Bulgarca isim almamak için birçok köyde erkekler evlerini terk ederek ormanlara kaçmış gizlenmişlerdi. Fakat kış şartları ve ailenin geri kalan üyelerine sürekli tehdit ve baskılar nedeniyle birkaç hafta içinde erkeklerin bu direnişi sona ermek zorunda kaldı. Zaten eğitim seviyesi yüksek olmayan Türkler iş bulamayacaklarını veya çocukların geleceğini göz önünde bulundurarak çaresizce yeni isimlerini kabul etmişlerdir. Özellikle aile reisi olan erkekler eksi derecedeki soğuğa dayanamayarak evlere geri döndüler. Havanın soğuk ve karlı oluşu bu pasif direnişin devamını engelledi. Bizim köyümüzde bir tutuklama olmadı, fakat başka birçok yerde tepki verenler genelde karakolda gözaltına alınarak çeşitli psikolojik baskılara, isimlerini kabul etmeyenler daha sonra da işkencelere maruz kaldılar.³⁴

³³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Türker, *Belene Adası. Zulmün Ateş Çemberinden Anılar*, 3. Baskı, İstanbul, 2004. Ayrıca Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, "1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları", *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Ed. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu & Mehmet Hacısalıhoğlu, İstanbul 2012, s. 188.

³⁴ 16 Eylül 1937 yılında doğmuş Damlalı köyünden Cevdet Fazlıoğlu ile 1.12. 2019 tarihindeki görüşmemden.

Bu süreci en ağır bir şekilde yaşayanlardan biri o dönemde Sofya Üniversitesinde öğrenci olan ve ailesi Kırcaali’de oturan Ahmet Alpay’dır. Kendisi o günleri şöyle hatırlıyor: “12 Ocak 1985 tarihinde evimizin zili çalındı ve daha sonra kapı yumruklanmaya başlandı. İçeriye dört sivil polis girdi ve girer girmez ellerini yukarı kaldır ve konuşma dediler. Ben bir şey diyemeden silahın nerede onu getir dediler. Silahımın olmadığını söyledim. Eşimin gözleri önünde psikolojik baskıya maruz kaldım. Kısa bir sorgulama için onlarla gitmem gerektiğini söylediler. Otomobile bindikten sonra görevlilerden birisi yıllar önce bizim istediğimizi yapmadın, şimdi cezanı çekeceksin dedi. Bahsedilen konu öğrencilik yıllarımın başında onlarla çalışmam istenmişti. Ben de reddetmişim. Daha sonra bir hücreye kapattılar. Sorgulama başladıktan sonra burasının Devlet Güvenlik Birimi’nin Dördüncü Bölge Yöneticiliği olduğunu söylediler. Bu hücrelerde 2,5 ay kaldım ve hemen hemen her gün sorgulandım ve fiziksel şiddetin yanı sıra psikolojik şiddete maruz kaldım. Bana birkaç ay önce yaptığımız düğündeki fotoğraflarım sık sık gösterildi ve artık böyle mutlu günlerin olmayacak diyordu. Önce tahta parçası sonra ise demirle vurdular. Sağlığım zedelenmişti. Bedenimdeki yaralar geçti fakat ruhumdaki yaralar hala tazeliğini korumaktadır. Yemekler yetersiz ve kalitesizdi. Açlıktan ölmek için yedim. Kasıtlı olarak verilmeyen sağlık hizmetlerinden dolayı çok ciddi sıkıntılarla baş başa kaldım. 8 Şubat 1985 tarihinde doğum günümde sorgulama esnasında Türk ismim zorla değiştirildi. İsim seçmeyi reddettim, dedemin adını verdiler. Yaklaşık 1 ay boyunca hücrede katille beraber kaldım. Bana sık sık neden burada olduğumu sordu. Hücrede beraber kaldığımız sürenin son günlerinde benden bilgi almak için görevlendirildiğini ifade etti ve çok ketum davrandığımı, hiçbir bilgi edinemediğini söyledi. 25 Mart 1985 tarihinde yargılanmadan Sofya Merkez Hapishanesi’ne gönderildim.³⁵ Birçok Türk buna benzer uygulamalara maruz bırakıldı. Bu dönemde işkence ve dayak sebebiyle birçok Türk öldürüldü. Bazıları faili meçhul cinayetler olarak nereye defnedildikleri dahi bilinmiyor.

Bir taraftan isimleri için direnen Türklerin yanı sıra Türkler arasında partide görev yapan ve parti ile iş birliği içinde olan da çoktu. Birçok Türk isim değiştirmek istemediğinden gizlenmiş, fakat bazen çok yakın dostları veya arkadaş sandığı kişi tarafından ihbar sonucu mağdur olmuştur. Türkçe konuşma, Türkçe müzik dinleme veya şalvar tarzı kıyafet giyenlere de çeşitli para cezaları kesildi. Komünist partisiyle iş birliği yapanların çoğu zorunlu göç sürecinde göç etmeyip Bulgaristan’da kalmıştır.

³⁵ 1961 doğumlu olan Ahmet Alpay 1 Haziran 1989’da polisler tarafından bir iki saat içinde ülkeyi terketmesi gerektiği söylenmiştir. Ailesiyle birlikte trenle önce İsviçre’ye hareket etmiş, fakat Belgrad’ta Türk Büyükelçiliğine sığınmak zorunda kalmıştır. Daha sonra İstanbul’a gönderilmiştir. (7 Aralık 2019 tarihli YTÜ-BALKAR konuşması), Ahmet Alpay, “Bir Üniversite Öğrencisinin Yaşadıkları- Anılar”, *BALKAR Bülten*, 4 (Güz 2020), s. 48-50.

Bulgaristan'dan göç eden Sabri İskender³⁶ vermiş olduğu bir röportajda İslimye'deki olayları³⁷ şu şekilde anlatmıştır: “İsimler değiştirilmeye başlanmadan bir gün önce beni tutukladılar ve 111 gün İslimye’de Emniyette kaldım. Bu süreç içinde polisler tarafından soruşturmaya tabi tutuldum. Birçok defa dayak yedim. Üzerime tabure atıldı. Hortumla dayak yedim. Tehditler hatta asacaklarına dair denemeler yapıldı. Boynuma hortum geçirerek beni asmaya çalıştılar. İnsanlık dışıydı. Çok dayak attılar çok...”³⁸

Bireysel tepkilerin yanı sıra Sütkesiği köyünde 24 Aralık 1984’te 1200 kişi köyün merkezine toplanmıştır. Ertesi günü Benkovski köyüne 3500 kişi çevre köylerinden gelmiştir. Protestoyu sert bir şekilde bastıran polis birçok kişiyi tutuklamış ve hapse göndermiştir. Mogilyane köyünde üç kişi öldürülmüş, aralarında 17 aylık Türkan bebekte hayatını kaybetmiştir. 26 Aralık’ta Doğu Rodoplar’da bulunan birçok köyde Türkler toplanmış ve zorla isim değiştirme olayına tepki göstermiştir. Diğer tarafta Kuzey Bulgaristan’da ise 17 Ocak 1985’te Yablanovo’da yaklaşık 5.000 civarında Türk toplanmıştır. Bulgar milisler tarafından birçoğu dövülmüş, yaralanmış ve olaylarda ölümler de bulunmuştur.³⁹

Fakat esas sorunlar “yeni isimler” alındıktan sonra başlamıştır.

İsim Değiştirme Süreci Sonrası Ortaya Çıkan Tepkiler

Aslında büyükten küçüğe Türkler arasında herkes bir şekilde isim değiştirme olayına tepki göstermiştir. Bulgar öğretmenlerinin Türk öğrencilere yönelik Bulgar kültürüne adapte olmaları konusunda birçok faaliyet yapmaktaydı. Örneğin folklor ekibi, şiir okumalar gibi etkinliklerde genelde çalışkan Türk öğrencilerin bu faaliyetlerin merkezindeydi. Bu dönemde öğrenci olarak yaptığım bazı gözlemleri burada aktarmak istiyorum: Ortaokulda iken birçok defa şiir okumam için seçiliyordum ve benden sıklıkla “Az sım Bilgarçe” (Ben Bulgar’ım) şiirini okumam isteniyordu. Buna benzer uygulamalar başka okullardaki birçok Türk çocuklardan da istenmiştir. Lise döneminde ise Bulgar Komünist Partisi lideri Georgi Dimitrov hakkında bir ödev ve sunum hazırlamam istendi ve daha sonra lise yönetimi tarafından bir yarışmaya dahil edildim. Bu yarışma Varna şehrinde liseler arasında yapıldı ve ben birincilik kazanarak ödüllendirildim.⁴⁰

³⁶ 1947’de İslimye’nin Jilti bryag köyünde doğmuştur.

³⁷ İslimye’de zorunlu isim değiştirilmesi 17 Ocak 1985 yılında başlamıştır.

³⁸ http://litenet.bg/publish19/d_gorcheva/sabri-iskender.htm 18.09.2019

³⁹ Yablanovo’daki protestolara rahmetli babamda katıldığı için ailece 10 Haziran 1989 yılında 24 saat içinde evimizi terk etmemiz gerektiği söylenmişti. Polis eşliğinde oluşan konvoyla beş günlük zorlu bir yolculuk sonunda Türkiye’ye ulaştık.

⁴⁰ Bu tür uygulamaların Türk çocuklarına yönelik bilinçli bir Bulgar politikası olduğunu ise daha sonra BKP’nin resmi belgeleri yayımlandıktan sonra öğrendim.

Aralık 1984-Ocak 1985 döneminden asıl ismi örneğin Ahmet olan biri okulunda artık Aleksandır, Aleksey veya Aldin gibi isimlerle çağrılıyordu. Uzun bir tatil sonrası ilk tepkiler okullarda öğrenciler tarafından gerçekleşti. Bulgar yetkililerin vermiş oldukları isimleri kabul etmeyen Türk öğrenciler öğretmenlerin onlara derslerde hitap etmiş oldukları Bulgarca isimlere tepki vermeyerek, kendilerine hitap edilmemiş gibi davranarak aslında ilk tepkilerini göstermiş oldular. Ders esnasında öğretmenler tarafından sözlü sınava kaldırılmak istenen Türk öğrenciler Bulgar ismiyle hitap edilmesi söz konusu olduğunda kafasını kaldırmayarak bu ismin kendisinin olmadığını iddia ederek tepki gösterdi. İsim değiştirilme meselesinden hemen sonra ilk derslerde genelde öğretmenler isim değiştirilme sebeplerini sınıfta açıklayarak sınıfta bulunan Bulgar öğrencilerin artık Türk öğrencilere yeni isimlerle hitap etmeleri gerektiğini söylediler. Genelde birçok arkadaşımız Bulgarca isimlerle değil okul numarasıyla çağrılmak istemişti o dönemde. Öğretmenler isim değiştirmenin sonrasındaki ilk haftalarda genellikle buna riayet ettiler ve Türk öğrencileri numara ile çağırıyorlardı. Fakat daha sonraki senelerde, lise yıllarında doğrudan Bulgarca isimler kullanıldı. Bu süreçte bize en ağır gelen durum, yıllardır ismini Türkçe bildiğimiz bir arkadaşımıza başkalarının yanında artık Türkçe ismiyle seslenememek ve yasak olduğunu bilmektir.⁴¹

İsim değiştirmenin yanında birçok başka yasaklar da başlamıştı. Fakat bu dönemde Türklere en ağır gelen konu isim meselesi olmuştur. Bulgarların iddia ettiği gibi “Bulgar kökenli” bir milletten mi oldukları soruları Türkler arasında konuşulmaya tartışılmaya başlandı. Öğrenciler de evde konuşulan konuları okullarında tartışıyorlardı ve “Bulgar kökenli” olmayı asla kabul etmiyorlardı. En çok tartışmalar ve kavgalar Bulgar çocuklarıyla bu dönemde başladı, çünkü Partinin kararlarına göre Türklere yeni ismiyle hitap edilmeliydi, oysa Türkler bunu kabul etmeyerek kendilerine yeni isimlerle hitap eden Bulgar çocuklarına özellikle isim değiştirme sonrası ilk günlerde saldırıyorlardı.⁴²

Derslerde birçok öğretmen çıkan isim tartışmaları yüzünden ders işleyemeyecek duruma gelmişti. Yapılan veli toplantılarında öğretmenler gelişmeleri ve partinin almış olduğu kararları velilere de hatırlatarak çocukların tepkilerine son vermeleri konusunda uyarılarda bulundular. Tepkiler devam edince de müdür velileri çağırarak uyarılara devam etmiştir.⁴³ Genelde birçok yasakla birlikte cezalar da

⁴¹ Türk arkadaşlarının Bulgarca isimlerini sistematik olarak kullanmıyordum. Bu nedenle ortaokul arkadaşlarının hiçbirine verilen Bulgarca ismin ne olduğunu hatırlamıyorum.

⁴² Birçok okulda bu dönemde karışıklıklar ve sorunlar görülmüştü. Bizzat birçok defa okul müdürünün odasına tepki gösterdiğim için çağırılmış ve müdürün bu sürecin talimatları geldiği için uygulandığını açıklamasına rağmen tepkilerime devam etmişim.

⁴³ Okulda Türk çocuklarına zorla yeni konulan isimlerin çağırılması üzerine öğretmenlere verilen tepki benim de diğer Türk arkadaşlarım gibi yönetim bakımından fazla görülünce babam da birçok defa müdür tarafından okula çağırılmıştı. Fakat babam bana herhangi bir uyarıda bulunmadı veya bu tepkime son vermem için bir konuşma asla yapmadı. Bu tepkimiz okulumuzun sonraki faaliyetlerinde de sürdü.

uygulamaya konuldu. Türkçe konuşulmasının yanı sıra Türkçe isimlerin çağırılması söz konusu olduğunda para cezaları kesilmeye başlandı.

Bu süreçte en mağdur olan kesim yaşı ilerlemiş Türklerdi. Bulgarca hiç okuma, yazma ve konuşma bilmeyen yaşlılar bu süreçte pek dışarı çıkmamaya çalışıyordu. Onların en çok zorlandıkları konulardan biri ilk önce geleneksel olarak giymiş oldukları kıyafetleri değiştirmek oldu. Sonra da gitmiş oldukları alışveriş yerlerine veya resmi kurumlara onlarla konuşulduğunda Bulgarca bilmemelerinden dolayı başkalarıyla Türkçe konuşmaları veya Bulgar yetkilileri tarafından takılan yeni isimlerini ne olduğunu bilmemeleridir. Ceza kesilmemesi için de genelde yaşlılar “sessiz sinema” oyunu gibi sadece pasaportu uzatıp konuşmadan sorunlarını halletmek zorunda kalmışlardır. Örneğin birçok yaşlı teyzeler fırına ekme almaya gidip Türkçe konuştukları ve şalvar giydikleri için para cezasına çarptırılmıştır. Zaten çok cüzi emekli maaşı aldıklarından muhtarlığa ödemek zorunda kaldıkları cezalar aile bütçesini de sarsmıştır.

Diğer taraftan isimlerin değiştirilmesiyle birlikte kılık kıyafette de yasaklar dönemi başladı. Özellikle Deliorman bölgesinde yapılan kına gecelerinde Türkler arasında özel kıyafetler ve bindallılar giyinmek bir gelenektir. Dolayısıyla isim değiştirilme ve Türkçe konuşma yasaklarıyla birlikte geleneksel nişan, kına ve düğün ritüelleri ve dolayısıyla Türkçe müzik dinleme vs. gibi konular da yasaklandı.⁴⁴

Sosyalist rejimin uyguladığı bir sistemde okullarda “drujinen sbor” denen okul toplantıları tören şeklinde yapılmaktaydı. Her sınıfın temsilcisi tören esnasında sınıfın törene hazır olduğunu rapor ederek sonunda ismini söylemek zorundaydı. İsimler değiştirildiğinde ilk defa tören düzenlenecek ve biz de sınıf temsilcileri olarak kardeşimle isimlerimizi söylemek durumunda kalacaktık. Tören öncesi kardeşim yanıma gelerek “abla, hangi ismini söyleyeceğim” diye sordu. O anda üzerimde hissettiğim ağır yükü ifade edebilmem çok zor. Düşüncelerimi toparlayıp kardeşime “Sen kendini nasıl hissedersen öyle söyle” dedim. Tören başladı. Birinci sınıf olan kardeşime sıra gelince o Türk ismini söyledi. Sıra bana gelince aynısını ben de yaptım. Ardından müdürümüz konferans salonunda yapılan töreni keserek salonda bulunan öğrencilere “Yerinize oturun” şeklinde emir verdi. Sandalye seslerinin verdiği gürültüyle hızlıca kardeşimi bularak “tören biter bitmez eve koş” dedim. Aynı gün tören sonrası müdürün odasına çağırıldım. Okul müdürümüz ısrarla Bulgarca ismini söyleyerek bu sisteme ayak uydurmamız, hatta küçük kardeşime de bu yönde telkin etmem gerektiğini söyledi. Tepkimi ona “size Bay Ahmet veya Mehmet diye hitap etsem hoşunuza gider mi” şeklinde bir soruyla ifade ettim. Bu cevabım üzerine babam okula çağırıldı. Lise sınavlarına girdiğimizde mezun olduğumuz ortaokuldan iki tane kapalı ve mühürlü zarf içinde referans mektupları hazırlanırdı. Müracaat ettiğim okula kabul edildikten sonra elimde kalan ikinci mektubu babamla birlikte açtık. Mektupta benimle ilgili olarak Bulgarca “politicheski nastroen” yani siyasi düşüncesi ön planda anlamına gelen bir cümle kurulmuştu. Bu, şüphesi benim ortaokulda isim değiştirmeye karşı öğrenci olarak verdiğim tepkilerle ilişkili bir tanımlamaydı.

⁴⁴ Türkçe müzik dinleme yasağı ve cezalarıyla ilgili olarak bir örnek ise 1987’de Silistre Üniversitesinde matematik bölümünde okuyan ve aynı zamanda öğrenci yurdunda kalan bir Türk’ün anılarına dayanmaktadır. Görüşmemiz 15.09.2018’de yapıldı. İsmi zikredilmesini istemeyen kişi bir matematik öğretmenidir. Anlatısı şu şekildedir: “üç kişilik odamızda Türkçe müzik dinlediğimiz duyulmuş olmalı ki kısa süre sonra odada arama yapıldı. Odamızda Barış Manço’nun kaseti bulunduğu için cezalandırılarak yurttan atıldık”.

İlginç ve takdirle anmaya değer bir konu da entelektüel Bulgarlar arasında çok az da olsa Türklerin zorla isim değiştirmelerine tepki gösterenlerin olmasıdır. Bunlardan biri Osmanlı tarihçisi Antonina Jelyazkova'dır. Daha 1985 yılında Türklerin isimleri değiştirildiğinde tepkiler göstermiş ve devletin üst düzey görevlileriyle görüşerek Türklere yönelik baskıların yanlış bir uygulama olduğunu belirtmiştir. Ölüm tehditleri ve baskılara maruz kalmış ve özellikle sahip olduğu küçük çocukları ve yaşlı ebeveynleri için endişe ve korku hissetmiştir.⁴⁵ Diğer isimlerden biri ise Mihail İvanov'dur. 1985 yazından 1989'a kadarki dönemde Türklere yapılan asimilasyona karşı tepki göstermiş ve bu konularda çalışmalar yapmıştır. 7 Aralık 1989'da kurmuş olduğu "Milli Uzlaşma Komitesinde" Komünist Partinin Türklere karşı yaptığı baskıları eleştirmiştir.⁴⁶ Daha sonra 1990 yılında Bulgaristan'da devlet başkanı olan Jelyu Jeleu'ün danışmanlığı yapmıştır.

İsimlerin İade Edilmesi ve Sorunun Devam Etmesi

1989 zorunlu göçü ve 1990'daki rejim değişikliği sonrasında Bulgar hükümeti Türklerin isimlerini geri almasına izin verdi. Fakat bunun için ilk önce mahkemeye müracaat edilmesi gerekiyordu. Daha sonraki yıllarda isimlerin iadesi kolaylaştırılarak noter vasıtasıyla birçok kişinin Türkçe isimleri geri verildi. İsimlerin iade edilmesi önemli bir adımdı. Fakat sonraki yıllarda Türkler Bulgarca isimlerindeki "-ov", "ev" ve "-ova", "eva" eklerini kabul etmek istemediler ve sadece baba ve dede isimlerini aldılar. Bu sebeple bazı Türkler göç ettikleri için oradaki Bulgarca ekli isimlerle kalırken, aynı ailenin bazı mensupları bu ekleri isimlerinden çıkardılar.⁴⁷ Bundan dolayı aynı ailedeki bazı kardeşler -OV, OVA, EV, EVA gibi adlarının sonlarında bulunan ekli isimlerle kalmış olurken, diğer kardeşler bu şekilde ekleri almadılar. Bu gerekçelerle insanlar arasındaki akrabalık ilişkileri de daha sonraki süreçlerde bazı miras işlerinde zora sokulmuş oldu.

Türkiye'ye göç eden Türklere bir kısmı kendilerine zorla verilmiş olan Bulgarca isimleri değiştirmede ve resmi olarak bu isimler varlığını sürdürmektedir. Bunun ana sebebi Bulgaristan'a gidip bu işle uğraşmak istememeleridir.⁴⁸

Bulgaristan'da bulunan ve üniversitede okuyan gençler arasında Bulgarca isimlerin kullanılması çok daha yaygındır. Zira birçok gençle yapmış olduğum görüşmelerde genelde üniversitedeki bazı hocaların ayrımcılık yaptığı ve problemler yaşandığı için Bulgarca isimler kullanmak zorunda kaldıklarını söylediler. "Ayrımcılık" gerekçesi ne kadar doğru tartışmasına girmeyeceğim. Fakat

⁴⁵ https://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/antonina-zheliazkova.htm 28.10.2019.

⁴⁶ http://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/mihail-ivanov.htm 28.10.2019

⁴⁷ Yazarın kendi tespitlerine dayanmaktadır.

⁴⁸ Sevim Hacıoğlu, "Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri", *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Ed. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu & Mehmet Hacısalıhoğlu, İstanbul 2012, s. 493-588.

akademisyenler arasında da Bulgaristan'da Bulgarca, Türkiye de ise Türkçe isim kullananlar bulunmaktadır.⁴⁹

“Zorla İsim Değiştirilme” Sürecini Hatırlama ve Gelecek Nesillere Aktarma

1877-78 döneminden beri Bulgaristan'da yaşayan Müslüman ve Türklere yönelik belirli aralıklarla ve farklı gerekçelerle asimilasyon ve zorla isim değiştirilme uygulamaları yapılmıştır. Bu yaşananların gelecek nesillere anlatılması ve bir duyarlılık oluşturulması konusunda ne Türkiye'de ne de Bulgaristan'da ciddi bir çaba görünmemektedir. Özellikle Türkiye'de ortaokul veya lise tarih ders kitaplarında bu konulardan hiç bahsedilmemektedir. Türkiye'de daha ziyade üniversite döneminde bazı seçmeli derslerde konu işlenmektedir. Bulgaristan'da ise ders kitaplarında çok kısa olarak bahsedilmiştir.⁵⁰ Bir taraftan yeni nesillerin 1984-89 yılları arasında yaşananlar konusunda çok fazla bilgi sahibi olmadıklarını ve kendi dedelerinin “Türklük” için nelere katlandıklarını anlamadıklarını gözlemliyorum. Dönemin Bulgaristan başbakanı Todor Jivkov zorla isim değiştirme uygulamasını yaptıktan sonra yaklaşık 35 yıl geçti. 1990 yılından beri Türkler Türkçe konuşup, geleneklerini uygulayabiliyorlar. Kıyafet veya herhangi bir müdahale yapılmamaktadır. Ancak okullarda zorunlu olarak Bulgarca eğitim aldıkları için, birçok aile çocuklarının okullarda dil konusunda daha fazla başarılı olmalarını istediğinden, evde de Bulgarca konuşmaktadır. Bu şekilde gelecek nesillerin uzun vadede Türkçe konuşma konusunda zorluklar yaşayabileceklerini ve böyle devam ederse Todor Jivkov'un tasarladığı “Bulgarlaştırma” hareketinin dolaylı olarak gerçekleşmiş olacağını dikkate almak gerekir.

Elbette 1984-89 dönemini yeni nesillere aktarırken konunun siyasallaşması ve iki devlet arasında bir krize dönüşmesi arzu edilmez. Fakat çekilen çileler ve bu uğurda feda edilen hayatlar da unutulmamalıdır.

⁴⁹ Bu konuda çeşitli iddialar vardır. Bazıları akademik kariyer yapmanın Bulgarca isimle daha kolay olduğunu söylüyorlar. Özellikle aşırı milliyetçi çevrelerde Türkçe isimlerle akademik kariyer hedefini gerçekleştirmenin olanaksız olduğunu savunuyorlar.

⁵⁰ Bu konuda bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları”, s. 194-195.

Sonuç

Sonuç olarak Bulgaristan Komünist partisi yetkilileri Bulgaristan'ın ve Bulgarların geleceğini düşünerek azınlıklarla ilgili bazı kararlar aldı. Ulus devlet şartlarındaki temel unsurlardan biri etnik sorundu. Türk nüfusunun daha yüksek doğum oranıyla sayısının arttığını, gelecekte bunun bir tehdit olacağını varsayarak Bulgaristan'da yaşayan Türkleri Bulgarlaştırmaya çalıştı. Buna gerekçe olarak ise Bulgaristan'daki topraklarda Osmanlı dönemi zorla Müslümanlaştırma yapıldığını gösterdi. Bu gerekçeleri basın yayın yoluyla, özellikle çeşitli filmler yayınlayarak ve komünist partisine üye Türkler arasından bazılarını seçerek anlatmalarını istedi. İsim değiştirme süreciyle Türklerle yönelik bir zorla Bulgarlaştırma amaçlandı. Fakat Türkler zorunlu isim değiştirmeyi kabul etmedi. Küçükten büyüye bazı bölgelerde aktif, bazı bölgelerde pasif direniş gösterilerek tepki gösterildi. Bu yaşananlar elbette gelecek nesillere siyasallaştırılmadan aktarılmalıdır.

Kaynakça

- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talih: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Alp, İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne, 2012.
- Alpay, Ahmet, "Bir Üniversite Öğrencisinin Yaşadıkları - Anılar", *BALKAR Bülten*, 4 (Güz 2020), s. 48-50.
- Crampton, R. J., *A Concise History of Bulgaria*, 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Ersoy Hacısalihoglu, Neriman, "Balkanlarda Büyük Soykırım: 93 Harbi Döneminde Rus Ordusunun Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Politikası", *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ed. F. Sancaktar vd, Türk Ocakları, İstanbul 2019, s. 200-212.
- Ersoy-Hacısalihoglu, Neriman, "1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları", *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Ed. Neriman Ersoy Hacısalihoglu & Mehmet Hacısalihoglu, İstanbul 2012, s. 188.
- Georgiev, Veliçko; Trifonov, Stayko, *Pokristvaneto na Bulgarite Mohamedani 1912-1913 Dokumenti*, Akademiçno İzdatelsvto "Prof. Dr. Marin Drinov", Sofya, 1995.
- Gruev, Mihail, Kalyonski, Aleksey, *Vızroditelnyat Protses, Müsülmanskite Obşnosti i Komunističeskiyat Rejim*, İİBM, Sofya, 2008.
- Hacıoğlu, Sevim, "Çifte Vatandaşların İsim Tercihleri", *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Ed. Neriman Ersoy Hacısalihoglu & Mehmet Hacısalihoglu, İstanbul 2012, s. 493-588.
- Hacısalihoglu, Mehmet; Özcan, Gencer, "Balkanlarda Yer İsimlerini Değiştirme Siyaseti: Avusturya, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye Örnekleri", *Türk Tarihinde Balkanlar / Balkans in the Turkish History*, ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2013, s. 1327-1354.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK, Ankara, 1994.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK, Ankara, 1994.
- Kamil, İbrahim, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Aralık 2016, s. 31-65.

- Kamil, İbrahim, “Pomak Türklerinin “Kimlik” Mücadelesi Ve Bulgaristan Komünist Partisinin Gizli Kararları (1948-1984)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 59, Erzurum, 2017, s. 435-477.
- Kamil, İbrahim, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler. Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), C. IV (1984-1985)*, ATAM, Ankara, 2018.
- Memişoğlu, Hüseyin, “Pomak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul, 2007, s. 320-322.
- Memişoğlu, Hüseyin, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2005.
- Memişoğlu, Hüseyin, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.
- Stoyanov, Valeri, *Turskoto Naselenie v Bulgariya mezhdur Polyusite na Etnicheskata Politika*, Lik, Sofia 1997.
- Turan, Ömer, “Rodoplarda 1878 Türk-Pomak Direnişi ve Rodop Komisyonu Raporu”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Orhan F. Köprülü’ye Armağan)*, Yıl XXXIV/1-2(1996), Ankara, 1998, s. 129-156.
- Türker, Mehmet, *Belene Adası. Zulmün Ateş Çemberinden Anılar*, 3. Baskı, İstanbul, 2004.
- Zafer, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *Akademik Bakış*, C.3, Sayı 6, (Yaz 2010), s. 27-44.

http://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/mihail-ivanov.htm 28.10.2019

http://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/sabri-iskender.htm 18.09.2019

http://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/zeinep.htm

https://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/antonina-zheliazkova.htm 28.10.2019.

<https://www.sinemalar.com/film/215025/vreme-na-nasilie> Erişim:22.12.2019

<https://www.youtube.com/watch?v=ZILgKnZqyro> Erişim: 22.12.2019.

1989 GÖÇÜ VE BULGAR KAMUOYU

Suzan ERTÜRK *

Özet

1984-1989 yılları arasında Bulgaristan'daki Jivkov yönetiminin Türk azınlığa karşı giriştiği ve “Yeniden Doğuş” süreci adı verilen silah zoruyla asimilasyon siyasetine Türkler yıllarca büyük bir direniş göstermiş, pek çok kurbanlar vermiştir. 1989 yılının Mayıs ayında ilk olarak Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda başlayan Türklerin kitlesel açlık grevi ve barışçıl protestoları karşısında zor durumda kalan Jivkov, binlerce Türkü Avrupa ülkelerine sınır dışı etmiş, Türkiye'yi göç etmek isteyenlere sınırlarını açmaya davet etmiştir. Türkiye'nin sınırlarını açmasının ardından göç hazırlığına başlayan Türkler, topluca ve demonstratif bir şekilde işe gitmeyi bırakmıştır. Bu durum pek çok işyerinin kapanması ile sonuçlanmıştır. Kısa sürede yüzbinlerce Türkün Türkiye sınırına yığılması karşısında Bulgar kamuoyunun verdiği ilk tepki şaşkınlık olmuştur. Rodoplar bölgesi neredeyse yarıdan fazla iş gücü kaybına uğramıştır. Bulgarlar, Türklerden boşalan işleri de yapmak zorunda bırakılmıştır. Göç edenlere karşı tepki giderek artmış ve bunlar “nankörlük” ve “hainlikle” suçlanmışlardır. Köşeye sıkışan iktidardaki Komünist Parti hem ülkenin izolasyondan çıkması hem de pozisyonunu koruması için 10 Kasım 1989'da Jivkov'u iktidardan uzaklaştırmıştır. 29 Aralık kararıyla ise, Türklerin gasp edilmiş olan temel hak ve özgürlüklerinin yeniden iade edileceğini bildirmiştir. Bu duruma bilhassa Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki Bulgarlar büyük tepki göstermiştir. 1989 yılının sonu ile 1990 yılının başında Türkler ve Bulgarlar eş zamanlı olan gösterilere başlamıştır. Böylece Bulgaristan'da göçün ardından etnik gerilim tırmanmış ve iç savaş tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: 1989 göçü, Bulgar kamuoyu, Jivkov yönetimi, asimilasyon siyaseti, Bulgaristan Türk azınlığı.

* Öğr. Gör. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, suzan.erturk@ahievran.edu.tr

1989 Migration and Bulgarian Public

Abstract

Turkish minority had shown great resistance for many years against the policy of assimilation called “Rebirth” process by Jivkov administration and had given many victims in Bulgaria between 1984 and 1989. In May 1989, Jivkov, who was troubled against mass hunger strike and peaceful protests of Turks which has first begun in northeastern Bulgaria, deported many Turks to European countries and invited Turkey to open their borders to those who want to migrate. Turks, who began preparations to migrate after opening of borders with Turkey, left their jobs collectively and demonstratively. This has resulted in the closure of many businesses. In a short time, the first reaction of the Bulgarian public was surprised against the congestion of hundreds of thousands of Turks. The region of Rhodopes has lost almost half of its labor force. Bulgarians were also forced to do jobs vacated by Turks. The response to immigrants has increased and they have been accused of “ungratefulness” and “treason”. The ruling Communist Party banished Jivkov from power on November 10, 1989, in order to both keep the country out of isolation and maintain its position. Party also declared with the Decree of 29 December that the fundamental rights and freedoms of the Turks would be returned. Especially the Bulgarians in the regions where Turks mostly live showed great response to this decision. At the end of 1989 and at the beginning of 1990, Turks and Bulgarians started concurrent demonstrations. Thus, after the migration in Bulgaria, ethnic tension rised and the danger of civil war emerged.

Key Words: 1989 migration, Bulgarian public, Jivkov administration, policy of assimilation, Bulgaria’s Turkish minority.

Giriş

Bulgaristan’daki Türk ve Müslüman Pomakların göç ve sürgün çileleri, 93 Harbi olarak da bilinen 1877- 1878’deki Osmanlı-Rus Harbi’yle başlamış, Balkan Savaşlarında büyük boyutlara ulaşmış ve Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bulgar tarihçi Antonina Jelyazkova’ya göre, Bulgar kamuoyu, yaşanan her göçten sonra, yerini yurdunu terk eden bu insanları, sanki hiçbir zaman o topraklarda olmamışlar, onlarla iyi veya kötü hiçbir şeyi paylaşmamışlar gibi unutmaya meyilli olmuştur.¹

Cumhuriyet döneminde Bulgaristan’dan Türkiye’ye yapılan göçlerin temelinde, Aleksandır Stamboliyski dönemi hariç, Bulgaristan’daki faşist veya

¹ Antonina Jelyazkova, “Sotsialna i Kulturna Adaptatsiya na Bılgarskite İzselnitsi v Turtsiya”, *Mejdu Adaptatsiyata i Nostalgiyata, Bılgarskite Turtsi v Turtsiya*, Sofiya 1998, s. 11.

komünist iktidarların, homojen bir ulus meydana getirmek hedefiyle Türklere uyguladıkları baskı ve Bulgarlaştırma siyaseti yatmıştır.

1923-1978 yılları arasında süren göçlere rağmen, 1983 yılına gelindiğinde, Bulgaristan'da yönetimdeki Komünist Parti'nin Merkez Komitesi, ülkedeki Türk nüfusun hızlı bir şekilde artmaya devam ettiğini fark etmiştir. Haklarının her geçen gün daha da kısıtlamasından rahatsız olan binlerce Türk, Türkiye'ye göç etmek için dilekçeler verirken, dönemin Bulgar idarecileri, bundan Türkiye'nin sorumlu olduğunu ileri sürmüştür. Onlara göre Türkiye, bu halk arasında milliyetçilik propagandası yaparak, halkı sürekli bir göç etme güdüsü içinde tutmuş ve böylece pek çok insan göç 'psikozuna' yakalanmıştır. Sadece bir göçün artık çözüm olamayacağını, tam tersine göç olgusunun ülkedeki Türkleri Türkiye'ye daha fazla bağladığını düşünen dönemin Bulgaristan Devlet Başkanı ve Komünist Parti Genel Sekreteri Todor Jivkov, hedefledikleri "tek bir Bulgar ulusu" ilkesini hayata geçirmek, bu şekilde ülkedeki Türk varlığını ortadan kaldırmak amacıyla göç dışında başka çarelerin de düşünülmesini önermiştir. Bunlar arasında, Türkiye radyolarının dinlenmesinin yasaklanması, Türkler ve Bulgarlar arasında yapılacak evliliklerin maddi olanaklar da kullanılarak teşvik edilmesi, bu tür evliliklere karşı çıkacak aile üyelerine yönelik tedbirlerin alınması, aydın Türklere kamu kurum ve kuruluşlarında idari görevlerin verilmesi, askerlik görevini yapan ordudaki Türklerin sadece inşaatta değil, farklı alanlarda görevler üstlenebilmeleri, Türk çocuklarının Bulgar dilini daha iyi benimseyebilmeleri, kendi dil ve geleneklerinden uzaklaştırılmaları amacıyla ailelerinden, öncelikle büyükanne ve büyükbabalarından mümkün oldukça uzak yetiştirilmeleri için kreş, anaokulu ve okulların tam gün yapılması, iki halkı kaynaştıracak çocuk, öğrenci ve öğretmen emek kolektiflerinin oluşturulması, sünnetin çocukları sonsuza kadar İslam dinine bağladığı düşüncesiyle, sünnetin yasaklanması ve bunu yapan ailelerin mahkemeye çıkartılmaları, tüm bunlardan önemlisi de Türklerin sözde Bulgar kökenlerini ispat etmeye yönelik film, değişik sergi ve çalışmaların yapılması yer almıştır.² Politbüro üyelerinden Straşimir Dimitrov, Bulgaristan'daki Türklere karşı başlattıkları bu mücadeleyi, bir halkın "ulusal bilincini değiştirme" mücadelesi olarak tanımlamıştır.³

8 Mayıs 1984'teki Politbüro'nun toplantısında, ülkedeki Türklerin asimilasyonuna öncelikle isimlerinin değiştirilmesiyle başlanması kararlaştırılmıştır. Bu kararların alınmasından hemen önce, Varna ve Plovdiv gibi şehirlerde can kayıplarının yaşandığı şüpheli patlamalar meydana gelmiştir. Ülkedeki Türkler terörle suçlanmış ve bazı Türk gençleri idam edilmiştir. Varna'nın bir köyünde, Türklere ait olduğu iddia edilen bir silah deposunun bulunduğu açıklanmıştır. Hür Avrupa

² Dönemin Jivkov yönetiminin Bulgaristan'daki Türklere yönelik yürüttüğü asimilasyon faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., *Vızroditelnıyat Protse, Bulgarskata Dırjava i Bulgarskite Turtsi (V Sredata na 30'te-Naçaloto na 90'te Godini na XX. Vek)*, C.1, Arhivite Govoryat Dırjavna Agentsiya Arhivi Yay., Sofiya 2009, s.123-297.

³ *Vızroditelnıyat Protse...*, C.1, *age*, s.323.

radjosundan Georgi Slavov, yaptığı açıklamada, tüm bunların Bulgar istihbaratı tarafından sahneye konduğunu iddia etmiştir. Fakat Bulgar kamuoyu bu saldırıları Türklerin yaptığına inanmıştır.⁴

Türklerin isim değişikliğine tabi tutulması süreci önce Kırcaali ve Haskovo gibi bölgelerde başlamış, oradan Bulgaristan'ın orta ve kuzeydoğu kesimlerine yayılmıştır. Telefon hatları birden kesilmiş ve tüm av silahlarına el konulmuştur. Köyler istihbarat birlikleri tarafından kuşatılarak, radyo yayınları engellenmiştir. Pek çok Türk, yasa dışı örgütlere üye oldukları suçlamasıyla, mahkemeye bile çıkartılmadan, kapalı kapılar ardında yapılan hızlı ve formalite sorgulamaların ardından tutuklanmıştır. Geride kalanların Türk kimliklerine el konulmuş ve bunlara, Türkiye'de akrabalarının olmadığı, göç etmek istemedikleri ve Türkçe isimlerini Bulgarca isimlerle “gönüllü” olarak değiştirmek istediklerine dair “ricada” bulduklarını beyan eden belgeler imzalatılmıştır.⁵ Bu belge imzalama ritüeline çok zaman kadın ve çocukları bile esirgemeyen dayaklar eşlik etmiştir. Bilhassa şehir ve kasabalardan uzak dağlık bölgelerdeki Türk köylerinde gün, köyleri kuşatmış olan ordu mensuplarıyla ağırmış ve köyün son sakini de ona zorla verilen Bulgar ismi kabul edene kadar bu kuşatma devam etmiştir.⁶ Yine bazı küçük köy ve kasabalarda dayatmalara direnenler öldürülmüştür. İsim değişimindeki idari keyfiliğe daha çok sayıda kanunsuzluk ve işkenceler eşlik ettiğinden bu girişimlere beklenmedik bir tepki ortaya çıkmıştır.⁷ Elbette tüm bu uygulamalar o dönemde gerek iç gerekse dış kamuoyundan maksimum gizlilik içinde yürütülmüş ve bilgiler karartılmıştır.⁸ İsimlerin değiştirilmesini, başka uygulamacı yasaklar takip etmiştir. Mesela Türkçe'nin kullanılması, Türk müziğinin dinlenmesi, bir takım gelenek ve görenekler, dini adet ve ritüeller yasaklanmış, Türk ve Bulgar mezarlıkları birleştirilmiş, belediye meclislerinde Türklerin ölmüş dede ve ninelerinin isimleri bile değiştirilmiştir.

Jelyazkova'ya göre, hükümetin bu dönemdeki vandallca uygulamalarından biri de sırf Türk etnik kimliğinin izlerini dahi silmek amacıyla, hastanelerde Türk isimlere düzenlenmiş tıbbi kayıtları yok etmesi olmuştur. Bu şekilde çok sayıda Türkün kalıtsal ya da kronik birtakım hastalıklarının takibi imkânsız hale gelmiştir.⁹ Bunların yanında Jivkov yönetimi alçakça bir uygulamaya daha imza atmıştır. Türklerle Bulgarların birlikte yaşadıkları karma bölgelerdeki Bulgarları, Türkçe konuşanları takip ve ihbar etmeleri için görevlendirmiş, bunun sonucunda onlarca yıllık arkadaşlık ve dostluklar büyük yaralar almıştır.

⁴ Valeri Stoyanov, 'Vizroditelniyat Protses i Bılgaro-Turuskata Konfrontatsiya (1985-1989)', *Turuskoto Naselenie v Bulgariya Mejdu Polyusite na Etničeskata Politika*, Sofiya, 1998, s. 160-162.

⁵ Stoyanov, *agm.*, s. 163; Bkz. Jelyazkova, *agm.*, s. 19.

⁶ Jelyazkova, *agm.*, s. 19.

⁷ Stoyanov, *agm.*, s. 163.

⁸ Jelyazkova, *agm.*, s. 19.

⁹ Jelyazkova, *agm.*, s. 19.

Tüm bunlara koştur olarak devletin propaganda aygıtı da tüm hızıyla işlemeye devam etmiştir. Ülkedeki Türklere yönelik pek çok iftiralar atılmıştır. Onlar için “düşman ülkenin beşinci kolonisi”, “teröristler” ve “ayrılıkçılar” gibi ifadelerle yer verilmiş, Türkiye’nin de bir takım sözde agresif planlarından bahsedilerek, mesela üçüncü bir Türk cumhuriyetini Bulgaristan topraklarında kurmak istediği gibi, Bulgar halka komşu ülke Türkiye’ye yönelik korku ve kaygı empoze edilmiştir. Bulgaristan’daki Türk ve Pomaklara yönelik baskılar devam ederken, Bulgar kamuoyu ise utanç verici bir sessizliğe gömülmüştür. İki halk arasındaki ilişkiler temelinden sarsılmış ve bilhassa kırsal kesimde yaşayan Müslüman toplumu büyük oranda içine kapanmıştır.¹⁰

Soydaşlarının uğradığı bu büyük haksızlık karşısında, tabii onları yalnız bırakmayan Türkiye, Bulgaristan Türklerinin yaşadıklarını dünya kamuoyuna anlatmak ve davalarını savunmak için uluslararası alanda büyük mücadeleler yürütmüştür. Asimilasyon siyasetine karşı Bulgaristan Türklerinin, pek çok kişiyi kurban verdiklerini açıklamıştır.¹¹ Elbette Jivkov idaresi tüm bu suçlamaları reddetmiş, hatta daha da ileri giderek, Türkiye’yi Bulgaristan’a karşı terörizmi desteklemekle suçlamıştır. Türkiye’nin uluslararası görüşme ve toplantılarda Bulgaristan’da yaşananları gündeme taşımamasından son derece rahatsız olan Bulgar yetkilileri, yabancı devlet görevlisi ve diplomatlarla yaptıkları görüşmelerde, Bulgaristan’da Türk diye bir azınlığın bulunmadığını, dini ve ulusal aidiyetlerin farklı şeyler olduğunu, bu insanların isimlerini kendi istekleriyle değiştirdiklerini, zaten “Osmanlı esareti” altında zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduklarını, dolayısıyla isim değişikliğinin doğal bir tarihsel süreç olduğunu ileri sürmüştür. Bulgaristan’ın iddiaları karşısında batılı muhabirler, Bulgaristan’da Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Rodoplar ve Deliorman bölgelerini ziyaret etmek ve rastgele Türklerle görüşmeler yapmak istemiştir.¹² Fakat tüm bu istekler, buraları adeta dünyadan izole bir şekilde tutan Jivkov hükümeti tarafından yanıtız bırakılmıştır.¹³

1985 yılının Şubat ayında Türk Dış İşleri Bakanlığı, Bulgar hükümetine, Türkiye’nin görüşmeler yoluyla Bulgaristan’la tüm bu sorunları çözmeye hazır olduğunu, Türklerin Türkiye’ye göçünün de bu çözüm seçenekleri arasında yer alabileceğini bildirmiştir. Aynı dönemde merhum Başbakan Turgut Özal, Erzurum’da yaptığı bir konuşmada Bulgarlara, bir zamanlar merhum Celal Bayar’ın verdiği yanıtı vermiştir. Türkiye’nin Bulgaristan’daki Türkleri almaya hazır olduğunu ve soydaşları için ne gerekiyorsa yapılacağını söylemiştir.¹⁴ Yaşanacak bir göçün

¹⁰ Jelyazkova, *agm.*, s. 20.

¹¹ Stoyanov, *agm.*, s. 165-166.

¹² Daha ayrıntılı bilgi için bkz., *Vizroditelnijat Protsets, Mejdunarodni İzmereniya (1984-1989)*, C.2 Arhivite Govoryat Dirjavna Agentsiya Arhivi, Sofiya 2009, s. 5-802.

¹³ Stoyanov, *agm.*, s. 169.

¹⁴ Stoyanov, *agm.*, s. 170.

yaratacağı ekonomik sıkıntıları hesap eden Bulgaristan, Türkiye'nin önerdiği göç meselesini görüşmeyi reddetmiştir. Bunun yanında yabancı bir heyet tarafından denetlenmeyi asla kabul edemeyeceğini, tüm bunların ülkesinin iç işlerine müdahale olduğunu öne sürmüştür.¹⁵ Bulgaristan'ın bu uzlaşmaz tavrı karşısında pes etmeyen Ankara, bilimsel araştırma ve çalışmalarla Bulgarların Bulgaristan'daki Türklerin kökenine yönelik birtakım iddialarını çürütürken, aynı zamanda Bulgaristan'a karşı ekonomik tedbirler almıştır.¹⁶ Tüm bunlar olup biterken, asimilasyon sürecine direnmeyi sürdüren Bulgaristan'daki Türk aydınlar baskı altında tutulmuştur. 1986'da bu sürece tepki gösterdiği için tutuklananların sayısı 10.000 kişiye ulaşmıştır. Bunlardan çok azınının 1987'de Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmiştir.¹⁷ Uluslararası Af Örgütü de aynı dönemde yayınladığı bir raporda, Bulgaristan'ın etnik Türk unsur için adeta bir hapisaneyeye çevrildiğini, isimlerin zorla değiştirilmesine karşı çıkan insanlara şiddetle karşılık verildiğini, çok sayıda ölü, tutuklu ve yaralı olduğunu açıklamıştır.¹⁸

Sorunların çözümüne yönelik nihayet 23 Şubat 1988'de Belgrad'da iki ülke dış işleri bakanları Petır Mladenov ve Mesut Yılmaz bir araya gelmeyi başarmışlarsa da buradaki görüşmelerden de bir sonuç çıkmamıştır. Ankara, Bulgaristan'daki Türk azınlığın tanınmasını ve dileyenlerin Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmesini isterken, Bulgaristan, ülkesinde Türk olmadığı yönündeki iddialarını sürdürerek, Türklerin daha Bulgarların ulusal kurtuluş savaşlarından sonra Bulgar topraklarını terk ettiklerini ileri sürmüştür.¹⁹

Sorunların Türkiye ve Bulgaristan arasında diplomatik yollarla çözüleceğine dair umudunu iyice yitiren Bulgaristan'daki binlerce Türk, 6-31 Mayıs 1989 tarihleri arasında ilk olarak Kuzeydoğu Bulgaristan'da açlık grevlerine ve barışçıl gösterilere başlamıştır.²⁰ Türkler, Aralık 1984 ve Şubat 1985 tarihleri arasında hükümet tarafından başlatılan ve "Yeniden Doğuş" süreci adı verilen bu asimilasyon sürecinde, Türklerin Bulgarlaştırılmasına yönelik yapılan eşi benzeri görülmemiş uygulamalara bir son verilmesini, isimlerinin, diğer temel haklarının iadesini ve Jivkov yönetiminin uygulamalarına tepki gösterdiği için tutuklu bulunanların serbest bırakılmalarını istemiştir.²¹ Maalesef Türklerin bu haklı taleplerine Bulgar güvenlik güçleri şiddetle karşılık vermiştir. 20 Mayıs 1989'da Şumnu'ya bağlı Pristoe köyünde büyük bir kargaşa meydana gelmiştir. Yapılan protesto mitingleri ve bunun sonucunda yaşanan olaylar önce Varna'nın merkezine, Vokil, Çerkovna ve İşperih,

¹⁵ Stoyanov, *agm.*, s. 173,176; Ayrıca bkz., *Vızroditelnyat Protsets*, C.1, *age.*, s. 514-516.

¹⁶ Stoyanov, *agm.*, s. 194.

¹⁷ Stoyanov, *agm.*, s. 197-198.

¹⁸ *Vızroditelnyat Protsets*, C. 2, *age.*, s. 203-204.

¹⁹ Stoyanov, *agm.*, s. 200.

²⁰ *Vızroditelnyat Protsets*, C.1, *age.*, s. 505.

²¹ *Vızroditelnyat Protsets*, C.1, *age.*, s. 505-515.

ardından başta Haskovo olmak üzere Bulgaristan'ın Kırcaali ve Mestanlı gibi güney bölgelerine yayılmıştır.²² Razgrad merkezde toplanan binlerce kişiye karşı ise güvenlik güçleri plastik mermi kullanmıştır.²³ Bazı Türklerin hayatına mal olan bu “kanlı Mayıs gösterileri”,²⁴ uluslar arası arenada dönemin rejimi prestij kaybına uğratarak, gözden düşürmek için korkakça da olsa denemeler yapan bir takım muhalif Bulgar grupların desteğini almıştır.²⁵

Mayıs oylarının şiddetlenerek artması, Uluslar Arası Af Örgütü'nün soruşturma talep etmesine neden olmuştur.²⁶ Bunun üzerine Politbüro, içte ve dışta düşüğü bu ağır krizden kurtulmak istemiş,²⁷ hem de Jivkov yönetimi, tüm bu yaşananları kullanmaya karar vermiştir.²⁸ Artık en az 200.000 kişinin göçe tabi tutulması gerektiğine inanan ve onların yerine Besarabya Bulgarlarının yerleştirilmesini isteyen komünist lider, aksi takdirde yakın bir gelecekte Bulgaristan'ın Kıbrıs'a dönüşebileceğini söylemiştir.²⁹

Jivkov, 29 Mayıs 1989'da radyo ve televizyonlardan yaptığı konuşmada, Bulgaristan'ın vatandaşlarının huzur ve güvenliğine kast eden hiçbir harekete tahammülünün olamayacağını belirterek, Türkiye'nin Bulgaristan'daki Müslümanlar arasında göç propagandası yaptığını ileri sürmüştür. Türkiye'ye, Türkiye'ye geçici veya kalıcı göç etmek isteyen Bulgaristan vatandaşlarına sınırlarını açması çağrısında bulunmuştur.³⁰ Ardından bir panik havası yaratmak için Mayıs gösterilerinde yer alan binlerce kişiyi,³¹ yasa dışı örgütlerin üyesi oldukları suçlamasıyla Yugoslavya, Macaristan ve Avusturya gibi ülkelere sınır dışı etmiştir.³² Bu durum ülkedeki pek çok Türkün de kitlesel bir şekilde Türkiye sınırına yönelmelerine neden olmuştur.³³ Türkiye'nin, bu çağrı üzerine sınırlarını açmasıyla, Haziran ayında Bulgaristan'da gerçek bir göç furyası başlamıştır.³⁴

Türklerin göçüyle beraber Bulgar kamuoyunda da ilk defa olarak bazı aydın ve aktivistler Jivkov idaresinin Türklere yönelik asimilasyon siyasetini eleştirmeye

²² Stoyanov, *agm.*, s. 202.

²³ Stoyanov, *agm.*, s. 203.

²⁴ Mihail İvanov, İlona Tomova, “Etničeski Grup i Mejduetničeski Otnoşeniya v Bulgariya”, *Aspekti na Etnokulturnata Situatsiya v Bulgariya*, Asotsiatsiya Akses Yay., Sofiya 1994, s. 26.

²⁵ Jelyazkova, *agm.*, s. 20.

²⁶ Stoyanov, *agm.*, s. 169.

²⁷ Jelyazkova, *agm.*, s. 20.

²⁸ Vızroditelnyat Protses, C.1, *age.*, s. 519.

²⁹ Stoyanov, *agm.*, s. 206-207.

³⁰ Vıroditelnyat Protses, C.1, *age.*, s. 519.

³¹ Jelyazkova, *agm.*, s. 21

³² Stoyanov, *agm.*, s. 205.

³³ Jelyazkova, *agm.*, s. 21.

³⁴ Stoyanov, *agm.*, s. 206

başlamıştır.³⁵ Açıklık ve Yeniden Yapılanmayı Destekleme Kulübü'nün (Klub za Glasnost i Preustroystvo) bazı üyeleri, bu dönemde Paris'te insan hakları ile ilgili yapılan konferansta, son zamanlara pek çok yabancı ajansın “Bulgar Müslüman köyleri” ile ilgili kaygı verici haberler aktardığını, bu haberlerin doğru olup olmadığı ile ilgili herhangi bir şey söyleyemeyeceklerini, ancak kulüplerine üye Bulgar aydınlarının, 9 Mayıs'ta Bulgar parlamentosuna insan hakları ile ilgili bir deklarasyon sunduklarını ve tüm Bulgar vatandaşlarının kişisel hak ve özgürlüklerinin teminini istediklerini ifade etmişlerdir.³⁶ Kulüpçü entelektüeller, XX. yüzyılda insanın ulusal bilinç ve kimliğinin elinden alınamayacağını savunarak, Bulgaristan'da ortaya çıkan böyle bir durumu “anakronizm” olarak değerlendirmişlerdir.³⁷

Jivkov'un siyasetinin desteklenmesinden yana olan Vatan Cephesi (Oteçestven Front) etrafında birleşen Bulgarlar, kulüpçülerin bu açıklamalarına çok sert tepki göstermiştir. Vatan Cephesi, 31 Mayıs-2 Haziran 1989'da halkı kulüp üyelerine karşı kıskırtmak için miting ve gösteriler yapmıştır.³⁸ Kulüp üyelerini, demagoji yapmak, aşırılık, vatan hainliği ve Bulgar karşıtlığı ile suçlamışlardır.³⁹ 31 Mayıs'ta hükümetin yayın organı Rabotniçesko Delo'da, Bulgaristan'da yaşayan ve Türk olduklarını iddia edenlerin kökenine dair araştırmaları olduğunu öne süren Prof. Petır Petrov, Jivkov'un radyo ve televizyonlardan yaptığı konuşmasına destek verdiklerini açıklamıştır. Ülkedeki Türklerin, Türk kökenli olduklarını reddetmiş ve Osmanlı döneminin bir kölelik dönemi olduğunu ifade etmiştir. Profesöre göre dini aidiyet kökeni belirleyemeyeceği gibi, ülkede bir Türk varlığından söz etmek de mümkün değildir.⁴⁰ Buna ek olarak gazeteye göre bazı kişiler (Türkler)⁴¹ kamu düzenini bozmuştur.⁴²

1 Haziran'da bazı Bulgarlar, Halk Konseyi ve Vatan Cephesi öncülüğünde, aralarında akademisyenlerin de yer aldığı Sofya'da Jivkov'a destek gösterilerinde bulunmuştur. “Evimize karışılmasına izin vermeyeceğiz” diyen göstericiler, her tür müdahaleyi, Türkiye'nin suçlamalarını reddettiklerini ve Türkiye'deki bazı çevrelerin kendi anlayışlarını Bulgar halkına dayatmaya çalışmalarından vazgeçmeleri için toplandıklarını söylemişlerdir. Vatan Cephesi'nin lideri Lazar Stamboliev, Mayıs gösterilerine atıfta bulunarak, meydana gelen olayların Bulgar halkın yüreğini yaraladığını, zira bu halkın birliğinin söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Mitinge

³⁵ Stoyanov, *agm.*, s. 207; Bu kulüple ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz., Vızroditelnıyat Protsets, C.1, *age.*, s. 531.

³⁶ Vızroditelnıyat Protsets, C.1, *age.*, s. 524.

³⁷ Stoyanov, *agm.*, s. 208.

³⁸ Stoyanov, *agm.*, s. 207-208.

³⁹ Vızroditelnıyat Protsets, C.1, *age.*, s. 524.

⁴⁰ *Rabotniçesko Delo*, S.151, 31 May 1989, s. 2.

⁴¹ Dönemin Politbüro belgeleri ve yayın organlarında ülkedeki Türk azınlık için ‘Bulgar Müslümanları’, ‘Türkçe konuşan Bulgarlar’ ve ‘onlar’ gibi ifadeler kullanılırken, Türk ifadesine yer verilmez.

⁴² *Rabotniçesko Delo*, S. 153, 2 Yuni 1989, s. 1.

katılan eğitimciler ise, tarih derslerinin müfredata henüz birinci sınıfta konması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Komite ardından Türk elçiliğine miting kararını iletmek istemiş, ancak elçilik bunu reddetmiştir.⁴³

Razgrad'da yapılan Jivkov'a destek gösterilerinde, Vatan Cephesi bölge komite temsilcisi, dış güçlerin Bulgar halkın birliğini hedef aldıklarını, bu şekilde bazı kişileri kışkırttıklarını ifade etmiştir. En önemlisi de, Türklerin haklarının iadesine karşı çıkan temsilci, zamanı geri döndürebilecek bir gücün olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴

Rabotniçesko Delo'ya göre, Jivkov'un radyo ve televizyonlardan yaptığı konuşması Bulgar halkın genel desteğini almıştır. Bununla beraber, Türkiye'nin Jivkov'un yaptığı çağrıya uymasından memnun olduklarını, ancak kimseyi ülkeden kovmadıklarını, göçün tamamen isteğe bağlı bir hareket olduğunu yazmıştır.

Bakanlar Kurulu Başkanı Georgi Atanasov, dileyen Bulgaristan vatandaşlarının geçici veya kalıcı olarak Türkiye'de yaşayabileceklerini açıklamıştır. Ancak pek çok Bulgar'ın, onların (Türklerin) bu topraklara ve bu toprakların insanlarına bağlayan çok şeye sahip olduklarını düşündüklerini, bu sebeple bunları geride bırakarak vatanlarını terk etmelerine ihtimal vermediğini, Bulgaristan sınırları dışında onlara vatan olmadığını ve olamayacağını söylemiştir. Bulgaristan'da eşitlik olduğunu öne süren başkan, 'hümanist' bir tutum içinde olduklarını, ancak onların da Bulgaristan'a yönelik tehditleri olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵

Bu esnada göç etmek için dilekçe veren binlerce Türk, işinin başına gitmeyi ve çalışmayı reddetmiştir. Daha ilk etapta 100.000 kişi, öncelikle de köylü kesim arasından olmak üzere, ülkeyi terk etmiştir. Bulgarlar bunların, dine fazla bağlı ve dolayısıyla Türk radyolarından yapılan propagandalara daha kolay kananların olduğunu savunmuştur.⁴⁶ Ancak çok kısa süre sonra göç hareketinin hızla genişlediği ortaya çıkmıştır. Bulgar Komünist Parti'nin yerel idareleri, 15 Haziran'da ülkedeki durumla ilgili sundukları raporda, Türkiye'ye gidiş için Türklerin yüksek tahsilli kesimi arasında da önemli bir hareketliliğin gözlemlendiği bilgisini aktarmıştır.⁴⁷ Pasaportlarını alan ve işini bırakanların hızla sınıra yönelmesiyle, sınırda kilometrelerce uzayan kuyruklar oluşmuştur.⁴⁸ Kuşkusuz böyle büyük bir kitlesel göçü beklemeyen Bulgar halkının, yüzbinlerce kişinin bir-iki haftada sınıra yığılması karşısında verdiği ilk tepki şaşkınlık olmuştur. Hatta göç etmek isteyenlere artık pasaport verilmemesi konusu gündeme gelmiştir. İç İşleri Bakanı Georgi Taney, 14 Haziran'a ait gizli ibareli raporunda, binlerce kişinin işinin başına gitmeyi reddettiğini, Mestanlı, Kırcaali, Cebel, Sliven ve Asenovgrad'da durumun son derece gergin

⁴³ *Rabotniçesko Delo*, S.152, 1 Yuni 1989, s. 1-2.

⁴⁴ *Rabotniçesko Delo*, S. 153, 2 Yuni 1989, s. 1.

⁴⁵ *Rabotniçesko Delo*, S. 169, 18 Yuni 1989, s. 1.

⁴⁶ Stoyanov, *agm.*, s. 209.

⁴⁷ *Vizroditelnyat Protsets*, C.1, *age*, s. 532.

⁴⁸ Stoyanov, *agm.*, s. 210.

olduğunu, pasaport verilmesinin durdurulması halinde ülkede yeni ve daha büyük kargaşaların çıkacağını rapor etmiştir.⁴⁹ Türklerin işlerine gitmemeleri, bunun yanında, göç edenlerin, video, televizyon, buzdolabı, elektrikli süpürge, altın, tekstil ürünleri vs. satın alarak, bunları Türkiye'ye taşımaları, Bulgaristan'ın ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bu durum Bulgar halkı arasında tepki ve yakınmalara neden olmuştur. Depolardaki malların hızla tükenmesi ve ortaya çıkan pahalılıktan dolayı şikayetler artmıştır. Bunun üzerine Politbüro üyeleri arasında yapılan toplantıda, Grigor Stoïçkov, halkın etkilenmemesi için dayanıklı tüketim mallarının satışının sınırlandırılması veya gümrük vergilerinin yükseltilmesini önermiştir.⁵⁰ Bulgar hükümeti ayrıca, binlerce Türkün işini bırakması üzerine işçi, memur, öğrenci, pek çok Bulgarı tarıma kaydırarak, gruplar halinde rekoltenin toplanması için görevlendirmiştir. Türklere son derece öfkeli olan bazı Bulgarlar, onların gitmeleri ve bir daha asla dönmemeleri gerektiğini, zaten Osmanlı dönemini hatırlattıklarını ifade etmiştir.⁵¹

Politbüro'nun bir başka toplantısında, Bulgar ekonomisinin göçten daha fazla etkilenmemesi hakkında partinin merkez komite üyelerinden Hristo Maleev ilginç bir teklifte bulunmuş ve üniversite mezunlarının göç etmesini, ancak tarım sektöründe ve fabrikalarda çalışanların göçüne izin verilmemesini istemiştir. Grişa Filipov, maaşlardan yüzde 10 kesintiye gidilmesi ve haftalık çalışma günlerinin altıya çıkarılmasını önermiştir. Filipov burada ayrıca, Türkiye'nin Bulgaristan'a saldırma olasılığından da bahsederek, Türk ordusunun çok güçlü olduğunu, istemesi halinde Bulgaristan'ı bir hafta içinde öğütebileceğini ifade etmiştir. Milko Balev'e göre, mağazaların boşaltılmasından dolayı Bulgarlar göç edenlere karşı olumsuz tutum sergilemeye başlamıştır.

Maleev'in aksine Jivkov, bilhassa üniversiteli kesimin göçüne karşı çıkmış ve buna karşı tedbirler alınmasını istemiştir. Bu insanlara, felakete gittikleri, Türkiye'de ayrımcılığa uğrayacakları ve aşağılanacaklarını, ayrıca Türkiye'nin doğu bölgelerine gönderileceklerinin anlatılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu kesimle toplantılar yapılmasını isteyen komünist lider, göç etmeye niyeti olanlara, devletin onların eğitimleri için yapmış olduğu masraflara karşılık, kişi başına 500.000 dolar tazminat vermeleri halinde göçlerine izin verileceğini açıklamıştır. Türkiye'ye göç edeceğini düşünerek, işe gitmeyi reddedenlerin ise, sadece Türkiye'ye gidememekle kalmayacakları, aynı zamanda Bulgaristan'ın farklı bölgelerine sürülecekleri yönünde tehdit edilmelerini istemiştir.⁵² Ancak Türkler, tüm bu söylem, baskı ve tehditleri

⁴⁹ Vızroditelnyat Protsets, C.1, *age.*, s. 528-530.

⁵⁰ Vızroditelnyat Protsets, C.1, *age.*, s. 528-537.

⁵¹ Vızroditelnyat Protsets, C.1, *age.*, s. 533.

⁵² Vızroditelnyat Protsets, C.1, *age.*, s. 537-542.

ciddiye almamıştır. Hem köylü hem de şehirli kesimden pasaportlarını alanlar ülkeyi terk etmiştir.⁵³

Ülkenin değişik bölgelerinde Türklerin işlerini bırakarak, kitlesel bir şekilde Türkiye sınırına yönelmeleri, Bulgarlar arasında büyük bir hoşnutsuzluk doğurmuştur. Bu dönemde Türklerin, bankalardaki (DSK-Dırjavna Spestovna Kasa) hesaplarından büyük meblağlarda para çektikleri yönünde yapılan kasıtlı söylentiler de Türklere karşı alenen bir düşmanlık yaratmıştır. Şoven söylemler geliştirmeye başlayan bazı Bulgarlar, yaptıkları açıklamalarda, ülkenin kesinlikle onlardan temizlenmesi gerektiğini ve onların geri dönmelerine izin verilmemesini istemiştir. Hatta onlarla (Türklerle)⁵⁴ hesaplaşmaya hazır olduklarını söyleyenler olmuştur.

Temmuz ayında Bulgar Dışişleri Bakanlığı'ndan bir heyetin Razgrad'a yaptığı ziyarette, göçün Bulgar halkı arasında "kötü bir sürpriz" ve "tatsızlık" yarattığı, aynı zamanda onların (Türklerin) bankalarda nasıl bu kadar mevduatlarının olabileceği sorusunu akla getirdiğini ve Bulgarlar tarafından "hırsızlık" ve "suiistimalle" suçlandıkları rapor edilmiştir. Pek çok işyerinde Bulgarlar hayal kırıklığı yaşadıklarını, şimdiye kadar onlara tanınan eğitim, sosyal haklar, gösterilen ayrıcalık ve ilgiden dolayı üzgün olduklarını ifade ederek, Türkleri "hainlik" ve "nankörlükle" suçlamışlardır. Fabrika ve tarım kooperatiflerinde çalışanlar ise, onlar olmadan da her şeyin üstesinden gelebileceklerini ve daha büyük başarılar kazanacaklarını, dönenleri ise işe kabul etmeyeceklerini açıklamışlardır. Parti aktivistleri ve Bulgar vatandaşlarına göre, onlarla (Türklerle) aralarında artık hiçbir zaman kapanmayacak bir uçurum açılmıştır.⁵⁵ Sofya'daki Sosyoloji Enstitüsü'nün bu dönemde, Haskovo ve Razgrad gibi bölgelerde Bulgarlar arasında yaptığı birtakım araştırmalarda, Bulgar kamuoyunda, Türk düşmanlığının artmasına en büyük sebebin, bazı yayın organlarında, Türklerin bankalardaki hesaplarında büyük birikimlerinin olduğu yönünde yapılan birtakım haberlerin olduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁶

Türkiye Cumhuriyeti, 22 Ağustos 1989'da sınırını kapattığında, 320.000'den fazla Türk sınırını geçmiş, binlercesi ise sınırda kalmıştır. Türkiye'ye göç eden soydaşlarını ziyaret eden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı merhum Rauf Denktaş, soydaşlarını adaya almaya ve onlara yardıma hazır olduklarını bildirmiştir.⁵⁷

Türklerin göçünün ardından Bulgar kamuoyundaki bazı Bulgar muhalif grupların Jivkov'un siyasetini eleştirmeye başlamalarına karşın, Eylül ayında, televizyonlarda ve basında Türkçe'nin kullanımının serbest bırakılacağı yönünde birtakım iddialar, ülkenin bazı kesimlerinde büyük rahatsızlık yaratmıştır. Mesela

⁵³ Stoyanov, *agm.*, s. 214.

⁵⁴ Türk ifadeleri bana aittir. Bulgarlar bu dönemde Türk ifadesine yer vermemiştir.

⁵⁵ Vizroditelnıyat Protse, C.1., age., s. 545-557.

⁵⁶ Vizroditelnıyat Protse, C.1., age., s. 571.

⁵⁷ Stoyanov, *agm.*, s. 213.

Bulgar Filologlar Derneği'nin Kırcaali şubesi, partinin merkez komitesine, Bulgar Yazarlar Birliği ve Bulgar Filologlar Derneği'nin merkez şubesine gönderdiği yazılarda, “farklı dillerin” (Türkçenin) konuşulmasına izin verileceği yönünde bir takım haberlerden rahatsız olduklarını, Kırcaali'nin umum yerlerinde “bu dilin” konuşulmaya başlandığını bildirerek, yabancı birinin bölgeyi ziyaret etmesi halinde, buranın Bulgaristan olduğuna güç bela ikna olacağını, bu sebeple “bu dilin” konuşulmasına hiçbir şekilde devlet tarafından müsaade edilmemesini istemiştir.⁵⁸

Kuşkusuz bu büyük göç hareketi, dönemin Bulgaristan yönetiminin uluslararası alandaki itibarını da ciddi bir şekilde zedelemiştir. Bununla beraber dış etmenlerin de etkisiyle, 1989 yılının sonlarına doğru ülkede değişim rüzgârları esmeye başlamıştır. Bu esnada hükümete karşı ilk siyasi muhalefet grupları ortaya çıkmış, böylece Bulgarlar tarafından Demokratik Güçler Birliği Partisi (Siyuz na Demokratiçnite Sili-SDS) kurulmuştur.⁵⁹ 10 Kasım 1989'da ise Jivkov, partisinin reformcu kanadı tarafından görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu durum ülkedeki Türkler ve Pomaklar için büyük umutlar doğurmuştur.⁶⁰

18 Kasım 1989'da Sofya'daki Aleksandır Nevski Katedrali önünde toplanan Türkler ve Pomaklar, haklarının iadesi için gösterilere başlamıştır. Ancak onların buradaki talepleri, Bulgarlardan oluşan bir kalabalık tarafından ıslıklarla protesto edilmiştir.⁶¹ Ülkedeki insan hakları savunucusu bazı Bulgarların, Bulgaristan'daki Türklerin isimlerinin bir an evvel iadesi için çağrıda bulunmaları da milliyetçilerin tepkisine neden olmuştur.⁶²

Üyelerinin bir kısmının Türklerden oluştuğu Ulusal Uzlaşma Komitesi Başkanı Antonina Jelyazkova, 7 Aralık 1989'da Komünist Parti'nin Merkez Komitesi'ne, Türklerin haklarının iadesi ve siyasi tutukluların serbest bırakılması için çağrıda bulunmuştur. Totaliter rejimin en büyük suçlarından birinin, ülkede etnik düşmanlık yaratmak olduğunu ifade ederek, aşağılanmış ve hakarete uğramış pek çok Türkün Bulgarlara düşmanlık beslediğini, Bulgarların da onlar hakkında, “Bunu hak ediyorlar, Türkiye'ye gitsinler, işe yanımıza dönmelerini istemiyoruz, daha fazla onları komşularımız olarak görmek istemiyoruz” dediklerini dile getirmiştir. Bulgaristan'ın bununla büyük bir yara aldığını ifade eden Jelyazkova, Bulgar halkına da seslenmiştir. Bulgarların onların adına ve güya onlar için Bulgar topraklarında ne gibi baskı ve kanunsuzlukların uygulandığını öğrenmesi gerektiğini, 1984 yılının sonu ve 1985 yılının başında isimlerin değiştirilmesi esnasında Bulgar evlatlarının ellerinde otomatik silahlarla suçsuz insanlara karşı gönderildiklerini, pek çok Türk gencinin de sırf kişisel ve ulusal onur ve haysiyetlerini savunarak, hapse gönderilmeyi göze

⁵⁸ Vızroditelnıyat Protses, C.1, *age*, s. 606.

⁵⁹ Stoyanov, *agm*, s. 216.

⁶⁰ İvanov, Tomova., *agm*, s. 26.

⁶¹ Stoyanov, *agm*, s. 217.

⁶² Stoyanov, *agm*, s. 218.

aldıklarını ifade etmiştir. Bulgarların ancak Türklerin tüm haklarının nasıl çiğnediğini, anadilini konuştukları için nasıl aşağılandığını, atalarının mezarlarının nasıl tahrip edildiğini öğrendiğinde, 1989 yılındaki barışçıl gösterilerinin ve bunu takiben evlerini, mallarını, doğdukları yerleri, arkadaşlarını ve komşularını geride bırakarak, 300.000'i aşkın Türkün ülkeden kaçışını ve acılarını anlayabileceklerini, ulusal tahammülsüzlüğün Bulgar ulusunun karakteri olmadığını açıklamıştır. Komite başkanı, Bulgar emniyet müdürlüklerinden, asimilasyon sürecinde öldürülen tüm Türklerin ortaya çıkarılmasını, ayrıca karma bir parlamenter-sivil komisyonun oluşturularak, asimilasyon siyaseti ile 1989 yılının Mayıs ayında yaşanan olayların araştırılmasını, toplumun da bu araştırmanın sonuçlarıyla ilgili bilgilendirilmesini istemiştir. Son olarak da, Türklerle Bulgarların birbirlerine el uzatmaları, birbirlerini daha yakından tanımaları, barışmayı ve affetmeyi öğrenmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁶³

27 Aralık 1989'da Türk ve Pomaklardan oluşan kalabalıklar, isimlerinin ve haklarının iadesi için gece ve gündüz Sofya'daki parlamentonun önünden ayrılmayarak mücadeleye girişmiştir.⁶⁴ Bazı Bulgarlar bu gösterilerde Türk ve Pomakları yalnız bırakmamıştır.⁶⁵ Pek çok Bulgar aydın da yaptıkları açıklamalarla Türklere destek vermiştir. Hem bir iç hem de dış kamuoyunun baskısına maruz kalan partinin yeni yönetimi, öncelikle uluslararası izolasyondan çıkış için "Yeniden Doğu" süreci denen bu asimilasyon siyasetinden uzaklaşmak zorunluluğunu hissetmiştir.⁶⁶ 29 Aralık'taki toplantının sonunda, ülkedeki Türk ve Pomakların asimile edilmesi siyasetine son verdiğini açıklayan Komünist Parti'nin Merkez Komitesi, Jivkov'un otoriter rejimi tarafından uygulanan siyaseti "kaba siyasi bir hata" telakki etmiş ve bu siyasetin "tek bir Bulgar ulusu" yaratmaya dönük bir kampanya olduğunu beyan etmek zorunda kalmıştır.⁶⁷ Bunun yanında isim değişimine direndiği için tutuklananların serbest bırakılması kararını almıştır.⁶⁸

Türklere isimlerinin ve bazı temel haklarının geri verilmesi, ayrıca siyasi tutukluların serbest bırakılması kararı üzerine, Bulgar halkının büyük bir çoğunluğu uzun süredir beklenen bu değişimi selamlarken, bilhassa Bulgarlarla Türklerin karma olarak yaşadıkları Kırcaali ve Razgrad gibi bölgelerde, yerel parti organlarının da kışkırtmasıyla, binlerce Bulgar kitlesel protesto gösterilerine başlamıştır. Parti yönetimi kısa sürede sorunun çözümünün ne kadar karmaşık olduğunu idrak etmiştir. Zira gerek partinin yerel idarecileri, gerekse protestocular arasında, şu veya bu şekilde asimilasyon sürecinin uygulanmasında görev alarak suç işlemiş, böylece

⁶³ Vizroditelniyat Protses, C.1, *age.*, s. 664-665.

⁶⁴ İvanov M., Tomova İ., *agm.*, s. 26.

⁶⁵ Jelyazkova, *agm.*, s. 22.

⁶⁶ Stoyanov, *agm.*, s. 218.

⁶⁷ Stoyanov, *agm.*, s. 219. Ayrıca bkz. *Rabotniçesko Delo*, S.3, 3 Yanauri 1990, s.1.

⁶⁸ Stoyanov, *agm.*, s. 219.

şimdi yargı önünde hesap vermekten korkan veya kendini güvende hissetmeyen kişiler yer almıştır.⁶⁹ Bu değişim kararından, 1985-1989 yılları arasında Müslüman halka baskılar yapmış olan bazı Bulgar köylerin sakinleri de endişe yaşamıştır.⁷⁰ Bunlara, Jivkov yönetimi tarafından devamlı bir dış tehdit, yani Türkiye paranoyası telkin edilmiş binlerce kişi katılmıştır. Zira Bulgar kamuoyu, özellikle son 5 yıl boyunca aşırı ve güçlü bir milliyetçi propagandaya maruz kalmıştır.⁷¹ Bulgar hükümeti, asimilasyon sürecinde yer alan ve şimdi bu dönüşümle beraber yargı önünde hesap vermekten korkan vatandaşlarına güvenceler vermiştir. Onların Bulgar kanunların koruması altında olduklarını, herhangi bir siyasi sorumluluk taşımayacakları, terk edildikleri veya kurban edildikleri yönündeki söylemlerinin doğru olmadığını, birtakım hesaplaşmalara dair spekülasyon ve yayın yapanların cezalandırılacaklarını açıklamıştır.⁷² Lakin tüm bu açıklamalar, Bulgar kamuoyunun bir kesimini teskin etmeye yetmemiştir. 29 Aralık'ta alınan kararlara karşı çıkan ilk olarak Kırcaali Bulgarları, ellerinde yanan mumlar ve dev Bulgar bayraklarıyla protesto gösterilerine başlamıştır.⁷³ Bulgarlar, Kırcaali'nin yanı sıra Razgrad, Haskovo, İspereh, Tutrakan, Tırgovişte gibi pek çok şehirde "Ulusal Birliği Müdafaa" adı altında pek çok komiteler oluşturarak, grev ve mitinglere başlamıştır. Ülkedeki Türklere, temel haklarının iadesi yönünde alınan kararları "anti demokratik" olarak değerlendirmişlerdir.⁷⁴ Bu şekilde Türklere haklarının iadesi için yapılan ilk deneme, ülkedeki milliyetçilerin sert tepkisi ile karşılaşmıştır. Karma bölgelerde etnik gerilim giderek tırmanırken, ülkede bir iç çatışma olasılığı ortaya çıkmıştır.⁷⁵

Son derece dramatik sahnelerin yaşandığı Kırcaali bölgesinde, Türkler de Bulgarlarla eş zamanlı olarak haklarının ve isimlerinin iadesi için daha mütevazı gösterilerine başlamıştır. Polis iki taraf arasında olay çıkmaması için güvenlik çemberi oluşturmuştur. Taraflar birbirlerine karşı sloganlar atmıştır. Protestocu Bulgarların "homojen" bir cumhuriyet söylemlerine, Türkler "demokrasi" cevabını vermiştir. Bulgarlar burada ayrıca, "Bulgaristan'ı Özal'a Satmayın", "Kırcaali ve Deliorman Türk Toprakları Değildir", "Bulgaristan Bulgarlara" ve "Türkler Türkiye'ye" şeklindeki pankartlar açmıştır. Yaptıkları konuşmalarda, 29 Aralık'ta alınan kararların tekrar gözden geçirilmesini isteyerek, bu konuda referandum talep etmişlerdir. Referandum talebine karşı çıkan Türkler, 1984'teki kararlar alınırken referandum yapılmadığını hatırlatmıştır. Protestocu Bulgarlar, Ulusal Uzlaşma Komitesi'ne yönelik eleştirilerde bulunduktan sonra, yüzlerce araçlık konvoylarla Sofya'ya,

⁶⁹ Stoyanov, *agm.*, s. 220; *Rabotniçesko Delo*, S.3, 3 Yınuari 1990, s. 1.

⁷⁰ Stoyanov, *agm.*, s. 220.

⁷¹ Stoyanov, *agm.*, s. 220.

⁷² *Rabotniçesko Delo*, S.3, 3 Yınuari 1990, s. 1.

⁷³ *Narodna Mladej*, S.2, 3 Yınuari 1990, s. 1-2; *Rabotniçesko Delo*, S.3, 3 Yınuari 1990, s.2.

⁷⁴ Stoyanov, *agm.*, s. 221- 222; Ayrıca bkz., *Rabotniçesko Delo*, S.4, 4 Yınuari 1990, s. 2.

⁷⁵ *Narodna Mladej*, S. 2, 3 Yınuari 1990, s.1-2; *Rabotniçesko Delo*, S. 3, 3 Yınuari 1990, s.2.

parlamento binasının önüne gitme kararını almışlardır. Sofya'ya çocuklarının huzurlu geleceği için duydukları kaygıdan dolayı gitmeye karar verdiklerini açıklamışlardır.⁷⁶

Ülkenin pek çok bölgesinden gelen ve 2 Ocak 1990'da parlamento binasının önünde toplanan Bulgarlar, yine bilindik, "Bulgaristan'ı Özal'a Satmayın", "Milliyetçi Değil Vatanseveriz",⁷⁷ "Bulgaristan Bulgarlara", "Türkler Türkiye'ye" şeklinde pankartlar taşımıştır.⁷⁸ Türk ve Pomakların da Sofya'da haklarının iadesi için toplanmaları üzerine, başkentte iki taraf arasında, Müslümanlara hak ve özgürlüklerinin iadesi hakkında evet-hayır mücadelesi başlamıştır.

Bulgar Halkın Birliği Komitesi öncülüğünde Sofya'da günlerce süren mitinglerinde protestocu Bulgarlar hükümete, kararını tekrar gözden geçirmesi ve Türklere isimlerinin iadesi hakkında geri adım atmaması çağrısında bulunmuştur.⁷⁹ Ülkedeki olayların giderek tehlikeli bir etnik gerilime dönüştüğünü gören⁸⁰ parlamento idaresi, yaptığı bir çağrıda, herkes için huzur, demokrasi ve güvenlik vurgusu yaparak, "ulusal sorunun" çeşitli yönleriyle çözümüne yönelik Bulgar ve Müslüman halkın temsilcileri, Patrik ve Başmüftü, parlamento grupları, parlamento idaresi ve parti tutmayan bağımsız tarafların yer alacağı toplantı önerisinde bulunmuştur. Avrupa çatısı altında yer alması söz konusu olan Bulgaristan'ın, fikir ve eylemlerinin de insan topluluğunun eğilimlerine uygun olması gerektiğini belirtmiştir.

Bakanlar Kurulu başkanı Georgi Atanasov, "29 Aralık kararlarını" savunmuştur. Bunun değişimin bir sonucu olduğuna ve evrensel demokrasi ilkelerine vurgu yapmıştır. Her insanın, kendi ismini, dilini ve dinini seçme, evinde ve yakın çevresiyle istediği dille iletişimde bulunmaya hakkı bulunduğunu ifade etmiştir. 1984'te temel insan hak ve özgürlüklerinin Bulgaristan'da çiğnendiğini ve gündeme getirilen referandum isteğinin haksız, dolayısıyla da kabul edilemez olduğunu açıklamıştır. Ulusal bir uzlaşma ve birlik için diyalog çağrısında bulunmuştur. Bulgarca'nın devletin resmi dili olduğunu ve bu konuda kesinlikle taviz verilmeyeceğini, bunun yanı sıra kamu ve özel yerlerde yabancı bayrakların asılamayacağını, benzeri hareketlerin Bulgar devletinin egemenliğine karşı yapılmış hareketler olarak kabul edileceği ve en sert bir şekilde cezalandırılacağını söylemiştir.⁸¹ Bazı Bulgarlar, devleti yönetenler dahil, hala daha Türk varlığını inkar ederek, ülkedeki etnik Türk azınlığı için "Türk" ifadesini kullanmamaya özen gösterirken, 6 Ocak'ta Kırcaali'de yeni bir miting düzenleyen Türkler buna, "Biz Türk'üz, tarih de Türk olduğumuzu ispat etmiştir" cevabını vermiştir.

⁷⁶*Narodna Mladej*, S.2, 3 Ocak 1990, s.1-2; *Rabotniçesko Delo*, S. 3, 3 Ocak 1990, s. 2.

⁷⁷ Stoyanov, *agm.*, s. 221.

⁷⁸ İvanov, Tomova, *agm.*, s. 26.

⁷⁹*Rabotniçesko Delo*, S.4, 4 Ocak 1990, s. 2.

⁸⁰ İvanov, Tomova, *agm.*, s. 26.

⁸¹*Narodna Mladej*, S.3, 3 Ocak 1990, s.1-2.

Sofya'da dondurucu soğukta değişik komitelerin öncülüğünde mitinglerini sürdüren protestocu Bulgarların, Hristo Botev ve İvan Vazov gibi komitacı ve milliyetçi şairlerin şiirlerini okuması, alanda yer alanlara duygusal anlar yaşatmıştır. Soğukta adeta donan, ancak alandan ayrılmamakta kararlı protestoculara kahvaltılıklar, çay ve kahve ikram edilmiştir. Protestocular, yaptıkları açıklamalarda, Türkiye'den dönenlerin vatan hainliğinden yargılanmalarını da istemiştir. İç İşleri Bakanı Atanas Semerciev, protestocuları sakinleştirmek için ülkenin toprak bütünlüğünü koruyacaklarını, Bulgaristan'ın Kıbrıs olma ihtimali olmadığını söylemiştir.⁸² 7 Ocak'taki mitingde, "Bulgaristan Bulgarlara", "Pantürkizm'e Geçit Yok", "Halka Rağmen Karar Vermeyin", "Türk Bayrağını Öpen Kimdi" şeklinde pankartlar taşınmış, Bulgar ulusal marşları söylenmiştir. Buradaki göstericiler yine Kırcaali, Aydos, Razgrad, Haskovo, Kozloduy, Gotse Delçev, Sofya ve daha Bulgaristan'ın pek çok yerinden gelmiştir.

Başkentteki bu protesto mitinglerinde, Bulgar halkının kışkırtılmaya çalışıldığı da ortaya çıkmıştır. Kırcaali ve Haskovo gibi şehirlerde yabancı ülke bayraklarının dalgalandığı, Türklerin "otonomi" talebinde buldukları ve Bulgarları tehdit ettikleri iddia edilmiştir. Tüm bu iddialar karşısında iyice galeyana gelen alandakiler, ülkede bir uzlaşma ve diyalogdan bahsedene tepki göstererek, "Ordu bizimle" sloganları atmaya başlamıştır. Yeni kurulan SDS Partisine ve Podkrepa (Destek) başta olmak üzere, ülkedeki insan haklarını savunan derneklere eleştiriler yöneltilmişlerdir. Bunların, "Türkçe konuşanların" (Türklerin) desteğini sağlamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Konuşmacılar arasında çok sayıda ordu ve emniyet mensubu da yer almıştır.⁸³

9-12 Ocak 1990 tarihleri arasında ülkedeki üç parti olan BKP, BZNS (Çiftçi Birliği) ve SDS'nin yanı sıra uzlaşma ve diyalog için değişik hareketleri temsilen 65 ittifak, konsey, komite ve dernek, mecliste bir araya gelmişlerdir. Bunlar aralarında uzlaşma sağlamayı başarmış ve ortak bir deklarasyon yayınlamışlardır. Artık bununla beraber ülke genelindeki grev ve protesto gösterileri de sona ermiştir. Yayınlanan deklarasyonda, en önemli konunun ülkenin menfaatleriyle, tüm vatandaşların hak ve özgürlüklerinin temin edilmesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Ulusal menfaatlerin korunmasına yönelik alınan tedbirler, bunun yanında Bulgaristan'ın maruz kaldığı uluslararası izolasyondan çıkışına ve itibarının iyileştirilmesine vurgu yapılmıştır.⁸⁴

Bulgarların protesto gösterilerinin sona ermesiyle beraber, Komünist dönemdeki komsomolların yayın organı olan Narodna Mladej Gazetesi, ülkede sağduyunun galip geldiğini yazmıştır. Gazeteye göre, 1984 yılının sonunda ulusal sorun hakkında tutarsız ve hatalı bir siyaset izlenmiş, bu da iki halk arasında karşılıklı güvensizliğe yol açmıştır. Gazetenin Plovdiv (Filibe) muhabiri, sanki aksini isteyenler

⁸²*Rabotniçesko Delo*, S. 7, 7 Ocak 1990, s. 1-2.

⁸³*Rabotniçesko Delo*, S. 8, 8 Ocak 1990, s. 1-2.

⁸⁴*Narodna Mladej*, S. 10, 15 Ocak 1990, s. 1-3.

olmuş gibi, Bulgarca'nın ülkenin resmi dili olması ve derslerde mecburi tutulması, çalışma hayatının her alanında da bu dilin geçerli olması kararı karşısında Bulgar kamuoyunun rahatladığını, Türklerin diğer haklarını ise tartışmadığını, isimlerin iadesi kararını çok güzel bir haber olarak değerlendirdiğini dile getirmiştir.

Yeni kurulan Bulgar partisi SDS de, 14 Ocak'ta "Bulgaristan-Demokrasiye" sloganı altında, Bulgar bayraklarının dalgalandığı Sofya'da bir miting düzenlemiştir. Miting alanında insan haklarını savunan Podkrepa, Ulusal Uzlaşma Komitesi ve Antifaşist Kuvvetler Birliği gibi pek çok dernek ve kuruluşlar da yer almıştır.⁸⁵ Bu yeni parti, programında, Türk ve Pomakların çığnemiş olan tüm haklarının iade edilmesini destekleyen, bunun yanında ülkedeki tüm etnik unsurlara yönelik uzlaşma ve hoşgörü içeren programını açıklamıştır.⁸⁶ Mitingde, Bulgaristan'ın geleceği ne olursa olsun bu geleceğin barış üzerine inşa edileceği ve barışın alternatifinin olmadığına vurgu yapılmıştır. Alandaki katılımcılar, 29 Aralık kararlarını desteklediklerini açıklamışlar ve 1990 yılı içerisinde serbest seçimlerin yapılmasını talep etmişlerdir.⁸⁷

1991 yılına gelindiğinde, Bulgaristan'daki etnik gerilim hala sona ermemiştir. Türklerin farklı haklarını elde etmeleri de ülkedeki bazı kesimlerin tepkisine neden olmuştur. Fakat Bulgar toplumunun önemli bir kesimi Türklerin haklarını desteklemiştir. Hatta Jelyazkova'ya göre Bulgar kamuoyu, bir zamanlar desteklediği Yahudilerin aksine, Türklerin ve Pomakların uğradıkları tüm baskı ve hakaretler karşısında, bunları engellemek adına hiçbir teşebbüste bulunamamanın utancı içinde yer almıştır.

Komünist Parti'nin devamı olan iktidardaki Bulgar Sosyalist Partisi ile bazı milliyetçi gruplar, Türklerin kurdukları Hak ve Özgürlükler Partisi'nin varlığını bir türlü hazmedemediklerinden, "Parlamentoda Türk İstemiyoruz" ve "Parlamento bir Bulgar Parlamentosudur" söylemleriyle protesto gösterileri yapmıştır. Hak ve Özgürlükler Partisi, herhangi bir anayasal suç işlememiş olmasına karşın, bu çevreler, partinin kapatılması yönünde Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuşlar ve iki kez imza kampanyası başlatmışlardır.⁸⁸ Aynı zamanda Bulgaristan'da Türkçe'nin okullarda Türk çocuklarına seçmeli ders olarak okutulmasına şiddetle karşı çıkan milliyetçiler, 1991 yılında dersleri engellemeye çalışmıştır. Buna karşılık, ana dilde eğitim isteyen Türk ve Pomaklar, Kırcaali ve Razgrad şehirlerinde sivil itaatsizlik başlatmıştır. 1991 yılının sonbaharında Hak ve Özgürlükler Partisi'nin öncülüğünde, Türkçe eğitim isteyenler, 3 aylık süreyle dersleri boykot etmiştir. Bu şekilde ülkede, bir Türk partinin varlığı ve Türkçe'nin okul müfredatına yer alması meseleleri de ağır bir siyasi krize dönüşmüştür. Bulgaristan'da sancılı bir şekilde de olsa insan hak ve özgürlükleri

⁸⁵*Narodna Mladej*, S. 10, 15 Ocak 1990, s.1-3; *Rabotniçesko Delo*, S. 15, 15 Ocak 1990, s.1.

⁸⁶ Jelyazkova, *agm.*, s. 22.

⁸⁷*Narodna Mladej*, S. 10, 15 Ocak 1990, s.1-3; *Rabotniçesko Delo*, S. 15, 15 Ocak 1990, s. 1.

⁸⁸ Jelyazkova, *agm.*, s. 23

temin edilirken, bu defa başta karma bölgelerde olmak üzere, ağır ekonomik kriz başlamıştır.⁸⁹ Karma bölgelerde Türklerin göçüne bağlı olarak iş yerleri hızla kapanmış ve geride kalanlar işlerini kaybetmiştir.⁹⁰ Zamanla Bulgar halkın sayısı bu bölgelerde git gide azalmıştır.⁹¹

1989-1990 yıllarında Bulgar kamuoyunda yapılan araştırmalar, Bulgarlar arasında bu dönemde Türk düşmanlığının, 1980'lerin başıyla kıyaslandığında yükseldiğini ortaya koymuştur. Bazı Bulgarlar Türklere yönelik düşmanlık, güvensizlik ve korku beslediklerini dile getirmişler.⁹² Bu korkunun temelinde ise, Bulgar tarih ders kitaplarında Türklere ilgili kötüyeci yazıların yanı sıra, asimilasyon siyasetine destek bulmak için Jivkov idaresinin yaptığı propagandalar yatmıştır. Özellikle 1984-1989 yılları arasında güçlü bir milliyetçi propagandaya maruz kalan Bulgar kamuoyuna, Türkiye ve ülkedeki Türklere yönelik bilinçli bir şekilde olumsuz düşünce ve kaygı aşılanmıştır.⁹³ Bu dönemde Bulgarların %51'inden fazlası ülkedeki Türkleri Bulgaristan'ın ulusal güvenliği için ciddi bir tehlike olarak algılamıştır. %35,5'i ise, mümkün oldukça daha fazla Türkün Türkiye'ye göç etmesinden yanadır. Bulgarların %35,3'ü, "Yeniden Doğuş" süreci adı verilen Bulgaristan Türklerinin asimilasyon sürecinin "gerekli" olduğu cevabını verirken, %56,2'si süreci onayladıklarını, zira bir zamanların zorla İslamlaştırılmış Bulgarların torunlarına Bulgar ulusal bilincinin yeniden kazandırılmasının "haklı" olduğunu söylemiştir. %60'ı ise bu sürecin hedeflerinin doğru olduğunu, sadece istenmeyen sonuçlara yol açmış olan yönteminin hatalı olduğunu savunurken, %83,8'i ise Türklerin "fanatikler" olduklarına inandıkları yönünde görüş bildirmiştir.⁹⁴ Elbette tüm bu verilen sadece o dönem için geçerlidir. Bulgar halkın, Türklere yönelik düşünceleri 1980'lerin başında bu kadar olumsuz olmadığı gibi bugün de değildir.⁹⁵

⁸⁹ İvanov, Tomova, *agm.*, s. 26

⁹⁰ İskra Beleva, "Bazrabotitsata i Mejdutničeskite Otnoşeniya", *Aspekti na Etnokulturnata Situatsiya v Bulgariya*, Asotsiatsiya AKSES Yay., Sofiya 1994, s. 72-74.

⁹¹ Yordan Hristoskov, "Etničeskite Otnoşeniya v Perioda na İkonomičeskata Kriza", *Aspekti na Etnokulturnata Situatsiya v Bulgariya*, Asotsiatsiya AKSES Yay., Sofiya 1994, s. 60.

⁹² İlona Tomova, "İzmervane na Stereotipite i Predrazsıdtsite u Bilgarite", *Aspekti na Etnokulturnata Situatsiyav Bulgariya*, Asotsiatsiya AKSES Yay., Sofiya 1994, s. 295.

⁹³ Tomova, *agm.*, s. 295

⁹⁴ İvanov, Tomova, *agm.*, s. 29.

⁹⁵ Tomova, *agm.*, s. 306.

Sonuç

1992 yılı ile birlikte ÷lkedeki etnik gerilim, T÷rklere yönelik d÷şmanlık ve önyargılar önemli ölçüde azalmıştır. Günümüzde bazı sorunlar devam etmekle birlikte T÷rkler, siyasi dahil, pek çok haklarına kavuşmuştur. Ancak Bulgaristan'ın AB'ye girmesi ve ardından bu ÷lke vatandaşlarının Avrupa ÷lkelerinde çalışma ve pek çok sosyal haktan faydalanma hakkını elde etmesiyle, özellikle T÷rkların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde bugün T÷rk nüfusu da önemli derecede azalmış, böylece pek çok yerleşim yeri tamamen ıssızlaşmıştır. T÷rk gençlerinin ÷lkeyi terk etmeye devam etmeleri, ne yazık ki Bulgaristan'daki T÷rk kimliğinin gelecekteki varlığını tehdit etmektedir.

Kaynakça

Gazeteler

Narodna Mladej (1989-1990)

Rabotniçesko Delo (1989-1990)

Kitap ve Makaleler

Beleva, İskra, “Bezrobotitsata i Mejduetniçeskite Otnoşeniya”, *Aspekti na Etnokulturnata Situatsiya v Bilgariya*, Asotsiatsiya Akses Yay., Sofiya 1994.

Hristoskov, Yordan, “Etniçeskite Otnoşeniya v Perioda na İkonomiçeskata Kriza”, *Aspekti na Etnokulturnata Situatsiya v Bilgariya*, Asotsiatsiya Akses Yay., Sofiya 1994.

İvanov, Mihail; Tomova İlona, “Etniçeski Grupi i Mejduetniçeski Otnoşeniya v Bilgariya”, *Aspekti na Etnokulturnata Situatsiya v Bilgariya*, Asotsiatsiya Akses Yay., Sofiya 1994.

Jelyazkova, Antonina, “Sotsialna i Kulturna Adaptatsiya na Bilgarskite İzselnitsi v Turtsiya”, *Mejdu Adaptatsiyata i Nostalgiyata Bilgarskite Turtsi v Turtsiya*, Mejdunaroden Tsentr po Problemite na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimodeystviya, Sofiya 1998.

Stoyanov, Valeri, “Vızroditelniyat Protse i Bilgaro-Turskata Konfrontatsiya (1985-1989)”, *Turskoto Naselenie v Bilgariya Mejdu Polyusite na Etniçeskata Politika*, Sofiya 1998.

Tomova, İlona, “İzmervane na Stereotipite i Predrazıdıtsite u Bilgarite”, *Aspekti na Etnokulturnata Situatsiya v Bilgariya*, Asotsiatsiya Akses Yay., Sofiya 1994.

Vızroditelniyat Protse, Bilgarskata Dirjava i Bilgarskite Turtsi (V Sredata na 30'te Naçaloto na 90'te Godini na XX. Vek), C.1, Arhivite Govoryat Dirjavna Agentsiya Arhivi Yay., Sofiya 2009.

Vızroditelniyat Protse, Mejdunarodni İzmereniya (1984-1989), C.2, Arhivite Govoryat Dirjavna Agentsiya Arhivi Yay., Sofiya 2009.

TÜRK AZINLIĞIN GÖZÜNDEN BULGAR HALKININ 1984-1989 ASİMİLASYON POLİTİKALARINA YAKLAŞIMI

Nevin TÜRKER YILDIZ*

Özet

1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen büyük göçün arkasındaki en büyük faktör hiç şüphesiz ki komünist idarecilerin 1984 kışında başlattıkları, tüm Bulgaristan'daki Türkleri kapsayan zorla isim değiştirme faaliyeti ve beraberinde getirdiği baskılardır. Bulgar devletinin bu politikasının analizi literatürde geniş bir şekilde yer almaktadır. Bundan farklı olarak yönetilenlerin bakış açısının ne olduğuyula ilgilenen bu çalışma, odak noktası olarak politikanın asıl muhatabı Türklerle o dönem devletin asli unsuru olarak görülen Bulgarlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, dönemin politikalarından iki toplum ne oranda etkilenmiş, birbirlerine dair görüşleri değişiklik göstermiş mi, devlet tarafından uygulanmaya çalışılan asimilasyonist politikalara yönelik Bulgar halkının yaklaşımı nasıl olmuş gibi sorulara bu çalışmada cevap aranacaktır.

Hatıralara ve derinlemesine mülakatlar yoluyla yapılan görüşmelere dayandırılarak hazırlanmış olan bu çalışmada Bulgaristan'daki Türk azınlık ile Bulgar halkının bir nevi komşuluk ilişkileri incelenmiştir. Başvurulan hatıratlar, dönemi ve yaşanan sıkıntıları hafızasında iyi şekilde muhafaza etmeyi başarmış, ilgili politikalar nedeniyle devlet tarafından hapis cezasına veya sürgüne mahkum edilmiş kişilere aittir. Mülakatlar da daha çok Güney Bulgaristan kökenli, gerek kırsal bölgelerde gerekse şehir merkezlerinde ikamet etmiş, hem erkek hem kadın görüşmecilerden toplanan verilere dayanmaktadır.

The Attitude of Bulgarian People Towards the Assimilation Policies (1984-1989) in the Eyes of Turkish Minority

Abstract

Undoubtedly, the biggest factor behind the large migration from Bulgaria to Turkey in 1989, was the pressure and forced renaming campaign of communist rulers on all Turks in Bulgaria. Analysis of this policy of the Bulgarian state is widely available in

* Araştırma Görevlisi, *Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü*

the literature. Apart from that, this study deals with what is the perspective of the ruled ones and aims to examine the interrelationship between Turks who were the main addressee of the policy, and the Bulgarians, who were considered the main element of the state at that time. Within this context, answers will be sought in this study to what extent the two societies were affected by the policies of the period, how their views on each other changed, how the Bulgarian people's approach towards the assimilationist policies was.

In this study, which was prepared based on memoirs and interviews through in-depth interviews, the neighborhood relations of the Turkish minority in Bulgaria and the Bulgarian people were examined. The memoirs resorted are the works of those who have managed to preserve the period and the troubles in their memory well, who have been sentenced to prison or exile by the state for the relevant policies. Interviews are mostly based on data collected from both male and female interviewers, originating in Southern Bulgaria, residing in rural areas and city centers.

Türk Azınlığın Gözünden Bulgar Halkının 1984-1989 Asimilasyon Politikalarına Yaklaşımı

Çalışmanın amacı, 1984-1989 yıllarında Bulgaristan hükümeti tarafından uygulanan asimilasyon politikalarının asıl muhatabı Türklerle, o dönem devletin asli unsuru olarak görülen etnik Bulgar vatandaşlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi incelemektir. Dönemin politikalarından iki toplum ne oranda etkilenmiş, birbirlerine dair görüşleri değişiklik göstermiş mi, devlet tarafından uygulanan politikalara yönelik Bulgar halkının yaklaşımı nasıl olmuş gibi sorulara cevap aranacaktır. Çalışmada yöntem olarak hatıratlara ve derinlemesine mülakat metoduna başvurulmuştur. Mülakatlar, Güney Bulgaristan kökenli, o dönemde kırsal bölgelerde veya şehir merkezlerinde ikamet etmiş, 5 erkek 3 kadın toplam 8 görüşmeyle gerçekleştirilmiştir.

I. Öteki Kavramı ve Bulgar Tarih Öğretisi

“Öteki” kavramı etnik kimliklerin açıklanmasında sıkça başvurulan bir kavramdır. Milli kimlikler karşısındaki, kendilerinden farklı olana istinaden kendilerini tanımlar ve ötekine nazaran kendilerini konumlandırarak benliklerini oluştururlar. Hatta öyle ki, kimlikler “var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür”. (Connolly, 1995, s. 93; Laclau, 1995, s. 156; Milles, 2010, s. 221) Bulgar ulus kimliğini oluştururken Bulgaristan da bu yolu benimsemiştir. Ulusunun tarihini, özelliklerini tanımlarken önceki medeniyetlerle karşılaştırmalar yapmış ve karşısındaki farklı olandan kendini ayırmak suretiyle “Bulgar kimdir?” sorusunun cevabını vermiştir.

Önceki yüzyıllarda hem Bizans İmparatorluğu hem de Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde kalmış olan Bulgarlar, sosyalizm döneminde

neşredilmiş tarih kitaplarında Bizans İmparatorluğu döneminden bahsederken genellikle o dönemi objektif olarak ele alırken Osmanlı İmparatorluğu döneminden “Osmanlı Köleliği” veya “Osmanlı Boyunduruğu” olarak bahsederler. Bunda şüphesiz, yazar Constantin Jirecek’in 1875’te kaleme aldığı “Bulgarların Tarihi” adlı eserin payı vardır. Jirecek, Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti altında geçen yılları kastederek kullandığı, “Türk boyunduruğu” tabirini literatüre katmıştır. Zamanla bu kavram Balkan coğrafyasındaki diğer ulusların tarih metinlerinde yer alan, değişmez bir kalıp olarak kullanılmaya başlandı. (Todorova, 1995, s. 108-109)

Balkanlarda genel olarak II. Dünya savaşı sonrası dönemde tarih yazıcılığı ulus-devletlerin ihtiyaçlarına binaen şekillendi. Balkan devletleri Osmanlı İmparatorluğu dönemini, Avrupa’nın geri kalan devletleri karşısındaki geri kalışlarını açıklama ve kendi kurmuş oldukları ulus devletlerin meşruiyetlerini kanıtlama gayesiyle ele aldı. Bulgaristan’da ise siparişle tarih yazıcılığı dönemi komünizm idaresi altında özellikle 1956’dan sonra başladı denebilir. 1960’larda BKP Genel Sekreteri Todor Jivkov’un tarihçilere verdiği direktifler sonucunda 1968’de bir komisyon kuruldu ve çok ciltli bir “Bulgar Tarihi” yazıldı. Bu girişim, devlet eliyle tarihin yeniden yazılması örneği olarak görülür. (Adanır, 1999/2000, s. 227)

Birkaç neslin bu şekilde yazılmış tarih kitaplarıyla eğitim aldıkları düşünülürse, sosyalist yurtseverlik adı altında milliyetçilikle beslendiklerini anlamak zor olmaz. Bu metinler, Bulgar halkının kültürel ve ekonomik anlamda geri kalmasına, *Osmanlı Köleliği* altında geçirdikleri 500 yılı sebep olarak göstermişlerdir. Yoğun bir eleştiriye maruz kalan Osmanlı egemenliği dönemine ait tarih bilgileri arasından hatırı sayılır miktarda Bulgar milli efsanesi, Türklerin katlettiği Bulgar sivillerle ilgili mitler, kurbanların anılmasına ve belli dönemlerde hatıralarının yaşatılmasına özen gösterilmesi etnik Bulgar halkının toplumsal hafızasında güçlü izler bırakmıştır. Bu olaylar Bulgar diline yerleşmiş atasözlerine ve deyimlere de geçmiştir ve günlük yaşantılarında sıkça kullanılmaktadır. Örneğin, Batak Efsanesi ve Türklerin gerçekleştirdiği iddia edilen bazı katliamlar; Türklerin ve Pomakların zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduğu iddiası (Petrov, 1975, s. 69); yeniçeri ve devşirme sistemiyle ilgili yaygın inanış, (Karaslavova, 1996, s.91), Plevne Savaşı ve Şıpka Destanı; Çarlık Rüyasının Bulgarları Osmanlı egemenliğinden kurtarması; 1913 Doğu Trakya topraklarında etnik Bulgarların katledildiği ve zorla sürgün edildikleri en bilinen mit ve efsanelerdir.

Şovenist duyguları besleyen efsaneleri, toplumun ortak milli bilincini oluşturmakta işlevsel olarak kullanılmak epey yaygındır. Çünkü bir noktadan sonra siyasi ve tarihsel efsaneler halk tarafından kabul görmeye başlar. Nesilden nesle aktarılırken de efsane olduğu unutulup gerçeğin ta kendisi olduğuna inanılır. (Dâver, 1969, s. 112-116)

Etnik Bulgarların Türklere bakış açısının temelinde yatan birincil olgu din ve dil farkından dolayı iki toplumun kesinlikle aynı olmadığı, aradaki farkların bu iki toplumun birleşmesinin önünde engel olduğu fikridir. Buna yüzyıllar boyunca aynı

topraklarda yaşamalarına rağmen kız alıp verme konusuna sıcak bakmamaları bir göstergedir. Yıllar içerisinde Türk-Bulgar evliliklerinin yaygınlık kazanmaması iki toplumun birbirleriyle kaynaşmaya sıcak bakmadıkları yönünde çıkarım yapmamıza sebeptir.

Türkler ve Bulgarlar arasında aynı topraklarda yaşamının bir getirisi olarak mutfak kültürlerinde, folklorlarında ve dilde etkileşim olduğu doğrudur. Ne var ki, sosyalist dönemdeki tarih yazımı, bu yoğun etkileşimi ve sosyal ilişkileri zedeler nitelikte olmuştur.

II. 1984-1989 Arası Dönemdeki İlişkiler

II.I. Türklerin Yoğun Yerleşim Gösterdiği Bölgelerde Yaşayan Bulgarlarla Türklerin İlişkileri

II.I.I. İyi İlişkilere Örnekler

Uzun yıllar aynı mahallede yaşamış, aynı iş yerinde çalışmış, aynı okula gitmiş, birbirinden alışveriş yapmış, devlet dairesinde resmi işlemlerini yapmış, farklı iki toplumdan da olsa sıcak bağlar kurmuş olan Bulgarlar ve Türklerin 1984-1989 arası dönemi nasıl deneyimledikleri hayli ilgi çekici bir konudur. Bu noktada çeşitli hatıratlardan ve Güney Bulgaristan kökenli Türklerle yaptığım mülakatlardan yola çıkarak bazı sonuçlar elde ettim. Görüşmecilere yöneltilen sorular Bulgar komşularıyla, arkadaşlarıyla veya resmi görevlilerle ilişkilerinin nasıl olduğuna dairdi. Dönemin baskıcı ve yasakçı politikalarına bu Bulgarlar ne şekilde tepki vermişti, Türklerle karşı tutumları değişmiş miydi, gibi sorular yöneltildi.

Şu şekilde cevaplar alındı:

Görüşmeci 1 (K, 59) “Bulgar komşum yasaklanmış olmasına rağmen Kurban Bayramı kutlamamıza ses etmediği gibi sakatları ona vereceğimiz için yardıma gelirdi, sayvantı kapatırdık, hallederdik”.

“Bir Bulgar komşuyla da Türkçe konuştuğumuzu duyanlar o Bulgar’a para cezası kestiler”. Bu cevap bize, Türklerle yönelik politikaların zararının sadece Türklerle dokunmadığını göstermiş oluyor.

O dönemde giyim kuşamla ilgili yasaklar gündeme gelmiştir. Buna dair, aynı görüşmeci şöyle bir anısını paylaştı. “Bulgar komşumuz vardı, emniyetlendi. Babamın gabalak giymesinin, kendisine sıkıntı yaratacağını, çok kibar bir dille ve Türkçe söylemişti, komşuluk ağır basmıştı” diye müteşekkir bir ifadeyle anlattı.

Bulgar komşuları da 1985-1989 sürecinde epey gözetlenme ve ihbar edilme korkusu atlatmış olacaklar ki görüşmeci “Bize Bulgarca ismimizle hitap etmemeye özen gösterirlerdi, kırılacağımızı düşünerek, ama Türkçe adımızı da söylemezlerdi gözetlendiğimizi, dinlendiğimizi düşünerek. Canım, şekerim, tatlım gibi hitaplar bulmuşlardı” dedi.

Görüşmeci 2 (E, 72) ise “Burada bir komşumuz vardı, Bay İvan. Yolda karşılaştık. Dayım nerde bilmiyoruz. Belene’de ölmüş diyorlar, bacanak öyle, çok üzgündüm. ‘Ahmet ne yapıyorsun?’ dedi bana Bulgarca. ‘Ne yapalım üzgünüz, hiç iyi olmadı bu iş’ diye cevap verdim. Bay İvan’ın da gözleri dolu doluydu. ‘Bak sana ne diyeceğim, ben buraya Smolyan’dan gelmeyim. Orada Pomakların adını iki kere değiştirdiler, geri verdiler. Boşuna sopa yemeyin, kendinizi harcamayın, bu gelip geçici bir politika’ dedi. Gözleri yaşlı bir şekilde bana teselli verdi ve ekledi ‘Çok kötü oldu. Biz Bulgar olarak bu devletin yaptıklarında utanıyoruz ama biz de bir şey yapamıyoruz’ dedi.” diye kendisini teselli eden bir Bulgar komşusuyla yaşadığı diyalogu paylaştı.

“Bacanağım yargılanırken, mahkemeye işyerindeki sorumlusunu çağırılmışlar, çalışan olarak da kötülensin ve daha fazla ceza alsın diye. O adam da çok insanlıklı bir Bulgar’dı, hiç de mahkemenin istediği şekilde ifade vermedi. ‘Bunların hepsi yalan, ben o birimin başkanıyım, Abdullah dürüst ve çalışkan bir Türk’tür. Savcının yazdıkları yalandır.’ dedi.” şeklinde bir başka hatırasını aktardı.

Görüşmeci 4 (K, 67) iyi arkadaşlık ilişkilerine dair şunları aktardı: “Çocuklarımın, köyümüzdeki öğretmeni, benim de çalışma arkadaşım bir Bulgar’dı. Fakat o kadar iyi biriydi ki, o baskı dolu günlerde bizi zora sokacak hiçbir şey yapmadı, söylemedi”.

Aynı görüşmeci “Halamı ziyarete gittiğimde evde bulamadım, beni komşusu hemen çağırıp ağırladı beni, hem de kurduğu sofrayı donatarak, o kadar iyilerdi, taa ki isimler değişene kadar. Annem derdi ki ‘Kızım bize Bulgar’dan dost olmaz. Tüm yazımız tarlada beraber geçiyordu ama geçen gün köy basıldığında bir baktım Marta’nun oğlu milislere yardım ediyor.” diye iyilik gördüğü ve hüsrana uğradığı iki örneği birden aktarmıştır.

Bu örneklerde genellikle, devletin uygulamış olduğu politikayı desteklemeyen, gizliden de olsa bu uygulamaya karşı çıkan, Türkleri gerek teselli ederek gerek koruyup kollayarak, zor zamanlarında onlara bazı iyiliklerde bulunarak destek olan Bulgarların hikayelerine ulaştım. Bunun haricinde, görüşmeciler sadece somut yardımlar için değil olmuş davranışta bulunmadıkları için de bir kısım Bulgar’ı şükranla anıyor. O zor dönemlerde, istihbaratın yoğun olduğu, gözetleme ve denetimlerin çok sıkı yapıldığı zamanlarda bir etnik Bulgar kendisini iyi vatandaş olarak adlandırmak istiyorsa, devletin Türklere karşı girişmiş olduğu “soya dönüş” kampanyası için elinden ne geliyorsa yapmalı beklentisi vardı. Dolayısıyla Türkler büyük baskı altındaydı ama onlarla beraber yaşayan Bulgarlar da bu baskıdan nasibini alıyordu. Gördükleri, duydukları veya bir şekilde şahit oldukları aksaklıkları, ters giden bazı şeyleri devlet birimlerine aktarmaları beklenirken onların susmaları bile Türkler için yeterliydi. Komşusu bildikleri Bulgarlar onları ihbar etmesinler, şikayette bulunmasınlar, bazen Türkçe konuştuklarına veya dini vecibelerini yerine getirmelerine göz yumsunlar yeterdi. Hele hele kamusal alanda bir Bulgar’ın bir Türk’e Bulgar ismiyle hitap etmemesi, çok büyük jest sayılıyordu o dönemde.

Görüşmeciler bunu hem devam eden saygının hem de onca zorluğa rağmen aradaki samimiyetin bir göstergesi olarak algılıyor.

Yine şükran ve minnetle andıkları bir diğer grup devlet görevinde yer almasına rağmen kendilerine insaniyet namına yardım eden veya kötülüğü dokunmayan Bulgar tanıdıkları. Onları rencide etmeden, kırmadan görevlerini yerine getirenleri “Ne yapsınlar, onlar da emir kuluydu, onların yapabilecekleri bir şey yoktu ki.” diye değerlendiriyorlar. İşlemleri yerine getirirken sert bir tutum sergilememeleri, kırıcı cümlelerden kaçınmaları en büyük avantajları.

II.I.II. Yeniden Doğuş Sürecine Devletin İstedığı Şekilde Destek Veren Bulgarlar

Uzun süre bir arada vakit geçirmelerine rağmen diğer örneklerdeki gibi tutum sergilemeyen Bulgarlara dair örnekler de şöyledir:

Görüşmeci 1, özellikle ayrımcılık uygulandığını ifade etmek istediği bir anısına yer verdi “Daha öğrencilik yıllarımda Dimitrova diye bir öğretmenimiz vardı, dönem başında uyarısını yapmıştı. Türkler 4’ten fazla alamaz, Pomaklar 5’ten fazla alamaz diye.”

Aynı görüşmeci şu olayı da aktardı “İsimler değiştirilmezden kısa bir süre önce, öğretmenlik yaptığım köyde, Kuklen ve Dolni Voden’den bu yöreye göç edip gelmiş olan genç kadınlar, muhtarlıktan soy kütüklerini çıkarmalarını, Türk olduklarını kanıtlar belge istediklerini söylemişler. Bu kadınların istediğine parti yetkilisi başka bir kadın, süpürge sopasıyla dayak atarak karşılık vermiş. Muhtarlıktaki bu duruma şahit olan arkadaşım yanıma geldiğinde şoka girmiş gibiydi.”

Görüşmeci 2, yaşanan sıkıntılı günlerde, destek görmedikleri durumlarla da karşılaştıklarını şu anısını dile getirirken belirtti: “İlle de okulda sesli yoklama almaya çalışırlardı, ne alemi vardı ki her Allah’ın günü bize verilmiş o yeni Bulgar isimlerini söyletmenin. Bilinçli ve kasıtlı yapıldığını düşünüyorduk. ‘Ver oradan bir yazılı liste. Önümüze gelince imzalarız’ derdik biz de.”

Bu örnekler haricinde, süreç içinde devlet gerilimi tırmandırdıkça iki halk arasında da gerginlikler baş göstermiş. Yine Görüşmeci 2’nin aktardıklarına göre şöyle olaylar yaşanmış: “Gerginlikler olmaya başladı işyerinde. Senin Bulgarca isminle seni çağırır Bulgar meslektaşın, ama sen onun alaylı mı yoksa mecburiyetten mi olduğunu anlarsın. Kiminse içinde (o zamana kadar birikmiş) bir hınç varmış o açığa çıktı. Politika bizim aleyhimize dönünce cesaret buldular bu hınçlarını ortaya çıkarmaya.”

Bu örneklerde, düşmanlığın bir gecede peyda olmadığı açıktır. Giriş kısmında bahsedilen etnik Bulgar kimliğinin oluşumunda sıkça başvurulan tarihi efsanelerin önemi yadsınmaz. Üzerine devletin basım-yayın yoluyla yaptığı propagandalar, yeni nesillere de aktarılmış olan Osmanlı ve Türk düşmanlığı hatırlatmaları iki toplumu karşı karşıya getirmiştir. Ek olarak, 1985 öncesi dönemde bile bu şekilde ayrımcılığa

uğramalarına dair örnekler vermelerinin ardından “Biz o yıllardan anlamıştık bizim soyumuza yönelik bir girişimde bulunacaklarını” diyenler olmuştur. Dolayısıyla Türklerin varlığı onlara nesiller boyu aktarılan tarihi efsaneler ve mitler yoluyla oluşturulan bilinçleri gereği hep eski egemenleri olan Osmanlıları hatırlatıyordu. Türk oldukları için ayrımcılığa uğrayanların anlattıkları, etnik Bulgarlara nazaran daha aşağı seviyede, tabiri caizse ikinci sınıf vatandaş konumunda kabul gördüklerine işaret ediyor. “Hiç Türk olduğunuz için ayrımcılığa uğradınız mı?” sorusunu görüşmecilerin tereddüt etmeden cevaplamalarına bakılırsa toplumda Bulgarlarla eşit sayılmamak her birini ziyadesiyle rencide etmiş, onurlarını ve gururlarını incitmiştir.

Diğer bir grup görüşmecinin net olarak hatırladığı şey, isimlerin zorla değiştirildiği süreçte, bu fırsatı dört gözle beklermişçesine Türklere psikolojik olarak saldırıya geçen, kendi yörelerindeki Bulgarlardır. Örneğin, Bulgarca isimle hitap etmek, Bulgarca ismini kasıtlı olarak tekrar tekrar söyletmeye çalışmak, “Senin adın neydi Abdullah?” diye ironik ve iğneleyici bir tarzda ismini sormak, Türkçe konuşulduğunda “Sizi şikayet edeceğim!” şeklinde tehditler savurmak, tüm bu politik meselelerin haricinde kişisel sorunları, daha önceki husumetleri bahane ederek “Seni ihbar edeyim, Belene’ye göndereyim de gör!” diye tehdit etmek, Bulgarca bilmediğine emin oldukları yaşlı dede ve ninelere mal satışı yapmamak, otobüs bileti satın almak istediğini Türkçe söylediği için yine benzer şekilde satış yapmamak ve “Yabancı dilde konuşma, ne istiyorsan bu devletin resmi diliyle söyle!” diye azarlar tonda konuşmak neredeyse tüm görüşmecilerin içerleyerek aktardıkları anekdotlardan bazılarıdır.

II.II. Türklük Bölgelerine Uzak Yerlerdeki Bulgarların Türklerle Olan İlişkisi

Bu bölgede yaşayanlar çoğunlukla Türklerle bir araya gelme deneyimi ya hiç olmamış ya da çok az olmuş kişilerdir. Türklerle ve Türklükle ilgili bilgileri, birikimleri Bulgaristan’daki yaygın öğretilere dayanır. Buna istinaden, çoğunlukla önyargılı olup Türklere güvensizlik duyan ve Türkleri kendileriyle eşit görmeyen bir algı mevcuttur.

II.II.I. Türklere Destek Verenler

Bu önyargılı ve güvensiz tutumları, bir Türk’le karşılaştıktan sonra veya hasbelkader kendi yaşadığı bölgeden çıkıp bir Türk köyüne yolunun düşmesiyle, oradaki insanlarla iletişim kurup onları tanıdıkça yerini empatiye bırakmıştır. Hor görülen, toplum içinde küçük düşürülen, baskı uygulanan Türklerin kendilerine anlatıldığı gibi olmadığı kanaatine varan Bulgarlar azımsanmayacak kadar vardır.

Belene Cezaevinden çıkarıldıktan sonra Güneybatı Bulgaristan’a sürgüne gönderilen Mehmet Türker, başına gelen bir olaya hatıratında yer vermiştir. Sürgün edildiği Bulgar köyünde, ev sahibinin küçük oğlu Vanço, babasına Mehmet beyin nasıl biri olduğunu sorar. Sakallı olup olmadığını ve kılıcının olup olmadığını merak etmektedir. Yazar bu duruma çok şaşırıyor. Demek Bulgar çocukların gözünde Türk

imajı böyle diye içinden geçiriyor. (Türker, 2003, s. 130) Bu örnekte olduğu gibi Türklerden uzak bölgelerde yaşayanlar ve onların çocukları Türkleri korkunç ve acımasız olarak tasvir eden masal ve efsanelerle büyüyorlar. İnanırcılığı veya gerçekliği hiç sorgulanmıyor olacak ki yaşadığı karşılaşacağı ilk Türk hakkında “Sakallı mıdır? Sırtında kılıcı var mıdır?” diye sorular sormuşlardır. Aynı hatıratında, bir başka örnek daha vardır. Zamanında muhalif siyasi görüşleri sebebiyle bir Türk köyüne sürgüne gönderilen felsefe hocası Kiril Petrov, Türkleri yakından tanıma fırsatı bulmuştur. O günlerde, köylerinde sürgün edilmiş Mehmet Bey ve ailesine yasak olmasına rağmen çeşitli yardımlarda bulunur. Bazen arabasını kullanmalarına izin vererek, bazen hastaneye gitmelerine veya hasta çocukları için bal temin etmelerine yardım eder. Aynı köydeki diğer Bulgar komşuların bu Türk aileye bebek ziyaretine gelmesi; sürgün ailenin, çocuğuna bakacak kimse olmadığına, Bulgar komşularına çocuğunu emanet etmesi iyi ilişkilere verilebilecek örneklerdir. (Türker, 2003, s. 154, 161, 181)

Görüşmeci 8 (E, 56)’in aktardıkları da iyi ilişkilere örnek teşkil etmektedir. Sofya’da öğrenim gören genç bir öğrenciyken, evinde kaldığı Bulgar bir hanımdan o zor günlerin geçeceğine dair teselli sözleri duyduğunu söyledi. Üzülmemesini, metin olması gerektiğini salık veren ev sahibesi daha sonraki günlerde, bu zorlu şartlarda evlenmek istediğini söyleyen görüşmecinin en büyük destekçisi olmuş. “Savaş dönemlerinde bile evlilikler olmuş, çocuklar dünyaya gelmiştir, hiç üzülmeyin” demiş. Görüşmeci ekledi, “Biz Lele Dora’dan aldığımız cesaretle evlilik için adım attık” diye şükranla bahsetti ev sahibinden. Bir de muhalif bir aile tanıdığından bahsetti. Sofya’daki bu tanıdığı onlara “Bu sizlere yapılan çok yanlış ve çok uzun sürmeyecek.” diyerek gönlünü ferahlatmış.

Görüşmeci 7 (K, 54)’nin aktardıklarına göre, hapse atıldığı süreçte mahkum olan diğer mahkumlardan destek görmüş. Sliven Cezaevinde kendisiyle beraber kalan Bulgar mahkumların “Bu soya dönüşü nerden çıkardılar? Biz ne kadar iyi anlaşıyorduk, bizi birbirimize düşman etmek istiyorlar” diye hayıflandıklarından bahsetti.

Görüşmeci 6 (E, 70) Koşukavak’ta meydana gelen bir olayı aktardı. Polis emeklisi Bay Hristo, oğulları Vilço ve Stoyan’ın seferberlik adı altında köy basma ve zorla isim değiştirme faaliyetlerine katıldığını haber almış. Bu olaya hem çok sinirlenen hem de üzülen adam oğullarını bu tür faaliyetlere katılmamaları hususunda sert bir şekilde uyarılmış ve Türklere yönelik bu tür zorlamalarda bulunmalarına engel olmuş.

Görüşmeci 2, “Muhafiz Bulgarlar var mıydı?” sorusuna verdiği cevapta “1986’da Bulgaristan’da Potkrepa isminde bir örgüt kuruluyor. Başında Doktor Trençev vardı. Faaliyetleri, örgüt adına Batı Avrupa radyolarına mülakat vermektir. ‘Türk kardeşlerimizin adını değiştiriyorlar’ vs. diye. Ama tutuklanmış, devlet aleyhine dış ülkelere haber veriyorsun diye. Avrupa’da Bulgarların (zamanında rejimle ters

düşüp yurtdışına gitmiş olanlar) kurduğu örgütler vardı. Bu örgütler, o günlerde hep Bulgaristan'ı kınamışlar.” diye duyduklarını aktardı.

Görüşmeci 3 (E, 63) yöneltilen “Bulgarca isminizle hitap edildi mi size?” sorusuna şu şekilde cevap verdi “İsimlerimiz değiştirildikten sonra bana Bulgarlar özellikle, Bulgarca adını söyleyelim de rencide olsun gibi bir tavra girmediler. Şeflerim üslerim bana hep kendi adıyla seslendi. Bir tek maaş dağıtımında (resmi bir işlem olduğunu ima etmek istedi) Bulgarca adımı söylerlerdi, önlerindeki liste öyleydi. Onların bir suçu yok, onların yapabileceği bir şey de yoktu. Ama rencide edici hareketlerde bulunuyorlardı.”

Bulgar aydın, şair, yazar ve entelektüellerinden Türklerin kültürel asimilasyona uğramasına tepki gösterenler olmuştur. Blaga Dimitrova'nın o dönem kaleme aldığı “Kişinin Adı” başlıklı yazısı, o dönemde Dimitrova için gayet tehlikeli bir durum yaratmakla beraber, buna cesaret etmesi ve metinde yazılanlar Bulgaristan Türklerine manevi cesaret vermiştir. Bu gelişmeyi “Hakkımızı savunan hem de çok güzel bir şekilde dile getiren Bulgarlar da var” diye içlerinden geçirip “Bir rahatlama yaşadık ve çok mutlu olduk.” diye dile getirmişler. Diğer iktidar karşıtı kişiler arasından Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği sekreteri Şair Petur Manolov'dan bahsetmek yerinde olur. Kendisi Bulgaristan'da ilk toplu açlık grevi protestolarını başlatan isimdir. Gazeteci ve matematikçi Petur Boyaciev ise Uluslararası Af Örgütü ve François Mitterrand'la bağlantılar kurabilmiş olan muhaliftir. Mihail İvanov, Rumyava Uzunova, Konstantin Trañev, İliya Mitev, Hristofor Sıbev, Jelyu Jelev, Radoy Ralin, Hristo Ganev, Binka Jelyazkova, Blaga Dimitrova, Çavdar Kyuranov, İskra Panova, Donço Papazov ve Antonina Jelyazkova gibi isimlerin sesleri cılız çıksa da muhalif Bulgar aydınları oldukları bilinmektedir. (Osman, 2014)

Kurucuları arasından etnik Bulgarların yer aldığı, 1988'de kurulan Bulgaristan Bağımsız İnsan Hakları Örgütü; yine 1988'de Kliment Ohridski Üniversitesi Öğretim Üyelerinden bir kısmının kurduğu Bulgaristan'da Çoksesliliği ve Değişimi Destekleyenler Kulübü ve 1989'da kurulan Podkrepa örgütü, hem iktidarın Türklere yönelik tutum ve politikalarını eleştirmiş hem de Bulgaristan'ın demokrasi yönünde adımlar atmasını talep etmişlerdir. (Kalinova ve Baeva, 2006, s. 239-243; Zafer, 2010, s. 35)

II.II.II. Devlet Politikasını Destekleyenler

Devlet politikasını destekleyen Bulgarlar genellikle devlet görevinde çalışanlardır veya kamusal alanda uygulamalara yasaklara emirlere istenilen şekilde korkuları sebebiyle riayet edenlerdir.

Görüşmeci 4'ün aktardıklarında küçümseyici bir tavra maruz kalma söz konusu olmuş. “Üniversitede okurken beni Türk'üm diye, rencide edici küçük düşürücü tavrı sergilediler. Bir keresinde, sınavın başlangıcında Türklük ve tarih meselelerinde üzerime geldiler. Ardından doğru ve iyi cevap vermeme rağmen düşük

not vermekle tehdit ettiler. Burslu öğrenci olduğum için iyi not alabilmem lazımdı.” şeklinde, kendi memleketinden uzak bir bölgede, öğrenim hayatında Türk olması sebebiyle yaşadığı sıkıntıları aktardı.

Görüşmecı 5 (E, 67) Bulgar eğitim sisteminde var olan olumsuz Osmanlı ve Türk imajından söz etti. “Okumaya gittiğimizde (öğrenim görmeye) gördüm ki Türklere ve Osmanlı’ya olan nefret öyle fazla ki, bizim biyoloji kitabımızda bile Osmanlı yeriliyordu. Neymiş efendim Osmanlı döneminde bütün ormanlar ağaçlar kesildiği için Bulgaristan’ın yeşil alanları azalmış ve kayalar, taşlar çıplak kalmış” ve ekliyor “Genel olarak hiç saygıları yoktu bize.”

III. Sonuç

Türklerle aynı yörede yaşayan ve sosyal hayatta devamlı bir araya gelen Bulgarların birçoğu, devletin politikalarını gerçekleştirmek için işten atılan, sistematik baskıya uğrayan, takibe alınan, aileleriyle tehdit edilen Türklerin gündelik yaşantılarına yakından şahit olmuşlardır. Yapılan sözlü görüşmelerden edinilen bilgiler ışığında, genel olarak Türklerle meskûn bölgelerde ikamet eden Bulgarlar, açıktan olmasa da Türk arkadaşlarına, komşularına, dostlarına destek olmuşlardır. Bu sebeptendir ki, görüşmecilerin çoğu “Bizim Bulgar’la ne derdimiz olacak, kardeş gibiydik, geçinir giderdik.” minvalinde cevaplar vermişlerdir. Bu tavırlarını gizli tutmaları da yine dönemin sert koşulları sebebiyle yaşadıkları mimlenme korkusundan olsa gerektir.

Devlet politikasını benimsemiş ve uygulama konusunda devletin tarafında yer almakta bir sakınca görmemiş olan Bulgarlar da vardır. İsmi değiştirilmiş Türklerin yeni Bulgarca isimlerini kullanmaktan, onları herhangi bir sebep olmaksızın tehdit etmekten, yüzyıllar önce yaşanmış Osmanlı egemenliğinin tabiri caizse acısını kendisiyle aynı dönemde yaşamış olan Türklerden çıkarmaktan hiç çekinmemişlerdir. Bir kısmı, devletin basım yayın yoluyla yaptığı açıklamaları mantıklı bulup, Türk azınlığın soyunun gerçekten Bulgarlara dayandığına, Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırılmış olduklarına inanmıştır ve Türklerin etnik kimliklerini değiştirmeleri için yürütülen politikaları bu sebeple desteklemiştir. Buna rağmen etnik kimliği dönüştürme çabalarına Bulgarlar tarafından destek verilmesi ancak “öteki” olan Türkü biraz daha ötekileştirmekten başka bir işe yaramamıştır.

Zorla isimlerin değiştirildiği süreci, uygulamalarını, bu politikanın gerekçelerini ne etnik Bulgarların ne de Türk azınlığın tam anlamıyla içselleştirdiği söylenebilir. Başlarda amaçlanan “tek uluslu bütünleşmiş Bulgar milleti” yaratma fikri büyük çoğunluk için zaten gerçekleştirilemez bir olguydu. Çünkü bu iki halk ortak etnik kökenden gelmiyor ortak bir dili ve ortak bir dini paylaşmıyordu. Sadece isimlerin değiştirilmesiyle ve konuşulan anadilin yasaklanmasıyla, yüzyıllar boyunca “öteki” olan Türkler bir anda Bulgarlarla aynı kimliğe bürünemez ve o şekilde kabul göremezlerdi. Buna ek olarak Türklerin, zayıflatmak ve unutturmak istedikleri etnik kökenlerine daha sıkı bağlanmalarıyla, aradaki uçurum derinleşmiştir. Sürecin

başında arzu edilen kaynaşma ve bütünleştirme ideali zamanla iki halk arasında ötekileştirme ve uzaklaştırmayla sonuçlanmıştır.

Tek parti aleyhine söylemde bulunanların susturulması, muhalefet eder nitelikte olan derneklerin veya örgütlerin varlığına müsaade edilmemesi totaliter rejimlerin genel özelliğidir. Türklerin baskıya ve zorlamaya maruz kalmaları Bulgar entelektüel ve aydınların dikkatini çekmiştir. Bulgaristan devletine ve tek parti yönetimine karşı duruş sergilemenin çok zor olduğu 1980'lerde, sayıları az da olsa ses çıkarabilenler olmuştur. Örgüt kurabilecek cesareti göstermek, muhalif olduğunu resmi yollardan kamusal alanda açıkça gösterebilmek demektir ki bu totaliter rejimlerde büyük risktir. Sadece bu örneklerden yola çıkarak bile “Yeniden Doğuş Süreci”ne tüm Bulgar halkının destek verdiği iddiası çürütülmüş olur.

Kaynakça

- Adanır, Fikret. “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Balkan Tarihi Yazınında Osmanlı İmparatorluğu”. Toplum ve Bilim. Sayı: 83. (Kış 1999/2000). s. 224-240
- Baeva, İskra ve Kalinova, E. *Vazroditelniyat Protses, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi*. Tom 1. Darjavna Agentsiya Arhivi. Peçat “Multiprint OOD”. Sofya 2009.
- Connolly, E. William. *Kimlik ve Farklılık* (çev. F. Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1995.
- Daver, Bülent. *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Sevinç Matbaası 1969.
- Karaslavova, Radostina İvanova. *Detska İlyustrovana İstoriya na Bulgariya*. İzdatelska Kışta “Zemya Pres”. Sofya 1996.
- Laclau, E. *Siyasal Kimliklerin Oluşumu* (çev. A. Fethi). İstanbul: Sarmal Yayınları 1995.
- Milles, R. “Öteki'nin Tanımları”. *Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım* (Ed. Vasıf Erenus). İstanbul: Sarmal Yayınları 2010.
- Osman, Aydın. İvanov: “İsimlerin Geri Alınmasında Doğan'ın Hiç Bir Katkısı Yok!”. T Haber. <http://www.balturk.org.tr/ivanov-isimlerin-geri-alinmasinda-doganin-hic-bir-katkisi-yok/> . 22.09.2014
- Petrov, Petr. *Sıdbonosni Vekove za Balgarskata Narodnost*. Izdadelstvo Nauka i İzkustvo. Sofya 1975.
- Todorova, Maria. “Bulgarian Historical Writing on the Ottoman Empire”. *New Perspectives on Turkey*. no. 12. (Spring 1995). ss. 97-118
- Türker, Mehmet. *Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası*. İstanbul: Çağrı Yayınları 2003.
- Zafer, Zeynep. “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi.” *Gazi Akademik Bakış*, 3(6). (Temmuz 2010). ss. 27-44.

KUZEYDOĞU BULGARİSTAN KADINININ ZORUNLU ASİMİLASYONA KARŞI MÜCADELESİ

Zeynep ZAFER *

Özet

Adınız elinizden alınıyor. Aidiyet duygunuz, milli hafızanız, benliğiniz, gururunuz ayaklar altına alınıyor, geçmişinizi “gönüllü” olarak, kendi ellerinizle silmek mecburiyetiyle karşı karşıya kalıyorsunuz. Sahip olduğunuz tüm değerleriniz altüst ediliyor. Yaşatılan söz konusu acılar içinde kıvranan Bulgaristan’daki Türk ve Müslüman toplulukları, kısa bir süre içinde olgunluğa erişmiş ve atalarının miras olarak bıraktığı kutsal değerlerine sahip çıkabilmek için karşı koymaya, ölümüne mücadele etmeye başlamıştır.

Zorunlu asimilasyona karşı kararlılık içinde mücadele eden cesur erkeklerin yanında yer alan kahraman kadınların sayısı az değildir. Fakat onların bu konudaki önemli katkıları günümüze kadar ayrıntılarıyla araştırılıp ortaya konulmuş değildir. Kadınlar 1970–1974 ve Aralık 1984 – Ocak 1985 zorunlu asimilasyon süreçlerinde olduğu gibi 1989’un Mayıs ayında bu uygulamalara karşı başlayan barışçıl protestolarda da ön saflarda yer alarak çok önemli rol oynamıştır. Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin düzenlediği Mayıs protesto yürüyüşlerinde insanlara karşı ateş açılmış, şehit olan dokuz kişi arasında genç bir kadın silahla vurulmuş, yüzlerce kadın yaralanmış, tutuklanmış, işkence ve şiddet görmüştür.

Bu çalışmada Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin 1985’ten 1989’a kadar zorunlu asimilasyona karşı verdiği mücadelede yer alan kadınların katkıları ele alınmaktadır.

The Fight of Women from Northeast Bulgaria Against Compulsory Assimilation

Abstract

Your name is ripped off. Your sense of belonging, your national memory, your sense of self, and your pride are being destroyed. You are obliged to erase your past “voluntarily” with your own hands. All your values are overturned. The suffering

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bulgar Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi, zkelesh@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3280-1748

Turkish and Muslim communities in Bulgaria in short time have realised that they should take action against the forceful assimilatory activities in order to defend the left from their ancestors' culture and values.

The number of women who showed heroism and fought against the injustice together with men is not small. Unfortunately, their contributions in this regard have been overlooked. These women played an important role in the peaceful protests in May 1989 that started against the forceful practices, as well as in the assimilation processes between 1970-1974 and December 1984- January 1985. During the May protest marches organized by the Northeast Turks from Bulgaria fire was opened against people and a young woman died together with nine other men; hundreds of women were injured, arrested and tortured.

The following study discusses the contributions of women who have taken part in the fight against the assimilation activities in Northeast Bulgaria from 1985 to 1989.

Zorunlu asimilasyona karşı kararlılık içinde mücadele eden cesur erkeklerin yanında yer alan kahraman kadınların sayısı az değildir. Fakat onların önemli katkıları günümüze kadar ayrıntılarıyla araştırılıp ortaya konulmamıştır. Kadınlar, Aralık 1984 – Ocak 1985 zorunlu asimilasyon sürecinde olduğu gibi diktatör yönetimin katı uygulamalarına karşı 1989'un Mayıs ayında başlayan barışçıl protestolarda da ön saflarda yer alarak çok önemli rol oynamışlardır. Bulgaristan'ın Kuzeydoğu Bölgesinde yaşayan toplumun önder kadınları Ocak 1985'te gerçekleşen zorunlu Bulgarlaştırmaya karşı çeşitli eylemlerle tepkilerini ortaya koymaya çalışmışlar, bunun sonucunda birçok soruşturma geçirmişler, mahkûm edilmişler veya hiç mahkemeye çıkartılmadan memleketlerinden uzak, sadece Bulgar asıllı vatandaşların ikamet ettiği köylere sürülmüşlerdir. Bu bölgenin kadınları özellikle 1988- 1989 döneminde zorunlu asimilasyona karşı verilen mücadelede öncü rol oynamış, cesaretleriyle herkesin dikkatini çekmiş ve efsaneleşerek Mayıs protestolarının simgesi olmuştur. Burada onlardan sadece bazılarından söz etmek istiyorum.

Cumaziye Yıldız¹, İslimye'ye (Sliven) bağlı Alvanlar (Yablanovo) köyünde Ocak 1985'te bizzat şahit olduğu zorunlu asimilasyonun insanlık dışı uygulamalarını içeren bir mektup kaleme aldığı için² beş yıl hapse mahkûm edilmiştir. Hamileyken işkence görmüş, oğlunu cezaevinde dünyaya getirmiş ama hiçbir zaman yılmamıştır.

¹ Kaynak kişi Cumaziye Yıldız Muratlı'da oturmaktadır. 1985-1986 yıllarında kendisiyle birlikte bulunduğumuz İslimye Kadın Hapishanesinde görüşmelerimiz olmuştur. Bunun yanı sıra oturduğu Muratlı'ya iki kere giderek Cumaziye Yıldız ile röportaj yaptım.

² Türkiye'ye göndermek amacıyla yazılan mektup, Cumaziye Yıldız'ın erkek kardeşinin evini arayan polisler tarafından tesadüf eseri bulunmuş ve sadece bu mektuptan dolayı kendisiyle beraber eşi, kardeşi ve oğlu tutuklanarak mahkûm edilmiştir.

Hapiste cesareti ve dayanma gücüyle yaşça küçük olan mücadeleci Türk kadınlarına örnek olmuştur. Sağlam kişiliğine her zaman saygı duyulmuştur.

1985 Ocak protestolarında aynı köyde öne çıkan çok genç bir kız vardır. Alvanlar'dan 14 yaşındaki Ayten Ormanlı (Ayten Ormanlı Bahçıvan) 18 Ocak 1985'te köy meydanında toplanan tepkili halka silah doğrultan polisler ve komünist partisi yerel yöneticilerine karşı çıkararak baskıcı uygulamalarından vazgeçmelerini sağlamıştır. 14 yaşındaki Ayten Ormanlı, Türk köy halkının adlarını zorla değiştirmek için ertesi gün gene gelen görevli asker, polis ve Bulgar gönüllülere ünlü bir Bulgar şüriyle seslenerek Türklerin kimliklerini silahla ve güç kullanarak alamayacaklarını haykırmış ve onları engellemeye çalışmıştır³. Bu davranışıyla görevlileri etkileyebilmiş ve sert tutumlarını yumuşatarak ateş açmalarını önlemiştir. Sonuç itibari ile orada bulunan yakın ve komşularının hayatını kurtarmıştır⁴.

Şumnu Fatma Hemşire⁵, “gönüllü” Bulgarlaştırma sırasında yapılan baskıları ve hukuksuz uygulamaları dönemin Devlet Başkanı Todor Jivkov'a bir mektupla bildirdiğinden, asimilasyonun öne sürüldüğü gibi “gönüllü” değil zorunlu olduğunu ifade etme cesareti gösterdiğinden dolayı mahkemeye çıkarılmış ve iki yıl hapisle cezalandırılmıştır. Gene Şumnu bölgesinde yaşayan Zeynep Zafer⁶ ve Vahide Babekoğlu⁷ ile Tolbuhin'den (şimdi Dobriç, eski adı Hacıoğlu Pazarcık) İncihan Ahmedova⁸, zorunlu Bulgarlaştırmayı dünya kamuoyuna duyurabilmek için altı kişilik grubun içinde yer almışlar, ancak girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı için mahkûm edilerek cezaevine gönderilmişlerdir.

Bulgaristan vatandaşlarının insan haklarını korumak amacıyla 1988 yılının Ocak ayında Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği adlı totaliter Bulgaristan'ın ilk legal sivil toplum kuruluşu oluşturulmuştur⁹. Üyeleri Batı ülkelerinin radyo kanallarına röportajlar vererek bu girişimlerini Bulgaristan halkına duyurmuşlardır. Varna'da ikamet eden Topalköy'den (Krivitsa, Şumnu ilinde) Gülsüm Ahmedova

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Arzu Balkız, *Safiye'den Sofia'ya. Çalınan Kimlikler*, TRT Belgesel, 8. bölüm, 2015.

⁴ Babası ve amcası tutuklanmış ve Belene Kampına gönderilmiştir. Ayten Ormanlı Bahçıvan yaşadıklarını bir belgeselde anlatmaktadır. Bkz.: Arzu Balkız, *Safiye'den Sofia'ya. Çalınan Kimlikler*, TRT Belgesel, 8. bölüm, 2015.

⁵ Soyadı tespit edilememiştir.

⁶ Bulgaristan'daki adları Zeynep İbrahimova Mustafafova.

⁷ Bulgaristan'daki adları Vahide Hüseyinova Babeçka.

⁸ Bulgaristan'ın Dobriç şehrinde yaşamaktadır.

⁹ Bulgar Anayasası sivil toplum örgütlerinin kurulmasına izin verdiği halde, uygulamada bu mümkün değildi. Sadece devlet tarafından buna benzer vakıf, dernek ve organizasyon kurulabilirdi. Bu nedenle vatandaşların oluşturduğu her tür topluluk yasa dışı değerlendirilip kurucu ve üyeleri çok ağır cezalandırılmaktaydı. İşte bu nedenle Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneğinin oluşturulup Bulgar ve dünya kamuoyuna duyurulması büyük cesaret gerektirirdi. Dernek kurucularının büyük bir bölümü mahkeme kararı olmaksızın sürgüne gönderilmiş ve Batı ülkelerinin girişimleri sayesinde belli bir süre sonra serbest bırakılmışlardı.

Alieva Türkler arasında ilk olarak bu radyoları birkaç defa arayarak ve kendisini Türk adıyla tanıtarak, 1985'te Belene Toplama Kampına gönderilen eşi Hasan Aliev'in zorunlu Bulgarlaştırmaya karşı başlattığı ölüm orucunu korkusuzca duyurmuş ve gittikçe kötüleşen sağlığı ile ilgili bilgi vermiştir. O dönem için bu cesur girişim, tüm algıları Bulgarca yayın yapan Batı radyolarında olan Türklere büyük cesaret vermiştir¹⁰.

Aynı yılın yaz aylarında Mihaylovgrad'ın (şimdiki Montana) iki köyünde sürgünde bulunan bir grup Türk genci de, legal mücadelenin zamanının geldiğine karar vererek, Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği'nin Mihaylovgrad temsilcileriyle bağlantı kurmaktadırlar. Batı radyo istasyonları aracılığıyla Bulgaristan'da telaffuz edilmesi dahi yasak olan Türk adlarıyla derneğin faaliyetlerine katıldıklarını, Bulgaristan'daki Türk ve diğer Müslüman topluluklarına duyurmuşlardır¹¹. Gençlerin amacı, Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği aracılığıyla Bulgaristan Türklerinin yaşadığı baskıları ve sıkıntılarını Batı medyasına duyurmaktır. Beş kişiden oluşan grupta iki de kadın vardır: daha önce söz edilen Zeynep Zafer ve Vahide Babekoğlu. Bulgar istihbaratı, 1 Ekim 1988 tarihinde söz konusu derneğin Türk üyelerinin yabancı bir gazeteciyle planlanan görüşmesini önlemek ve 5 Türkü¹² Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği Mihaylovgrad Şubesinden uzaklaştırmak amacıyla sürgünden serbest bırakarak, daha önce ikamet ettikleri Şumnu'ya bağlı Bohçalar (Kaolinovo) ilçesinin Emberler (Kliment) köyüne geri gitmeleri için zorlamıştır. Zeynep Zafer söz konusu sivil toplum örgütünün Varna bölgesi temsilcisi seçilerek derneğin Türk şubesi oluşturulmuştur. Ardından Batılı yayın kuruluşları aracılığıyla Bulgaristan Türklerinin ve diğer Müslümanların birçok sorununu açıkça dile getirmiş ve bu şekilde Türk halkını ve zorunlu asimilasyona karşı tepkisini ortaya koyan muhalifleri cesaretlendirmesi sağlanmıştır.

¹⁰ Kaynak kişi Gülsüm Özdemir. Gülsüm Alieva (Özdemir) ile hem Aralık 1989'da hem de Dikili'de 2013 ve 2014 yıllarında görüşmeler yapılmıştır. Kendisi, danışmanlık ve söz yazarlığı yaptığı bir belgesel filmde hayatından bazı kesimleri sunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Arzu Balkız, *Safiye'den Sofia'ya. Çalınan Kimlikler*, TRT Belgesel, 2015; Зейнеп Зафер, “Турското крило на Независимото дружество за защита правата на човека (НДЗПЧ)”, *Balkanistic Forum*, 19/3, 2019, s. 93-94;

¹¹1973'ten itibaren aileleriyle birlikte Bulgaristan rejiminin eritme politikasına karşı mücadele ettikleri için sürgün, hapis vb. cezalara maruz kalan bu gençlerin Bulgaristan'daki ve Türkiye'deki isimleri şöyledir: Zeynep İbrahimova Mustafova (Zeynep Zafer), İbrahim İbrahimov Mustafov (İbrahim Zafer), Yusuf Hüseyinov Babecki (Yusuf Babekoğlu), Vahide Hüseyinova Babecka (Vahide Babekoğlu) ve Kemal Hüseyinov Babecki (Kemal Babekoğlu).

¹² Sn. Emekli Büyük Elçi Dr. Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri* kitabının ikinci baskısında bu dernekte ve derneğin bazı önemli faaliyetlerinden söz etmektedir. Ancak sadece Zeynep İbrahimova ve İbrahim İbrahimov'un isimlerine yer verilmiştir. Bkz. Şimşir N. Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara 2009, s. 426-427.

Fransız Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın 1989 yılının Ocak ayında Bulgaristan'a yapacağı resmi ziyaret, çok büyük önem taşımaktadır¹³. Çünkü resmi görüşmeler dışında totaliter rejime muhalif olan sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de görüşme talebinde bulunmuş ve Bulgar yetkilileri bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. François Mitterrand'la görüşecek muhalifler arasında Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği temsilcileri de vardır. Özellikle derneğin Türk Şubesi'nin kadın Başkanı Zeynep Zafer'in¹⁴ de François Mitterrand'la görüşme listesine alınmış olması büyük önem taşımaktadır. Böylece Bulgaristan Türklerinin ve diğer Müslümanların sorunları ve istekleri ilk defa bir Batı ülkesinin siyasi liderine doğrudan iletilecektir. Ancak Todor Jivkov Hükümeti, söz konusu dernek üyelerinden çekindiği için görüşmede yer almalarını son anda engellemiştir. Buna karşı dernek üyeleri tarafından başlatılan nöbetli açlık grevine dernek üyesi iki Türk kızı Zeynep Zafer ve Vahide Babekoğlu da katılmışlardır. Bulgaristan Türklerinin tarihinde ilk kez kadınlar protesto amacıyla açlık grevi yapmaktadır. Bulgar devlet arşivinde muhafaza edilen belgelerden de anlaşıldığı üzere geniş halk kitleleri arasında, François Mitterrand'la gerçekleşmesi planlanan görüşmede Türklerin de temsilcilerinin bulunması, dernek üyelerinin müteakiben başlattıkları açlık grevleri¹⁵ ve yürüttükleri mücadele konusunda yorumlar yapılmakta, Batı radyo istasyonlarının yayınları sürekli olarak dinlenmektedir. Bunlar, Türk topluluğunun moralini ciddi biçimde etkilemektedir¹⁶.

Özellikle Şumnu'daki (Şumen) Türklerin moralinin bu derece yükselmesi, Bulgar yetkilileri ciddi bir biçimde rahatsız etmiştir. Todor Jivkov Hükümeti, Türklerin legal mücadelesini önlemek için Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneğinin Türk Şubesi'nin ilk beş Türk üyesini aileleriyle birlikte 3 Şubat 1989'da zorla Avusturya'ya sınır dışı etmiştir¹⁷. Bir hafta kadar sonra Yusufhanlar (Pristoe) köyünden derneğin bir üyesi¹⁸ 5 kişilik ailesi ve o dönemde tutuklu bulunan derneğin Rusçuk sorumlusu Sabri Hamdiyev de bir ay kadar sonra ailesinden üç ferdiyle birlikte yine Avusturya'ya sınır dışı edilmiştir. Derneğin faal Türk yöneticilerinin sınır dışı edilme uygulaması bir ilktir ve devamında Mayıs ayı sonunda tekrar edilecektir.

Şunu mutlaka belirtmek lazım. Henüz göçün başlamadığı, 1989 yılının Şubat¹⁹ ayında Kuzey Doğu Bulgaristan'da yaşayan dört Türk ailesinin sınır dışı edilmiş olması gerçeği, Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneğinin Türk Şubesi

¹³ Веселин Ангелов, *Секретно! Протестните акции на турците в България януари-май 1989. Документи*, София 2009, с. 81, 82.

¹⁴ Zeynep İbrahimova Mustafafova (Zeynep Zafer).

¹⁵ Веселин Ангелов, *Секретно! Протестните акции на турците в България януари-май 1989. Документи*, София 2009, с. 85-86.

¹⁶ A.g.e, с. 96, 100,101-102.

¹⁷ A.g.e, с. 100, 101-102, 105, 107.

¹⁸ Ali Aliosmanov Mehmetaliyev.

¹⁹ Bilindiği gibi zorunlu göç, Mayıs ayının sonunda başlamıştır.

temsilcilerinin Bulgaristan totaliter rejimi tarafından ne derece sakıncalı görüldüklerinin göstergesidir.

Dernek üyeleri Zeynep Zafer ve Vahide Babekoğlu'nun sınır dışı edilmesiyle Şumnu'ya bağlı Yeni Pazar'dan (Novi Pazar) iki çocuk annesi Gülten Osmanova (Gülten Sancar)²⁰ isimli genç bir kadın öne çıkmış ve Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği adlı sivil toplum kuruluşunun üyesi sıfatıyla bölgedeki Türkler arasında aktif rol oynamaya başlamıştır. Günümüzde Aliğa'da oturan bu cesur kadının babası Osman Sancar o sıralarda, zorunlu Bulgarlaştırmaya karşı mücadele etmek amacıyla kurulmuş bir sivil toplum örgütünün kurucu üyesi olduğu gerekçesiyle mahkûm edildiği için hapiste bulunmaktadır.

Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin düzenlediği Mayıs protesto yürüyüşlerinde insanlara karşı ateş açılmış, şehit olan dokuz Türk arasında genç bir kadın silahla vurulmuş, yüzlerce kadın yaralanmış, tutuklanmış, işkence ve şiddet görmüştür. Zorunlu asimilasyona karşı 20 Mayıs 1989'da Deliorman'da başlayan ve resmi kaynaklara göre dokuz şehidin verildiği Kuzey Doğu Bulgaristan protestolarının ön saflarında genelde kadınlar vardır. Kız çocukları, barışçıl gösterilere katılan kalabalığın karşısında ilk defa Türkçe şiirler okumuş, Kıymet isminde bir genç kız 20 Mayıs'ta Şumnu'ya bağlı Emberler (Kliment) köyünde protesto yürüyüşünde yer alan topluluğa seslenerek herkesin yüreğinde özgürlük ateşini yakmış, iki çocuk annesi genç Gülten Sancar ise söz konusu tarihteki barışçıl protesto kalabalığının sözcülüğünü üstlenerek Batı radyoları aracılığıyla Türklerin Mayıs gösterilerini dünyaya duyurmuş²¹ ve barışçıl protestolarının sembolü olmuştur.

Büyük önem taşıyan bu protestolarla ilgili daha ayrıntılı bilgi vermek lazım. 20 Mayıs Cumartesi sabahı Yusufhanlar'da (Pristoe) toplanan kalabalığın barışçıl protesto yürüyüşü, ne yazık ki Bohçalar'da (Kaolinov) bir kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Petır Boyacıyev'e²² göre 19 Mayıs akşamı Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneğinin Türk Şubesi'ne mensup bir kişi, telefonla evini arayarak 20

²⁰ Kaynak kişi Gülten Sancar. Kendisiyle Aliğa'da 2013 ve 2014 tarihlerinde görüşülmüş ve kayıt yapılmıştır. Gülten Sancar'ın faaliyetleri BBC radyo kayıtlarından oluşturulan şu kitaptan da incelenebilir: Лиляна Александриева, *Някога в 89-та, Интервюта и репортажи от архива на журналистката от Радио "Свободна Европа" Румяна Узунова*, София 2007, с. 355-360.

²¹ Лиляна Александриева, a.g.e.

²² Aynı dönemde cezaevinde bulunan Ahmet Doğan, Mayıs protesto yürüyüşlerini kendisine mal ederek, onları cezaevinden organize edip yönettiğini iddia etmektedir. Bu şekilde davranarak, çoğu Türkiye'de bulunan bölge insanının gösterdiği cesareti hiçe sayarak kendi adını efsaneleştirmeyi başarmıştır. Ancak son zamanlarda çıkan ciddi araştırmalar, aslında kendisinin protesto yürüyüşleriyle bağlantısı olmadığını göstermektedir. Romyana Uzunova'nın radyo kayıtları yayımlandıktan sonra Petır Boyacıyev'in 110 saatlik ses kayıtları da yayına hazırlanmaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi bu kayıtlar sayesinde 1988-1989 yıllarında faaliyet gösteren farklı Türk derneklerinin çalışmaları, 6 Mayıs'ta başlayan toplu nöbetli açık grevleri ve bunları izleyen barışçıl protesto yürüyüşlerinde yer alan ve isimleri unutulmuş veya unutturulan pek çok kahraman Türk'ün tarihteki yerini almasına ve şimdiye kadar yayılan pek çok asılsız iddianın ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır.

Mayıs'ta düzenlenmesi planlanan yürüyüşün radyo yayınlarında duyurulmasını istemiş. Ancak gece nöbetinde olan Hür Avrupa Radyosu sorumlusu bunu yayınlamayı reddettiğinden ancak ertesi gün Deutsche Welle'nin saat 12:00 yayınında duyurulabilmiştir. 19 Mayıs gecesi kulağı radyoda olan Türklerin morali bozulmamış olmalı ki, büyük bir kalabalık miting davetine uymuş ve 20 Mayıs Cumartesi sabahı, saat 07:00'dan itibaren Emberler'den (Kliment) 4-5 kilometre mesafede, Deliorman ve Dobuca bölgelerinin en önemli yollarının kesiştiği noktada bulunan Yusufhanlar (Pristoe) köyü bölgesinde kalabalık bir insan gurubu toplanmaya başlamıştır. Belki de o gece duyurunun Hür Avrupa Radyosundan yapılmaması, emniyet güçleri ve askeri birliklerin önlem almasını engellemiştir²³.

Kalabalığın en başında köy okulunun 7. ve 8. sınıf kız öğrencileri, ardından her yerden gelen kadınlar ve en sonunda erkekler vardır. Bulgar Anayasasına ve kanunlara aykırı olan zorunlu asimilasyonu protesto eden Türkler tecrübeli değildir, ondan önceki tarihi geçmişlerinde hiç toplu yürüyüş yapmamışlardır, fakat yüreklerinde kararlılık ve cesaret vardır. Her şey doğal ve kendiliğinden gelişmektedir. Yusufhanlar'dan (Pristoe) yürüyen kalabalık, Emberler'in (Kliment) başında düğün hazırlıkları yapan bir evden beyaz çarşafklar temin etmiştir²⁴. Protestocular, Bulgaristan Türklerinin tarihinde ilk pankartlarını kadınların rujlarıyla "Adımızı İstiyoruz", "Dinimizi İstiyoruz" "Haklarımızı İstiyoruz", "Özgürlük ve Barış İstiyoruz"²⁵ gibi sloganları yazarak hazırlamışlar ve mücadelelerine devam etmişlerdir²⁶. Kaolinovo İlçe merkezine doğru ilerlerken bölgenin ikinci büyüklükteki Türk köyü olan Emberler'in (Kliment) meydanında, belediye ve okul binalarının önünde miting düzenlenmiştir. En ateşli konuşmayı Kıymet²⁷ isminde genç bir kadın yapmıştır.

Polis gücünün silahlı müdahalesiyle karşılaşan barışçıl yürüyüşe katılanların yalnız 1500'ü Kaolinovo Belediyesine ulaşabilmiştir. Kalabalığın ısrarı üzerine, büyük ihtimalle Şumnu ve Kaolinovo yetkililerinden oluşan bir heyet, Türklerin isteklerini dinlemeyi kabul etmiştir. Kaolinovo Belediyesine geç ulaşabilen Türklerin temsilcisi,

²³ Bulgar arşivinde 26 Mayıs 1989 tarihine ait Bulgar Komünist Partisi Varna İl Teşkilatı Başkanı D. Dimitrov'un Kuzey Bulgaristan Türklerinin Mayıs protestoları konusunda çok önemli değerlendirmesi bulunmaktadır. Bkz.: Искра Баева/Евгения Калинова, "Възродителният процес". Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век, том I, Държавна агенция "Архиви", София 2009, с. 515-516.

²⁴ Kaynak kişi Recep İsmail. 2014'te kendisiyle görüşülmüş ve kayıt yapılmıştır.

²⁵ A.g.e. с. 508-509.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Редажен Исмаил, "Редажен Исмаил", Памет. Разкази на преживели "възродителният процес", София 2011, с. 83-87.

²⁷ Soyadını tespit edemedik. Şu anda Amerika'da yaşamaktadır.

Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneğinin Türk Şubesi üyesi²⁸ Gülten Osmanova²⁹, yetkililerle konuşarak, tutuklu olan bir kişinin serbest bırakılmasını sağlamış, Türklerin isteklerini iletmış, iki gün sonrası cevap vereceği sözünü almayı başarmış ve kalabalığın dağılmasını sağlamıştır³⁰. İki çocuk annesi Gülten Osmanova 20 Mayıs'ta protesto yürüyüşü düzenleyen kalabalığın sözcülüğünü üstlenerek Batı radyoları aracılığıyla Kuzey Bulgaristan Türklerinin Mayıs gösterilerinin hem Bulgaristan'da yaşayan tüm Türk ve Müslümanlara hem de dünyaya duyurulmasını sağlamıştır³¹ ve o bölgenin mücadeleci Türk kadınının sembolü olmuştur. 20 Mayıs ve sonrasında Novi Pazar Devlet Hastanesine kaldırılan yaralı Türkleri gizli bir şekilde ziyaret etmiş, onlarla ilgili topladığı bilgileri Batı radyolarının yardımıyla dünya kamuoyuna duyurmuştur.

Kuzey Bulgaristan bölgesinde yaşayan Türk kadınlarının, zorunlu asimilasyona karşı mücadele ve Mayıs 1989 protestoları (1985-1989) sürecinde önderlik etme geleneği, 3 Şubat'ta sınır dışı edilen Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği Türk Şubesinde önemli rol oynayan Zeynep Zafer ve Vahide Babekoğlu'dan³² başlamış ve daha sonra hemen hemen her yerde devam ettirilmiştir³³.

Özellikle çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve şimdiye kadar herhangi bir sorun yaşamayanlar ile polis kayıtlarında adı bulunmayanlar önderlik yapmaktadır. Bulgar Komünist Partisi Varna İl Teşkilatı Başkanı D. Dimitrov'un 26 Mayıs 1989 tarihinde yazdığı raporda Şumnu'ya bağlı köylerde Türkler tarafından yapılan protesto yürüyüşleri ile ilgili şu değerlendirmeler yer almaktadır:

“Katılımcılar farklı yaş ve sosyal guruplara aittir, ancak asayiş güçlerinin işini zorlaştırmak için ön saflarda kadın, çocuk ve yaşlılar vardır. Kadınlar çok aktif rol oynuyor, sık sık vekil olarak görüşmelerde yer alıyor ve mitinglerde konuşma yapıyorlar. (...) Yürüyüşlerin liderleri ön plana çıkmıyor. Büyük ihtimalle toplanma

²⁸ Искра Баева/Евгения Калинова, *“Възродителният процес”. Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век, том I, Държавна агенция “Архиви”, София 2009, с. 508-511.*

²⁹ Gülten Osmanova (Gülten SANCAR), ne yazık ki adı unutturulan kahraman Bulgaristan Türk kadınlarından biridir.

³⁰ A.g.e., с. 508-509.

³¹ Лиляна Александриева, *Някога в 89-та, Интервюта и репортажи от архива на журналистката от Радио “Свободна Европа” Румяна Узунова, София 2007, с. 355-360.*

³² Bulgaristan'da bulunan arşiv belgelerinde ve Bulgarca yapılan bilimsel araştırmalarda Zeynep İbrahimova, Gülten Osmanova ve Kıymet (?) isimleri sık sık karıştırılmaktadır. Polis raporlarında da bu şekilde yansımıştır. Bu üç isim, mücadele eden Türk kadını sembolüne dönüşerek halk arasında efsanevi kadın tipi olarak yayılmıştır. Polis raporlarında da bu şekilde yansımıştır.

³³ 1984 Aralıkta Kırcaali bölgesindeki protesto yürüyüşlerinde bazı kadınlar aynı şekilde önderlik etmektedir.

*yeri ve saati sessizce iletiliyor, bu nedenle kalabalık, beklenmedik bir şekilde sokağa çıkıyor ve sayısı hızla artıyor*³⁴.

Türkler, yavaş yavaş Bulgar hükümetinin amacının kendilerinden kurtulmak olduğunu anlamakta ve protesto yürüyüşlerinde, isteklerinin doğdukları topraklarda insan gibi yaşamaktan, gasp edilmiş haklarını geri almaktan ibaret olduğunu dile getirmektedirler. Şumnu'da 24 Mayıs'ta yapılan yürüyüşle ilgili Romyana Uzunova'ya bilgi veren Ayşe Fetova'ya göre şehirdeki protestolar çerçevesinde, zorunlu isim değiştirme sırasında ve o tarihe kadar asimilasyona karşı yapılan barışçıl yürüyüşlerde öldürülen Türklerin ruhuna Fatıha okunmuş ve 15 ayrı istek dile getirilmiştir. Şumnu Bölgesinde ilk protesto yürüyüşünün yapıldığı tarihten o yana sadece beş gün geçmiş olmasına rağmen bölge Türk halkının ne kadar çabuk olgunlaştığı, tecrübe edindiği, siyasi bilince ulaştığı gerçeği, protesto önderlerinin yetkililere iletmek ve kalabalığın önünde okumak üzere hazırladığı 15 ayrı maddeden anlaşılmaktadır³⁵.

İstek listesini Hür Avrupa Radyosuna duyuran Ayşe Fetova'ya göre protestoda yer alan kalabalık, göç sözünü açan yetkililere “- Göç etmek değil, haklarımızı istiyoruz”; istihbarat görevlilerinin, pasaport verme konusundaki teklifine de “- Sizi dinlemek istemiyoruz” şeklinde cevap vermektedirler³⁶.

Razgrad bölgesinde gerçekleşen protesto yürüyüşlerinde de Türk kadınının rolü büyüktür. Faaliyet ve cesaretiyle kayda geçen kadınlar arasında Tolbuhin (bugünkü Dobriç) içinde ve Dobruca köylerinde yaşayan birkaç kadın öne çıkmaktadır. Bu kadınların özelliği, asimilasyona karşı yürüttükleri mücadeleden dolayı o dönemde hapiste bulunan bazı Türklerin eşleri olmasıdır. Şumnu bölgesinden Gülten Sancar gibi cesur kadın önderlerini takip eden, onlarla bağlantı içinde olan³⁷ ve gösterdikleri örnek davranışlarından ilham alan Dobruçalı Rufkiye

³⁴ Искра Баева/Евгения Калнинова, “Възродителният процес”. Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век, том I, Държавна агенция “Архиви”, София 2009, с. 515-516.

³⁵ 1) Türk isimlerinin iadesi; 2) Okullarda Türkçe dersinin açılması; 3) Din özgürlüğü; 4) Yasak olan sünnetin serbest bırakılması; 5) Cenaze törenlerinin İslami geleneğe göre yapılması; 6) Bulgaristan'daki Türk azınlığın kültürünün gelişmesi; 7) Gelecekte Bulgar ve Türkler arasında herhangi bir gerginliği önleyecek ve birliği sağlayacak bir ideolojik hazırlığın yapılması; 8) Ülkenin ekonomisine zarar vermeyen barışçıl yürüyüşlere karşı güç kullanılmaması; 9) Barışçıl mitingleri kınayan Bulgar Haber Ajansına yanlış bilgi verilmemesi; 10) Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesinde Türk azınlığı tarafından seçilmiş temsilcilerinin bulunması; 11) Bulgaristan Halk Cumhuriyeti sınırları dışına kovulan suçsuz insanların geri gelmelerinin sağlanması; 12) Türkiye ve başka ülkelerle yapılan telefon görüşmelerinin dinlenmemesi ve normal bir haberleşme imkanının sağlanması; 13) Müftülerin, hükümet tarafından değil halk tarafından seçilmesi; 14) Asimilasyonla ilgili olarak cezaevinde tutuklu bulunanların serbest bırakılması; 15) Asimilasyona bağlı olarak işini kaybedenlerin yeniden işlerine dönmelerinin sağlanması. Вкз.: Веселин Ангелов, *Секретно! Протестните акции на турците в България януари-май 1989. Документи*, София 2009, с. 164-165.

³⁶ A.g.e., s. 165.

³⁷ Зейнеп Зафер, “Турското крило на Независимото дружество за защита на правата на човека (НДЗПЧ)”, *Balkanistic Forum*, 19/3, 2019, с. 121-123.

Hak³⁸ vardır. 23.08.1989 tarihli Tolbuhin Yerel Savcılığının hazırladığı iddianamenin birinci sırasında yer alan mert Rufkiye Hak 25 Mayıs 1989 tarihinde gerçekleşen Tolbuhin protestolarını organize etmekle suçlanmaktadır³⁹.

İddianamede yer alan bilgilerden, halkın bilinçlendiğini, giderek tecrübe edindiğini, protesto konusunda bilgi sahibi olduğunu anlamak mümkündür. İddianamede Rufkiye Hak'ın protesto yürüyüşünden önceki ve o günkü faaliyetleri çok ayrıntılı tarif edilmektedir. 25 Mayıs saat 10.00 civarında Tolbuhin Komünist Partisi İl Merkezi önünde büyük bir kalabalık toplanmaktadır. Çok sayıda pankart önceden hazırlanmıştır. Protestoya katılanların bazılarında dağıtılan pankartlarda yer alan bilgilere göre, bölge Türklerinin isteklerinden bazıları “Haklarımızı istiyoruz”, “Adlarımızı geri verin”, “Siyasi mahkûmlara özgürlük” şeklindedir. Protesto eden kalabalığın başında Hak ve Özgürlükler partisinin temelini oluşturan teşkilatın kurucusu öğretmen Necmettin Hak'ın eşi Rufkiye Hak vardır. Onun yardımcıları da asimilasyona karşı mücadele ettikleri gerekçesiyle yargılanıp hapiste bulunan beş Türkün eşleridir⁴⁰. Aynı gün Rufkiye Hak yetkililere bir mektup göndererek Türklerin isteklerini bildirmiştir⁴¹.

25 Mayıs'tan sonra Kuzey Bulgaristan Türklerinin ortaya koyduğu en büyük protestolardan biri Varna'ya bağlı Sarıkovanlık (Medovets) köyünde gerçekleştirilmiştir. Burada da kadınlar ön saflarda yer almışlar ve eşleriyle, kardeşleriyle, babalarıyla omuz omuza mücadele etmişlerdir. Silahla vurularak şehit düşen iki çocuk annesi 24 yaşındaki Nazife Hasan, çocuklarını birer Türk olarak yetiştirebilmek için hakkını talep etmek, gerçekleştirilen zorunlu asimilasyona karşı çıkmak, sesini duyurmak adına evinden çıkmış ve protestoculara katılmıştır. Ancak emniyet güçleri tarafından açılan ateş sonucunda ağır yaralanmış ve kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetmiştir. Daha önce de söz ettiğimiz gibi Nazife Hasan, 1989

³⁸ Rufkiye Halilova Mehmedova. Dobriç İl Savcılığının hazırladığı, o dönemi aydınlatmak açısından çok değerli belge niteliğini taşıyan iddianameyi çalışmalarımda kullanmak üzere bana veren Rufkiye Hak'a sonsuz teşekkürlerimi sunmaktayım.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için Bulgar Komünist Partisi Varna İl Teşkilatı Başkanı D. Dimitrov'un raporu büyük önem taşımaktadır: Искра Баева/Евгения Калинова, “Възродителният процес”. Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век, том I, Държавна агенция “Архиви”, София 2009- с. 515-516.

⁴⁰ Tolbuhinska Rayonna Prokuratura, Obvinitelen akt, 23. 08. 1989, sf. 4.

⁴¹ Adalet Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Dobriç Emniyet Müdürlüğü, Dobriç İl Savcılığı ve “Rabotniçesko delo” gazetesine gönderilen bu protestoda şu istekler yer almaktadır: 1) Hükümetin keyfi muamelesinden zarar görmüş mahkûmlara genel af ilan edilmesi; 2) Türk isimlerinin iadesi; 3) Okullarda Türkçe eğitim hakkının verilmesi; 4) Din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması; Bkz. Tolbuhinska Rayonna Prokuratura, Obvinitelen akt, 23. 08. 1989, sf. 9.

yılının Mayıs ayında Türklerin ad uğruna düzenlediği kitlesel protesto yürüyüşlerinde şehit düşen dokuz⁴² Türk'ten biridir.

Yukarıda atıfta bulunduğumuz 26 Mayıs 1989 tarihli Bulgar Komünist Partisi Varna İl Teşkilatı Başkanı D. Dimitrov'un raporunda protesto yürüyüşlerine katılan Türk toplumunun en önemli isteklerine de yer verilmektedir. Bu raporda belirtilen önemli hususlara göre; çoğu Bulgaristan Türkü göç etmek istemiyor ve doğduğu topraklarda özgür bir birey olarak hayatını devam ettirmek istiyordur. Türklerin başlıca talepleri:

- “1. Eski adlarının, gelenek ve göreneklerinin iadesi;
2. Türkçe eğitim veren okulların açılması;
3. Türkçe basılan gazete ve dergilerin yeniden basılması, Türkçe radyo yayınlarının tekrar başlatılması ve televizyonda Türkçe yayınların yapılması;
4. Din özgürlüğü;
5. Göç etmek isteyenlere bu imkânının sağlanması. Son istek her yerde ileri sürülmemektedir. **Bazı yerlerde buradaki, yani Bulgaristan'daki hakları için mücadele verdikleri, amaçlarının göç etmek olmadığı özellikle belirtilmektedir.**⁴³

Fakat ne yazık ki daha önce de verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere totaliter Jivkov rejiminin A Planı Türk ve Müslümanları Bulgarlaştırmaktır. A Planının başarısız olması durumunda devreye sokulacak B Planı ise etnik temizlik⁴⁴ yöntemleriyle Türk azınlığından kurtulmaktır⁴⁵. Bu nedenle Mayıs Protestoları gerekçe gösterilerek Türklerin sınır dışı edilmesi için kampanya başlatılmıştır. Böylece Avrupa ve Dünyanın gözü önünde 1989 göçü başlatılmıştır.

Bulgaristan Türk kadınlarının mücadelesi sadece Bulgaristan'da değil Türkiye'de de devam etmiştir. Haziran öncesi sınır dışı edilen ve Türkiye'de bulunan önder Türkler Bursa'da Bulgaristan Türklerine karşı yapılan mezalime karşı mücadele

⁴² Resmi Bulgar yetkililerin bilgileridir. Aslında gerçek şehidimizin sayısı daha fazladır. İşkenceden veya mermiden yara alarak hayatını kaybeden Türkler bu sayı içine yer almamıştır.

⁴³ Искра Баева/Евгения Калинова, “Възродителният процес”. Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век, том I, Държавна агенция “Архиви”, София 2009- с. 515.

⁴⁴ Bulgar Parlamentosunun 11 Ocak 2012 tarihinde kabul ettiği bildiriye zorunlu göç etnik temizlik olarak kabul edilmiştir. Bkz.: Декларация осъждаща опита за насилствена асимилация на българските мюсюлмани, <https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>; Ayrıca bkz.: Kamusella Tomasz, Words Matter: Bulgaria and the 30th Anniversary of the Largest Ethnic Cleansing in Cold War Europe, <https://neweasterneurope.eu/2019/02/25/words-matter-bulgaria-and-the-30th-anniversary-of-the-largest-ethnic-cleansing-in-cold-war-europe%E2%82%AC%82%BF/>

⁴⁵ Bu konuda bkz.: Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, 89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, BALKAr&BALMED, Editör Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul 2012, s. 199-234.

etmek için Ulu Camii'nin önünde çadırlar kurarak açlık grevine başlamıştır. Bu grupta Zeynep Zafer, Vahide Babekoğlu, Avni Özgürer'in Eşi Ulviye Özgürer, Yusufhanlardan (Pristoe) Ali Aliosmanov Mehmetaliyev'in eşi de vardır. Muhafif grupların ve teşkilatların önderlerinden oluşan Bulgaristan Türklerinin bu temsilcileri, büyük kararlılık içinde mücadele eden Bulgaristan Türklerinin durumunu Batı radyoları aracılığıyla dünyaya duyurmuştur. Açlık greviyle paralel olarak 31 Mayıs 1989'da Paris'te başlayan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Konferansına sunmak üzere imza toplama kampanyası başlatılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının daveti üzerine Paris'te düzenlenen ve dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın katıldığı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Konferansına⁴⁶ BAL-GÖÇ ve BGF Federasyonu Kurucu Başkanı Mümin Gençoğlu ile birlikte Bulgaristan Türklerinin altı temsilcisi de iştirak etmiştir. Onlardan biri kadındır⁴⁷.

Kuzey Bulgaristan Türklerinin önder kadınları, özellikle 1985-1989 yılları arasında zorunlu asimilasyona karşı verilen çetin mücadele sürecinde öne çıkmış ve erkeklere destek olmuştur. Aşlında mücadeleciler kadınlar, hedefte olan eşlerinin, babalarının ve kardeşlerinin yükünü hafifletmek, riskli görevlerini paylaşmak ya da hapiste olan erkeklerin mücadelesini devam ettirmek için ön plana çıkmıştır. Türk kadınlarımız zamanın ve tarihin onlara verdiği tehlikeli fakat aynı zamanda da onurlu görevi layıkıyla yerine getirmiştir.

⁴⁶ Bulgaristan'ın Dışişleri Bakanı Petır Mladenov da AGİT Konferansına katılıp Bulgaristan'da Türklere yönelik yapılan zulüm ile ilgili sorulara cevap verebilmek için çok zorlanmıştır.

⁴⁷ Zeynep Zafer (Zeynep İbrahimova), Sabri İskender (Sabri İskenderov), Mustafa Ömer (Mustafa Ömerov), Avni Özgürer (Avni Veliev), Halil İbişoğlu (Halil İbişev) ve Hüseyin Memişoğlu (Hüseyin Memişev). Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Зейнеп Зафер, "Турското крило на Независимото дружество за защита на правата на човека (НДЗПЧ)", Balkanistic Forum, 19/3, 2019, s. 120.

Каунақса

- Александриева, Лиляна, *Някога в 89-та, Интервюта и репортажи от архива на журналистката от Радио “Свободна Европа” Румяна Узунова*, София 2007.
- Ангелов, Веселин, *Секретно! Протестните акции на турците в България януари-май 1989. Документи*, София 2009.
- Баева, Искра/Калинова, Евгения, *“Възродителният процес”. Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век, том I*, Държавна агенция “Архиви”, София 2009.
- Balkız, Arzu, *Safiye'den Sofia'ya. Çalınan Kimlikler*, TRT Belgesel, 2015.
- Декларация осъждаща опита за насилствена асимилация на българските мюсюлмани, <https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>;
- Зафер, Зейнеп, “Турското крило на Независимото дружество за защита на правата на човека (НДЗПЧ)”, *Balkanistic Forum*, 19/3, 2019, с. 91-127.
- Исмаил, Реджеп, “Реджеп Исмаил”, *Памет. Разкази на преживели “възродителния процес”*, София 2011, с. 83-87.
- Kamusella Tomasz, *Words Matter: Bulgaria and the 30th Anniversary of the Largest Ethnic Cleansing in Cold War Europe*, <https://neweasterneurope.eu/2019/02/25/words-matter-bulgaria-and-the-30th-anniversary-of-the-largest-ethnic-cleansing-in-cold-war-europe%E2%BB%BF/>
- Tolbuhinska Rayonna Prokuratura, *Obvinitelen akt*, 23. 08. 1989.
- Zafer, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, BALKAR&BALMED, Editör Neriman Ersoy-Hacısalihoglu, Mehmet Hacısalihoglu, İstanbul 2012, s. 199-234.

1989 ZORUNLU GÖÇÜ ÖNCESİ BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK AZINLIĞI'NA UYGULANAN BASKILAR

Hasan DEMİRHAN*

Özet

Bulgaristan'ın tarih sahnesine çıktığı 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Bulgar milliyetçileri tek etnik kökene dayanan bir ulus oluşturmak için ülkedeki azınlıkları tasfiye işlemine giriştiler. Bulgaristan kurulduğunda nüfusun yarısını oluşturan, ancak 1920'li yıllardan sonra nüfusun %10'una indirgenen Türk azınlığın varlığı Bulgar milliyetçileri için ülkelerindeki en büyük tehdit unsuru olarak görülmekteydi. Bu anlayış doğrultusunda Türkler, Bulgaristan tarihinin farklı dönemlerinde katliamlara uğradılar ya da Türkiye'ye zorunlu göçe mecbur bırakıldılar. 1984 yılında Bulgar Komünist Parti iktidarı Bulgaristan'daki Türklerin kökeninin Bulgar olduğunu iddia eden Yeniden Doğuş Süreci (Soya Dönüş) adında bir kampanya başlattı. Bu kampanya ile Bulgar komünist idarecileri Bulgaristan'da asırlardır yaşamını sürdüren Türk varlığını inkâr ederek 1984 yılı Aralık ayından itibaren üç ay içerisinde ülkede yaşayan bir milyondan fazla Türk'ün isimlerini zor kullanarak Bulgar isimleriyle değiştirdi. Bulgaristan'da Türkçe yayınlar kaldırıldı. Türkçe konuşmak, Türk müziği dinlemek, geleneksel Türk kıyafetleri giymek, Türk örf ve adetlerini yerine getirmek, Türk milli ve dini bayramlarını kutlamak, Türk ölümlerini ayrı Türk mezarlığına gömmek gibi Türklüğü ifade eden bütün ritüeller yasaklandı. Bu baskılar sonucunda Bulgaristan Türklerinin 1989'da anavatana zorunlu göçü gerçekleşti.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Türk, Baskı, Asimilasyon, Göç

Pressures Applied to Turkish Minority in Bulgaria Before Forced Migration in 1989

Abstract

After the Berlin Treaty of 1878, when Bulgaria appeared on the stage of history, Bulgarian nationalists attempted to eliminate minorities in the country to form a

* Dr. Öğrt. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Cumhuriyet Mahallesi, Kofcaz Yolu, Kayalı Yerleşkesi, 1 Nolu Merkezi Derslikler, No:39/L Merkez-Kırklareli, hasandemirhan_@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-5868-8317

nation of single ethnic origin. The presence of the Turkish minority, which constituted half of the population when Bulgaria was established, but was reduced to 10% of the population after the 1920s, was regarded as the greatest threat to Bulgarian nationalists in their countries. In line with this understanding, the Turkish people suffered the massacres in different periods of history or were obliged to forced migration in Turkey. In 1984, the Bulgarian Communist Party government launched a campaign called the Rebirth Process, which claimed that the origin of the Turks in Bulgaria was Bulgarian. With this campaign, the Bulgarian communist administrators denied the existence of the Turkish who have been living in Bulgaria for centuries, and forcibly replaced the names of more than one million Turks living in the country with Bulgarian names within three months of December 1984. Turkish publications have been abolished in Bulgaria. All rituals expressing Turkishness were banned, such as speaking Turkish, listening to Turkish music, wearing traditional Turkish clothes, performing Turkish customs, celebrating Turkish national and religious holidays, and burying Turkish dead in a separate Turkish cemetery. As a result of these pressures, the forced migration of Bulgarian Turks to the homeland took place in 1989.

Key Words: Bulgaria, Turk, Pressure, Assimilation, Migration

Giriş

Bulgaristan Devleti 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile birlikte içişlerinde bağımsız dışişlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik olarak tarih sahnesine çıktı. Bulgaristan kurulduğunda ülkedeki Müslümanların ve Bulgarların nüfus oranlarında bir eşitlik söz konusuydu¹. Bulgaristan idarecileri prenslik döneminden itibaren genel olarak etnik köken veya kültürel-tarihsel-dilsel milli kimlik esasına dayanan 19. Yy. Alman tipi milliyetçiliğinin bir uzantısı olarak tanımlanan Balkan milliyetçiliğinin etkisinde kaldılar. Her devletin belirli bir etnik topluluğa dayanması gerektiği fikrini ön plana çıkartan Alman tipi milliyetçilik, bir devletle birden çok etnik topluluğun bulunması gerginlik ve istikrarsızlık kaynağı görmekte, kültürel çeşitliliğe ulus devletin bütünleşmesi için bir tehdit olarak değerlendirmekteydi.² Bulgar milliyetçileri Alman romantik milliyetçiliğinin etkisiyle homojen bir ulus oluşturmak ve ülkedeki nüfus

¹ Rusçuk'taki İngiliz konsolosu Sir R. Dalzell'in 1869 tarihli gizli raporuna göre Tuna Vilayeti'nde 1.640.000 Türk, 1.725.000 Bulgar ve diğerleri başlığı altında (Romen, Çingene, Rus, Yahudi ve Ermeni) 135.000 olmak üzere toplam 3.500.000 nüfus yaşıyordu. Yine Rusçuk'ta M. Aubaret'in 1876 tarihli raporuna göre de Tuna Vilayeti'nde 1.120.000 Türk, 1.130.000 Bulgar ve diğerleri başlığı altında da 103.500 nüfus yaşıyordu. (Hasan Demirhan, "Sözlü anlatımlarla 1984-1989 Yılları arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları", *RUMELİDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, 2019, s. 482, (480-498)

² Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.171

dengesini lehlerine çevirmek için ülkedeki azınlıkları tasfiye yoluna gitti. Bu tasfiyeler savaşlarda azınlıklara yapılan katliamlarla, uygulanan zorunlu göçlerle, ya da onları zorla asimile etme çabası ile gerçekleştirilmeye çalışıldı.

Bulgaristan'da en büyük azınlığı oluşturan Müslüman Türklere karşı ilk katliamlar 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde görüldü.³ Bu savaşta Bulgaristan'ın kurulacağı Tuna ve Edirne vilayetlerinde katliam, açlık, hastalık sebebiyle 500.000'nin üzerinde Müslüman hayatını kaybetti. Bu katliam ve hastalıktan kurtulabilen bir milyonu aşkın Müslüman ise göç etmek zorunda kaldı.⁴ 1879 yazında Rus orduları Bulgaristan'dan çekildikleri zamanda Türk azınlığına karşı yapılan baskılar ve katliamlar devam etti. Bulgarlar tarafından ülkedeki Türklerin silahları toplandı, silah taşımaları, kendi aralarında toplanmaları, geceleri sokağa çıkmaları yasaklandı. Buna karşın Bulgarlar toptan silahlandırılmış ve irili ufaklı silahlı çeteler halinde Türk köylerine saldırmaya başlamışlardı. Her gece bir Türk köyüne saldırıp halî vakti yerinde olan Türk evleri basılıyordu. Evleri basılan Türk ailelerinden işkencelerle paraları alınıyor, hayvanları ahırlardan sökülüp götürülüyordu. Karşı koyanlar ölesiye dövülmekte, yaralama ve öldürme olayları birbirini izlemekteydi. Bulgar çeteleri uluorta Türkleri tehdit ederek, tezelden Bulgaristan'dan çekip gitmelerini yoksa başlarına daha büyük belalar geleceğini söylüyorlardı. Türk halkının Bulgar resmi makamlarına şikayetlerinden de bir sonuç çıkmamaktaydı. Bu zulüm altında Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlar Türkiye'ye göç etmek için harekete geçmek zorunda kaldılar.⁵ 1877-1893 yılları arasında 767.339, 1893-1902 yılları arasında ise 70.603 soydaşımız Osmanlı topraklarına göç etti. Bu göçler Bulgaristan sınırları içinde Türkleri azınlık durumuna düşürse de yine de büyük bir Türk kitlesi Bulgaristan'da yaşamaya devam etti.⁶ Bulgaristan 1885 yılında Doğu Rumeli vilayetini topraklarına katarak topraklarını ve nüfusunu arttırdı ve Osmanlı Devleti'nde ilan edilen ikinci Meşrutiyetin hemen sonrasında 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etti.⁷ Osmanlı devleti Bulgaristan'ın bağımsızlığını 1909 yılında yapılan İstanbul protokolü ile tanımak zorunda kaldı.⁸

³ 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde bölgedeki müslümanlara karşı yapılan katliamlar ve ardından ortaya çıkan büyük göç dalgası hakkında geniş bilgi için bakınız, Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999

⁴ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonunda göç etmek zorunda kalan muhacir sayısı McCarthy'nin yazmış olduğu Ölüm ve sürgün adlı eserinde 1.253.500 kişi olarak ifade edilirken Nedim İpek Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri eserinde 1.230.000 kişi olarak ifade etmiştir. (H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 33

⁵ Hasan Demirhan, agm, s.482

⁶ Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018, s.55

⁷ H. Yıldırım Ağanoğlu, age, s. 55

⁸ Hasan Demirhan, "Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç", *Geçmişten Günümüze Göç*, c.2, Edt. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.362, (361-377)

Bulgaristan Türklerinin yaşamış olduğu ikinci büyük katliam Balkan Savaşları sırasında gerçekleşti. Balkan Savaşları'nda Bulgar ordusu Türk nüfusunun yoğun bulunduğu Kırcalı, Paşmaklı (Smolyan), Cuma-i Bala (Blagoevgrad) gibi şehirleri kapsayan Rodoplar bölgesini, Batı Trakya'nın tamamını, Doğu Trakya'nın da Çatalca hattına ve Gelibolu Yarımadası'na kadar olan tüm bölümlerini işgal etti. Savaş sırasında özellikle Bulgar ordusunda bulunan komitacı ve çetecilerden oluşan milis güçleri, yabancı konsolosların raporlarına da yansıyan sistematik katliamlar gerçekleştirdiler.⁹ Bu savaşta Bulgar yetkililer ülkelerinde azınlık statüsünde bulunan Türklerin mallarına el koydular, camileri ve vakıfları yıktılar, Müslümanları zorla vaftiz ederek dinlerini değiştirmeye çalıştılar.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Bulgaristan müttefik olarak İttifak devletleri arasında yer aldılar. Savaş sonrasında Bulgaristan'da Aleksandr Stambuliyski yönetiminde Çiftçi Partisi (1914-1923) iktidara geldi. Bu dönemde Bulgaristan Türkleri üzerindeki baskılar bir nebze de olsa azaldı. Ancak 1923 yılında Çiftçi Partisi Hükümeti bir askeri darbe ile yıkıldı ve lider Stambuliyski kurşuna dizildi. Bundan sonra 1944 yılına kadar Bulgaristan'da faşist iktidarların dönemi başladı. Bu yıllarda Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımız için hayat daha da zorlaştı. Türklere ait okullar kapatıldı. Türkçe çıkan gazeteler yasaklandı. Bulgaristan Türklerinin Türkiye ile olan bağları koparıldı.¹¹ Bulgaristan'da azınlıklara karşı eylem yapan çeteler kuruldu. Bunlardan ilki Kuzey Bulgaristan'da kurulan "RodnaZaşıta" (Anavatanın Korunması), ikincisi de Güney Bulgaristan'daki Trakya komiteleriydi. "Bulgaristan, Bulgarlarındır. Bulgaristan'da başka ırklara hayat hakkı yoktur" sloganı çerçevesinde hareket eden bu örgütler, Bulgaristan'da Türklere hayatı yaşanmaz kılmaya başladı. 1926 yılına ait Bulgaristan nüfus kayıtlarına göre, Bulgaristan nüfusunun %81,32'si Bulgar ve %10,45'i (577.522) Türklere oluşuyordu. 1876'da Bulgaristan nüfusunun %50'sini oluşturan Türklere iken; 1926'da bu oran %10'lara iniyordu.¹²

18 Ekim 1925 tarihinde Türkiye ve Bulgaristan arasında bir dostluk antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Türkiye'deki Bulgarların hakları için, Lozan Antlaşması'nda Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkların korunması ile ilgili kabul ettiği hükümler; Bulgaristan'daki Türklerin hakları için ise Neuilly Antlaşması'ndaki hükümler esas alınacaktı. Bulgaristan, ülkesindeki Türklerin isteğe bağlı göçlerine engel olmayacak, göçmenler, taşınabilen mallarıyla hayvanlarını yanlarında serbestçe getirebileceklerdi. Taşınmaz mallarını da serbestçe satabilecekler ve bu satışlardan

⁹ Bülent Yıldırım, *age*, s.57

¹⁰ Hasan Demirhan, "Bulgaristan'da Asimilasyon Politikalarına Karşı Alınanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, Güz, 2019, s.20 s.423 (415-446)

¹¹ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s.34

¹² Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s.31

elde edecekleri parayı dışarı çıkarabileceklerdi. Ancak yapılan bu antlaşmaya rağmen Bulgaristan'daki Türkler üzerinde baskılar azalmadı. Zor hayat şartları altında yaşamak zorunda kalan Türkler Türkiye'ye göç etmek için her fırsatı değerlendirmek istiyorlardı. 1923-1939 yılları arasında Türkiye'ye 198.688 soydaşımız göç etti. 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı sırasında, Bulgaristan'dan Türkiye'ye olan göçler azaldı. 1940-1949 yılları arasında ise Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 21.353 kişi oldu.¹³

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Bulgaristan Almanya'nın yanında savaşa dahil oldu. Karşı cephede yer alan Sovyet orduları 8 Eylül 1944'te Bulgaristan'ı işgale başladı. 9 Eylül'de ülkedeki anti-faşist gruplar tarafından kurulan Vatan Cephesi Sovyetler Birliği'nin desteği ile yaptığı bir darbe neticesinde iktidarı ele geçirdi. 8 Eylül 1946'da yapılan halk oylaması ile Bulgaristan'daki krallık rejimine son verilerek 15 Eylül'de cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyetin ilanından 12 gün sonra, 27 Eylül 1946'da yapılan seçimlerde Vatan Cephesi oyların %70 ini kazanarak 465 üyeli Parlamento'da 364 sandalye elde etti. Vatan Cephesi'nin içerisinde ağırlıklı güç olan Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) ise 277 sandalye kazandı. Bulgaristan Türkleri bu dönemde azınlık haklarını geri vereceğini ilan eden Vatan Cephesi'ni desteklemişlerdi. Kasım 1946'da Bulgaristan'da Vatan Cephesi tarafından yeni bir hükümet kuruldu ve BKP'nin ilk sekreteri Georgi Dimitrov başbakanlığa getirildi.¹⁴

Vatan Cephesi iktidarının ilk yıllarında verdiği sözlere sadık kalarak azınlıklara haklarını geri veren uygulamalar ortaya koydu. Azınlıklara ait eski okullar tekrar açıldı ve yeni okulların inşasına başlandı. Türkçe gazeteler çıkarıldı. Ancak BKP lideri Başbakan Georgi Dimitrov'un 16 Şubat 1946'da "Balkanlar'ın yalnız Balkanlılara ait olmasını, Slavların Balkanlar'da başrolü oynamasını sağlamalıyız. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a hükmettiği geçmiş dönemin izleri zamanla silinmelidir." demeciyle her şey değişmeye başladı.¹⁵

Bulgaristan Meclisi 27 Eylül 1946'da Türk özel okullarının devletleştirilmesi ile ilgili yasa tasarısını kabul etti. Bu okullardaki eğitimin içeriği ise Eylül 1948'de kabul edilen bir yasa ile belirlendi. Yasada Türk Azınlık Okullarının başlıca amacının, öğrencilere Marksist-Leninist ruhu aşılamak olduğu belirtildi. Bu amacı gerçekleştirmek için 1948'de yeni ders kitapları hazırlanmaya başlandı. Kitapların Bulgaristan Türklerini yabancı tesirlerden, yani Türkiye'nin etkisinden uzaklaştırmak ve Vatan Cephesi'ne bağlamak, daha doğrusu komünistleştirmek idealine uygun olarak hazırlanmasına dikkat edildi.¹⁶

¹³ Bilal N. Şimşir, age., s.230

¹⁴ Ali Dayıoğlu, age.s. 275-276

¹⁵ Hasan Demirhan, "Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç", s.327

¹⁶ Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 140-141

1940'lı yılların sonuna doğru Bulgaristan'da Türklüğün ve İslam'ın simgesi sayılan kılık kıyafet değişikliği gündemde yerini aldı. Erkekler: fes, sarık, entari veya yelek, kuşak ile şalvarı (çakşır) terk ederek; kasket, ceket ve pantolonları kullanmaya başladılar. Erkeklerin bu değişimiyle birlikte Bulgar komünist idarecileri Türk kadınlarının kıyafetlerinin değişmesi için de baskılar yaptı. Bulgaristan'da Türk kadınlarının giydikleri feraceleri, tesettürleri kaldırmak için kampanyalar düzenlendi, feraceler yasaklandı. Bu dönemde bazı şımarık komünist gençler, şalvarların altlarını makaslar ile keserek etek haline getirmeye çalışarak çirkin davranışlara imza attılar. Komünizmin ilk yıllarında Bulgaristan'da tek tip insan oluşturma çabası başladı. İçine kapalı, Türklüğü'nü ve Müslümanlığı'nı koruyan Türk topluluğunu, asimile etmenin ilk ayağı olan kendine benzetme politikasını uygulanyordu.¹⁷ 1947'de tarım alanları kolektifleştirilmeye başlandı ve 1949 yılında, Türklerin tarlaları ellerinden alınıp, kooperatifler (TKZS) kuruldu.¹⁸

1946 yılında okulların devletleştirilmesi, TKZS adında kurulan kooperatifler ile Türklerin ellerindeki tarlaların ve malların alınması, ağır baskılar 1950 büyük göçüne sebep oldu. Bulgaristan Türkleri 1947 yılından itibaren Türkiye'ye göç için başvurularda bulundu. Bulgaristan Hükümeti bu yaşananlardan ve başvurulardan sonra, 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'ne sert bir nota vererek 250.000 kişinin üç ay içinde Türkiye'ye göçmen olarak alınmasını istedi. Bu sert nota Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkinin gerilmesine sebep oldu. Türkiye Bulgaristan ile yaşadığı sorunlara rağmen sınırlarını açtı ve 1950 Ocak ayından 1951 Kasım ayına kadar 154.397 soydaşımızı Türkiye'ye kabul etti.¹⁹

1950'li yıllarda Bulgaristan komünist partisinin ideologları kısa bir süre içinde azınlıkların kültürel kurumlarının desteklenmesi ve geliştirilmesi ile birlikte işçi sınıfının etnik farklılıkları dikkate almayacağını bu dar görüşlü kimlik problemleri yerine gönüllü olarak Bulgaristan sosyalist kimliklerini kabul edeceklerini düşünmekteydi. Ancak komünist idareciler kısa bir süre içerisinde azınlıkların kültürel öğelerinin desteklenmesinin ve geliştirilmesinin sosyalist kimlik çatısı altında olsa bile milli kimlikleri zayıflatmadığını bunun yerine güçlendirdiğini fark ettiler. Aynı zamanda 1950'lerin ortalarında hükümet için endişe verici bir durum daha ortaya çıktı: Önemli sayıda Pomak (Bulgarca konuşmalarına rağmen), Müslüman Roman ve Tatar kendilerini Türk olarak nitelemekteydi. Bunun üzerine Bulgar devlet adamları homojen, tek uluslu bir devlet oluşturmak için 1956 Nisan ayında düzenlenen Bulgar komünist partinin merkez komite toplantısında önemli kararlar aldılar. Alınan bu kararlar Bulgaristan'ın asimilasyon politikaları için bir dönüm noktası oldu. Toplantıdan sonra hükümet, ülkedeki azınlıkların (Müslüman) sadece haklarının kısıtlanmasına değil zorla da olsa orijinal isimlerinin yerine Bulgar

¹⁷ Osman Gülmen, *Bulgaristan Türk Tarihinden Esintiler*, İtalik, Ankara 2011, s.122-123

¹⁸ Fevziya Maral, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s.30

¹⁹ Bülent Yıldırım, age, s.61

isimlerinin verilmesini karara bağladı. Ülkedeki azınlıklar bundan sonra etnik Bulgar olarak kabul edileceklerdi.²⁰

Bulgar Komünist Parti Merkez Komitesi'nin 1958 tarihli genel kurulunda Türkçenin konuşulmasına sınırlamalar getirildi. Pomak, Roman ve Tatarların Türkçe eğitim görmesi engellendi. Bulgar-Türk ailelerinin çocuklarına Bulgarca isim verilmesi emredildi. 1958/59 ders yılında, Türk Ortaokulları da Bulgarlaştırıldı. Türk ve Bulgar çocukları aynı sınıfta beraber ders görmeye başladılar. Türk dili yabancı dil dersi statüsüne alınarak Türk çocuklarına birkaç saat gösteriliyordu. 1960 yılında Türkçe eğitim yapan okulların Bulgarlaştırılması tamamlandı. 1960'da bir anayasa ile Arnavut, Ermeni, Roman, Pomak ve Türklere Bulgar soyadı alabilme hakkı tanındı. Aynı yıl Müslüman din adamlarının mali özerkliği ortadan kaldırılarak, devletin maaşlı çalışan bir ruhban sınıfı oluşturuldu. 1968 yılında Sofya Üniversitesi'nde genelde Ortadoğu ülkelerine diplomat olarak gidecek Bulgarların eğitim gördüğü Türkoloji Programı dışında Türkçe eğitim veren hiçbir kurum kalmadı. Türkler, ülkenin etnik ve coğrafi tanımlarından çıkartıldı. Camiler bakımsızlığa terk edilirken, kadınların giydiği şalvarlara ve Müslümanların dini bayramlarına Türkiye'deki akrabaları ile iletişime geçmelerine yasaklar getirildi. Bu baskıların sonucunda ve 1951 yılındaki göç sonrasında ortaya çıkan parçalanmış aileler sorunu üzerine Bulgaristan Türkleri arasında göç söylentileri tekrar yayılmaya başladı. Bulgaristan komünist idaresi ise Türklerin bu göç isteklerine karşı olumsuz bir tavır sergilemekteydi. Bulgaristan'daki Türkler sosyalizmin kurulması için çalışmalı ve Türkiye'yi unutmalıydılar. Göç ekonomik kalkınma planını aksatabilirdi. Bulgaristan'ın olumsuz tavrı sürerken 16-21 Ağustos 1966 tarihinde Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev Türkiye'ye bir ziyarette bulundu. Bu ziyaret esnasında göç meselesi konuşuldu. Bir anlaşmaya varılmasa da iki ülke arasında göç ile ilgili görüşmeler kesilmedi. Karşılıklı sunulan istekler ve yayınlanan bildirimlerin ardından 22 Mart 1968 günü Yakın Akraba Göçü Antlaşması imzalandı Yapılan antlaşmanın ardından ilk göçmen kafesi 8 Ekim 1969'da Edirne'ye ulaştı ve 1978 yılına kadar ülkemize 130.000 soydaşımız göç etti.²¹

1971 yılında yapılan yeni anayasada azınlıkların varlıklarını inkara giden bir süreç başladı.²² Aynı yıl Bulgaristan'da yeni doğan bebeklerin "akt za rajdanade", yani doğum belgelerinde "mensup olduğu millet ya da azınlık" kısmı ortadan kaldırıldı. Ayrıca hükümet kararıyla 1975 yılından itibaren anne veya babadan birinin Bulgar olması, dünyaya gelen çocuğunda otomatik olarak Bulgar adı almasına karar verildi. Bulgar hükümeti ve Komünist parti yetkilileri bir yandan ülkedeki karma evlilikleri

²⁰ Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, Hurst&Company. London 1997, s. 5-6

²¹ Hasan Demirhan, "Bulgaristan'da Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)", s.425

²² Eren Akın, *Etnik Partiden Ulusal Partiye Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 41

teşvik etmekte, diğer yandan da bu karma evliliklerle Türkleri asimile ederek sayılarını azaltmaya çalışmaktaydı. Ayrıca bu karar 1984 yılında başlatılacak Türk isim değiştirme kampanyasının da ideolojik temelini oluşturacak ve sadece karma ailelerin değil tüm Türklerin Bulgar kanı taşıdıkları ve Bulgar kökenine sahip oldukları tezinin ortaya konulmasına neden olacaktı.²³ Ayrıca bu dönemde islami ritüellere ve Türklerin dini inançlarına karşı büyük bir savaş açıldı. Her türlü dini ritüel medyada eleştirilmekte ve bunların ortadan kalkması için kampanyalar yapılmaktaydı.²⁴ 1980'li yıllara gelindiğinde ülkedeki Müslüman Türk azınlığı üzerindeki baskılar iyice artacaktı.

Bulgaristan'daki Türk İmajı ve Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikalarının Planlanması (1984-1989)

Bulgaristan Türkleri Bulgaristan'da beş asır boyunca hakimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti'nin mirası olarak burada bulunmaktaydılar ve azınlık hakları gerek uluslararası antlaşmalar ile gerekse Türkiye ve Bulgaristan arasında yapılan ikili antlaşmalar ile güvence altına alınmış bulunmaktaydı. Ancak Bulgaristan tüm bu antlaşmalara rağmen etnik olarak homojen bir ulus oluşturma hayaliyle birlikte ülkesindeki Türklerin nüfusunu azaltmak ve onları asimile etmek için hiçbir zaman çabalamaktan geri kalmamıştı. Bunun yanında Bulgaristan'da çok kötü bir Türk imajı vardı. Okullardaki tarih ders kitaplarında tarihi olaylar saptırılmakta, Bulgar çocukları katleden korkunç Osmanlı Türk imajıyla karşılaştırılmaktaydı.²⁵

Bulgaristan'da yaşayan Türkler çoğu zaman Bulgar devlet adamları tarafından ikinci sınıf vatandaş olarak görülmekte ve ezilmekteydiler. Türkler ülkede genellikle tarım, inşaat gibi emek işlerinde çalışmaktaydılar. 1984-1989 yılları arasında Bulgaristan'da uygulanan asimilasyon politikalarına maruz kalmış dönemin tanıklarından Rifat Yağcı o günleri şöyle anlatmaktadır:

“Bulgaristan'daki Türkler zor ilerde çalışırlar köylerde tütün ekerler. Ben brigadardım yani birkaç köyün tarım sorumlusu gibiydim. Orada bizde Bulgar bir şef vardı. Bize derdi ki; Bulgaristan'a tütün işleyecek, traktör sürecek işçi lazım. Okumamızı istemezlerdi, biz buna tepki göstermiştik. Bulgarların gözünde Türkler ağır işleri yapacak hizmetçilerdi. Ayrıca Bulgaristan'daki Türk halkı sindirilmişti. Ben bugün bile çevreme baktığımda bunu görebiliyorum. Bulgaristan'dan gelen Türkler polisten korkarlar. Polisten korkmazsın haklıysan ama bizlerde polis, devlet korkusu

²³ Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa 2011, s.58

²⁴ Ali Eminov, age, s.206

²⁵ Ayşe Karapınar, “Bulgar Tarihçilerinin Komplö Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığı'na Etkileri”, *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu, Mehmet Hacısalihioğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s.106

vardır. Bu kısa vadede olsa belki etkili olmaz ama deden, baban hep böyle yaşamış. Bulgaristan'da insanların çok eziyet görmüşler. 1984'e gelindiğinde, çevre köyleri görüyorduk, gece basıyorlar sarıyorlardı, köye yaklaşamıyordunuz. İlk önce köylerde karışık ailelerin var olduğunu söylediler ve bu insanların isimlerini değiştirdiler. Karışık aile demek eşten birinin Türk diğerinin Bulgar yada pomak olması gibi. Zaten bizim oralarda pek bulgar ile evli kimseler yoktu. Nenen Pomak olsa bile tüm sülale de karışıklık var derlerdi. Bu karışık ailelerin isimlerini değiştirmeleri insanları birbirine düşürdü. Birde isim değiştirmezlerse insanlar işlerini kaybetmekten korkuyorlardı. Asimilasyona karşı mücadele edenler ise cezaevlerine benim gibi Belene'ye sürülüyorlardı. Mesela ben Kırçalı'nın Eğridere ilçesinin Hallar köyündenim. Bizim köyün gençleri Bulgar emniyeti sudan bahanelerle toplar sık sık sopa atardı. Aslında hiçbir suçumuz yoktu, ancak onların amacı bizi tamamen sindirmektir”²⁶

Bulgaristan'da Türkler askere gittiklerinde silahlı birliklere alınmazlar yaklaşık 20 günlük bir eğitimden sonra askeri çalışma taburlarında askerlik yapmaya gönderilirlerdi. Bu çalışma taburlarında Türk ve diğer azınlık gençleri, Bulgar subay ve astsubayları tarafından aşağılanarak, manen ve bedenen ezilirdiler. Bu uygulamanın amacı azınlıkları sömürmek olduğu gibi, onları daha gençken bedenen ruhen ezmek, ileride akıllarına gelebilecek her türlü isyan duygu ve düşüncelerini yok etmektir.²⁷

“1967 yılının Ekim ayında askere gittim. Bir ay eğitim gördük, bir ay sonunda beş atış yapıyorsunuz ondan sonra kazma kürekle kanal kazmaya yol yapmaya. İşçi askerdik. Askere gittiğimde işçi askerlerin arasında Bulgar yoktu. Bu benim çok zoruma gitti. Bize emek askeri diyorlardı. Ben buna tepki gösterdim. Aramın iyi olduğu bazı komutanlara söyledim. Bana iyi bakmıyorlardı, hatta babamı asker ocağına çağırılmışlar ve ona oğlunun davranışlarını beğenmiyoruz, böyle giderse onun için iyi olmaz demişler. Babamda bana geleceğim var, üstlerine karşı gelme diye tavsiyelerde bulunuyordu. Askerde çavuş kurslarına seçildim. İşte orada ayrımcılığı tam olarak hissettim. Filibe'de kurs görüyoruz. Çeşitli yerlerden askerler getiriyorlardı. Gelen askerler cezalı askerlerdi. Geç gelmişler ya da küçük suçlar işlemişlerdi. Onları cezalandırıyorlardı. Beni onların başına verdiler. Ben Türklere işkence yapmazdım. Zaten o gelenlerin büyük çoğunluğu Türk ya da Pomaktılar. Bulgar sayısı çok azdı, onlar da tahsili olmayan ya da babası komunizme karşı gelmiş onların çocuklarıydı. Ben bunu kabul etmeyince beni Sofya'ya gönderdiler. O Bulgarlar bile işçi taburunda kollanıyorlardı, onlar ya mutfakta ya da posta oluyorlardı. Sofya'da bir sabah çalıştığımız öbeğe gittim. Beton direkler dikecekleri için çukur kazmışlar ve çukurların içi su doluydu. Kasım ayı çok soğuktu. Suda buz

²⁶ Hasan Demirhan tarafından Mayıs 2016'da Kartal/İstanbul'da Belene Toplama Kampı tanığı Rifat Yağcı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

²⁷ Osman Gülmen age, s.168

kırıntıları vardı. Bulgar komutan yeni gelen Türk askerlerini o çukura görevlendirmiş, ayaklarında bot falan yok. Çıplak ayaklarla o suyu boşaltıyorlar. Ben onu görünce çocuklar çıkın dedim. Benim üzerimde işçi montu vardı. Çavuş olduğumu görmeyince dinlemediler. Rütbelerimi gösterdim ama benden daha rütbeli biri oraya koyunca yine çıkmadılar. Oraya teğmen koymuş onları. O geldi yazık dedim buzun içine konur mu insan yalınayak. Biz onunla itiştik ve ben yere düştüm, elim kesildi. Oranın başkomutanı Albay beni çağırdı. Neden tartışıyorsun teğmenle dedi. Sen hapsi hak ettin, üst rütbene karşı gelemezsin. Tamam dediler, sonra ne düşündüler bilemedim ama beni cezalandırmadılar ve beni bir ay önce terhis ettiler. Askerlik bitti köye geldim.²⁸

Bulgaristan Türkleri eğitim yıllarında da çok büyük zorluklar ile karşı karşıya kalmaktaydılar.

“Köyde 8. Sınıfa kadar okudum sonra lise eğitimim için Kırcalı’ye gittim. Sınava girdim. Yapı lisesini 4 yıllık kazandım. Burada ben ayrımcılığı çok hissettim. Okuyorsun çalışıyorsun ancak bir an bakıyorsun ki Bulgarlara tavır başka. Öğretmenler ayırım yaptılar tabii ki. Beni okul birincisi yapmamak için bana bedenden 4 verdiler. Yalnız okul birincisi olmayayım diye, bu benim çok ağrıma gitti. Benden çok daha hantal Bulgar çocuklarına 5 verdiler.”²⁹

“Zaten sen Türk olarak üniversiteye girebildiyse son derece başarılı olman lazım. Almazlar öyle kolay kolay üniversiteye. En ufak bir tartışmada pis Türkler derlerdi. Hocalar ayırım yapar. Aksanın olsa hocalar gülerler, küçümserler, sen dışlanırsın. En üst düzeyde bile bu böyledir. Her zaman Bulgar öğrenciler tutulur.”³⁰

Bulgaristan Türkleri bu zorluklar içerisinde 1970’li yıllardan itibaren dillendirilen ancak sert bir şekilde uygulanmaya 1984 yılında başlatılan ve Türklerin aşılının Bulgar olduğunu iddia eden Yeniden Doğuş ya da Soya dönüş olarak adlandırılan bir asimilasyon kampanyası ile karşı karşıya kaldılar. Bu kampanyadan bahseden ilk rapor ise şair Georgi Cagarov tarafından hazırlanarak 18 Şubat 1982 tarihinde Bulgaristan Komünist Parti Lideri Todor Jivkov’a sunuldu. Bu raporda Bulgaristan’daki Türkleri bekleyen felaket ve BKP yöneticilerinin asimilasyon planı açıkça ortaya konmaktaydı. Bu planda Türkleri ilgilendiren maddeler kısaca şu şekildeydi: a) Tarihsel süreç içinde Bulgaristan tek milletli bir devlet olarak şekillenmiş ve tek milletli bir devlet olarak kalması gerekir. Fakat bazı bölgelerde etnik Bulgarların kentlere göç etmesi ve düşük doğurganlık oranları, kendini Bulgar gibi görmeyen bazı toplulukların demografik çoğunluğu ele geçirmelerine neden

²⁸ Hasan Demirhan tarafından Mayıs 2016’da Gaziosmanpaşa/İstanbul’da Belene Toplama Kampı tanığı Mümin Çolakoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

²⁹ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016’da Gaziosmanpaşa/İstanbul’da 1989 Göçü tanığı Aynur Güler ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

³⁰ Hasan Demirhan tarafından Nisan 2016’da Çorlu/Tekirdağ’da 1989 Göçü tanığı Duranca Ormanlı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi

olmuştur. Böylece bu yörelere Müslüman topluluklar çoğunlukta, Bulgarlar ise azınlıkta kalmıştır. Bu etnik dengesizlik ve bu demografik sorunlar düzeltilmelidir. b) Fabrikalarda, tarlalarda, maden ocaklarında, okullarda, üniversitelerde, kreşlerde, askeri birliklerde, tüm işyerleri ve kamu kurumlarında ağırlıklı olarak bir etnik topluluğun yoğunlaşması engellenmelidir. Tüm bu kurumlardaki etnik nüfus dağılımı ülke genelindeki nüfus dağılımını yansıtmalıdır. c) Bazı topluluklarda görülen ve yaygınlaşan dinsel aidiyetin etnik aidiyet ile özdeşleştirilmesi önlenmelidir. Ülke vatandaşlarının Bulgar olanlar ve olmayanlar olarak kendi içlerinde ayrılması önlenmelidir. Verilen isimlerde etnik aidiyeti belirten adlardan kaçınılmalıdır. (İsim değiştirmeye atf) Tüm devlet binalarında, tüm kamu ve yaşam ortamlarında, tüm aile içi konuşmalarda, özetle bireyler arasındaki tüm iletişim ve konuşmalar sadece ve sadece Bulgarca olmalıdır. d) Farklı dinsel ve etnik kökene sahip karma evlilikli aileler çoğalmalı ve bu ailelere teşvikler verilmelidir. Tüm etnik ayrımcılıklar cezalandırılmalıdır. Etnoslar, kültürler ve dinler arasında hoşgörü ve bütünleşme sağlanmalıdır. e) Bulgar milleti terimi, Bulgaristan'da yaşayan tüm dinsel ve etnik toplulukları, tüm azınlıkları kapsamalıdır. Düşünülmeden ve sonuçları iyice hesaplanmadan yurdumuzda yaşayan bazı insanlara “Türkler”, “Türk kökenli Bulgar vatandaşları” ve “Bulgaristan Türkleri” denilmektedir. Onların Türkçe konuşmaları ve Anadolu Türkleri ile aynı dini paylaşımları Türk olduklarını göstermez. Bir an önce vatandaşlarımızın Türk olmadıkları tarihsel belgeler ile bilim adamlarımız tarafından kanıtlanmalı ve tüm halka açıklanmalıdır. Onların ne Osmanlı Türkleri ile ne de şimdiki Türkiye Cumhuriyeti Türkleri ile bir bağlarının olmadığı herkese duyurulmalıdır.

Zorla İsim Değiştirme Kampanyası

Bulgaristan'da komünist idareciler 1984 yılının başlarında Bulgaristan'da sadece karışık aile olarak niteledikleri evli Türk-Bulgar çiftler ve Pomaklarla akrabalık bağı olan kişilerin isimlerini değiştirmekle işe başladılar. 1984 yılının Aralık ayına kadar bu şekilde karışık ailelere mensup yaklaşık 50.000 kişinin isimleri değiştirildi.³¹ 1984 yılının Aralık ayı geldiğinde Bulgaristan Devlet Güvenlik Komitesi (KDS) önceden belirlediği Türklerin önderleri durumunda olan ve isim değiştirme kampanyasında direnebileceğini düşündüğü milliyetçi Türk gençlerini düzmece bir seferberlik kampanyası ile gözaltında almaya başladı. Askere alınanlar arasında 50 yaş üzerinde seferberlikten muaf olanlar, hasta ve raporlu olanlar da vardı. Kırsal bölgelerde yaşayan ve avcılık yapan Türklerin ellerinden av tüfekleri toplandı. Sorunun büyüklüğü göz önüne alınarak, zorla isim değiştirme kampanyasının

³¹ Vesselin Dimitrov, “In Search of Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985”, *JEMIE (JOURNAL Of Ethno Politics and Minority Issues in Europe)*, 2000, s. 8 (1-22)

güvenilir bölgesel parti liderleri, polis memurları ve çok sayıda asker kullanılarak çok dikkatli ve koordinasyonlu bir şekilde gerçekleştirilmesi planlandı.³²

Bulgar yetkililer Türklerin isimlerini değiştirirken Türklerin genel bir tepkisi ile karşılaşmamak için onları kendi aralarında parçalamak için bazı söylentiler çıkardılar. Kuzey Bulgaristan'da yaşayan Türklere, Güney Bulgaristan'da yaşayan Türklerin aslen Pomak ya da Bulgar olduklarını, bu yüzden onların isimlerinin değiştirileceği ve kendilerine dokunulmayacağı söylendi. Güneyde yaşayan Türklere de Kuzey'de yaşayan soydaşları için aynı şeyler söylenmişti. Bu kampanya esnasında köylerde yaşayan ve ismini değiştirmek istemeyen Türkler, Bulgar yetkililer köye geldiklerinde soğuğa aldırmadan dağlara ya da ormanlara kaçtılar ve oralarda sabahladılar. Ancak bu kaçışlar kesinlikle bir çözüm değildi ve 1985 yılının Mart ayında Bulgaristan'daki isim değiştirme kampanyası tüm Türklerin isimlerinin değiştirilmesiyle sona erecekti. Bu sürecin canlı tanıklarından Rifat Yağcı o günleri şöyle anlatmakta:

“1984 yılının sonlarına doğru köylerde tarım işleri bitti. Bulgar yetkililer bunu beklediler ve Ekim ayından itibaren Türk köylerini basmaya başladılar. Köylere gelerek önce karışık aile dedikleri ailelerin isimlerini değiştirdiler. Sonra Bulgarlar baktılar ki isim değiştirmelere sadece bireysel olarak direnenler var. Toplu halde bir direniş yok. Bunun üzerine bundan cesaret aldılar ve daha büyük köyleri basmaya başladılar. Biz köyde 1984 yılının son aylarında hiç evde yatmadık. Baskın olacak diye gençler ve orta yaşlılar dışarıydık. Mesela dedem bile hiç yatmadı. Dört ya da beş Bulgar polisi bir jipin içine binip köye geliyorlardı. Jip köyün meydanında bir tur atıp gidiyordu. Bu anda bütün köy evde bulunup da isimleri değişmesin diye boşalıyor, insanlar dağlara kaçıyorlardı. Biz hiç evde uyumuyorduk. O dönemde eve sadece karnımız doyurmak için uğruyorduk. Gündüz işe gidiyorduk. Bulgar yöneticiler zaten gece gelip köyleri basıyorlardı. Bu baskınlar sırasında yetkililer diğer Bulgarları da seferberliğe çağırıyordu. Onları özellikle Türk düşmanlığı olan bölgelerden topladılar. Bu baskınlarda resmi askerler, Milliyetçi Bulgarlar ve polisler vardı. O tarihlerde bazı aşırı milliyetçi Bulgarların da, Türk dövmek için toplanıp emniyete gittiklerini duymuştuk.”³³

Zorunlu isim değiştirme kampanyasının yapılması için özellikle kış ayları seçildi. Bunun sebebi Aralık-Ocak aylarında, bol kar yağışıyla çok sert geçen kış mevsimi yerleşim birimleri ile bölgeler arasındaki ulaşım ve haberleşmeyi zorlaştırarak bir yörede olup bitenleri, diğer yörede yaşayan Türklerin öğrenme

³² Hasan Demirhan, “Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)”, *RUMELİDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, 2019, s.259 (252-272)

³³ Hasan Demirhan tarafından Mayıs 2016'da Kartal/İstanbul'da Belene Toplama Kampı tanığı Rifat Yağcı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

olanaklarını ortadan kaldırmaktı. Bulgar idareciler bugünkü iletişim olanaklarının olmaması ve kış koşulları ile yaşananların gizli kalacağını düşünmekteydiler.

Bulgaristan'daki zorunlu isim değiştirme uygulamaları şehirlerde ve kırsal bölgelerde farklılıklar gösteriyordu. Kırsal bölgelerde uygulamalar şöyleydi: Köylerin etrafı milis (polis) ve gerektiği takdirde ordu birlikleri tarafından sarılıyordu. Yer yer tanklar ve köpekler de bu kuşatmaya katılıyordu. Köye giriş ve çıkışlar yasaklanıyor, Bulgar memurlar ev ev dolaşarak gönüllü isim değiştirme dilekçelerini dağıtıyor ve kişilerden bir Bulgar ismi seçmelerini istiyorlardı. Seçenlere hemen yeni kimlikleri veriliyordu. Tüm köy isim değiştirdikten sonra kuşatma kaldırılıyordu. Bazen de köylüler köy meydanlarına veya muhtarlıklara davet ediliyorlardı. Burada isimlerini gönüllü aldıklarını belirten bir dilekçe imzalatılıyor ve önceden hazırlanmış bir listeden isim seçmeleri istenerek isim değişikliği işlemi tamamlanıyordu. Bulgar yetkililer bazen zorla ismini değiştirmek istedikleri Türklere bir değil üç dilekçe imzalatmaktaydı. Bu dilekçelerin tarihleri birbirinden farklıydı. Örneğin biri on yıl öncesinin, diğeri beş ve üçüncüsü günümüz tarihlerini taşıyordu. Bu dilekçeleri imzalayan Türklere üç kez farklı tarihlerde Bulgar makamlara isimlerinin değişmesi için başvuruda bulunmuş gibi gösterilmekteydi. Bulgaristan'da Türk azınlığa karşı yapılan ilk isim değişikliği uygulaması güney Bulgaristan'da Kırçali yakınındaki Gorski İzvor köyünde 24 Aralık 1984 günü gerçekleştirildi. Bu dönemde Bulgaristan'da yaşları 70-75 arasında değişen ve Bulgarlardan oluşan ihtiyar heyetleri kuruldu. Bu heyetler Türk köylerini ziyaret ediyorlardı. Heyet köye geldiğinde Türk olan bir aile için meclis kurup “Biz bu köyün en eskileriyiz. Sizin ana ve babalarınız Bulgardır. Ancak Osmanlı zamanında sizler zorla Türk yapıldınız, şimdi ise aslınıza dönüyorsunuz” diyerek bu ailedeki bireyleri isimlerini değiştirmek için ikna etmeye çalışıyordu. Bu heyetlerde Türk yoktu. Heyetin görüşünü dinleyen Bulgar makamları bundan sonra aileye mensup olan Türklerin gönüllü veya gönülsüz, ölü veya diri isimlerini değiştirmektedir.

Kasabalarda ve şehirlerde ise zorla isim değişikliği uygulamaları iş yerlerinde gerçekleştiriliyor direnen Türklere işlerini kaybedecekleri söyleniyordu.³⁴ Bazı Türklerin isimleri ise yedek asker alındıkları askeri kamplarda değiştirildi.³⁵

1985 Ocak ayından sonra Bulgaristan'da isim değiştirmeden yaşamak çok zordu. Bankadan para çekmek veya maaş almak için yeni Bulgar kimliği ile başvurmak zorunluymuştu. Hastanede tedavi görmek için de yeni kimliğimize ihtiyaç vardı. Caddede herhangi bir ulaşım aracında kimliklere bakıldığında Türk ismini taşıyan kimlik varsa geçersizdir damgası vurulmakta, kimliğin sahibi para cezasına çarptırılmakta, hatta isim değiştirme kampanyasına muhalefetten hapse atılmaktaydı. Yeni doğan bebeklere Bulgar ismi verilmediği takdirde doğum belgesi verilmiyor, Bulgaristan kimlikleri ile başvurmayanların evlenme başvuruları kabul edilmiyordu.³⁶

Türkçenin Yasaklanması

Bulgaristan'da 1984 Aralık ayından sonra Yeniden Doğuş (Soya Dönüş) Süreci'nin uygulanmasıyla birlikte Türklerin kamuya açık alanlarda Türkçe konuşması yasaklandı. Türklerin yaşadığı yerlerdeki dükkan ve restoranlarda “Bu iş yerinde Bulgarca dışındaki bir dilde konuşmak yasaktır” ve “Bulgar vatandaşları arasında yalnızca Bulgarca konuşulacaktır” gibi levhalar asılmaya başlandı. Türkçe konuştukları saptanan kişiler toplum huzurunu bozdukları gerekçesiyle 5 ila 20 leva arasında değişen para cezalarına çarptırıldılar. Bu yasağı etkin hale getirmek için para cezaları zamanla 50 ilâ 100 levaya kadar arttırıldı. Suçun tekrarı halinde bir aylık maaş kesintisi uygulanmaya başlandı. Bu yaptırımları işten uzaklaştırmalar izledi. Kimi durumlarda iki yıla kadar hapis ve sürgün cezası uygulandı. Bulgaristan yönetimi Türkçe gazete ve dergilerin yayınlanmasını yasaklamanın dışında, 1952-1953 döneminde Şumnu, Kırçali ve Razgrad'da açılan Türk tiyatrolarını kapattı. Bulgar

³⁴ 28 Ocak 1985 günü Hürriyette yayınlanan bir haberde Bulgaristan'ın Asenovgrad Kentindeki “Asenova Krepost” fabrikasında Bulgar ismi almayan Türklerin işe sokulmadıklarının haberi veriliyordu. Habere göre Fabrikanın genel müdür Mühendis Z. Basamakov'un imzasıyla 16 Ocak 1985 tarihinde 21 numaralı genelgede Türklere uygulanacak insanlık dışı yöntemler şöyle sıralanmaktaydı: Müslüman Bulgarların tekrar kazanılması konusunda alınacak tedbirlerin etkinlikleri arasında aşağıda belirtilen hususlara uyulmasını emrediyorum:1- 1 Ocak'tan itibaren 1985 yılı içinde 76 numaralı form gereğince işbaşı, yeniden konulan Bulgar isimleri ile yapılacak.2-İdari hizmetler, doktor viziteleri, ilaç verme, seyahat kartları tanzim edilirken de, aynı hususlar uygulanacaktır.3- Toplum yerleri ile işyerlerinde, Türk dilinin kullanılmasına son verilecektir.4-Adını değiştirdiğine ilişkin gerekli belgeleri ibraz etmeyen tüm Türk ve Arap isimli şahıslar, işyerine bırakılmayacaktır. İşbu emir, tüm kuruma bilgi ve uygulama için iletilecektir. Emrin uygulanması ve kontrolü, ünite yöneticilerince yürütülecektir. (Kemal, Bağlum, Bu İnsanlığa sığmaz, *Hürriyet*, 28 Ocak 1985)

³⁵ Hasan Demirhan, “Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)”, s.260

³⁶ Agm., s. 261-262

radynosunun Türkçe yayınları³⁷ sona erdi. Kütüphanelerde bulunan Türkçe kitaplar toplatıldı. Türkçe olan coğrafi yerlerin ve yerleşim yerlerinin isimleri değiştirildi. Türkçe şarkı söylemek ve dinlemek yasaklandı. ³⁸

“Ben almadım yalnız bir kere kızımı okula servise bindirirken bana iyi günler babacığım dedi. Burada sivil polisler varmış. Bana 50 leva ceza kestiler. Sebebi de anlaşılamayan bir dil ile konuşmak. Türkçe de demiyorlar. Ben dedim ki farkındaysanız ben konuşmadım, çok konuştu. Siz çocuktan parayı almanız gerekli benden alamazsınız dedim. Orada bayanlar vardı Bulgarlar tepki gösterdiler, onlarda gittiler.”³⁹

Yine o dönemde Türkçe konuştuğu için ceza alan Cemil Bitane olayı şöyle dile getirmekteydi:

“1984’den sonra her şey yasaktı. İki kişi Türkçe konuşamazdık. Üçüncü kişi duyarsa sana ceza kesiyor. Mesela ben Varna’da iken Türkçe konuştuğum için ceza ödedim. Adama sen kimsin diyemiyorsun. Ceza kesiyor 5 leva ya da 20 leva falan.”⁴⁰

Dini ve Kültürel Alanlarda Yapılan Baskılar

Bulgaristan’da II. Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda İslam ve Müslümanların kötüye giden durumu, komünistlerin iktidara gelmesiyle daha da kötü olmuştu. Tüm vatandaşların inanç ve millî köken gözetilmeksizin eşitliği söylemi Bulgar otoritelerin İslam ve Müslümanlara karşı gerçek niyetlerini maskeleydi. Din ve vicdan hürriyeti 1947 de Millet Meclisi tarafından kabul edilen Dimitrov Anayasası’nın ayrılmaz parçasıydı. Bu özgürlükler 1949’da Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Dini Mezhepler Kanunu’nda yazılıydı. Kanun Bulgaristan Halk Cumhuriyetinin bütün vatandaşlarına din ve vicdan hürriyeti sağlamaktaydı. Bu güvenceler 1971 Mayıs’ında kabul edilen yeni anayasada da korunmuştu. Yeni anayasanın 53. Maddesi

³⁷ İlk Türkçe radyo yayını 1945 yılında Eski-Zağara (Stara Zagora) radyosunda başladı. Rodoplara yönelik bu yayınların Türkler tarafından da sevilmesi üzerine Sofya ve Varna radyosunda da Türkçe yayınlar başladı. 1949-1950 göçünden sonra Türkleri yatıştırmak için radyolar Türkçe yayınların süresini bir buçuk saate çıkardılar. Bu kararın uygulanmasından sonra Eski Zağra ve Varna radyolarında Türkçe yayınlar durduruldu.1953 yılında Sofya radyosunda Türkçe yayınlar Müdürlüğü kuruldu. 1964 yılında yayın süresi 4,5 saate çıkarıldı. Bulgaristan komünist partisi Merkez Komitesi Politbürosu’nun 25 Şubat 1969 tarihinde aldığı “Türk ahali arasındaki çalışmaları daha da iyileştirmek, onu, sosyalizm savaşında Bulgar halkına tamamiyle katmak” kararıyla Türklerle verilen bütün haklar ve basın yok edilme sürecine girdi. Bu karardan sonra Türk, tiyatroları, okulları gazeteleri, radyo yayınları adım adım azaltıldı. Türkçe radyo yayınları da 1985 yılında zorla isim değiştirme kampanyasının başlarında tamamen durduruldu.(İsmail Cambazov, *Bulgaristan Türk Basını Tarihinde Yeni Işık*, İstanbul 2011, s.78-79

³⁸ Ali Dayıoğlu, age., s.297-298

³⁹ Hasan Demirhan tarafından Nisan 2016’da Kırklareli’nde Belene ve Bobovdol Toplama Kampı tanığı Ali Öztürk ile yapılan sözlü tarih görüşmesi

⁴⁰ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016’da Kırklareli’nde Belene ve Bobovdol Toplama Kampı tanığı Cemil Birtane ile yapılan sözlü tarih görüşmesi

Bulgaristan vatandaşlarının vicdan ve inanç özgürlüğünün güvence altına alındığını beyan etmekteydi. Dini ayinlerini yapabilir ve din karşıtı propaganda yürütebilirlerdi. Yine anayasanın 35. Maddesinin ikinci bendi milliyete, kökene, inanca, cinsiyete, eğitime, sosyal ve maddi statüye dayalı hiçbir imtiyaz ya da hak kısıtlamasına izin verilmeyeceğini beyan etmekte ve aynı maddenin 4.bölümü de ırk, milliyet ve dini yakınlık kaynaklı nefret ve aşağılamanın yayılmasını yasaklamaktaydı. Ceza Kanunu'nun 164.ve 165. Maddeleri de dini gerekçeler hakkında nefret telkin eden kişilerin cezalandırılmasını öngörmekteydi. Ancak bu anayasa maddeleri ve yasal güvenceler hiçbir zaman komünist parti yöneticileri tarafından dikkate alınmadı. Özellikle de İslamiyet devlet karşıtı ya da burjuva milliyetçisi bir propaganda olarak yorumlandı.⁴¹

Komünist iktidarlar döneminde dini eğitim sistemi tamamen ortadan kaldırdı. Kur'an-ı Kerim, 1946'dan sonra 1. Sınıftan 7. Sınıfa kadar haftada ikişer saat seçmeli ders olarak okutuldu. Bulgaristan'da bulunan medreseler 1948/49 öğretim yılında Türk okullarına dönüştürüldü, ya da tamamen kapatıldı. Din eğitim vermesi için Şumnu'da açılan Nüvvab Okulu 1947/48 öğretim yılında düz liseye dönüştürülerek din derslerinin sayısı asgariye indirildi. 1951/52 öğretim yılında ise öteki okullarla birlikte liselerde din eğitimi yasaklandı. Bundan böyle Bulgaristan'da kırk yıla yakın bir süre okullarda resmen din eğitimi verilmedi. Ancak zorla kimlik değiştirme politikasına karşı Müslüman ülkelerinde beliren tepkiyi önlemek amacıyla Bulgaristan idaresi 15 Ekim 1986'dan-15 Nisan 1987 tarihine kadar Sofya'da altı aylık bir imam kursu düzenledi. Burada ders veren ve kursa devam edenlerin hemen hemen hepsi ateistti. Zaten amaç, Müslüman ülkelerin gözünü boyamakla birlikte ateist hocalar yetiştirmekti. Aynı amaçla SSCB'deki Taşkent medresesine dört genç gönderildi. Ancak bunlar din eğitimi vermek için kesinlikle yeterli değildi.⁴²

1970 ve 1980 yılları arasında Bulgar devlet adamları din aleyhindeki propagandalarını arttırdılar ve dini ibadetler ve ritüellerini yasakladılar. Medyada İslami ritüellere geniş bir saldırı başladı. Sünnet barbarca ve pagan kültüründen kalan bir gelenek olduğu, taş devrinden kalma, yasaklandı. Ramazan ayındaki oruç iki sebepten dolayı yasaklandı: ilk olarak bir aylık orucun hastalıklara karşı bağışıklık sistemini zayıflattığı iddia edildi, diğer yasaklanma sebebi ise ekonomikti. Hasat zamanına gelen oruç işçilerin performansını olumsuz etkiliyor bu da ekonomik olarak bir zarar veriyordu. Kurban Bayramı içinde yasaklar getirilmişti bunların sebepleri şu şekilde ifade ediliyordu. Çok kısa bir süre içerisinde yenilen fazla miktarda et ciddi sindirim sistemi problemlerine yol açıyordu, ikinci olarak da çok miktarda kuzunun kesilmesi ekonomik olarak Bulgaristan için bir kayıptı ve hükümet bundan dolayı döviz kaybediyordu. Türklerin ve diğer Müslüman kadınların giymiş

⁴¹ Ali Eminov, age., s.51-52

⁴² İbrahim Yalınov, *Bulgaristan Türk Topluluğu'nun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, Sofya 2016, s.249

oldukları geleneksel giyecekler “dinsel kıyafetler” olarak kabul edildi ve bunlara karşı kampanyalar başlatıldı. Bu giysiler kadınların erkeklere itaatlerinin bir sembolü olarak gösterildi. Geleneksel cenaze törenleri yerine sosyalist cenaze törenlerinin yapılması istendi.⁴³ Camiler kapatıldı, bir kısmı ambara, okula çevrildi ve onlar bakımsız bırakıldı ve kasten yıkılmaya terk edildi. Yıkılan camilerin yerlerine de yenisi yapılmadı. Osmanlı zamanında yapılan tarihsel veya mimari olarak turistlerin dikkatini çekebilecek bazı camiler turizmin hizmeti için bırakıldı. Çok az sayıda küçük cami ibadet için açık bırakıldı. Din adamı sayısı azaltıldı. Bulgar idareciler kendi propagandalarında kullanabilecekleri din adamlarını müftülüklere getirdi. Müslümanlar Cuma namazlarını eda etmek için cami bulunan ve çok kısa olmayan mesafelerdeki yerleşim yerlerine gitmek zorunda kaldı. Camilerin kapatılmasının dışında İslam’ın öğretimi evlerde ve okullarda yasaklandı. Minarelerden ezan sesi duymak imkansızdı. Kur’an-ı Kerimler ve dini yayınlar toplatıldı ve bunların dışarıdan ithali yasaklandı. İslami inanç ve pratiği zayıflatıldı.⁴⁴

Aralık 1984-Kasım 1989 sert asimilasyon döneminde yönetimle birlikte hareket etmeleri için Bulgaristan komünist Partisi tarafından Müslüman din adamlarına yoğun bir baskı uygulandı. Bu çerçevede, 11 Mayıs 1989’da Baş müftü ve imamlar arasında yapılan bir toplantıda bütün dini hizmetlerde ve günlük hayatta Bulgarca konuşulması kuralına riayet edilmesi gerektiği, buna uymayanların ise cezalandırılacakları belirtildi. Bunun dışında imamlardan 13 Temmuz 1989’da Bulgaristan’ı ziyaret edecek Avrupa konseyi Parlamenterler Meclisi üyelerine Bulgaristan’da herhangi bir dinsel kısıtlamanın bulunmadığının ve isim değiştirme kampanyası sırasında herhangi bir sorun çıkmadığının belirtilmesi istendi. Bu emirlere uymayanların cezalandırılacaklarına dikkat çekildi.⁴⁵ 1984 yılından sonra Müslümanların hacca gitmesi yasaklandı.⁴⁶ Camilere gidenler çok sıkı bir şekilde izlenmekteydi.

“1980’li yıllarda neredeyse camiye gitmek yasaktı. İsim değiştirmeden sonra memurlara nöbet veriyorlardı. Cuma günü caminin önünde namaza gelenleri tespit edeceksin, bize bildireceksin. Öğretmenlere, kooperatifte memurlara muhtarlıktaki memurlara bu görevi veriyorlardı”⁴⁷

“Eskiden köylerde cami vardı. Ancak sonra camiler kapandı. Babam cumaları kılmak için 10 km. uzaktaki köye giderdi. 1984 lü yıllarda artık istemiyorlardı. Mesela

⁴³ İbrahim Yalimov, age, s.98

⁴⁴ Ali Eminov, “In The Turks of Bulgaria: the History Culture and Political Fate of Minority”, *There are No Turks in Bulgaria*, Edt. Kemal Karpat, Isis Press, İstanbul 2000, s. 218-219 (203-222)

⁴⁵ Ali Dayıoğlu, age., s.327

⁴⁶ Ayşegül İnginar Kemaloğlu, age, s.59

⁴⁷ Hasan Demirhan tarafından Mayıs 2016’da Gaziosmanpaşa/İstanbul’da Belene Toplama Kampı tanığı Mümin Çolakoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

*1984'ten önce beni sorguya çektiler ve babana söyle dediler Varna'ya camiye gitmesin dediler.*⁴⁸

Bulgaristan'da dini alanda yapılan baskıların yanında Türklere ait olan tüm gelenek ve görenekler yasaklandı. Düğünlerde Türkçe şarkı söylemek, düğünlerde oynamak, geleneklere göre giyinmek herşey yasaktı. Kısacası 1984-1989 yılları arasında Bulgaristan'da Türk varlığı tamamen ortadan kaldırılmak istenmişti.

1989 Zorunlu Göçü

1984-1989 yılları arasında Türklere yapılan bu baskılar karşısında Türkiye Cumhuriyeti Devleti Bulgaristan'a notalar vererek bu mezalimin durdurulmasını istedi. Türkiye'nin İstanbul, Bursa, Edirne gibi önemli illerinde Bulgarların zulmüne karşı yürüyüşler ve protesto mitingleri düzenlendi. Üniversiteler, dernekler, meslek kuruluşları bildirimler yayınladılar. Bulgaristan'a notalar verilerek Türk Azınlığa yaptığı mezalimi durdurması için çağrılarda bulunuldu. Türkiye ikili görüşmelerle çözemediği bu konuyu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, İslam Konferansı Örgütü, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumlara götürerek Bulgaristan'ın haksız ve çağdışı tutumunu protesto etti.

Bulgaristan'da 1989 yılına gelindiğinde birçok insan hakları derneği kurulmuştu. Türkler, çoğunluğunu Bulgarların kurduğu bu derneklere katılarak aktif bir şekilde rejimin uygulamalarına karşı çıkmaya başladılar. 1989 yılında Bulgar Komünist Partisi'nin uygulamalarını protesto eden yürüyüşler ve gösteriler yapıldı. Bu yapılan barışçıl protesto yürüyüşlerinde Bulgar emniyet güçlerinin açtığı ateşlerle yirmiden fazla Türk hayatını kaybetti, yüzlercesi ise yaralandı.⁴⁹ Aynı dönemde Yeniden Doğuş sürecinde direnen ve ceza alan Türkler ile birlikte kurulan İnsan Hakları derneklerine üye olanlar sınır dışı edilmeye başlandı. Bu gelişmelere kayıtsız kalamayan Bulgaristan Parlamentosu 1989 yılının Mayıs ayında yaptığı bir yasa değişikliği ile Bulgaristan dışına seyahatleri serbest hale getirdi. Köşeye sıkışan Bulgaristan Komünist Partisi lideri Todor Jivkov nihayet 29 Mayıs 1989'da televizyonda yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin Bulgaristan'dan göç etmek isteyen Türklere kapılarını açmasını istedi. Dönemin Türkiye Başbakanı Turgut Özal'da Jivkov'a Türkiye'nin kapılarının herkese açık olduğunu söyledi. Karşılıklı beyanatlardan sonra Bulgaristan 1 Haziran 1989'dan itibaren Türkleri sınıra yığmaya başladı. Bu tarihten 1990'a kadar vizesiz olarak Türkiye'ye giriş yapan soydaşlarımızın

⁴⁸ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016'da Kırklareli'nde Belene Toplama Kampı tanığı Cemil Birtane ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁴⁹ Zeynep Zafer, Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi, *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s. 233

sayısı 345.960 kişidir. 2 Haziran 1989'dan Mayıs 1990'a kadar vize olarak Türkiye'ye gelenlerin sayısı ise 34.098 kişidir. Gelen soydaşlarımızdan bazıları Türkiye'ye ayak uyduramamış ve Bulgaristan'a dönmüştür. Bulgaristan'a geriye dönüş yapanların sayısı 133.272'dir. Türkiye'de yeni bir hayat kuran soydaşlarımızın sayısı ise 212.688'dir.⁵⁰

Sonuç

Bulgaristan 1878 yılında bir prenslik olarak tarih sahnesine çıktığı günden itibaren homojen tek bir etnik unsura dayanan bir ulus inşası amacını gerçekleştirmek için çabaladı. Bulgaristan kurulduğunda ülkesindeki Bulgarların ve Müslümanların nüfus oranları birbirine eşit durumdaydı. Ancak Bulgar faşistleri bu eşit olan nüfus oranlarını lehlerine çevirmek için Bulgaristan'da yaşayan Türkleri katlettiler, zorla göçe tabi tuttular veya asimile etmeye çalışarak onları yok etmek için çabaladılar.

Bulgaristan 'da tarih içinde farklı ideolojiler ve hükümetler hüküm sürdü. Ancak ülkede yaşayan azınlıkların kaderi hiçbir dönemde değişmedi ve azınlıklar hep yok edilme tehlikesi ile mücadele etmek zorunda kaldılar. Bulgaristan'ın Türklere uyguladığı bu asimilasyon politikalarının en sert 1984 yılında başlatıldı. Bulgarların ismine Yeniden Doğuş dedikleri bu kampanyada ülkedeki Türklerin asıllarının Bulgar olduğu iddia edildi ve Türklerin tüm dini ritüelleri, gelenekleri ve görenekleri yasaklandı. Türkler daha önce diğer azınlıklara yapıldığı gibi zorla Bulgar ismi almaya zorlandı, Türkçe konuşmaları, Türkçe müzik dinlemeleri yasaklandı. Bulgaristan'ın bu asimile politikalarına direnen Türkler cezaevlerine veya toplama kamplarına sürüldüler. Türkiye bu zor dönemlerde Bulgaristan'da yaşayan Türkleri yalnız bırakmadı ve onların haklarını korumak için uluslararası platformlarda başvurularda bulundu. Türk halkı da Bulgaristan'daki soydaşlarına sahip çıkmak için büyük şehirlerde mitingler gösteriler düzenledi. Türk basını yapmış olduğu haberler ile tüm dünyayı Bulgaristan'da Türklere karşı yapılan bu soykırımdan haberdar etti. 1989 yılında Bulgaristan'da başlayan Mayıs yürüyüşleri sonunda komünist parti lideri Todor Jivkov Türklerin Türkiye'ye göçüne karar vermeye mecbur kaldı. Böylece yüzbinlerce Bulgaristan Türk'ü anavatan kavuştu

⁵⁰ Hasan Demirhan, "Sözlü Anlatımlarla 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları", s.341

Kaynaklar

- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Gôç*, Kum saati Yayınları, İstanbul 2001.
- Akın Eren, *Etnik Partiden Ulusal Partiye Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- Atasoy Emin, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa 2011.
- Bağlum Kemal Bu İnsanlığa sığmaz, *Hürriyet Gazetesi*, 28 Ocak 1985.
- Cambazov İsmail, *Bulgaristan Türk Basını Tarihinde Yeni İşık*, İstanbul 2011.
- Dayıoğlu Ali, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Demirhan, Hasan, "Sözlü anlatımlarla 1984-1989 Yılları arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları", *RUMELİDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, 2019, s. 480-498.
- _____, "Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Gôç", *Geçmişten Günümüze Gôç*, C.2, Edt. Osman Köse, Canık Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 361-377
- _____, "Bulgaristan'da Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişisi (17-18-19 Ocak 1985)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, Güz, 2019, s.20, s. 415-446.
- _____, "Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)", *RUMELİDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, 2019, s. 252-272.
- Dimitrov Vesselin, "In Search of Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985", *JEMIE (JOURNAL of Ethno Politics and Minority Issues in Europe)*, 2000, s. 1-22.
- Eminov Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, Hurst&Company. London 1997.
- _____, "In The Turks of Bulgaria: the History Culture and Political Fate of Minority", *There are No Turks in Bulgaria*, Edt. Kemal Karpat, Isis Press, İstanbul 2000, s. 203-222.
- Gülmen Osman, *Bulgaristan Türk Tarihinden Esintiler*, İtalik, Ankara 2011.
- İpek Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Kayapınar Ayşe "Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığı'na Etkileri", *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89*

- Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s. 99-121.
- Kemaloğlu Ayşegül İnginar, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.
- Maral Fevziya, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü*, Ayrım Yayınları, İstanbul 2013.
- Memişoğlu Hüseyin, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.
- Şimşir Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.
- Yalımov İbrahim, *Bulgaristan Türk Topuluğu'nun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, Sofya 2016.
- Yıldırım Bülent, *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Zafer Zeynep, *Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi, 89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012.

BULGARİSTAN TÜRKLERİ'NİN GÖÇ DEVRİ BİTTİ Mİ?

Haydar Eren AKIN *

Özet

20. yüzyıl Bulgaristan Türkleri tarihinde her on yılda tekrar eden toplu göçlerin devriydi. 21. yüzyılda beklenen küresel ve yerel çevresel, siyasi, iktisadi ve toplumsal gelişmeler, Bulgaristan Türklerini gerek Bulgaristan siyaseti ve iktisadi bağlamında, gerekse de Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ve sınır ötesi siyaset ve iktisat ağları bağlamında etkileyecektir. Bulgaristan Türkleri Avrupa ile Türkiye arasında sınır ötesi alanlara dağılmış bir azınlık ve göçmen topluluğu olarak farklı toplumsal, siyasal ve iktisadi deneyimler içerisinden geçerken, küresel krizler, küresel emek ve sermaye hareketleri ve yeni devlet yapıları karşısında göç dışında ne tür stratejiler geliştirebilir, nasıl bir politika söylemi ve stratejisi ile bu meydan okumalarla baş edebilir sorusu önem kazanmaktadır. Makale, farklı disiplinlerin ve farklı yaklaşımların bakış açılarından yola çıkarak 20. ve 21. yüzyıllarda olası göçler ve bu göçlerin azınlığın siyasal ve toplumsal mekanizmalarıyla devre dışı bırakılma olasılıklarını da sorgulayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri, Avrupa, Türkiye, Göç Devri

Is the Immigration Era Over for Turks of Bulgaria?

Abstract

Twentieth century was the era of recurring mass immigrations that took place every decade in the history of the Turks in Bulgaria. Global and local, environmental, politic, economic, and social developments expected in the twenty-first century would affect the destiny of the Turks in Bulgaria from the point of view of Bulgarian politics and economy, Turkish-Bulgarian relations, and extraterritorial politics and economy relations. As a minority and an immigrant group scattered in the extraterritorial areas between Europe and Turkey, Turks in Bulgaria have been

* Research Assistant PhD Candidate, *Centre National de la recherche Scientifique (CNRS) - Institut des Sciences sociales du Politique (ISP)*, Université Paris Nanterre Maison Max Weber 3eme étage 200 Avenue de la République 92001 Nanterre Cedex, France , Eren.akin@cns.fr, <https://orcid.org/0000-0001-6411-2130>

experiencing different social, political, and economic experiences; and questions such as what kind of strategies can be developed apart from immigration against new state structures, and how these challenges can be answered with a political discourse and strategy became important during global crises, and global labor and capital movements. This proceeding, emerging from different points of view of different disciplines and different approaches, will question probable immigrations of the XX and XXI centuries, and the possibility of these immigrations become dysfunctional with the political and social mechanisms of the minorities.

Giriş: 1878'den Bugüne Bulgaristan'da Azınlıklar

Bulgaristan'da modern anlamda azınlıklardan, 1878 yılı ve sonrasında yeni bir ulus-devletin Bulgar kimliği üzerine kurulması ile birlikte bahsedebiliriz.¹ Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir Bulgaristan'ın temelleri Berlin Antlaşması ile atılmış², 1908 ile de yarı bağımsız Bulgaristan Prensiği'nden tam bağımsız Bulgaristan Krallığı'na geçiş yaşanmıştır.³ Bu dönüşüm ile birlikte azınlıkların hukuki ve politik çerçevede hakları, statüleri ve iktidar ile ilişkileri sil baştan şekillenmiştir. Modern anlamda azınlık çalışmalarımızın Bulgaristan'da temeli olarak gördüğümüz 1878 açısından Karpat, azınlık-çoğunluk ilişkisi ve ulus devletleşme sürecinde devletin aldığı adın yanıtıcı olabileceğini vurgulamaktadır. Öyle ki Bulgaristan'ın çoğunun Bulgar etnik grubundan olduğu ilk olarak akla gelmesine rağmen, 1877'de en az 17 etnik grubun yaşadığı tahmin edilen Bulgaristan'da Bulgarlar azınlık durumundadırlar.⁴

1989 öncesindeki Türk azınlığının incelenmesinde sırasıyla prenslik, krallık ve komünist dönemler ele alınmalıdır. Türk ve Bulgar, Müslüman ve Ortodoks ayrımı iki ana eksen olarak, Bulgaristan Türk ve Müslüman azınlığın oluşumunda Bulgar ulus inşasının ötekileştirici yaklaşımının temellerini oluşturmaktadır.⁵ 1878'den öncesine giden çalışmaların temelinde Türk ve Bulgar ile Müslüman ve Hıristiyan kimliklerinin ayrıntılı şekilde incelenmesi yaklaşımı vardır. Ulusçulukların geçmişin referansları üzerine inşa edildikleri savından hareketle geçmişe bakmakta fayda vardır. Ancak bu geçmişe yolculukta, ulusçulukların geçmişi icat, geleceği de inşa eden bir anlayışa sahip oldukları savı yolumuzu kaybetmememiz için pusulamız olmalıdır.

¹ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul, 2011, s. 39.

² Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, İstanbul, 2009, s. 97.

³ Halil Şentürk, "The Reasons behind Moderate Demands of Turkish Ethnic Party in Bulgaria; the Movement for Rights and Freedoms", s. 7, (Çevrimiçi) www.politologia.uni.wroc.pl

⁴ Karpat, a.g.e., s. 40.

⁵ Haydar Eren Akın, *Etnik Partiden Ulusal Partiye Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul, 2015.

Bulgaristan'da Türklük Tezleri

Türk azınlığın Batı Trakya'ya gelişiyle ilgili antropolog Jeliaskova iki tez ileri sürmektedir.⁶ Jeliaskova'nın ilk tezinde Osmanlı'nın Bulgaristan'daki yayılmasına paralel olarak Anadolu'dan gelen Türkler olduğundan bahseder. Bu kitlenin yanı sıra fetihlerin bir soykırıma dönüştüğünü söyleyen Jeliaskova, sağ kalanların Türkleştiğinden bahsederek ikinci bir kitleden bahsetmektedir. İkinci tezi ise 1989 öncesi “*Soya Dönüşü*” programının mimarı ve Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) Birinci Sekreteri Todor Jivkov'un da benimsediği yaklaşımdır. Bu teze göre Bulgaristan Türkleri o dönemde Osmanlı etkisiyle zorla Türkleştirilen Bulgarlardır. İronik bir şekilde Bulgarlara göre Bulgaristan Türkleri asimile olmuş Bulgar-Hristiyan bir halkken; Türklere göre de Bulgarlar, Orta Asya'dan Tuna havzasına yerleşip bu coğrafyada ilk Türk devletini kurmuş fakat sonradan Slav kavimleri arasında azınlıkta kalarak Slavlaşmış ve Bizans'ın etkisiyle de Hristiyanlaşmış Türklerdir.

Bulgaristan'daki azınlıkların Türk adı altında geliş hikayelerine dair tezlerin yanı sıra kime Türk deneceği, azınlık tanımlamaları açısından farklı yaklaşımları işaret etmektedir.⁷ Bu konuyla ilgili olarak Akgönül'ün sıralamasını yaptığı üç yaklaşım üzerinde durulmaktadır. Akgönül'ün ilk yaklaşımına göre Türklük dil ile bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Buna Moldovalı Gagavuzlar örnek gösterilebilir. İkinci yaklaşım Osmanlı Devleti'nin din üzerinden kurguladığı *millet sistemi*ni esas almaktadır. Bu sistemde dilden ziyade din önemlidir. Bu yüzden Bulgaristan ve Yunanistan'da yaşayan slavofon Pomaklar örnek gösterilebilir. Akgönül son olarak da politik darvinizme dayandığı üçüncü yaklaşımdan bahsetmektedir. Bu yaklaşım diğer ikisine de yer veren daha esnek bir yapıdadır.

Bulgaristan Prenslığı'nden Günümüze Türk Azınlığın Nüfusu

Türk azınlığı, 1878 yılında Bulgar Prenslığı'nin yarı bağımsız kuruluşu sırasında %30 dolaylarında bir azınlıktır. Ancak Bulgar Prenslığı kurulması öncesinde özellikle Rus askeri tarafından Bulgaristan'da geniş çaplı bir etnik temizlik yapıldığı ve bu kanlı sürecin en ağır faturasının aşağı yukarı 200.000 kişilik devasa kabileye yönelik olarak Filibe-Harmanlı bölgelerinde gerçekleştirildiği belirtilmelidir. Çoğu insanın bu kıyımdan kaçabilmek için dağlara kaçtığı ve donarak öldükleri söylenir.⁸ Bu oran günümüze gelinceye dek git gide azalmıştır. Oransal azalma ile sayısal azalma

⁶ Antonina Jéliaskova, “Les Communautés Musulmanes dans les Balkans et en Bulgarie, Esquisses Historiques”, Sofya, 1994, s. 237.

⁷ Samim Akgönül, “Roumélie: les Balkans encore turcs?”, Dossier “Le Monde, La Turquie, L'Europe”, Outre-Terre, n:10, 2005/1, s. 271-284.

⁸ Cameron Ean Alfred Whitehead, “The Bulgarian Horrors: Culture and International History of the Great Eastern Crisis, 1876-1878”, Vancouver, **Doctor of Philosophy Thesis, University of Victoria**, 2014, s. 303.

da ulus-devletin kurulduğu dönem boyunca paralel görünmektedir. Çeşitli baskı politikaları Osmanlı'ya ve sonrasında Türkiye'ye göçü teşvik etmiştir.

Nüfus yapısına dair veriler Osmanlı döneminde din üzerine bir sınıflandırma göstermektedir. Öte yandan, 1992 seçimlerinde ilk kez Bulgaristan'da seçimlerde etnik köken sorgulanmıştır.⁹ Bu döneme kadar azınlıkların izlerini dinsel yapıya yönelik istatistiklerden almaya devam ediyoruz. Osmanlı döneminin getirisi din üzerinden sınıflandırma ile ulus devlet yapısının getirdiği ırk üzerinden sınıflandırma farklı aidiyet modelleri oluşturmuştur. Pomaklar işte bu çeşitli yaklaşımların bir çeşit kesişim kümesinde yer alan örneklerden biri olarak Bulgaristan'daki etnik çeşitliliği ifade açısından örneklendirilebilir. 1881 yılındaki nüfus sayımında görülüyor ki Bulgaristan'da %29 oranında Müslüman yaşamaktadır (Tablo 1,2 ve 3).¹⁰

Tablo:1

Bulgaristan Prensiği Dönemi	Hristiyanlar	Müslümanlar	Müslümanların Oranı
1881 Yılı	2.007.919	578.060	%28,8

Tablo1: 1881 Tarihinde Bulgaristan'da Hristiyan ve Müslümanlar¹¹

Tablo:2

Din	1887	1893	1900	1887(%)	1893(%)	1900(%)
Ortodoks	2.424.371	2.606.786	3.019.999	76.86	78.74	80.66
Müslüman	676.215	643.258	643.300	21.44	19.43	17.18
Yahudi	24.352	28.307	33.663	0.77	0.86	0.90
Katolik	18.505	22.617	28.569	0.59	0.68	0.76
Protestan	1.358	2.384	4.524	0.04	0.07	0.12
Ermeni Gregoryen	5.839	6.643	13.809	0.19	0.20	0.37
Diğer	3.735	718	419	0.11	0.02	0.01

⁹ Nurcan Özgür Baklacioğlu, **Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi**, İstanbul, Der Yayınları, 1999, s. 48.

¹⁰ Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, New York, Routledge, 1997, s. 71.

¹¹ Republic of Bulgaria, National Statistical Institute, <http://www.nsi.bg/en/content/8751/internet-access-results-population-censuses-1881-and-1885>.

Tablo 2: 1887-1900 Arası Dönemde Bulgaristan Nüfusunun Dinsel Yapısı¹²

Görüldüğü üzere 1878'den II. Dünya Savaşı sonuna kadar nüfus sayımlarında ana kriter din olmuştur. 1934 darbesi sonrası azınlıklara yönelik baskıların arttığını da göz önünde bulundurarak, 1878-1989 arası dönemde Bulgaristan'da Türklere ve tüm diğer azınlıklara yönelik olarak en olumlu tablonun yine 1878-1945 arası dönemde ortaya çıktığını söylemek mümkündür.¹³ Sadece kültürel hayatta sahip olunan azınlık haklarından bahsetmemek gerekir, bu dönemin ne denli yüksek bir azınlık hakları yelpazesine sahip olduğunu Neuburger, Pomak olmayan tüm Müslümanlar üzerinde yetkili yargılama hakkına sahip Müslüman-Türk kurumlarının bulunmasını örnekleyerek ifade etmektedir.¹⁴

Tablo:3

Din	1910	1920	1926	1934	1946
Ortodoks	3.643.918	4.062.097	4.569.890	5.128.890	5.967.992
Müslüman	602.078	690.734	789.296	821.298	938.418
Katolik	32.150	34.072	40.347	45.407	-
Protestan	6.335	5.617	6.735	8.371	-
Yahudi	40.067	43.232	46.431	48.398	43.335
Ermeni Gregoryen	12.259	10.848	25.402	23.476	-
Diğer	706	371	1.456	1.802	79.604
Toplam	4.337.513	4.846.971	5.478.741	6.077.939	7.029.349

Tablo 3: 1910-1946 Arası Dönemde Bulgaristan Nüfusunun Dinsel Yapısı¹⁵

1946-1992 arasındaki nüfus sayımlarında Müslümanlara yer verilmemiştir. 1947 Anayasası ile din üzerinden devam eden azınlıkların tanımlanmasına son

¹² Republic of Bulgaria, National Statistical Institute, <http://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm>.

¹³ K. Kanev, "Law and Politics on Ethnic Religious Minorities in Bulgaria", *Communities and Identities in Bulgaria*, Ed. by. Anna Krasteva, Bologna, Longo, 1998, s. 56.

¹⁴ M. Neuburger, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, New York, Cornell University Press, 2004, s. 19.

¹⁵ T. Traykov, B. Kazakov, *Religiozna Struktura na Naselenieto v Balgariya – Formirane, Savremenno Sastoyanie i Teritorialni Različiya, Sotsialna i Kulturna Geografija, Veliko Tarnovo, Universitetsko İzdatelstvo, 2004 içinde Emin Atasoy, Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, Bursa, MKM Yayıncılık, 2010, s. 16.

verilmiş olup ulusal azınlıkların varlığı tanınmıştır. Ancak, 1947 Anayasasının ulusal azınlıkları tanıyan özgürlükçü söylemi kısa sürmüştür. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk başbakanı olan Georgy Dimitrov'un 1949'da ölümünden sonra kademeli olarak, daha önce verilen azınlık haklarının kısıtlandığı görülmektedir. Jivkov'un iktidarının azınlık hakları konusunda en somut yasal düzenlemesi de azınlıkların varlığını reddeden 1971 Anayasası olacaktır. Bulgaristan'da milliyetçi ve Bulgarlaştırıcı söylem 1963'te Pomaklar üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Yine çeşitli dönemlerde Romanlara yönelik baskılar olmakla birlikte 1984 yılına gelindiğinde *Soya Dönüş* adlı program uygulanmaya başlamış, Türkler Bulgarlaştırılmaya çalışılmıştır. Daha önce bahsedilen Jeliazkova'nın bahsettiği ikinci tez bu programın temel dayanağı olarak görülmektedir.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Azınlık-Kimlik Politikaları

Demokratik dönüşüm sonrası Bulgaristan'da yapılan 1992 nüfus sayımlarında toplumun etnik, dinsel ve dilsel yapısının tespit edilmesi amacıyla nüfus sayım formlarına etnik grup, anadil ve din kriterleri de eklenmiştir. 8.487.317 olan toplam nüfusta Türk, Tatar, Gagavuz, Çingene, Yahudi, Ermeni, Arnavut, Ulah, Kürt, Yunan, Karakaçan dahil olmak üzere 30 civarında etnik azınlık tespit edilmiştir. Ancak bu formlarda Makedonlara yer verilmemiştir. Makedonları aslında asimile Bulgarlar olarak gören bu politika sonucunda, Makedonlar tepkilerini kolektif şekilde Çinliler şikkını işaretleyerek ortaya koymuşlardır. Öte yandan bir kısım Bulgar ise kendilerini etnik grup olarak işaretlemeyi reddetmişlerdir. Ayrıca sonuçların farklı kaynaklarda farklı şekilde yayınlanması, geç duyurulması gibi sebeplerden ötürü güvenilirliği bazı çevrelerce sorgulanmaktadır (Tablo 4).¹⁶

Tablo:4

Etnik Grup	Nüfus	Oran (%)
Bulgar	7.271.185	85.7
Türk	800.052	9.4
Roman	313.396	3.7
Ermeni	13.677	0.2
Tatar	4.515	0.1
Yahudi	3.481	0.02
Gagavuz	1.478	0.01
Diğer	29.653	1.0

¹⁶ Özgür Baklacioğlu, a.g.e., s. 42-43.

Tablo 4: 1992 Nüfus Sayımında Etnik Yapı¹⁷

Bu sayımlardaki karmaşıklık Özgür'e göre Tatarlar üzerinden örneklendirilebilir: etnik grup olarak 4.515 Tatar bulunurken, Tatarca konuşan 7.833 kişi bulunmaktadır. Bunlardan Müslüman olanlar 3.917, diğer dinlere inananlar 3.318 kişidir. Din, dil ve etnik aidiyetin örtüşmediği görülmektedir. Keza günümüzde %5 dolaylarında olduğu ifade edilen Roman toplumunda da din ve dil tatmin edici bir niteliğe sahip olmayıp bölgeden bölgeye değişkenlik göstermektedir. Bu sayımda 1.478 Gagavuz olduğu belirtilmiş, 402 Gagavuzun anadilini konuştuğu ifade edilirken 1.000 kadarının din ve dili belirtilmemiştir. Ayrıca Çerkesler etnik grup olarak 573 kişi gösterilirken din ve dil açısından sonuçlarda yer almamışlardır.¹⁸ Ayrıca Kızılbaşlar adı altında Aleviler de bir etnik grup olarak görülmüştür.¹⁹

Bulgaristan'da Pomak ve Roman Azınlığı Üzerine

Pomak kimliği, Bulgaristan'da komünist dönemde asimilasyona maruz kalmış bir azınlık olarak Türklere uygulanan 1984-89 dönemi *Soya Dönüş* asimilasyon politikalarıyla çok daha erken karşılaşmıştır. Yurtdışına toplu bir göç ya da Bulgaristan'da siyasi parti etrafında örgütlenme deneyimi yaşamayan bu azınlık kimliğin hikayesi Türk azınlığın hikayesiyle karşılaştırılmalıdır. Baskılar karşısında 1989 öncesinde Türkiye'ye göç, sonrasında siyasi parti getirisi bir yöntemle hak ve özgürlük mücadelesine barışçıl ve parlamenter rejim dahilinde girilmesi Türk azınlığın, diğer azınlık grupları arasında ayrılmasına neden olmaktadır.

Elbette ki Türkiye'ye yaşanan toplu ve dönemsel göçlerde Pomaklar da yer almış, güncel olarak da Türk azınlık siyasi partilerinde de Pomaklar aktif olarak yer almaktadır. Bulgaristan'da yaşanan asimilasyon politikaları dolayısıyla Türklere için Türkiye bir kaçış imkanıydı. Pomaklar açısından bir Pomak etnik temelinde kurulmuş bir ulus-devlet olmadığından, baskılar karşısında Pomak toplumunun büyük kesiminin Türkiye'ye göç konusunda Türklere ile ortak bir eğilim gösterdiği görülmüştür. İlerleyen yıllarda Türk azınlık siyasi partilerinde de bu birliktelik farklı oranlarda ve kapsamlarda olsa da devamlılık göstermiştir.

Pomak toplumunun erken dönem Bulgar milliyetçiliği temelli baskıları karşısında gösterdiği tepkiler, Türklere uygulanan asimilasyon ve buna tepkiler ile karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır. Böylelikle Bulgar ulus-devletinin inşa sürecinde kendine "öteki" olarak gördüğü Türk-Müslüman kimliği üzerine daha detaylı

¹⁷ Republic of Bulgaria, National Statistical Institute, <http://censusresults.nsi.bg/Reports/2/2/R9.aspx>.

¹⁸ Özgür Baklacioğlu, a.g.e., s. 43-46.

¹⁹ Coşkun Kökel, Tuncay Bülbül, "Bulgaristan'da Yaşayan Alevilik ve Bektaşilik Üzerine," Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Vol. 40 Güz/Autumn 2006, s. 4-5.

düşünme imkânı bulmaktayız. Pomakların Müslüman oluşu Bulgar ulus-devletinin kimlik inşa süreci açısından ötekileştirilen kimlik olurken, Romanların Türkçe konuşan kesimleri de Türklük kimliği çerçevesinde Bulgar ulus-devletinin inşa sürecinde ulusal kimliğinin ötekisi konumunu almaktadır. Öyle ki kimliklerinin yalnızca bir kısmıyla tehdit oluşturan başta Pomaklar ve Romanlar üzerinde uygulanan baskı politikaları, bu toplumların tepkileri ve karşı koyma mekanizmaları Türklerin asimilasyon süreci öncesi ve sonrası baskı politikaları karşısında geliştirdikleri tepkilerle karşılaştırıldığında görülecektir ki tüm baskı politikalarının temelinde ulus-devlet inşa sürecinin öngördüğü ve ulaşmayı arzuladığı homojen Ortodoks inançlı ve Bulgar etnik kökenli bir toplum ideali yer almaktadır. Bu çerçevede Pomak ve Roman azınlığın hikayesini incelemekte fayda görüyorum.

1989 sonrası yönetimi, demokratik döneme geçiş Türkler üzerinde uygulanan asimilasyon sürecine son vermiş ve Türklerin baskılar karşısında Türkiye'ye göçü yerine siyasi parti yoluyla barışçıl ve demokratik yollar açılmış, hak ve özgürlüklerin savunulması süreci başlamıştır. Fakat bu dönem Pomaklar ve Makedonlar açısından benzer bir rahatlama yaratmamıştır²⁰.

1992 nüfus sayımında Makedon etnik grubu kategorisi olmamasına benzer şekilde Pomak etnik grubu kategorisine de yer verilmemiştir. Pomakların durumu da Bulgaristan'ın Makedonlara yönelik bakış açısına benzer özelliğe sahiptir. Pomak sorunu 1878'den bugüne çözülememiştir. *Müslüman Bulgar, Slavofon Türk, asimile edilmiş Helen, otokton Trak* gibi pek çok Pomak tezi günümüzde mevcuttur. Günümüzde Pomakların uluslararası anlamda en yeni ve en etkin yapılanması olarak değerlendirebileceğimiz Pomak Enstitüsü, 2011 yılında Stockholm'de "Pomakiska Institutet" adıyla kurulmuştur.²¹ İnternet üzerinden enstitünün aktiviteleri 2011-2015 döneminde devam etmiştir. Enstitünün kurucu başkan İbrahim Kenar'ın yaptığı açıklamalarda ve enstitünün yayımladığı çalışmalarda Pomak olduklarını, Pomakların Balkanlarda otokton bir ulus olduğunu ve atalarının da Traklar olduğunu dile getirmektedir. Bu tezlerini güçlendirecek çalışmalar yapmaktadırlar. Yakın dönemde Pomakça alfabe kitabı enstitü tarafından basılmıştır. Pomak tarihi üzerine sahiplenici Türk, Bulgar ve Yunan tezlerinin hiçbirine yakın bir duruş sergilemeyip otokton bir Balkan kavmi olduklarını öne sürerek, Pomak olduklarını ısrarla vurgulamaktadırlar. Her ulusçuluk gibi onlar da ulus inşasını geçmişe dayandırmaktadırlar. Böylelikle en büyük önemi 1878 sonrası kurulan ve 8 yıl varlığını sürdürdüğü iddia edilen tarihteki ilk ve tek devletleri olan Pomak Timraş Devleti'ne vermektedirler. Rodop dağlarındaki aşağı yukarı yirmi köyün Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarına itiraz etmeleriyle kurulduğu ifade edilmektedir. Dağlık ve ulaşılması zor bir coğrafyaya

²⁰ Hasan Demirhan, "Bulgaristan'ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Albanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985), Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA), Güz, 2019, (20) 413-446.

²¹ Pomak Enstitüsü Resmi İnternet Adresi, <http://pomakiskainstitutet.pomaknews.com/?p=19>.

sahip olunması uzun süre varlığını sürdürmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti 1886’da bu oluşuma son vermiştir.

1989’a ait nüfus verilerinde Pomakların, Bulgaristan’daki nüfuslarının 268.971 kişi olduğunu vurgulamaktadırlar.²² Bu belgede diğer azınlıklar ve toplam nüfusa ait veriler 1992 sayımlarıyla karşılaştırıldığında çok büyük farklılıklar görülmektedir (Tablo 5).

Tablo: 5

1989 Nüfus Sayımı	Toplam	Türk Azınlık	Pomak Azınlık	Roman Azınlık	Diğer Azınlıklar
	8.949.618	847.584	268.971	576.927	5.277

Tablo 5: Bulgaristan’da 1989’da Azınlıklar²³

1992 sayımlarında, Pomakların nüfusunun 65.000 olduğunu ileri süren devlete yakın kaynaklara rağmen yerel yetkililer o dönemde 268.971 Pomak olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁴ Dil olarak slavofon olmaları, dini açıdansa Müslüman olmaları onları sınıflandırmada sorunlara neden olmaktadır. *Millet sistemi* din esaslı olduğundan Pomaklar, Bulgaristan’ın Müslüman toplumu içinde ele alınmıştır. Günümüz Pomak toplumu temsilcileri, Türk ve Bulgar tarih tezlerinin aksine kendileri otokton Trakyalılar olarak ifade eden bir tarih tezini savunmaktadırlar. Türk tezleri, Pomakların Osmanlı öncesinde Kıpçak, Peçenek ve Kuman Türklerinin devamı olduklarını öne sürmektedir. Daha da ileri götürülen bu yaklaşıma göre Pomaklar, Avrupa’daki en eski Türkler olmak bir yana, dünya üzerindeki en saf kanlı Türkler olarak ifade edilmektedirler. Eski Türkler olmaları nedeniyle Osmanlı’nın Balkanlarda ilerleyişinde yardımcı olmalarından dolayı Pomak adının “yardımcı” anlamındaki “Pomagaçı” sözcüğünden geldiği iddia edilmektedir.²⁵ Coğrafi olarak dağlık bir bölgede yaşamaları tarih boyunca Pomakların kültürel etkileşimin komşu toplumlarla zayıf ölçüde olması önemlidir. Türkler gibi Yunanların da tezlerinin temelinde bu dağlılık dolayısıyla kültürel etkileşime karşı izolasyon yer almaktadır. Pomak dilinde de bu durumun etkisi oldukça eski sözcüklerin günümüzde kullanılıyor olması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

²² 1989 Yılı Pomak Nüfusu, <http://pomakiskainstitutet.pomaknews.com/?p=183>.

²³ Yulian Konstantinov, Gulbrand Alhaug, and Birgit Iglå, *Names of the Bulgarian Pomaks*, Tromsø, 1991, s. 17.

²⁴ Hugh Poulton, *Balkanlar – Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, İstanbul, 1993, s. 135.

²⁵ M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul, 2007, s. 513-514.

Yunanistan'ın Pomaklar üzerine söylemleri çok daha karmaşıktır: önce Helenleştirilen sonra da Latinleştirilen, Slavlaştırılan, Hıristiyanlaştırılan ve İslamlaştırılan eski Trakların torunları oldukları iddiasını vurgulamaktadır.²⁶ Karlsson'a göre Yunanlar, dağlarda yaşayan bu insanların Trak kanını günümüze dek korumayı başardıklarını, günümüzde klasik Yunanca sözcükler kullandıklarını antropometriye dayanan kan analizleriyle iddialarını ispatlamaya çalışmaktadırlar. Bu tezlerinin dayanaklarından biri olarak Abhazya'da özellikle başkent Suhum ve çevresinde yaşayan Yunan azınlığın görece korunmuş dilsel ve kültürel özelliklerinin²⁷ 1949'da bu Abhazya Yunanlarının büyük bir kısmının Yunanistan'a, Selanik'e getirilmeleriyle birlikte²⁸ fark edilmesi, bu antik izler taşıyan halkların dil, kültür ve yaşam biçimi ortak paydalarında birtakım benzerlikler taşımaları, Rodop Dağlarında yaşayan Pomaklar üzerindeki tezlerin daha da yüksek tonda savunulmasına yol açmıştır²⁹.

Bulgar tezi ise yoğun olarak dil kanıtı üzerinde durmaktadır. Pomak dilinin Bulgarcayla yakın akraba bir Slav şivesi olduğu vurgulanmaktadır. Bulgarlara göre Pomaklar, dinsel açıdan yolunu kaybetmiş Bulgarlardır. Komünist dönemde bu propagandanın dayanaklarından belki de en önemlisi Bulgaristan Bilimler Akademisi tarafından 1958 yılında yayımlanan “*On the Past of the Bulgarian Mohammedans in the Rhodopes*” adlı eserdir³⁰; bu eser yoluyla Bulgarlar, Pomakların Bulgar olduklarını dile getirmekte, “*yollarını kaybetmiş kardeşlerine*” uyguladıkları asimilasyon politikalarını kendilerince haklı, kabul edilebilir ve de meşru bir zemine oturtmaktadırlar. Bu bakış açısına göre Slav kökenli bir halk olan Pomakların İslamlaşmaları IX. yüzyıla kadar dayanmakla birlikte Osmanlı döneminde bu süreç ivme kazanmıştır.³¹ Böylelikle geçmişi çok uzun bir tarihe dayanan ve homojen şekilde ve yüzyıllardır Hıristiyan olan Bulgarların bir kısmının Türk istilacılar zoruyla asimile edildikleri dile getirilmektedir.³² Whitehead çalışmasında 2005 yılında Türkiye'de göçler sonucunda Pomakça konuşan 300.000 Pomak olduğunu ifade

²⁶ Ingmar Karlsson, *Avrupa'nın Üvey Evlatları*, İstanbul, 2006, s. 9-10.

²⁷ Eleni Sideri, *The Greeks of the Former Soviet Republic of Georgia: Memories and Practices of Diaspora*, Doctor of Philosophy Thesis, University of London, 2006, s. 225-228.

²⁸ Eleni Sideri, “The Land of the Golden Fleece: Conflict and Heritage in Abkhazia” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14:2, 263-278.

²⁹ Akın, a.g.e., s. 45.

³⁰ Marko Hajdinjak, “Thou Shall Not Take the Names Ethnic or Minority, And I Will Bless Thee: Political Participation of Minorities in Bulgaria”, *Political Parties and Minority Participation*, Friedrich Ebert Stiftung-Office Macedonia, Skopje, 2008, s. 92.

³¹ Milena Savova, Mahon Borden, “The Politics of Nationalism under Communism in Bulgaria: Myths, Memories and Minorities”, Doctor of Philosophy Thesis, The School of Slavonic and East European Studies University of London, London, 2001, s. 326.

³² Whitehead, a.g.e., s. 304.

ederken, 2001 yılında Bulgaristan'ın bu sayıyı 131.531 olarak açıkladığını belirtmektedir. Bu veriler öncelikle Bulgaristan'da uygulanan asimilasyon politikalarının Pomakları da Türkler ile birlikte ortak paydada bir araya getirdiğini ve Türkiye'ye göç geleneğine adapte ettiğini göstermektedir. Ancak sayılar arasındaki büyük farklılık gösteriyor ki Bulgaristan, Türkiye'ye Pomak göçünü bir çeşit inkâr zeminine yerleştirmektedir. Böylelikle Pomakların Türklere yakınlığının daha da artmasına ya da direk olarak Türkleşmelerine engel olabilecek algıyı güçlendirmeye çabalamaktadır.

Esasında dağlık bölge insanlarında, modernleşmenin geçmişten geleceğe ilerleyen zaman anlayışından farklı olarak döngüsel ve durağan bir zaman anlayışı vardır. Öyle ki yüzyıllar öncesine ait sosyokültürel olgulara bu toplumlarda rastlamak doğaldır. Hatta Nuh efsanesindeki Büyük Tufan sonrasında hayatta kalmış insanların Dünya'nın çatısı olarak görülen Kafkas Dağları, Alpler ve Pirenelerde yaşayan dağlı halklar oldukları söylenir. Aydın Osman Erkan'a göre bu insanların yüzlerce yıldır karşılaşmamış olmalarına rağmen ortak sözcüklere ve geleneklere sahip olmalarını tesadüf olarak görmemek gerekir.³³ Ulusçuluğun *modern Janus* gibi iki yüzü vardır ve bunlardan biri geçmişi icat ederken diğeryise geleceği inşa eder. Geçmişe doğru uzanmaya, orada birtakım kanıtlar bulmaya istekli birçok ulusçuluğun ortasındaki Rodop Dağları'nın insanları da böylesi bir mücadelenin ortasında kalmışlardır.

Bulgaristan'da yaşayan Romanlarla ilgili Sofya temasımda Kunt Press temsilcisi ve dönemin HÖH basın sorumlusu İsmail Köseömer ile röportajımda duyduğum bir söz bugün Romanların gözünden sosyo-politik olarak açıklaması anlamında çok önemliydi: "Roman anne çocuğuna, "*Türkler Türkiye'ye Bulgarlar Avrupa'ya gidecek, Bulgaristan bize kalacak, der.*"³⁴ Bu söz ile günümüz Bulgaristan'ında AB üyeliği sonrası ekonomik amaçlı dış göçteki hatırı sayılır artışın endişesini açıklaması anlamında önemlidir. Ancak eklemek gerekir ki, Avrupa Birliği'ne sınırlar açıldıktan ve sınırsız oturma ve çalışma izinleri verildikten sonra Avrupa ülkelerine giden çok daha fazla oranda Türkler olmuştur. Fakat Avrupa Birliği'ne yönelen göç eğiliminde en isteksiz toplum Romanlar olmuştur. Bu duruma detaylıca makalenin ilerleyen bölümlerinde değineceğiz.

Bulgaristan Romanları incelendiğinde buldukları bölgedeki çoğunluğun diline ve dinine kolay adapte olabildikleri görülmektedir. Bulgaristan Başmüftülüğü dönemin Dış İlişkiler Sorumlusu Hayri Emin'e göre, Romanlarda karma evliliklerin çok nadir olarak görülmesinin etnik açıdan Romanlığın sürdürülebilirliğini sağladığı belirtilmektedir.³⁵ Ayrıca Emin, dil ve din açısından Bulgar ve Türklerle iç içe yaşayan Romanların, esasında Bulgaristan'da resmi olarak ifade edilen sayıların çok üzerinde

³³ Aydın Osman Erkan, "Atlantis Efsanesi ve Kafkasya İlişkisi", <http://www.bianet.org/bianet/toplum/12616-atlantis-efsanesi-ve-kafkasya-iliskisi>.

³⁴ İsmail Köseömer ile röportaj, 28.01.2014.

³⁵ Hayri Emin ile röportaj, 29.01.2014.

olduklarını iddia etmektedir. Bu iddiasında yalnız olmadığını ve bunun gerek Bulgar gerekse de Türkler tarafından paylaşılan bir görüş olduğunu belirtmek gerekir. Başmüftülük açısından değerlendirdiğinde Müslüman Romanların dini pratiklerinin zayıf olduğunu dile getiren Emin, Müslümanlığın Romanlar açısından ayrımcılık ve dışlamaya karşı bir zırh olduğunu belirtmektedir. Yine Bulgar yoğun bölgelerde de Romanların bir diğer zırhlarını, Ortodoks Hıristiyanlığı üzerlerine giydiklerini belirtmektedir. Dini ve dili içselleştirmeyen sadece pragmatik şekilde kullandıkları iddiasını öne sürmektedir. Emin'in bu gözlemleri aslına bakılırsa Bulgaristan'da şimdilik bir komplo teorisi olarak değerlendirilmekle birlikte, çok sayıda akademisyen tarafından incelenmeye başlamış bir sorundur. 2005 nüfus sayımlarının 370.000 olarak gösterdiği Romanların aslında bir milyona yaklaşan sayıda oldukları iddia edilmektedir. Nüfus artışları incelendiğinde bazı araştırmalar 2050 yılında nüfusun %30'unun Romanlardan oluşacağını ileri sürmektedir.³⁶ Bulgaristan'ın bir Bulgar Devleti olduğu vurgusunu, ulusal azınlıkları tanımayan fakat yalnızca anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar tanımını getirebilen Bulgaristan'da devletin Romanların demografik üstünlüğüne doğru dönüşümü bazı çevrelerde endişe yaratmaktadır.

Romanlar Bulgaristan'a XIII. ve XIV. yüzyıllarda gelmişlerdir³⁷. Hindistan kökenli oldukları öne sürülür ve Avrupa'ya göç ederek, XII. yüzyıldan itibaren yerleşmişlerdir.³⁸ I. Dünya Savaşı sonrasında kültürel gelişimlerini destekleyecek devlet desteğine kavuşan Romanlar, Bulgaristan'da pek çok sivil toplum kuruluşu açabilmişlerse de 1925 itibariyle bunlar yasaklanmıştır. 1933 yılında yeniden kültürel bir atılıma gidilmeye çalışıldıysa da 1934 darbesiyle Nazi sempatisi eğilimlerin güçlendiği Bulgaristan'da Romanların bu girişimleri devlet tarafından ortadan kaldırılmıştır. Daha sonraysa II. Dünya Savaşı sonrası Dimitrov dönemi ve 1947 çoğulculuk prensibini benimsemiş, azınlıkları tanıyan Anayasası ile Bulgaristan'da Roman dili ve kültürü yeniden ivme kazanmıştır. Ancak bu kısa süreli dönemin olumlu havası 1949'da sona ermiştir. Bu tarihten 1989'daki demokratik dönüşüme kadar Bulgaristan'da Romanlarla ilgili temel yaklaşımlar onları nasıl Türkleşmekten ve Müslümanlaşmaktan uzak tutup Bulgarlaştırabilir, Ortodoks-Hıristiyanlaştırabilir eksenine kaymıştır³⁹. Roman etnik kimliğine ait bütün referanslar yok edilmek istenmiş ve bu yolla isim değişikliği politikası yoğun bir biçimde uygulanmıştır. Önemle belirtmek gerekir ki 1992 nüfus sayımı verilerine göre Müslümanlık, Romanlar açısından %39 civarında dini kimliği ifade etmektedir. Bulgaristan'daki

³⁶ İ. K. Çınar, *Etniçeskite Maltsinstva v Balgariya*, Izdatelska Kashta Lik, Sofya, 2005, içinde Emin Atasoy, Beşerî ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 32.

³⁷ E. Ivanova, V. Krastev, "Po Dalgıyat Pat ... Jivot S Drugite. Istoriya, Etnosotsialna Struktura, Bit I Kultura na Tsiaganite ot Starozagorski Region", Izdatelstvo Kota Print, Stara Zagora, 2006, s. 17.

³⁸ İ. K. Çınar, *Etniçeskite Maltsinstva v Balgariya*, Sofya: Izdatelska Kashta Lik, 2005, s. 147-148, içinde Emin Atasoy, Mustafa Ertürk, "Etnocoğrafya Perspektifinden Bulgaristan Romanları", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Temmuz 2010 Yılı: 15 Sayı: 24, s. 91.

³⁹ Akın, a.g.e., s. 49

romanların %60 civarında bir bölümü Hıristiyan Ortodoks inanca sahiptir. 2011 nüfus sayımı ile de nüfusun %4,9'una denk gelen 325.000 Roman olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰ Toplam nüfusun %12'sinin herhangi bir dine bağlı olduğunu ifade etmediğini belirtmekte fayda vardır. Bulgaristan'da devletin özellikle Ortodoks-Bulgar vatandaş yaratma arzusuna rağmen din, kimliğin ifadesini değerini her geçen gün yitirmektedir. Ayrıca Ortodoksluk ve İslam aracılığıyla sırasıyla Bulgar ve Türk kimliklerine yaklaşan Romanların, bu iki kimliğin etkilerinden bağımsız fakat başka bir dini kimliğin korumasında olmalarının bir yolu olarak Protestanlık 2001 itibarıyla Romanlar arasında yaygın olarak görülmektedir. Bu yıllarda açılan Protestan Roman Kiliseleri ve dini cemaatleri hesaba katılacak olursa; 2001, 2005 ve 2011 nüfus sayımı verileri gösteriyor ki ülkedeki Protestanların yarısından fazlası Romanlardır.⁴¹ Böylelikle Roman kimliğinin getirdiği ayrımcılık ve ötekileştirme tehlikeleri bu kez de Protestan inancı korumasına dayanılarak uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır.⁴²

Belki de Balkan Yarımadasında yaşayan azınlıklardan bahsederken çokça dile getirilmemiş bir unsur da Kürtlerdir. Araştırmacı Ali Husein Kerim'e göre Kürtçe Hint-Avrupa dil ailesinden gelmektedir.⁴³ Buradan yola çıkan Kerim, Kürtçe ile Romence arasındaki yakınlığa dikkat çekmektedir. Bulgaristan'da ise bu iddialarını birtakım şehir, coğrafi bölge, aile ve eşya isimlerinde bulunduğu benzerliklerle ispatlamaya çalışmaktadır. Özellikle Sliven, Stara Zagora ve Pazarcık illerinin isimlerinin Kürtçe kökenli olduğu iddiası dikkate değerdir. Sliven şehrinin isminden hareketle Silvan, Siliva, Sliv gibi isimlerin Kürtler tarafından çokça kullanıldığını belirtirken Kürt tarihine atıfta bulunarak Kürtleri oluşturan üç ana boydan birinin isminin Slivi boyu olduğu belirtmektedir. Dahası bu bilgiye bağlı olarak Silvan aşiret konfederasyonunun halen mevcut olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ Stara Zagora şehrinin adı ile ilgili olarak da Zagora ile Zagros, Zaxura, Zaxuri ve Zaxo gibi Kürtçe isimlerinin benzerliklerine dikkat çekilmektedir. Pazarcık şehrinin isminde de sonuna getirilmiş *-cık* ekinin Türkçeleştirme amacı taşıdığı ve Bazarçe isminden geldiğini iddia etmektedir. Bunlar ve bunlara benzer pek çok örnek Kürtlerin Bulgaristan'da bıraktığı belli belirsiz izlere örnek teşkil etmektedir. Ancak Bulgaristan'da güncel bir azınlık sınıflandırmasında Kürtlerden böylesine bir tarihi süreç ile birlikte bahsetmek şimdilik mümkün gözükmemektedir.

⁴⁰ National Statistical Institute, 2011 Population Census General Results, http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf.

⁴¹ 2011 Population Census..., a.e., s. 4.

⁴² M. Slavkova, 'Gypsies in Lom: the Case of Gypsies who Convert to Protestant Christianity.', Conference 'Religious Conversion after Socialism', Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle, Germany, 2005, s. 1-3.

⁴³ Ali Husein Kerim, *Balkan Yarımadasında Kürtler*, İstanbul, 2011, s. 17.

⁴⁴ Mihemed Emin Zeki Beg, *Diroka Kurd u Kurdistan*, İstanbul, 2002, s. 175 içinde Ali Husein Kerim, *Balkan Yarımadasında Kürtler*, İstanbul, 2011, s. 324.

Coğrafi yerleşim, azınlıkların etnik kimliklerinin korunması ve geliştirilmesi anlamında ve etniklerarası gerginliklerin ve hoşgörünün oluşumunda büyük role sahiptir. Bulgaristan'da sayısal bakımdan en büyük azınlık olan Türkler, kuzeydoğu ve güneybatı bölgelerde yoğun olarak yaşamaktadır. Kuzeydoğuda Targovişte, Razgrad, Şumbnu, Ruse, Silistre ve Varna bölgelerinde, güneybatıda ise Kırcaali, Haskovo, Plovdiv, Pazarcık ve Asenovgrad'da yoğun şekilde Türkler yaşamaktadır. Türkler, diğer azınlıklara göre daha kapalı ve homojen bir yaşam sürmektedirler. Bu sayede, diğer azınlıklara kıyasla etnik bilinçlerinin korunması daha yüksek seviyede gözlenmektedir.

Pomak azınlık, büyük ölçüde Rodoplar bölgesinin Gotse Dolçevo, Yakoruda, Ardino, Velingrad, Pazarcık, Smolyan şehirlerinde Bulgarcanın bir şivesini konuşur ve Müslümandırlar. Şehirlerde Bulgarlarla kendini özdeşleştiren Pomaklar, daha dağlık bölgelerde kendilerini Türk olarak tanımlamaktadırlar. Türklerin Türk, Bulgarların da Bulgar olarak gördüğü Pomakların kimlikleri önemli bir sorun olup, tarih boyunca birçok kez acılar yaşamalarına sebep olmuştur.⁴⁵

Romanlar açısından durum farklıdır. Romanların buldukları coğrafyaya çabuk adapte oldukları ifade edilmektedir. Bu nedenle oldukça farklı Roman grupları bulunmaktadır. Din, dil ve etnik aidiyetleri de buna paralel olarak değişim göstermektedir⁴⁶. Ancak genelde, Romanlar ayrımcılığa uğramakta ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedir⁴⁷.

Makedonlar, Bulgaristan tarafından etnik grup olarak tanınmadıklarından etnik güvensizlik mevcuttur.⁴⁸ Daha çok Pirin Bölgesi'nin sınıra yakın Blagoevgrad, Bansko, Gotse Delçevsko, Petriç, Küstendil illerinde yoğun yaşamaktadırlar. Bir kısmının da kendini Bulgar olarak ifade ettiği belirtilmektedir.

Ayrıca, Gagavuzlar Kuzeydoğu Bulgaristan'da Varna, Burgaz ve Şumen bölgelerinde yaşarken, Tatarlar da aynı bölgede Tolbuhin, Varna, Silistre, Dobriç, Ruse illerinde yaşamaktadırlar. 1960'larla birlikte başlayan asimilasyon, Bulgarlaştırma nedeniyle bu toplumlar ortak dile ve dine bağlı olarak Türklerle kendilerini özdeşleştirmeyi tercih etmişlerdir.⁴⁹

Saha çalışmalarım sırasında Belene Gazisi Muhammet Gölcüklü ile görüşmemde azınlıklar ile devlet arasında ilişkiden bir hayli bahsetme fırsatımız oldu.

⁴⁵ Ahmet Akgün, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve Zavallı Pomaklar Adlı Bir Risale", Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mayıs 2005, Cilt: 8, Sayı: 13, s. 7-8.

⁴⁶ Framework Programme For Equal Integration of Roma in Bulgarian Society, Newsletter - National Council on Ethnic and Demographic Issues, 2003, s. 19-25.

⁴⁷ "Third Report on Bulgaria, Adopted on 27 June 2003", European Commission against Racism and Intolerance, Strasbourg, 27 January 2004, s. 21-22.

⁴⁸ "Second Report on Bulgaria", European Commission against Racism and Intolerance, Strasbourg, 2000, s. 6.

⁴⁹ Özgür Baklacioğlu, a.g.e., s. 48.

Gölcüklü'ye göre 1971'de etnik gruplar arasında hiçbir sorun yoktu. Kardeş gibi olduklarını dile getiriyor. Ancak tüm bu olumlu tabloyu çizerken, Pomakların öldürüldüğünden, eziyet gördüklerinden haberleri olmadığını da ekliyor. O dönemde Türkiye'de Demirel olduğunu ve bu duruma Türkiye'nin tepkisiz kaldığını belirtiyor. İki ülke arasında imzalanan bir antlaşmayla göç eden insanlar için devlet memurlarının “*Onları Türkiye'ye sattık.*” Sözüünü hatırladığını dile getiriyor. Gölcüklü diğer azınlıklardan da bahsediyor; Makedonların asimile edildiğini belirtiyor. Ancak belki de en dikkat çekici yorumu Ermeniler ile ilgilidir. Ermenileri, Bulgaristan'da tek eziyet görmemiş, asimilasyona uğramamış azınlık olarak ifade ederken, bunun sebebini de Türklere yönelik ortak soykırım tarihlerinin yakınlığı ifadesini kullanmaktadır.⁵⁰

Tüm bu Pomak ve Roman azınlık üzerine açıklamalar sonrasında denebilir ki otokton bir Roman ve Pomak etnik kimliğinden ziyade dil veya din açısından Bulgar Ortodoks ile Türk Müslüman kimliklerinden hangisine yakın oldukları önemsenmektedir. Bulgaristan'da Osmanlı döneminden günümüze yaşanan bu ikili kimlik durumu Bulgar ulusçuluğunun kurucu damarı olmakta, Bulgaristan döneminde de dil, din ya da etnik kimlik temelli tartışmaların da temel belirleyicisi olmaktadır. Pomaklar ve Romanlar açısından Türkiye'ye göç ya da HÖH veya DOST gibi Türk azınlık siyasi partilerde siyaset yapmak garipsenmemektedir. Bunun karşıtı olarak yine Pomak ve Romanların ana akım Bulgar siyasi partilerinde yer alması ve Bulgar toplumunun çoğunluğuna yakın değerler doğrultusunda yaşamını Bulgaristan'da sürdüren kesimler olması da normal karşılanmaktadır. Pomak dili Slav kökenli olup, Pomaklar çoğunlukla Müslümandırlar. Pomak Enstitüsü dahi Bulgaristan'da ya da Türkiye'de değil, fakat İsveç'te kurulmuş ve otoktonluk iddiasını zayıf da olsa dile getirmeyi başarmıştır. Romanlarda ise din ön plana çıkmaktadır. Müslüman Romanlar ve Ortodoks Romanlar olarak sınıflandırılmakta ve bu ikili şemada yer almaktadırlar. Yakın dönemde otoktonluk yönelimi taşıyan bir çıkış, bu ikilemden tamamen uzaklaşmayı hedefleyen Protestanlık çerçevesinde kendini göstermeye başlamıştır.

Bulgaristan'da yaşayan azınlıkların Bulgar ulus-devletleşme sürecinde, Ortodoks-Slav homojen toplum inşasında yaşadıkları baskılar ve bu baskılara gösterdikleri tepkiler bir bütün olarak ele alındığında *öteki* olarak düşmanlaştırılan kimlik ortaya çıkmaktadır: Müslüman Türk kimliği. Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan ederek kurulan devletlerde ulus inşasında görülen ortak düşman ve geçmişe dair ortak nefret aşağı yukarı Müslüman Türk kimliğinde buluşmaktadır. Günümüze dair açıklamalar getirebilmek için bu aşamadan sonra Bulgaristan'da azınlık haklarının ve buna dair kurumsallaşmanın tarihsel gelişimini analiz etmek faydalı olacaktır.

⁵⁰ Muhammet Gölcüklü ile röportaj, Cebel, Kırcaali, 16.05.2014.

Bulgaristan'da Azınlık Haklarının Tarihsel Gelişimi

Türk azınlık 1989 yılına kadar baskılar karşısında *Türkiyecilik* yani Türkiye'ye göç seçeneğine başvurmuştur. 1989 sonrasında başta Hak ve Özgürlükler Hareketi siyasi partisi olmak üzere barışçıl ve demokratik düzlemde hak ve özgürlüklerin savunulması, korunması ve geliştirilmesi mücadelesi yerinde, yani Bulgaristan'da gerçekleşmiştir. *Anavatana göç* eylemi yerine *Ata toprağına sahip çıkma* söylemi ön plana çıkmıştır. Türk ve Müslüman Azınlık 1989'dan önceki yüzyıla, 1879'daki Bulgaristan'ın bağımsızlığına dayanan bir tanımdır.

İlk Bulgaristan Anayasası 1879 yılında ilan edilmiştir ve 40. maddesi azınlık hak ve özgürlüklerini korumaktadır.⁵¹ Bu dönem mecliste Türk ve Müslüman parlamenterler vardır ancak Türklük ya da Müslümanlık temelinde bir siyasi parti görülmemektedir. 40. madde uyarınca Ortodoks olmayan Hıristiyanların ve diğer inananların ibadet etme hakkı koruma altına alınmıştır. Aynı zamanda azınlık grupları için pek çok kültürel haklar getirilmiştir: Kendi ibadet yerlerine, okullarına, gazete ve dergilerine sahip olma. Bununla birlikte Devlet tarafından desteklenen Türk okullarında eğitim dili de Türkçe olarak belirlenmiştir. Tüm bu siyasal ve kültürel hakların Anayasa tarafından getirilmiş olmasına rağmen Türklerin haklarının sıklıkla ihlal edildiği de görülmektedir. Sonuç olarak hakların Anayasa'da belirtilmesi kadar gereği gibi taraflarının faydalanması da önemlidir. Bu konuda sorunlar yaşandığı Hajdinjak tarafından belirtilmektedir.⁵² Öte yandan 1890'ların Balkan coğrafyasındaki devletler düşünüldüğünde ulusal bilincin ve devlet kurumlarına saygının karşılıklı olarak en çok geliştiği ileri sürülen Bulgaristan'ın bu özelliğinin geniş bir orta sınıfa sahip olmasından dolayı olduğu ileri sürülmektedir.⁵³ Alptekin'e göre bu geniş orta sınıf, o dönemde yüksek bir ulusçu bilince ulaşmıştır. Bu ulus inşası döneminde Bulgaristan'ın tam anlamıyla ve her kesimiyle birleşmesinin önündeki engel ise Osmanlı mirası Türk etnik kimliği ve Türkçe konuşan Müslüman topluluklar olmuştur. Bu kesimler, Bulgaristan tarafından sürekli bir problem olarak algılanmıştır ve onlara yönelik XX. yüzyıl boyunca türlü farklılıklar gösteren baskı ve asimilasyon politikaları uygulanmıştır⁵⁴.

Bulgaristan'da Anayasal gelişmeler ele alınırken azınlıkların hangi kriterler çerçevesinde tanımlandıkları oldukça önemlidir. Din bu anlamda önemli bir referans olarak Osmanlı sonrası Balkanlarda etkili olmuştur. Bu nedenle, dini referansları ön plana çıkararak 1879 Anayasası, Osmanlı mirası *millet sistemi* etkisindedir. Böylelikle

⁵¹ Constitution of Bulgaria 1879, <http://www.Parliament.bg/?page=Ing=bg&hid=4>.

⁵² Hajdinjak, a.g.e., s. 96.

⁵³ Hüseyin Alptekin, "Explaining Ethnopolitical Mobilization: Ethnic Incorporation and Mobilization Patterns in Bulgaria, Cyprus, Turkey and Beyond", Doctor of Philosophy Thesis, The University of Texas at Austin, 2014, s. 117.

⁵⁴ Akın, a.g.e., s. 64.

azınlıkları dini cemaatler olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımın I. Dünya Savaşı sonrasında da devamlılık gösterdiğini belirtmek gerekir.⁵⁵

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı büyük değişimleri de beraberinde getirmiştir. 1912 tarihi Bulgaristan'da 1989'da en üst kademeye ulaşacak *Soya Dönüş* politikasına kadar ilerleyen bir asimilasyon, Bulgarlaştırma, Hıristiyanlaştırma sürecinin ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Savaşlar ve göçlerin bölgeyi demografik anlamda yeniden kurguladığı bu süreçte ilk olarak Slav kökenli bir dilleri olmasına rağmen kendilerini Bulgar olarak tanımlamayan Pomaklar hedef haline gelmişlerdir. XIX. yüzyıl boyunca Pomaklar, defalarca uygulanacak isim değişiklikleri, baskılar ve ölümler ile karşılaşacaklardır. Sistemli bir şekilde Devletin, Bulgar Ortodoks Kilisesi ile birlikte yürüttükleri ve ilk olarak Pomakları hedef alan asimilasyon süreci böylelikle başlamıştır.⁵⁶

Pomak asimilasyonuna paralel şekilde, 1923 sonrası dönemde Türklerin özerklikleri de ciddi şekilde sınırlandırılmıştır. Türk okullarının özerk yapısı ciddi anlamda sınırlandırılmıştır. 93 Harbi sonrasında 1989'a kadar gündemimizden düşmeyen, belki de HÖH tarafından göç etmek yerine kalıp siyaset yapmak yolu açılana kadar belirli aralıklarla gerçekleşen Türkiye'ye göç ile ilgili 1925 yılında Bulgaristan ile Türkiye arasında Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi imzalanmıştır.⁵⁷ Bu sözleşmeyle birlikte zorunlu göçü ve beraberinde gelen kayıpları önleme kaygısı olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle 1938 tarihine kadar göç eden Bulgaristan Türk ve Pomakları genellikle serbest göçmen statüsünde değerlendirilmiş ve kayıpları en aza indirilmeye çalışılmıştır.⁵⁸ Türkiye'ye göçün arttığı yıllar Bulgaristan'ın otoriterleştiği, azınlık hak ve özgürlüklerini sınırlandırdığı veya yok saydığı, hatta asimilasyona yöneldiği yıllar olarak değerlendirilebilir. 1925 yılında imzalanan antlaşmanın Ek Protokol A paragrafı Türkiye ve Bulgaristan arasındaki azınlık hakları ve özgürlükleri uygulamaları konusunda açıklamalar getirmektedir.⁵⁹

“İki hükümet, azınlıkların korunmasına ilişkin olarak, Neuilly Antlaşması'nda yazılı hükümlerin tümünden Bulgaristan'da oturan Müslüman azınlıklarını ve Lozan Antlaşmasında yazılı hükümlerin tümünden Türkiye'de oturan Bulgar azınlıklarını yararlandırmayı, karşılıklı olarak yükümlenirler. Neuilly ve Lozan Antlaşmaları'ndan

⁵⁵ Alptekin, a.g.e., s. 117.

⁵⁶ Fatme M. Myuhtar-May, Identity, Nationalism and Cultural Heritage Under Siege: The Case of Pomaks (Bulgarian-Speaking Muslims) in Bulgaria, Doctor of Heritage Studies Thesis, Arkansas, Arkansas State University, 2011, s. 22-23.

⁵⁷ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 260-263.

⁵⁸ Nurcan Özgür Baklacıoğlu, “Bulgaristan Göçmenlerinin Gündeminde Mülkiyet, Vatandaşlık, Sosyal Güvenlik Sorunları ve Siyasal Temsilin Önemi”, İzmir, 2013, s. 105-107.

⁵⁹ Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara, 1986, s. 491.

herhangi birini imzalayan devletlerin azınlıklar konusunda sahip oldukları tüm hakları Bulgaristan Türkiye'ye, Türkiye de Bulgaristan'a karşılıklı olarak tanır...”

1934 yılı bir başka dönüşümü haber vermektedir. Nazi yanlısı bir askeri darbeye Bulgaristan, II. Dünya Savaşı'na giden yolda bir anlamda tarafını seçmiştir⁶⁰. Türk ve Müslüman azınlığa yönelik baskı politikalarının artması, Türkiye ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuş hatta Tümgeneral Aziz Zorlutuna anılarında 1934'te Salih Omurtak Paşa komutasındaki III. Ordu'nun Bulgaristan sınırını ihlal ettiğini ve bir anlamda Bulgaristan'a göz dağı verildiğini ifade etmektedir⁶¹. Türkiye'nin bu agresif hamlesi karşısında hedef olarak ilk sıraya yeniden Pomaklar koyulmuştur. Aynı sene, Pomak isimlerinin Hıristiyan Bulgar isimlerine dönüştürülmesi büyük hız kazanmıştır.

Azınlık hak ve özgürlüklerinin sınırlandırıldığı ve çiğnendiği otoriter Nazi yanlısı yönetimdeki Bulgaristan'da, II. Dünya Savaşı sonrasında 1944'te komünist ağırlıklı koalisyon başa geçmiştir. 1878'den günümüze, Türkiye'ye göçün en az olduğu yıllar olarak bu dönem dikkat çekicidir. Bu durumu destekleyen en önemli gelişme ise Bulgaristan tarihinde ulusal azınlık tanımına yer veren ilk ve tek anayasa olan 1947 Anayasası'nın kabul edilmesidir. Kanev'e göre ulusal azınlıkların tanındığı 1947 Anayasası'nın bir diğer önemli değişimi ise Osmanlı mirası dini sınıflandırmayı ortadan kaldırması olmuştur⁶². Anayasanın 79. maddesi uyarınca ulusal azınlıklar anadilde eğitim ve ulusal kültürlerini geliştirme haklarına sahiptirler⁶³. Sayısal olarak on veya daha fazla kişinin anadilde Türkçe eğitim isteği olması halinde, eğitim Türkçe olarak yapılmaktaydı. Ayrıca üniversitelere girişte, azınlık mensuplarına belli bir kontenjan tanınarak pozitif ayrımcılık uygulanıyordu. Anayasa hiçbir ayrım gözetmeksizin tüm vatandaşlara eşit olarak bakmaktadır. Ayrıca 71. madde uyarınca da ırkçı propaganda yasaklanmıştır. Bu dönem Makedonya sorunu açısından da tarihi adımların atılmış olması açısından önemlidir. Dimitrov dönemi olarak bildiğimiz bu yılları, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın bir federasyonu öngören yakınlaşması doğrultusunda, belki de Makedonya sorununun çözümüne en çok yaklaşan dönem olarak görebiliriz. Dimitrov'un ölümü, Tito'nun da Stalin ile anlaşmazlık yaşaması bu süreci ortadan kaldırmıştır. Böylelikle Bulgaristan'da etnik ve dini azınlıklara yönelik olumlu politikalar sona ermiştir. 1953'te dini tatiller kaldırılırken, 1958'de geleneksel İslami gıysiler ve 1959 yılında da sünnet yasaklanır. Bütün özel azınlık okulları ve dini

⁶⁰ Emanuelle Boulineau, “La persistance de la centralisation en Bulgarie : héritage du passé ou effet de crise?”, s. 40-41, içinde V. Rey, L. Coudroy de Lille, Emanuelle Boulineau, *L'élargissement de l'Union Européenne : réformes territoriales en Europe centrale et orientale*, L'Harmattan, Paris, 2004, pp. 39-49.

⁶¹ Ahmet Şerif Şerefli, *Bulgaristan'daki Türkler*, Ankara, 2002, s. 26-28.

⁶² K. Kanev, “Law and Politics on Ethnic Religious Minorities in Bulgaria”, s. 70, içinde Anna Krasteva, *Communities and Identities in Bulgaria*, Bologna, Longo, 1998, s. 55-93.

⁶³ Constitution of Bulgaria, 1947, <http://www.Parliament.bg/?page=history&Ing=bg&hid=5>.

eğitim kurumları yasaklanır⁶⁴. Türk azınlık için Türkiye'ye göç yeniden gündeme gelir ve kitleler halinde 1949-1951 yılları arasında yaklaşık 150.000 kişi Bulgaristan'ı terk eder. Bu sayının 1923-1939 arasında 200.000 civarında ve 1923-1980 arasında toplamda 500.000 civarında⁶⁵ olduğu hesap edilirse baskı ve zorlamaların ne denli yüksek olduğu daha iyi bir şekilde anlaşılır. Böylelikle 1944'te Bulgaristan Türkleri için ortaya çıkan bahar, yerini kara kışa bırakmıştır.

Bulgaristan'da Jivkov'un iktidara gelişi, azınlık hakları açısından büyük olumsuzlukların yaşanacağı yılların habercisiydi. Bulgaristan siyasi hayatında Jivkov'un imzasını 1971 Anayasası ile görmekteyiz. Bu yeni anayasa ile, ulusal azınlık tanımı Anayasa'dan çıkartıldı. Ulusal azınlık tanımı ortadan kalkarken yerini Bulgar olmayan tanımı almıştır⁶⁶. Bu değişimde, Marksist-Leninist yorum doğrultusunda olduğunun iddia edilmesinin yanı sıra Bulgar ulusçuluğunun temel tezlerinden biri olarak Bulgaristan Türkleri ve diğer Müslüman azınlıkların Osmanlı tarafından özlerinde Slav olmalarına rağmen zorla asimile edildikleri görüşü etkili olmuştur. 1971 Anayasası'nın 35., 45., 48., ve 52-54. maddeleri azınlıklarla ilgilidir.⁶⁷ 35. madde genel olarak bütün vatandaşların eşitliğine vurgu yapmakta, hiçbir nedenle bu eşitliğin zedelenemeyeceğini ifade etmektedir. Bu maddeye göre Bulgaristan vatandaşları arasında hiçbir farklılık gözetilmeyeceği gibi hiçbir etnik gruba, azınlığa ya da sosyal herhangi bir statüye pozitif ayrımcılık uygulanmayacaktır. Eğitime 45. maddede değinirken, devletin öngördüğü ve yasaların izin verdiği eğitimin herkes için zorunlu olduğu belirtilmektedir. Böylelikle azınlık okulları ve anadilde eğitim ortadan kalkmıştır. Bu maddede anadili Bulgarca olmayanlardan bahseder ve bu kimselerin Bulgar dilinde zorunlu eğitimi dışında kendi dilini öğrenmesinde sakınca olmadığı belirtilir. 48. madde, tüm vatandaşların özgürlüğünü garantilemektedir. 52. maddenin ilk fıkrası vatandaşların ekonomik olmamak kaydıyla örgütlenebilme özgürlüğünü dile getirirken, 53. maddeyle din ve ibadet özgürlüğü vurgulanmıştır. Son olarak 54. madde ile de basın ve düşünce özgürlüğü tüm vatandaşlar için güvence altına alınmıştır. Çoğulculuktan uzak bu yeni Anayasa herkesi Bulgar ulusunun bir parçası saymakta, sadece birtakım vatandaşın anadilinin Bulgarca olmadığı vurgulanmaktadır. Bu nedenden dolayıdır ki eğitimde birlik ve teklik vurgusu çok yoğundur. Yeni anayasaya uygun olarak azınlıklara yönelik pozitif ayrımcılık ortadan kaldırıldığından Türk okulları ve Türkçe kursları kademeli olarak kapatılır, Türkçe seçmeli ders olarak haftada iki saate indirilir. Bu kısıtlama ve sınırlamalar da anadili Türkçe olan azınlığın 45. maddeden nasıl yararlanabileceğini ironik bir şekilde göstermektedir.

⁶⁴ Akın, a.g.e., s. 67.

⁶⁵ Şimşir, a.g.e., s. 455.

⁶⁶ John T. Ishiyama, Marijke Breuning, *Ethnopolitics in the New Europe*, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 1998, s. 23.

⁶⁷ Constitution of Bulgaria 1971, <http://www.parliament.bg/bg/19/>.

Yeni anayasanın Bulgarlaştırıcı politikalara yönelik sağlam bir altyapı kurduğunu söylemek mümkündür. Azınlıkları etnik ya da ulusal olarak tanımlamayı reddeden bu anayasadaki ilgili maddelerin yorumlanması sonucunda herkesin Bulgar olduğu fakat birtakım vatandaşların dil ve din farklılığı içerisinde buldukları, bunun da sebebinin Osmanlı zulmü ve asimilasyonu olduğudur⁶⁸. 1984 kışı itibarıyla da ülkedeki Türklere yönelik “*Yeniden Doğuş*” ya da “*Soya Dönüş*” olarak adlandırılan Bulgarlaştırma politikası resmi olarak hayata geçirildi. 17 Nisan 1986’da bu sürecin gerçekleşmesine yaptıkları katkıdan dolayı İçişleri Bakanlığı’ndaki yöneticiler ve üst düzey subaylardan oluşan 179 kişiye Jivkov’un eliyle devlet nişanı dahi verilmiştir. Bu dönemde 800 ile 2500 kişinin asimilasyon politikaları sonucunda öldürüldüğü, 350.000 ile 500.000 kişinin de ülkeyi terk ettiği çeşitli kaynaklarda dile getirilmektedir⁶⁹. Hemen yanı başındaki Türkiye’nin varlığı, Bulgaristan Türkleri ile ilgili göç seçeneğini sürekli canlı tutmuştur. Öte yandan 1974 Kıbrıs Harekâtı, Türkiye’nin Dış Türkler konusunda tutumunun ne denli agresif olabileceğini göstermiştir. Bu faktörler doğrultusunda 1984 yılına kadar Bulgaristan Türkleri asimilasyon tehdidiyle karşı karşıya olmamışlardır. *Soya Dönüş* adı altında gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda, Bulgaristan Türkleri tarihsel bir refleks olarak yeniden kitleler halinde Türkiye’ye göç etmişlerdir. Yaklaşık bir buçuk milyon Bulgaristan Türkünün zorla adlarının değiştirildiği ve çok büyük zorlukların yaşandığı bu sürecin sonrasında ezber bozan bir hareket gerçekleşmiş, alışlageldik Türkiye’ye göç etme anlayışı haricinde kalıp siyasi alanda mücadele verme kararı HÖH ile birlikte ortaya çıkmıştır.

1989 yılı, komünist rejimin yıkılışını ve Bulgaristan’ın demokratikleşmesini işaret etmektedir. 1947 Anayasası’nın çoğulcu prensiplerine karşın 1971 Anayasası’nın otoriter eğilimleri yeni bir anayasa yazılmasını zorunlu kılmıştır. Böylelikle demokratikleşen Bulgaristan’ın öncelikli meselesi diğer pek çok Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde olduğu gibi yuvarlak masa görüşmeleri ile demokratikleşmenin yol haritasını ortaya koymak ve yeni anayasanın hazırlanması olmuştur.

Bulgaristan’da 1989 Kasım Devrimi sonrasında totaliter rejimin temel hak ve özgürlüklere yönelik sınırlamaları kaldırılmıştır. Uluslararası temel hak ve özgürlükler göz önünde bulundurularak hazırlanan 1991 Anayasası, azınlıklara birtakım haklar tanımıştır. Bununla birlikte Batıya eklenmek amacındaki Bulgaristan birtakım uluslararası sözleşmelere bu tarihten itibaren taraf olmaya başlamıştır:

- Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (10.12.1991),
- Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (05.05.1992),
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (31.07.1992).

⁶⁸ Akın, a.g.e., s. 69-70.

⁶⁹ Ishiyama, Breuning, a.g.e., s. 23-24.

Bahsedilen uluslararası antlaşmalara taraf olunması 1991 Anayasası'ndaki bazı düzenlemelerle azınlıklar açısından yeni bir döneme kapı açmıştır. Öyle ki taraf olunan tüm uluslararası antlaşmalar Anayasa'nın 5. maddesinin 4. fıkrası uyarınca iç hukukun birer parçası olarak kabul edilmiştir. İç hukuk normlarıyla çatışmaları halinde de uluslararası antlaşmaların üstünlüğü olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca Bulgaristan, Avrupa Konvansiyonu'nun 25. ve 46. maddeleri doğrultusunda Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkını ve AİHM'in yargı yetkisini de tanımıştır.⁷⁰ Dönemin Hak ve Özgürlükler Hareketi lideri Lütfi Mestan'ın anadilde konuşma yapması nedeniyle cezalar alması dolayısıyla Strasbourg'a gitmeyi bir yol olarak görmesi ve Bulgaristan'a bireysel olarak AİHM'de dava açmış olması buna bir örnektir. Ayrıca bu dava, Mestan'a göre Bulgaristan'ın demokratikleşmesi açısından tarihi bir öneme sahiptir. Bulgaristan özellikle demokratik dönüşüm sürecinde yukarıda dile getirilen pek çok antlaşmaya taraf olmuştur ancak gerekli yasal düzenlemeler için gerekli adımlar bir türlü atılamamıştır. Mestan'a göre, Strasbourg'dan gelecek tarihi karar bu 25 yıldır oyalanan demokratikleşmeyi sağlayacak bir adım olacaktır.⁷¹

Bulgaristan Anayasası'nın 2. maddesinde özerklik yasaklanmıştır. Ayrıca 44. maddenin ilk fıkrasında vatandaşlar özgürce örgütlenebilirler denmesine rağmen maddenin devamında devletin bağımsızlığı ve bütünlüğü, ulusun birliği aleyhinde faaliyet gösteren ırkçı, ulusal, etnik veya dinsel düşmanlık yaratmaya çabalayan örgütlerin kurulması yasağı getirilmiştir. Böylelikle Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslümanlar ile birlikte diğer tüm azınlıklara siyasi parti kurma yasağı getirilmiş; yapılacaksa siyasetin etnik siyasi parti niteliğinden ziyade ulusal siyasi parti doğrultusunda olmasının gerekliliği belirtilmiştir.

1991 Anayasası'nı incelemeye devam ettiğimizde 11. maddesinin 3. fıkrasında olumlu denebilecek şekilde siyasi partilerin, siyasal çoğulculuğun gereği olduğundan ve vatandaşların siyasal iradelerinin temsilindeki önemlerinden bahsedilmiştir. Ancak aynı maddenin 4. fıkrasında “*etnik, dini, ırkçı, temele dayanan veya devlet iktidarını zorla almayı hedefleyen siyasal partiler kurulamaz.*”, denmektedir. Böylelikle kısmi bir eşitlikten bahsedildiği ortaya çıkmaktadır. Bu madde ile aslında HÖH'ün kendini neden bütün Bulgaristan'ın partisi olarak ısrarla tanımladığı da gözler önüne sermektedir. Siyaset imkanına sahip olabilmek, her ne kadar *de facto* Türk azınlığın partisi olursa da bunun resmi olarak ifadesi mümkün değildir. Anayasanın 12. maddesinde siyasi parti dışındaki çeşitli örgütlerin siyasi faaliyetlerde bulunamayacağı belirtilmiştir. Özellikle siyasi temsil bağlamında azınlığın sınırlandırıldığı gözlemlenmektedir. Bu madde ile birlikte azınlık sivil toplum örgütlerinin siyasallaşmasının önüne geçilmiştir. Bu iki madde sırasıyla azınlıkların siyasete ve sivil

⁷⁰ Özgür Baklacioğlu, **a.g.e.**, s. 53.

⁷¹ “Lütfi Mestan ile Röportaj”, Rumeli TV, <https://www.youtube.com/watch?v=LhZSkx0aJ6k&index=9&list=WL>.

topluma kendi kimliklerine yönelik siyasal iddialarla dahil olmalarının önüne bir duvar örmektedir. Öte yandan Anayasanın 6. maddesi oldukça olumlu fakat daha önce üzerinde durduğumuz maddeleriyle tezat oluşturacak şekilde: “*Bütün vatandaşlar kanun önünde eşittir. Irk, milliyet, etnik mensubiyet, cins, köken, din, eğitim, düşünce, siyasal mensubiyet, kişisel ve toplumsal statü ile mülki duruma dayanan hak ve önceliklere hiç bir sınırlama konulamaz*”, demektedir⁷². Bu tanım ile, 1947 Anayasasının getirdiği ulusal azınlıklara yönelik pozitif ayrımcılıkların yeniden gündeme getirilmemesi için bir engelden bahsetmek mümkündür⁷³.

Görüldüğü üzere Anayasada azınlıkların siyasal hak ve özgürlükleri açısından birtakım çelişkiler bulunmaktadır. Diğer yandan, azınlıklar açısından kültürel alanda 54. madde olumlu bir nitelik taşımaktadır. Bu maddede herkesin kültürünü etnik mensubiyetine uygun şekilde geliştirme hakkının kanun tarafından tanındığı ve korunduğu belirtilmiştir. Devam edecek olursak, 6. ve 54. maddelerden yola çıktığımızda Anayasaya göre kolektif azınlık haklarından bahsetmek mümkün değildir ancak bireysel azınlık hakları görülmektedir. Ayrıca 1984 tarihli *Soya Dönüş* uygulamasının yarattığı çekince ve şüpheleri ortadan kaldırmak adına *zorla asimilasyonun kimseye uygulanamayacağı* 29. maddede açıkça belirtilmiştir. Öte yandan günümüz Bulgaristan’ında yaptığımız görüşmeler gösteriyor ki *zorla* olmasa da *pasif asimilasyon* uygulamalarından bahsetmek mümkün görünmektedir. Yalimov ile görüşmemin ana eksenini de bu tez olmuştur; Yalimov’a göre günümüz Bulgaristan’ında *pasif asimilasyon* kültürel şekilde gerçekleştirilmekte ve milliyetçi yönünü tamamen yitirdiğini iddia ettiği HÖH de bu politikanın maşalığını yapmaktadır. HÖH’ün liberal kanatta yer almasını bir dönüşümden ziyade kendi ulusuna ve dinine ihanet olarak ele almaktadır. Tarih bölümü doçentliğine sahip, uzun yıllar da Nüvvab Okulu’nda yöneticilik yapmış Yalimov, azınlık toplumunun milliyetçi ve de muhafazakâr kesiminin bir anlamda sözcülüğünü bu şekilde yapmaktadır⁷⁴. Ayrıca Yalimov’un iddia ettiği *kültürel pasif asimilasyon* konusunda gazeteci ve HÖH’ün eski basın danışmanı Köseömer, Sofya’da faaliyet gösteren azınlıklara ait ve yabancı devletlerin kültür merkezlerini göstererek Türk kültür merkezi olmamasından şikâyet ediyor ve bunun Yalimov’un üzerinde ısrarla durduğu kültürel ağırlıklı pasif asimilasyon politikalarının bir ürünü olarak değerlendirilebileceğini dile getiriyor⁷⁵.

Anayasanın 13. maddesi din ve inanç özgürlüklerini ele almaktadır. Bu madde çerçevesinde dini inançlar serbest bırakılmış ancak Ortodoks Hıristiyan inancı devletin resmi dini olarak kabul edilmiştir. Azınlıkların siyasal hak ve özgürlüklerine ilişkin sınırlamalarda görülen yaklaşımın bir benzeri de dini özgürlükler açısından

⁷² Özgür Baklacioğlu, a.g.e., s.54.

⁷³ Akın, a.g.e., s. 73.

⁷⁴ İbrahim Yalimov ile röportaj. 30.01.2014.

⁷⁵ İsmail Köseömer ile röportaj. 28.01.2014.

gözlemlenebilmektedir. Dini inançların özgürlüğü tanınmış olmasına rağmen 37. maddenin 2. fıkrasında bu özgürlüğün ulusal güvenlik ve toplumsal düzene karşı kullanılmayacağı belirtilmiştir. Ulusal güvenlik çok geniş bir çerçevede yorumlanabilir ve bakış açısına göre pek çok azınlıkla ilgili hak ve özgürlük de ulusal güvenliğin ve ulusun nasıl tanımlandığıyla ilgili olarak tehdit sayılabilir. Anayasal düzlemde azınlıklara tanınan haklar net bir biçimde sınırlandırılırken, kısıtlanacakları durumlar ulusal güvenlik gibi belirsiz bir alanda devletin bir anlamda keyfiyetine bırakılmıştır.

Anayasal zeminde bir hak olmasına rağmen Sofya’da ikinci camii projesi belediye tarafından yıllardır durdurulmaktadır. Benzer bir durum da Bulgaristan Başmüftülüğü’ne yönelik vakıf mallarının iadesi konusunda yaşanmaktadır. Öte yandan 37. maddenin 2. fıkrası uyarınca ortaya çıkmış tek olay Pazarcık Davası olarak görülmektedir. Selefî akımların etkisiyle hareket eden 13 Pomak kökenli Bulgaristan vatandaşı ile ilgili davadır. Ülkeye şeriat getirme teşebbüsünden yargılanmaktadırlar. Bu kimselerin çoğu Başmüftülük çalışanlarıdır. Ancak Başmüftülük, çalışanlarının bir kısmının gönüllülük esasıyla hizmet verdiğini, bunlara maaş verilmediğini belirterek bir anlamda sorumluluk almamak istemektedir. Bu selefî etkisini bir Arap misyonerliği olarak yorumlayan Başmüftülük ellerinden geldiğince bununla mücadele ettiklerini dile getirmektedir. Sonuç olarak belirtmek gerekir ki selefîlerin etkisi Türklerden ziyade Pomaklar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Anayasanın 3. maddesi uyarınca Bulgaristan’ın resmi dili Bulgarcadır. Bu maddeye göre Bulgarcanın öğrenilmesi ve kullanılması tüm vatandaşların hakkı ve aynı zamanda da yükümlülüğüdür. Maddenin ikinci kısmında anadili Bulgarca olmayanların Bulgarca’yı zorunlu olarak öğrenmeleri gerektiği ve bununla birlikte kendi dillerini öğrenme ve kullanma haklarının bulunduğu belirtilmiştir. Anayasanın 2. maddesi Bulgaristan’da etnik azınlık olmadığını belirtirken, 3. maddede dolaylı olarak etnik azınlıkların var olduğundan bahsedilmektedir.

Azınlık Hakları açısından Bulgaristan yasal ve kurumsal çerçevede en önemli adımı belki de 1999 yılında yapmıştır. Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi’ne ve İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’ne imza atılmıştır. Her iki sözleşme de ulusal, etnik, dini ve dilsel azınlıkları vurgulayarak ifade etmektedir. Ancak Bulgaristan Ulusal Meclisi’nin Çerçeve Sözleşme’yi şartlı olarak kabul ettiğini belirtmemiz gerekir. Azınlıklara yönelik bu hakların kullanılabilmesi için Bulgar toplumuna tamamen entegre olunması gerekmektedir. Ayrıca herhangi bir şiddet eylemi ile ülkenin toprak bütünlüğüne ve merkezi devletin hakimiyetine zarar vermeye çalışılmamalıdır⁷⁶. O halde Bulgarlık bir üst kimlik olarak bütün etnik grupların sahip olması beklenen birleştirici bir kimliktir. Öte yandan üniterliğin sürdürülebilirliği vurgulanarak

⁷⁶ “Human Rights and National Minorities: Country Specific Information,” **Council of Europe**, http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/Country_specific_eng.asp #P129_6593.

herhangi bir şekilde özerklik ya da federasyon modeli ilk andan itibaren saf dışı bırakılmaktadır. İlerleyen dönemde, 2004 yılında kabul edilen Ayrımcılığa Karşı Koruma Yasası da azınlık hakları ve bu hakların korunması açısından çok önemli bir ilerlemedir. Aynı zamanda bu yasanın Avrupa Birliği standartlarına uyum sürecinin bir ürünü olduğunun da vurgulanması gerekir. Bu yasa ile azınlıklara yönelik pek çok düzenleme gelmektedir. Örnek vermek gerekirse azınlıkların kendilerine özgü kültür ve kimliklerinin korunması, kültürlerini geliştirme ve devam ettirme hakları, inançları gereği ibadet etme hakkı ve kendi dilini kullanma hakkı gösterilebilir. Yasa uyarınca Eğitim ve Kültür Bakanlıkları ile yerel otoriteler gerekli önlemleri alınması için ve okullarda, diğer eğitim kurumlarında her türlü ayrımcılığın giderilmesi için yetkilendirilmişlerdir. Öte yandan yasaya göre, merkezi ve yerel yönetim seviyelerinde karar alma ve yönetim mekanizmalarına azınlıkların katılımı gerçekleştirilmelidir. Bütün vatandaşların yasalar önünde hiçbir ayırım gözetilmeksizin eşit olduğu daha pek çok yasayla ve Anayasa Mahkemesi kararlarıyla güvence altına alınmıştır.

Özellikle Kırcaali ve Deliorman civarlarında sırasıyla güney ve kuzeyde yaşayan Türk azınlığın, Kırcaali'nin batısında yaşayan Pomak azınlığın bir arada yaşadıkları göz önünde bulundurulursa Anayasanın 20. maddesi, özellikle bir arada yaşayan ve tarımsal ekonomiye sahip azınlıkların iktisadi gelişimi açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu maddede devlete bölgeler arasındaki gelişmişlik eşitsizliğinin devlet tarafından giderilmesi yükümlülüğü bulunmaktadır.⁷⁷

Bulgaristan, azınlıkları Bulgar ulusunun birer parçası olarak kabul etmekte ve de hukuki ve siyasi uygulamalarda azınlık kavramını kullanmamaktadır. 1991 Anayasası'nın 36. maddesi azınlık terimi yerine dikkatle seçilmiş *anadili Bulgarca olmayan Bulgaristan vatandaşları* tanımını getirmektedir.

Sonuç olarak Bulgaristan Türkleri açısından totaliterleşen Bulgaristan genel itibarıyla azınlık hak ve özgürlükleri açısından olumsuz tablolar oluşturmuştur. AB'ye üyeliğinin 30. yılına ve Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme'ye imza atılmasının ise 20. yılına yaklaşırken, günümüzdeki hükümetin azınlık hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı ve kazanılmış hakları geri alma yanlısı politikaları Bulgaristan Türkleri'nin 1989'dan günümüze sürdürdükleri siyasi mücadele açısından olumsuz bir tablo çizmektedir. Günümüzde, hükümette koalisyon ortağı olan Vatansever Cephe'nin Türk düşmanı tutumu, Hak ve Özgürlükler Hareketi açısından pek çok sıkıntı doğurmaktadır.

⁷⁷ Özgür Baklacioğlu, a.g.e., 53-54.

Sonuç: Anadili Bulgarca Olmayan Bulgaristan Vatandaşlarının Bulgaristan'dan Göçü Sona Erdi Mi?

Bulgaristan Türkleri açısından 1989 yılı ve sonrası sessiz göç dönemidir. Bu dönemde Bulgaristan'ın Avrupa Birliği üyeliği ve Bulgaristan vatandaşlarının Avrupa Birliği üye ülkelerinde sınırsız oturma ve çalışma hakkına sahip olmaları yeni bir göç güzergahı ortaya koymuş ve yüzyılı aşkın süredir göç edilen Türkiye yerine Batı Avrupa ülkelerine göç gerçeği doğmuştur. Bu Batı'ya göç gerçeği sadece azınlığın değil tüm Bulgaristan'ın gerçeği olmuştur.

Eurostat verilerine göre 1 Ocak 2019 itibariyle Bulgaristan'ın nüfusu 7.000.039 kişidir. Bu sayı Bulgaristan vatandaşlarının Avrupa Birliği Üyesi ülkelerde sınırsız oturma ve çalışma iznine sahip olduğu 1 Ocak 2014 tarihinden bu yana azalma eğilimindedir (Tablo 6).

Tablo:6

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Bulgaristan Nüfusu	7,284,552	7,245,677	7,202,198	7,153,784	7,101,859	7,050,034	7,000,039

Tablo 6: Bulgaristan Nüfusu⁷⁸

Bulgaristan'ın nüfus artış hızı, 234 ülke arasında 225. sırada yer almaktadır⁷⁹. Sıfırın altında olan nüfus artış hızı -0,63 olarak hesaplanmıştır. Doğum oranıysa 215. sırada yer almaktadır. Doğum oranının yanı sıra dış göç, Bulgaristan nüfusunun her geçen yıl eksi yönde hareketliliğinin açıklanması açısından önemli bir veri ortaya koymaktadır. Bulgaristan'ın 2019 yılı net göç hareketlilik oranı sıfırın altında (-0,684) hesaplanmıştır. Ülke dış göç vermektedir. 1980'li yıllardan günümüze ülkenin göç verileri incelendiğinde başta 1984-89 asimilasyon dönemi ve Avrupa Birliği üyeliği dönemi olmak üzere süreç uluslararası göç üzerinden sayısal verilerle incelenebilir.

Aşağıdaki tabloda 1981 yılından 2019'a Bulgaristan'da göç oranları sene bazında incelenmiştir. Örneğin 2019 yılında göç oranı 1000 kişide- 0,684 olurken, 2018 yılına oranla 0,74 oranında göç açısından artış olmuştur. Bu istatistiklerin anlaşılmasında belki de en önemli dönem 1984 ve sonrası olacaktır. 1983 yılında göç oranı önceki yıla göre %39,8 oranında azalırken ertesi yıl bu oran 1983 yılına göre

⁷⁸ Eurostat Verilerine Göre 2014'den Günümüze Bulgaristan Nüfusu, <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00001&plugin=1>.

⁷⁹ Country Comparison of Population Growth Rate, *CIA The World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/344rank.html#BU>.

%145 oranında artmıştır. Tam olarak *Soya Dönüş* asimilasyon sürecine denk gelen bu tarihten itibaren 1993 yılına kadar bir artış gözlemlenmektedir. (Tablo 7).

Tablo:7

2019	-0,684	% 0,740	2018	-0,679	% 0,300	2017	-0,677	% 0,300
2016	-0,675	% 0,300	2015	-0,673	% 0,300	2014	-0,671	% 0,300
2013	-0,669	% -31,7	2012	-0,979	% -24,0	2011	-1,288	% -19,4
2010	-1,598	% -16,2	2009	-1,907	% -13,9	2008	-2,217	% 0,320
2007	-2,210	% 0,360	2006	-2,202	% 0,320	2005	-2,195	% 0,370
2004	-2,187	% 0,320	2003	-2,180	% -9,09	2002	-2,398	% -8,33
2001	-2,616	% -7,66	2000	-2,833	% -7,15	1999	-3,051	% -6,67
1998	-3,269	% -23,5	1997	-4,271	% -19,0	1996	-5,273	% -15,9
1995	-6,276	% -13,8	1994	-7,278	% -12,1	1993	-8,280	% 11,30
1992	-7,451	% 12,52	1991	-6,622	% 14,33	1990	-5,792	% 16,70
1989	-4,963	% 20,05	1988	-4,134	% 21,34	1987	-3,407	% 27,08
1986	-2,681	% 37,21	1985	-1,954	% 59,12	1984	-1,128	% 145,1
1983	-0,501	% -39,8	1982	-0,832	% -28,4	1981	-1,162	% -22,2

Tablo 7: 1981'den 2019'a Bulgaristan'da Net Göç Oranları⁸⁰

1989 sonrası göçler demokrasiye geçiş sonrası Bulgaristan'dan ayrılan pek çok farklı etnik ve ideolojik kategorideki insanı da ifade etmektedir. Bu dönemde ivmenin azalmasını Türkiye'den Bulgaristan'a geri dönüş göçleriyle de açıklamak mümkündür. Bununla birlikte 2004-2008 döneminde görece dış göçün hareketlenmesi Avrupa Birliği üyeliği ile açıklanabilir. Tablo incelendiğinde 2009-2013 bandındaki hareket de Suriyeli göçmenler ile açıklanabilir. Her şeyden öte, bu tablo bize Bulgaristan nüfusunun düzenli olarak azaldığını ve bu azalmada dış göçün önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Bulgaristan'da genel nüfus artışı 1985 yılından beri hiç artı değer vermemiştir ve sürekli bir azalma eğilimi göstermektedir. Bulgaristan Türkleri'nin zorunlu göçü çok önemli bir etken olsa da 1989'dan 2019'a Bulgaristan nüfusu bunun da ötesinde etkenler nedeniyle yaklaşık dokuz milyondan yedi milyona gerilemiştir. Ve de

⁸⁰ Bulgaria Net Migration Rate, <https://population.un.org/wpp/>

gerilemeye devam etmektedir. Zorunlu göç belirli bir dönemde yaşanmış trajik bir deneyimdir fakat otuz yıl süresince devam eden bu nüfus azalışı yapısal sıkıntılar nedeniyledir. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle ülke sürekli dışarıya göç vermektedir. Özellikle 2007 yılında gelen Avrupa Birliği üyeliği ve 2014 yılında sağlanan Bulgaristan vatandaşları için diğer AB ülkelerinde sınırsız oturma ve çalışma izni düzenlemesi bu göç dalgasının ivmesini artırmıştır. Ancak bir diğer yandan da Tablo 6'da görüldüğü üzere 2014 sonrasında ülke nüfusunda ani bir azalma yaşanmamıştır. Bunu emekli geri dönüş göçleriyle açıklamak mümkündür. Genç nesiller ülkeyi terk ederken, daha önceden yurtdışına çalışmak için gitmiş nesiller emekliliklerini geçirmek için Bulgaristan'a geri dönmektedirler. Bunun kanıtı da Bulgaristan'ın dünyada en yaşlı nüfusa sahip 22. ülke olmasında aramak gerekir⁸¹. Ayrıca ölüm oranı neredeyse en yüksek ülkedir. 2018 verilerine göre Bulgaristan'da her 1000 kişiden 15'i, aynı yıl içerisinde ölmüştür. Bu veriler doğrultusunda Bulgaristan, ölüm oranlarında dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Git gide yaşlanan ve yok olmaya sürüklenen bir ülkeden bahsetmekteyiz.

Bulgaristan ve Romanya'nın Avrupa Birliği üyelik müzakereleri sona yaklaşırken, 2004 ve sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde önyargılara dayalı bir endişe hakimdi. Başta AIDS olmak üzere birçok tehlikeli ve bulaşıcı hastalık taşıyan, çoğunlukla suçlu insanların ülkelerine geleceğine dair önyargılar kamuoyuna hakimdi⁸². Oysa ki 1994 yılından beri Bulgaristan ve Romanya vatandaşlarının Batı Avrupa ülkelerinde oturma ve çalışma yolları açıktı. 2007 öncesinde zaten Batı Avrupa ülkelerinde halihazırda yaşayan ve de çalışan bir Bulgaristanlı toplum oluşmuştu. Tablo 6 ve 7 üzerinde yapılacak incelemeler ülke nüfusundaki azalmanın önemli parametrelerinden biri olarak dış göçü göstermektedir. Bu göç 1984-89 dönemi ve Bulgaristan Türkleri özelinde dramatik bir tablo oluştursa da ülkenin genelini kapsayan ve geniş bir zaman dilimine yayılan sessiz bir göç sürekli Batı'ya doğru devam etmiştir.

Avrupa Birliği üyeliği sonrasında önyargılar kırılmamış, hatta artmıştır. İrkçi ve ayrımcı yaklaşımın odağında Romanlar yer almaktadır. Öyle ki İngiltere'de yayınlanan bir gazete makalesinde Roman bir aile metrolarda yaptıkları hırsızlıklardan birikimlerini (100.000 pound) Bulgaristan'a transfer etti şeklinde haberlere rastlanmaktadır⁸³. Yine 2009-2010 dönemi Fransa açısından da Romanların,

⁸¹ Country Comparison by Median Age, *CIA The World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/343rank.html#BU>.

⁸² Eugenia Markova, "Emigration of Bulgarians to the United Kingdom: London and Brighton", *Trends in Cross-border Workforce Migration and the Free Movement for People – Effects for Bulgaria*, Sofya, 2011, p. 125.

⁸³ Paul Cheston, "Tube Pickpocket Family Sent 100,000 GBP Home to Bulgaria", *Evening Standard*, Wednesday, 5 May 2010.

Bulgaristan ve Romanya'ya sınır dışı edilmeye başlandığı döneme işaret etmektedir⁸⁴. Bu aşamadan sonra Bulgaristan Türkleri'nin Batı Avrupa göçüne odaklanmak isterim. Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne girmesi öncesi ve sonrasında göç eden kesimin etnik ve dini aidiyetini araştıran çalışma (Tablo 8) gösteriyor ki 2014 sonrası oturma ve çalışma izinleri Bulgaristan Türklerinin Batı Avrupa ülkelerine göçünü hızlandırmıştır. 2014 öncesine oranla Bulgaristan Türklerinin göçü aşağı yukarı üç kat artış göstermiştir. Bir diğer grafikte görüyoruz ki Avrupa'da yaşayan Türkler sınıflandırmasında özellikle Hollanda 30.000 civarında Bulgaristan Türküne ev sahipliği yapmaktadır.⁸⁵ Açık Toplum Enstitüsü'nün Sofya merkezinde hazırlanmış 2017 Bulgaristan'da Göç Akımları raporuna göre⁸⁶ 2016 itibariyle Bulgaristan doğumlu 719.000 kişi Bulgaristan dışındaki Avrupa ülkelerinde yaşamakta ve çalışmaktadır. Ülke nüfusunun yedi milyon civarında olduğu düşünülürse, %10'u aşkın bir nüfusun Avrupa ülkelerinde yaşadığını söylememiz gerekir.

Tablo:8

	Üyelik Öncesi %	Üyelik Sonrası %	Üyelik Etkisi	Genel Yüzde %
Yalnız Bulgarca	83.7	53.4	-	62.1
Türkçe	13.8	38.5	+	31.4
Romanca	2.6	8.1	+	6.5
Ortodoks	73.5	57.1	-	61.8
Müslüman	13.8	31.2	+	26.2
Diğer Dinler	1.3	3.7	+	3.0
Dinsiz	11.5	7.9	-	8.9

Tablo 8: Bulgaristan'dan Batı Avrupa'ya Göç Eğilimi⁸⁷

⁸⁴ "Government to begin deportation of hundreds of Roma", *France24*, 18.08.2010, <https://www.france24.com/en/20100818-france-expelling-roma-bulgaria-romania-police-sarkozy-besson>.

⁸⁵ The Sofia Echo, "Turkish Bulgarians fastest-growing group of immigrants in The Netherlands", 29.09.2015.

⁸⁶ Georgi Angelov, "Migration Trends in Bulgaria – 10 Years in EU", *Open Society Institute*, Sofya, October 2017.

⁸⁷ Açık Toplum Enstitüsü Sofya Ofisi'nin Ekim 2017 tarihli *Bulgaristan'dan Göç Eğilimleri* adlı rapordan alıntılanmıştır.

Avrupa Birliği üyeliği öncesine göre Bulgaristan Türkleri'nin göç eğilimi üç kat artmıştır. Avrupa Birliği üyeliği öncesinde Türkçe konuşan %13,8'lik kesim ile Müslüman olan %13,8'lik kesim üyelik sonrasında %30'ların üzerine çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, Bulgaristan'da nüfusa oranla göç en çok Bulgaristan Türklerinde görülmektedir. Nüfuslarının Bulgaristan'da %9-10 civarında olduğu tahmin edilen Bulgaristan Türklerinin göç eden Bulgaristan vatandaşları arasındaki oranı %30ları geçmektedir. Öte yandan saha çalışmasında karşımıza çıkan gerçek, buraya göç etmiş Bulgaristan Türklerinin büyük bir kısmının da Türkiye'den geldiğidir.

Hollanda, Bulgaristan Türkleri'nin tercih ettiği bir Batı Avrupa göç ülkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ülkede 30.000 civarında Bulgaristan Türkü yaşadığı *Turks in Bulgaria and the Netherlands: A comparative study of their acculturation orientations and outcomes*⁸⁸ adlı yayında öngörülmektedir.

Beyaz yakalı kesimi hariç tutacak olursak, Bulgaristan Türklerinin, Hollanda toplumunun geri kalanına görece mesafeli ve yarı kapalı bir sosyal model oluşturmuş, en çok teması Bulgar ve Doğu Avrupalı göçmenlerle kurmuş bir yapıda olduklarından bahsetmek mümkündür. Bu yapıda Bulgaristan'da uzun yıllar yaşamış kesim geri dönme, emekliliğini orada geçirme isteği duyarken daha genç nesillerde buna rastlamak zordur.

Bulgaristan ve Türkiye doğal güzellikleri ve hesaplı tatil olanaklarıyla genç nesiller açısından cezbedici bir hal almış görünmektedir. Anavatana temelli dönüş isteği yerine kısa süreli turistik seyahatler genç jenerasyonlarda görülmektedir. Nesiller arasında düşünce yapısı farklılıklarının göç ile kalıcılık arasında kesin bir fark oluşturduğu Bulgaristan Türkleri özelinde görülmektedir.

Bulgaristan, genç nüfusunu kaybederken yaşlı nüfus açısından da cazibe merkezi haline gelmektedir. Özellikle Batı Avrupa ülkelerine göç eden genç nüfusa karşılık emeklilik çağında köyüne, kasabasına, şehrine yani memleketine dönüş de göçün iki taraflı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu dönüşler ülkeye sermaye ve ekonomik canlılık getirmekle birlikte gelen kesimin görece yaşlı olması hizmet sektörü açısından da başta sağlık olmak üzere öncelikli alanlarda yatırım gereği oluşturmaktadır.

⁸⁸ Radosteva Dimitrova ve Fons van de Vijver, "Turks in Bulgaria and the Netherlands: A comparative study of their acculturation orientations and outcomes", *International Journal of Intercultural Relations*, Volume 40, May 2014, s. 76-86.

Kaynakça

- Acaroğlu, Türker, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul, 2007.
- Akgün, Ahmet, “Bulgaristan’da Asimilasyon ve Zavallı Pomaklar Adlı Bir Risale”, Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mayıs 2005, Cilt: 8, Sayı: 13.
- Akgönül, Samim, “Roumélie: les Balkans encore turcs?”, Le Monde, La Turquie, L’Europe, Outre-Terre, n:10, 2005/1, s. 271-284.
- Akın, Haydar Eren, *Etnik Partiden Ulusal Partiye Bulgaristan’da Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul 2015.
- Alptekin, Hüseyin, *Explaining Ethnopolitical Mobilization: Ethnic Incorporation and Mobilization Patterns in Bulgaria, Cyprus, Turkey and Beyond*, Austin 2014.
- Angelov, Georgi, “Migration Trends in Bulgaria – 10 Years in EU”, *Open Society Institute*, Sofya 2017.
- Atasoy, Emin, *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, Bursa, 2010.
- Atasoy, Emin ve Mustafa Ertürk, “Etnocoğrafya Perspektifinden Bulgaristan Romanları”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Temmuz 2010 Yıl: 15 Sayı: 24.
- Boulineau, Emanuelle, “La persistance de la centralisation en Bulgarie : héritage du passé ou effet de crise?”, s. 40-41, içinde V. Rey, L. Coudroy de Lille, Emanuelle Boulineau, *L’élargissement de l’Union Européenne : réformes territoriales en Europe centrale et orientale*, Paris 2004, pp. 39-49.
- Demirhan, Hasan, “Bulgaristan’ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Albanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985), *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, Güz, 2019, (20) 413-446.
- Dimitrova, Radosteva ve Fons van de Vijver, “Turks in Bulgaria and the Netherlands: A comparative study of their acculturation orientations and outcomes”, *International Journal of Intercultural Relations*, Volume 40, May 2014, s. 76-86.
- Eminov, Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, New York 1997.
- Erkan, Aydın Osman, “Atlantis Efsanesi ve Kafkasya İlişkisi”, *Nart Dergisi*, İstanbul, 2002.
- Hajdinjak, Marko, “Thou Shall Not Take the Names Ethnic or Minority, And I Will Bless Thee: Political Participation of Minorities in Bulgaria”, *Political Parties and Minority Participation*, Friedrich Ebert Stiftung-Office Macedonia, Skopje, 2008.
- Ishiyama, John; Marijke Breuning, *Ethnopolitics in the New Europe*, Colorado 1998.

- Jéliazkova, Antonina, *Les Communautés Musulmanes dans les Balkans et en Bulgarie, Esquisses Historiques*, Sofya 1994.
- Kanev, K. "Law and Politics on Ethnic Religious Minorities in Bulgaria", içinde Anna Krasteva, *Communities and Identities in Bulgaria*, Bologna 1998, s. 55-93.
- Karlsson, Ingmar, *Avrupa'nın Üvey Evlatları*, İstanbul 2006.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul 2011.
- Kerim, Ali Husein, *Balkan Yarımadasında Kürtler*, İstanbul 2011.
- Konstantinov, Yulian; Gulbrand Alhaug, ve Birgit Igla, *Names of the Bulgarian Pomaks*, Tromsø, 1991.
- Kökel, Coşkun ve Tuncay Bülbül, "Bulgaristan'da Yaşayan Alevilik ve Bektaşilik Üzerine," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Vol. 40 Güz/Autumn 2006.
- Markova, Eugenia "Emigration of Bulgarians to the United Kingdom: London and Brighton", *Trends in Cross-border Workforce Migration and the Free Movement for People – Effects for Bulgaria*, Sofya, 2011, pp. 125-156.
- Myuhtar-May, Fatme, *Identity, Nationalism and Cultural Heritage Under Siege: The Case of Pomaks (Bulgarian-Speaking Muslims) in Bulgaria*, Arkansas 2011.
- Neuberger, Mary, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, New York, 2004.
- Özgür Baklacioğlu, Nurcan, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul 1999.
- Özgür Baklacioğlu, Nurcan, "Bulgaristan Göçmenlerinin Gündeminde Mülkiyet, Vatandaşlık, Sosyal Güvenlik Sorunları ve Siyasal Temsilin Önemi", İzmir 2013.
- Poulton, Hugh, *Balkanlar – Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, İstanbul 1993.
- Savova, Milena ve Mahon Borden, *The Politics of Nationalism under Communism in Bulgaria; Myths, Memories and Minorities*, London, 2001.
- Sideri, Eleni, "The Land of the Golden Fleece': Conflict and Heritage in Abkhazia" *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14:2, 263-278.
- Sideri, Eleni, *The Greeks of the Former Soviet Republic of Georgia Memories and Practices of Diaspora*, London 2006.
- Slavkova, M., "Gypsies in Lom: the Case of Gypsies who Convert to Protestant Christianity.", Conference 'Religious Conversion after Socialism', Germany, 2005.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları 1920-1945, I. Cilt*, Ankara 1989.
- Şerefli, Ahmet Şerif, *Bulgaristan'daki Türkler*, Ankara 2002.
- Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara, 1986.
- Wachtel, Andrew Baruch, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, İstanbul 2009.

Whitehead, Cameron Ean Alfred, “The Bulgarian Horrors: Culture and International History of the Great Eastern Crisis, 1876-1878”, Vancouver 2014.

Gazete Makaleleri

Evening Standard, “Tube Pickpocket Family Sent 100,000 GBP Home to Bulgaria”, Wednesday, 5 May 2010.

France24, “Government to begin deportation of hundreds of Roma”, 18.08.2010.

The Sofia Echo, “Turkish Bulgarians fastest-growing group of immigrants in The Netherlands”, 29.09.2015.

İnternet Sayfaları

CIA The World Factbook

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

Council of Europe

<https://www.coe.int/en/web/portal/home>

European Commission

https://ec.europa.eu/info/index_en

Eurostat – European Statistics

<https://ec.europa.eu/eurostat>

National Assembly of Republic of Bulgaria

<https://www.parliament.bg/bg/19/>

National Statistical Institute of Republic of Bulgaria

<https://www.nsi.bg/en>

Organisation for Security and Co-operation in Europe

<https://www.osce.org>

Uluslararası Pomak Enstitüsü

<http://pomakiskainstitutet.pomaknews.com/?p=19>

United Nations–Department of Economic and Social Affairs/Population Dynamics

<https://population.un.org/wpp/>

Röportajlar

Hayri Emin ile röportaj, Sofya, 29.01.2014.

İbrahim Yalimov ile röportaj, Sofya, 30.01.2014.

İsmail Köseömer ile röportaj, Sofya, 28.01.2014.

Lütfi Mestan ile röportaj, Rumeli TV, Sofya, 13.02.2015.

Muhammet Gölcüklü ile röportaj, Cebel, 16.05.2014.

BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK AZINLIĞIN BAZI HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİNE HUKUKİ BAKIŞ

Şirin TABANLI*

Özet

1980'lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan gelişmeler, Bulgaristan Cumhuriyeti'nde yüzyıllardır varlığını sürdürmüş olan Türk azınlığının kaderini derinden etkilemiştir. Komünist rejimin yıkılmasının ve uluslararası arenada yaşanan yapısal değişikliklerin akabinde, azınlıkların temel hak ve özgürlükleri bağlamında önemli değişiklikler vuku bulmuştur. Bulgaristan Cumhuriyeti'nin 1991 Anayasası, söz konusu temel hak ve hürriyetlerde önemli ilerlemeler yaratmıştır. Aynı zamanda, ülkenin Birleşmiş Milletler kuruluşları ile Avrupa Konseyi'nin hazırlamış olduğu çeşitli insan hakları sözleşmelerini imzalamış olması bu duruma ivme kazandırmıştır. İşbu bildiriyle, Bulgaristan Cumhuriyeti'nde var olan azınlıkların temel hak ve özgürlükleri yasal mekanizmalar çerçevesinde incelenmektedir. İşbu bildirin bulguları; özellikle Bulgaristan Cumhuriyeti'nin 1991 Anayasası'na, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi'ne ve bu hukuki mekanizmaların ülkedeki uygulanmalarına dayanmaktadır.

Legal Overview of Some Rights and Freedoms of the Turkish Minority in Bulgaria

Abstract

The developments since the second half of the 1980s have deeply affected the fate of the Turkish minority, which has existed in the Republic of Bulgaria for centuries. Following the collapse of the communist regime and the structural changes in the international arena, significant changes took place in the context of the fundamental rights and freedoms of minorities living in Bulgaria. The 1991 Constitution of the Republic of Bulgaria has ensured important advances in the domain of these fundamental rights and freedoms. At the same time, the fact that Bulgaria has signed various human rights agreements with the United Nations organizations and the Council of Europe has accelerated this situation. With this report, certain

* Avukat

fundamental rights and freedoms of the Turkish minority existing in the Republic of Bulgaria are examined within the framework of certain legal mechanisms. Findings of this report are particularly based on the 1991 Constitution of the Republic of Bulgaria, the European Convention on Human Rights and the European Council's Framework Convention for the Protection of National Minorities, and the implementation of these legal mechanisms in Bulgaria.

Giriş

Bulgaristan Cumhuriyeti'nde (bundan sonra "**Bulgaristan**" olarak anılacaktır) yaşamlarını sürdüren Türkler'in insan hakları mekanizmaları çerçevesinde sahip oldukları hak ve özgürlükleri incelemeye başlamak adına, öncelikle, Bulgaristan'ın tarihsel süreçte hangi akitler çerçevesinde yükümlülük altına girdiğini tespit etmek faydalı olacaktır. Bu bildirin (I) ilk bölümünde bu hukuki mekanizmalardan önem arz edenler hakkında kısa bir sunum yapılacaktır. Akabinde (II) Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Sözleşmesi'nin bazı maddeleri ile Bulgaristan Anayasası'nın ilgili maddeleri değerlendirilecektir. Son bölümde ise, (III) din ve vicdan özgürlüğü hususu, Bulgaristan Türkler'inin uğradığı insan hakkı ihlalleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin örnek bir kararı tahtında incelenecektir.

I- Hukuki Mekanizmalar¹

13 Temmuz 1878'te Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu, Büyük Britanya, Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya Krallığı ve Fransa arasında imzalanan Berlin Anlaşması'nın 5. maddesi, Bulgaristan'daki Türkler'in azınlık haklarının güvencesi hakkındadır. Söz konusu Berlin Anlaşması bu sebepten dolayı, Bulgaristan'daki Türkler'in hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ilk hukuki mekanizmalardan biri olarak sayılmaktadır.

Akabinde, 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, 1913 İstanbul Barış Anlaşması, Türk azınlığın haklarını düzenlemiştir. Aynı şekilde Türkiye ile Bulgaristan arasında akdedilen 1925 tarihli Dostluk Anlaşması'nın Ek Protokolü'ne göre, Bulgaristan'daki Türkler'in 1919 tarihli Neuilly Antlaşması'nda (m. 49, 50, 53, 54, 55 ve 57) azınlıklara tanınan hükümlerden faydalanacağı belirtilmiştir.² Bu haklardan başlıcaları şunlardır; azınlığın kendi din, dil ve eğitim

¹ Akıllıoğlu Tekin, *Bulgaristan'ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslar arası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 1989

² Pazarıcı Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap, Ankara, SBF, 1989, s. 166-167: "Bulgaristan'daki Türk azınlıklara ilişkin rejim"*

öğretim hakları. Türkiye Cumhuriyeti'nin daha yakın döneminde imzalanan 22 Mart 1968 tarihli Göç Antlaşması'nda ise, Bulgaristan'daki Türklerin hakları belirtilmiştir.

10 Şubat 1947 tarihinde imzalanan Paris Barış Antlaşması uyarınca, Bulgaristan kendi hukukuna tabi yaşayan herkesin ayrım yapmaksızın temel hak ve özgürlüklerini koruyucu bütün önlemleri almayı taahhüt etmektedir.³

Bulgaristan, 19 Aralık 1955 tarihinde, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne katılarak insan hakları ve özgürlüklerini koruma ve uygulama sorumluluğunu kabul etmiştir. 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de Bulgaristan'ın saygı duyması gereken en önemli hukuki belgelerden biridir. Bulgaristan, 21 Eylül 1970'te Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'ni onaylarken, aynı zamanda, 8 Ağustos 1966'da, Irk Ayrımcılığının Her Biçiminin Ortadan Kaldırılması ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşmesi'ni de onaylamıştır.

1983 tarihli Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı Madrid Sonuç Belgesi ile İşkencenin Önlenmesi Hakkında Birleşmiş Milletler (1985) ve Avrupa (1987) Sözleşmeleri "insanlık dışı muamele"yi ve "kötü muamele"yi tanımlamıştır. Bulgaristan'daki Türkler'in maruz kaldığı çeşitli insanlık dışı muamelenin tanımlanmasında Bulgaristan'ın tabi olduğu bu hukuki mekanizmalardan faydalanılmaktadır.⁴

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bulgaristan'da ancak 7 Eylül 1992'de 1989'da Türkler'in maruz kaldığı zulümlerin ardından yürürlüğe girmiştir.

Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmesi ise Bulgaristan'da 1 Eylül 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ulusal Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Sözleşmesi, uluslararası hukuk alanında önemli bir sözleşmedir. Zira, azınlıkların korunmasına ilişkin olarak, yasal bağlayıcılığa sahip olan ilk çok taraflı hukuki belgedir.

II- Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmesi ile Bulgaristan Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Karşılaştırılması

Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmesi (bundan sonra "Sözleşme" olarak anılacaktır), ulusal azınlıkların kimliklerini koruma imkânı tanıyarak, yaşadıkları toplumlarda temel hak ve özgürlüklerden eşitçe faydalanmalarını sağlamak için gerekli olan hukuki altyapıyı kurmayı amaçlamaktadır. Sözleşme'de ulusal azınlığın tanımı açık bir şekilde yapılmamıştır. Bunun yerine, Sözleşme tarafı devletlerin yükümlülükleri belirlenmiştir.

³ Editör, Yıldırım Bülent, Trakya Üniversitesi, *Bulgaristan'da İnsan Hakları Temel Hak ve Hürriyetler*, Trakya Üniversitesi, s. 66, Edirne, 2016

⁴ Akıllıoğlu Tekin, *Bulgaristan'ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslar arası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 1989

Her ne kadar Bulgaristan'daki Türkler resmi olarak ulusal azınlık statüsünde henüz bulunmasalar da, söz konusu Sözleşme, uluslararası hukuk alanında belirleyici ve yol gösterici bir hukuki enstrüman olduğundan ötürü, Bulgaristan Anayasası'nın bazı maddeleri Sözleşme çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu değerlendirme neticesinde, Bulgaristan Türkleri'nin hak ve özgürlüklerini güçlendirme anlamında somut adımlar atılabilecektir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, Bulgaristan'ın imzaladığı sözleşmelerin iç hukuk normu haline gelmesidir. Bulgaristan Anayasası'nın 5/4 maddesine göre, Parlamento tarafından onaylanmış olan ve resmî gazetede yayınlanmış olan uluslararası anlaşmalar ulusal yasaların üstünde değerlendirilmektedir.

Bulgaristan Anayasası'nın temel maddelerinden biri olan 6. maddesine göre, *“Bütün insanlar, hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Tüm vatandaşlar, kanun önünde eşittir. Irk, sosyal köken, etnik kimlik, cinsiyet, din, eğitim, görüş, siyasi yakınlık, kişisel ya da sosyal statü, ya da mülkiyet durumuna göre haklarda hiçbir ayrıcalık ya da kısıtlama olmayacaktır”*. Aynı şekilde, Bulgaristan Anayasası'nın 54. maddesinde: *“Herkes, kanunla tanınan ve teminat altına alınan, ulusal ve evrensel insani kültürel değerlerden yararlanma ve kendi etnik kimliğine uygun olarak kendi kültürünü geliştirme hakkına sahiptir.”* denmektedir.

Görülmektedir ki, her ne kadar Bulgaristan Anayasası içeriğini temel insan hakları standartları seviyesine çekmeye çalışsa dahi, ulusal azınlık yerine etnik kimlik tanımını tercih etmiştir. Bulgaristan'ın bu tercihi, iç hukukun bir parçası haline gelen Sözleşme'nin hükümlerine uymama serbestini kendisine tanımamaktadır. Zira Sözleşme'nin maddeleri açıktır: Buna göre, Sözleşme'nin 4. maddesi uyarınca: *“Taraflar, ulusal azınlığa mensup fertler ile çoğunluğa mensup olanlar arasında, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşamın tüm alanlarında, tam ve gerçek bir eşitlik sağlamak amacıyla, gereken yerde yeterli tedbirleri almayı taahhüt ederler. Bu itibarla, ulusal azınlığa mensup fertlerin, özel koşulları gerektiği gibi dikkate alınacaktır.”*

Azınlıkların kimliklerini korumalarıyla ilgili olarak, Sözleşme'nin 5. maddesi uyarınca: *“Taraflar, ulusal azınlıklara mensup fertlere kültürlerini sürdürme ve geliştirmenin yanında, kimliklerinin temel unsurları dil, din, gelenek ve kültürel mülkiyetlerini korumayı sağlama amacıyla özel şartları oluşturmaya söz vermektedirler.”*

Etnik azınlıkların dillerini öğrenmelerine ilişkin olarak, Bulgaristan Anayasası'nın 36/2 maddesinde: *“Anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar, Bulgar dilinin zorunlu öğreniminin yanında kendi dillerini öğrenme ve kullanma hakkına sahiptir.”* denmektedir. Ancak 2014 senesinde, Trakya Üniversitesi akademisyenleri tarafından hazırlanan rapora göre, Bulgaristan'da var olmaya devam eden azınlıkların

dillerini öğrenme hakları yeterince korunamamaktadır. Öğretmen eksikliği ve kitapların yetersizliği gibi nedenler, bu durumu yaratan sebepler arasındadır.⁵

Din ve vicdan özgürlüğü bir diğer önemli insan hakkıdır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (bundan sonra "AİHS" olarak anılacaktır) 9. maddesinde düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı belirlenmiştir. 9. maddenin ilk fıkrasında, bu hak herkes için bir hak olarak öngörülmüştür. Din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğü bu hakkın kapsamındadır.⁶

Sözleşme de AİHS ile benzer bir bakış açısıyla; 8. maddesinde, ulusal azınlıkların, din ve inanç haklarını koruma altına alırken, ulusal azınlıkların dini kurum, örgüt ve dernekler kurma haklarının güvence altına alınması gerektiğini belirtmektedir.

AİHS ve Sözleşme hükümlerine rağmen, Bulgaristan Türkleri din ve vicdan özgürlüklerini yaşarken çeşitli kısıtlamalar ve engellemeler ile karşılaşmışlardır. Bunun bir örneğini, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (bundan sonra "AİHM" olarak anılacaktır) 2000 tarihli Hasan ve Chaush/Bulgaristan Davası göstermektedir. Bu dava, Bulgaristan'daki Türk azınlığın, din ve inanç özgürlüğünden faydalanma hususunda yaşadığı sorunlardan önemli bir tanesine ışık tutmuştur.

III- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatı Örneği: Hasan ve Chaush/Bulgaristan Davası

Bulgaristan, 1995'te ulusal bir toplantıda seçilen Bulgaristan Müslümanlarının Baş Müftüsü Fikri Hasan'ı azletmiştir. Ardından, Bulgaristan, demokratik bir şekilde seçilmiş olan din adamı Fikri Hasan'ın yerine, ona rakip olan bir kişiye baş müftülük görevini vermiştir. Fikri Hasan'ın çalışanları ofislerinden çıkarılmış ve yerlerine Bulgaristan hükümeti tarafından yeni görevliler tayin edilmiştir. Başvurucular, Bulgaristan'ın kendi örgütleri tarafından seçilen baş müftülük görevine getirilen kişinin azledilip yerine dönemin hükümetine yakın başka bir kişinin getirildiğini belirtmişlerdir.

Mahkeme, önüne gelen başvuruyu değerlendirirken, Bulgaristan'ın Müslüman topluluğunun iç organizasyonuna müdahale edip etmediğini ve dolayısıyla da din özgürlüğüne herhangi bir müdahalenin var olup olmadığını incelemiştir.⁷

Mahkeme kararında, bir devletin, dini bir topluluğu, kendi isteğinin tersine belli bir lider etrafında toplanmaya zorlamasının din özgürlüğüne müdahale

⁵ Editör Yıldırım Bülent, Trakya Üniversitesi, *Bulgaristan'da İnsan Hakları Temel Hak ve Hürriyetler*, Trakya Üniversitesi, s.33-34, Edirne, 2016

⁶ Ağırbaşlı Şennur, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü*, TBB Dergisi, 2012, s. 84,

⁷ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58921%22%5D%7D>

olduğunu belirtirken, demokratik toplumlarda, devletin, dini toplulukları birleşmiş bir liderlik altında toplamak için tedbirler almasının gerekli olmadığını vurgulamıştır.

AİHM, kararında, Bulgaristan'ın Müslüman toplumunun seçilmiş dini liderini değiştirerek, Müslüman dini örgütünün iç düzenlemesine müdahale ettiğine hükmetmiştir. Bu girişimin ise keyfi bir girişim olup din özgürlüğünü ve dolayısıyla AİHS'nin 9. maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir.

Bu kararın ardından, Bulgaristan Meclisi, uluslararası insan hakları sözleşmelerinin ışığında, 2002'de dinî hakları düzenleyen Mezhepler Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu Mezhepler Kanunu, 2 Ocak 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve din hakkını “*mutlak, dokunulmaz, kişisel ve temel bir insan hakkı*” olarak tanımlanmıştır.⁸

Sonuç

Yukarıdaki bilgiler ışığında, Bulgaristan'daki Türkler'in hak ve özgürlüklerinin korunması hususunda halen eksikler olduğu tespit edilmektedir. Her ne kadar Bulgaristan, Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletler'in çok taraflı insan haklarına dair antlaşmalarını onaylamış olsa dahi, bu hukuki mekanizmaların iç hukuka yansımada ve pratikteki uygulamalarında istenen seviyeye henüz ulaşamamıştır. Özellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Sözleşmesi'nin hükümlerinde belirtilen devletin yükümlülükleri, Türk azınlığın hak ve özgürlüklerini kullanmak adına hukuki bir enstrüman olarak henüz yeterince kullanılamamaktadır.

⁸ Editör Yıldırım Bülent, Trakya Üniversitesi, *Bulgaristan'da İnsan Hakları Temel Hak ve Hürriyetler*, Trakya Üniversitesi, s. 125, Edirne, 2016

Kaynakça

Akıllıoğlu Tekin, *Bulgaristan'ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 1989

Pazarcı Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap*, Ankara, SBF, 1989

Ağırbaşlı şennur, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesi'nde Din ve Vicdan Özgürlüğü*, TBB Dergisi, 2012

[https://hudoc.echr.coe.int/eng# {%22itemid%22:\[%22001-58921%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20itemid%20%22001-58921%22)

Editör Yıldırım Bülent, Trakya Üniversitesi, *Bulgaristan'da İnsan Hakları Temel Hak ve Hürriyetler*, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2016.

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN 1989 GÖÇÜ: TOPLUMSAL, PSİKOLOJİK VE SİYASAL ETKİLERİ

Emin ATASOY*

Özet

Çalışmada bir yandan deetnizasyon ve etnosid olgularının kavramsal çerçevesi çizilmiş diğer yandan da Bulgaristan Türklerine deetnizasyon ve etnosid uygulandı mı sorularına yanıt aranmıştır. Bu çalışmada 1989 yılında Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaptıkları zorunlu kitlesel göçünün nedenleri, gelişimi, kapsamı, etkileri ve sonuçları tartışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada 1989 yılındaki etnik göç dalgasının politik, demografik ve sosyo-kültürel boyutları tartışılmıştır. Bu çok boyutlu zorunlu göçün insani ve etik boyutlarını irdelemek, hem Bulgaristan hem Türkiye açısından toplumsal ve siyasal etkilerini ve yansımalarını ortaya koymak bu makalenin yazılma nedenlerinin başında gelir.

Anahtar Kelimeler: Etnosid, Deetnizasyon, Bulgaristan Türkleri, 1989 Göçü

1989 Migration of Bulgarian Turks: Social, Psychological and Political Effects

Abstract

In the study, the conceptual framework of the cases of de-ethnization and ethnocide was drawn, on the one hand and the answer to the question of whether de-ethnization and ethnocide was applied to the Bulgarian Turks was sought, on the other. In the present study, the reasons why the Bulgarian Turks were forced to a mass migration from Bulgaria to Turkey in 1989, its development, scope, impact and results were discussed. Furthermore, the political, demographic and socio-cultural dimensions of this ethnic migration wave in 1989 were discussed. Examining the humanitarian and ethical dimensions of this multi-dimensional forced migration and revealing the social and political effects and reflections in terms of both Turkey and Bulgaria are the principle reasons of this article.

Keywords: Ethnocide, De-ethnization, Bulgarian Turks, Migration of 1989

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. eatasoy@uludag.edu.tr

Bulgaristan Türklerine Deetnizasyon (Etniksizleşme) Yapılmış mıdır?

Deetnizasyon kavramını ilk kez 1994 yılında Rus bilim uzmanı P. M. Koryavtsev “Antisistem Felsefesi” kitabında kullanmıştır.¹ XX. yüzyılın sonunda bu terim Alman bilimsel literatürüne geçmiş ve artık XXI. yüzyılın başında dünyaya yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır. Deetnizasyon², bazı etnik toplulukların kendilerine has gelenek-göreneklerini, dillerini, folklorunu ve diğer kültür özelliklerini yitirmesini ve tüm bunların sonuçlarını, yansımalarını ve etkilerini anlatan bir süreçtir. Deetnizasyon süreci sonucunda, insanlar ya da etnik topluluk üyeleri etnik özelliklerini ve etnik kimliklerini kaybetmektedirler veya bu kimlikler dönüşüm-değişime uğramaktadır. Bu karmaşık süreç, genelde ana dilinin kaybolmasıyla başlar, daha sonra da etnik bilinç ve etnik aidiyetin silinmesi veya değişmesi ile sonlanır.

Etnik yapının sistemli bir şekilde ortadan kaldırılmasını hedefleyen deetnizasyon, bir etnik topluluğun başka bir etnosla veya milletle birleşerek/kaynaşarak onun doğal bir parçası olarak varlığını sürdürebilmesidir. Böylece bu etnik kimlik değişimi yeni etnosun geleneklerinin, dilinin ve kültürünün kabulü ve benimsenmesiyle sonuçlanabilir. Fakat şu ayrıntının da mutlaka altı çizilmelidir; her din değişimi, her dil değişimi, her kültür veya kimlik değişimi deetnizasyon sayılmaz. 1984-1985 döneminde Bulgaristan Türklerine uygulanan zorla isim değiştirme süreci planlanan kitlesel deetnizasyon sürecinin sadece önemli bir ayağıdır, ama başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bir başka anlatımla 1984-1989 döneminde Bulgaristan Türkleri ne etnik kimliklerini ve gelenek-göreneklerini kaybettiler, ne dillerini ve inançlarını değiştirdiler, ne de etnik bilinçleri ve sosyo-kültürel aidiyetleri yok edilebildi. Etnik yapının sistemli bir şekilde ortadan kaldırılmasını hedefleyen deetnizasyon Bulgaristan’da başarılı olamadığından dolayı 1984-1989 döneminde Bulgaristan Türklerine “deetnizasyon girişimi” yapılmıştır ama bu bitmeyen ve tamamlanamayan bir süreç olduğu söylenebilir.

Deetnizasyon süreci, bazen bireylerin kendi isteğiyle, yani gönüllü, bazen de bireylerin onayı olmadan, yani baskı ve zorlamalar ile gerçekleşebilir. Bireylerin ya da etnik topluluk üyelerinin kendi isteği dışında baskı ve zorlamalar ile kendilerine yeni etnik kimliklerin verilmesi dünyada nadir görülen bir asimilasyon uygulamasıdır. 1984-1989 döneminde Bulgaristan’daki sosyalist hükümet Bulgaristan Türklerine zorla Bulgar adları vererek bu azınlığı Bulgarlaştırmaya çalışmış ve tarihte çok nadir başvurulan yöntemlerden birini uygulama cesareti göstermiştir.³ Sonuç olarak, 1989 kitlesel göçü hem bu asimilasyon girişiminin başarısızlığını tescillemiş hem de

¹ Bakınız: <http://web.archive.org/web/20040528142549/http://antisys.narod.ru/antisys.html>

² Aslında “deetnizasyon” kavramının Türkçe karşılığı “etniksizleşme” de olabilir.

³ Bakınız: Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul

Bulgaristan Türklerine uygulanmak istenilen deetnizasyon sürecinin siyasi fiyaskoyla sonlandığını tüm dünyaya duyurmuştur.

Bulgaristan Türklerine Uygulanmak İstenilen Etnosid Başarıya Ulaşmış mıdır?

1970'li yıllarda Fransız etnolog ve antropolog Robert Jaulin ilk kez etnosid terimini kullanmış ve bu kavramın bilimsel literatürdeki bir nevi isim babası olmuştur.⁴ Etnosid terimi bir topluluğun kendi kültürünü, kendi dilini ve kendi kimliğini kaybetmesine veya yok olmasına yol açacak tüm yaptırımları, baskıları, tüm politikaları ve siyasi uygulamaları kapsamaktadır. Bazen asimilasyon, bazen etnik temizlik, bazen ise etnik sürgünler ve zorunlu göçler etnoside dönüştürülebilirler. Etnosid sonucunda azınlık toplum etnik bilincini, kültürel aidiyetini ve kendi dilini yitirerek başat milletin kültürünü, kimliğini ve dilini benimsemektedir. Etnosid sonucunda o topluluk veya o azınlık başat kültür veya başat millet içinde eritilmekte, asimile olmakta ve sonuçta tamamen yok olmaktadır. Bu nedenle etnosidin son aşaması etnosların fiziksel olarak değil, kültürel olarak yok olmasıdır. Örneğin ABD topraklarında yüzyıllar boyu yaşayan yerli Kızılderili topluluklara bilinçli olarak konuştukları dilleri, gelenekleri ve folklorları unutturulmuş; inançları, efsaneleri ve etnik hafızaları silinmiş olup etnosidin masum kurbanlarına dönüştürülmüşlerdir. Sonuçta milyonlarca yerli Kızılderili kimliksizleştirilerek, Amerikan ulusu içinde kaynaştırılarak, karma evliliklerle eritilerek, planlı bir şekilde asimile edilerek veya göç ettirilerek, bugün hem etnik kimlik hem de kültürel topluluk olarak yok olma noktasına gelmişlerdir.

Aslında etnosid, bir tür soykırımdır⁵ ancak ikincisinin aksine, etnik grup temsilcilerinin imhası, yani fiziksel olarak yok edilmesiyle sonuçlanmaz. Bir başka deyişle etnik soykırım sonucunda bir etnik topluluğun fiziksel olarak yok edilmesi planlanırken, etnosid girişimlerinde bir etnik topluluğun kültürel dönüşümü veya

⁴ Breton, R. (2002) *Etnopolitika*, İzdatelska Kışta Odri, Biblioteka Kompas, Sofya, s. 107

⁵ Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran Roma Statüsü'nün 6. maddesi, 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde tanımlanan soykırım suçunu yargılama yetkisini Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne vermiştir. Bu tanımlama uluslararası örf ve âdet hukukunun bir parçası olarak kabul edilmiştir, bu nedenle Soykırım Sözleşmesi'ni onaylamış olsun olmasın, tüm devletler için bağlayıcıdır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne göre aşağıda sıralanan beş yasak eylem, -ulusal, etnik, ırksal veya dini bir grubu tamamen ya da kısmen yok etmek kastıyla işlenirse- soykırım suçunu oluştururlar:

- Bir grubun üyelerini öldürülmesi,
- Bir grubun üyelerinin ciddi bedensel veya zihinsel zarara uğratılması,
- Bir grubun yaşam koşullarının üyelerine fiziksel zarar verilmesi amacıyla bilerek zorlaştırılması,
- Bir grup içinde yeni doğumların önlenmesi,
- Bir grubun çocuklarının zorla başka bir gruba aktarılması.

kültürel asimilasyonu planlanmaktadır.⁶ Etnosid hem sömürgeci devletlerin asimilasyon uygulamalarıyla hem de yerli küçük toplulukların kendi etnik ve kültürel bilincinin yok olması veya gönüllü değişmesi yoluyla gerçekleştirilebilir. Ama her ikisinde de yerli azınlıkların kimliksizleştirilerek yeni ulusla bütünleşmeleri hedeflenmektedir. Her ikisinde de yerli azınlıklar veya etnoslar etnik kimliklerini ve etnik ayrıcalıklarını yitirirler.

1984-1989 döneminde Bulgaristan Türklerine uygulanmak istenilen deetnizasyon süreci nasıl başarısız bir girişim olduysa, etnosid süreci de aynı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ne Türk topluluğu ile Bulgar topluluğu kaynaşmış ve birleşmiş ne de Türkler başat millet olan Bulgarların kültürünü, kimliğini, inancını ve dilini benimsemişlerdir. Bulgar ve Türk topluluğu arasında planlanan sosyal, psikolojik ve kültürel bütünleşme oluşturulmadığı gibi iki toplum arasındaki siyasal, psikolojik ve toplumsal güvensizlik ötekileştirme duvarlarının daha da yükselmesine neden olmuştur. Bulgaristan Türklerine yönelik pasaportların ve resmi evrakların değişimi, ad ve soyadlarının zorla değişimi topluluk bireylerinin kimlik değişimi ve kültürel dönüşümü için yeterli olmamıştır. Böylece etnosid sürecinin ön ayağı olan kültürel asimilasyon girişimi tam ters etki yaparak etnik milliyetçiliğin ve etnik bilincin kuvvetlenmesiyle sonuçlanmıştır. 1989 yılında anavatan Türkiye'ye yönelen kitlesel Türk akını hem Türk kimliğine ve Türk kültür aidiyetine bağlılığın bir göstergesi hem de etnosid planlarının başarısızlıkla sonuçlandıklarını göstermiştir. Özetle, Bulgaristan Türkleri gelenek-göreneklerini, dillerini, dinlerini, folklorunu ve diğer kültür özelliklerini yitirmediklerinden dolayı hem “deetnizasyon girişimi” hem de “etnosid projesi” başarısız olmuştur. Başarısız etnosid girişiminin en önemli sonucu ise spontane gelişen ve binlerce kişiyi derinden etkileyen 1989 göçü olmuştur.

1989 Göç Dalgasının Olgunlaşmasını ve Gerçekleşmesini Belirleyen Etkenler

Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında Türkiye'ye yaptıkları göç uluslararası bir göçtür, kitlesel ve etnik karakterli bir göçtür, siyasi ve zorunlu bir göçtür dahası hukuksal temelleri hazırlanmadan gerçekleşmiş, hem yasal hem de sosyal olarak organize edilmemiş, spontane ve kontrolsüz bir göçtür. Bazı uzmanlara göre ise 1989 göçü her şeyden önce haotik bir deportation göçüdür.

Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında Türkiye'ye yaptıkları zorunlu etnik göçün oluşum koşullarını, olgunlaşmasını ve gerçekleşmesini belirleyen başlıca etkenler şunlardır:

- Etnropolitik, etnokültürel ve etnopsikolojik baskılardan usanmış olan Türk azınlığın kendini güvende hissetmeyip, Bulgaristan'ı “güvenilir vatan”

⁶ Bakınız: <http://www.mariuver.info/rus/articles/soc/2008/03/04.html>

olarak benimseyememesi ve bunun sonucunda geleceğini Türkiye’de sürdürmek istemesi;

- Bulgarlaşmayı ve yeni Bulgar isimlerini kabullenmeyen Türklerin, isim değiştirme ve yeniden doğuş kampanyasına şiddetle karşı çıkması;
- Müslüman azınlığın önderliğinde Bulgaristan içinde şiddetlenen ve sıklaşan özgürlük yürüyüşleri ve Türk siyasal direnç dalgalarının hızla yayılması sonucu olası etnik savaş tehlikesi psikozunun BKP’yi ve hükümeti tedirgin etmesi;
- Yurtdışı pasaportlarının belirlenen 1 Eylül tarihinden önce Müslüman azınlıklara verilmesi, “biz istenmeyen ötekileriz” ve “bizi kovmak istiyorlar, bu nedenle bu ülkede yerimiz yoktur” düşüncelerinin Türkler arasında yaygınlaşmasına neden olması;
- Türk azınlık hakları ile ilgili olarak Bulgaristan hükümeti üzerindeki uluslararası siyasal baskıların artması, özellikle ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve İslam devletlerinin bu konudaki siyasal tepkileri ve uluslararası girişimleri başlatmış olması;
- Türk azınlık hakları ile ilgili Türkiye Cumhuriyeti’nin Bulgaristan Hükümeti üzerindeki politik girişimleri başlatması ve uluslararası insan hakları örgütlerinin tepki göstermesi;
- Bulgaristan yöneticilerinin, hızlı doğal nüfus artışının oluşturduğu Türk demografik baskısını hafifletmek ve hem tehdit hem de sorun yaratan kalabalık bir azınlıktan kurtulmayı istemeleri;
- Türk azınlığın Bulgaristan’ı bölerek sözde kendi otonom bölgesini (bazı Bulgar uzmanlar buna Türk Özerk Cumhuriyeti demişler) kurma isteklerinin önüne geçilmesi;
- Dünya genelinde demokrasi, insan hakları, azınlık hakları ve etnik özgürlük yanlısı derneklerin ve kuruluşların faaliyetlerinin 1985 sonrasında yoğunlaşması. Özellikle 1980’li yılların sonunda Bulgaristan’da kurulan sivil toplum kuruluşların azınlık sorunlarını gündeme getirmeleri ve Türk azınlığın hak arayışını desteklemeleri;
- 1980 sonrasında Bulgaristan’da faaliyet gösteren “Ekoglasnost”, “Komitet 273”, “Podkrepa” gibi sivil toplum örgütlerinin giderek seslerini yükseltmeleri ve azınlık haklarını savunmaları⁷ ve böylece Türk topluluğunu da etkilemiş olmaları;
- Bazı Bulgar şair, sanatçı, siyasetçi, yazar ve bilim uzmanının Türk azınlığının etnik haklarını yazılı ve sözlü beyanatlarla desteklemeleri;

⁷ 1980’li yıllarda Bulgaristan’da kurulan sivil toplum örgütleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Kalinova, E. ve Baeva, İ. (2006) *Balgarskite Prehodi 1939–2005*, Sofya, İzdatelstvo Paradigma, s.231–238

- Mayıs 1989'da Deliorman ve Dobruca yörelerinde Türklerin sıklaşan protesto yürüyüşleri hem Bulgar yetkilileri ve parti yöneticilerini rahatsız etmiş, hem de sıradan etnik Bulgarları korkutmuş olması; Mayıs protesto yürüyüşleri esnasında Bulgar güvenlik güçlerinin ateş açmaları sonucunda bazı masum Türklerin öldürülmesi ve bu olayların Türkiye'de ve dış ülkelerde yankılanması, göç kapılarının açılmasında çok büyük etkisi olmuştur.

Bazı yazarlar ve bilim uzmanları 1989 göçünün isim değiştirme olayları ile ilişkisi bulunmadığını iddia etseler de, bu iki olay arasında kuşkusuz güçlü bir bağ vardır. Her şeyden önce isim değiştirme olayları sonucunda Türk topluluğunun tüm azınlık hakları ellerinden alınmıştır. Bu nedenle ya Bulgaristan bu hakları geri vermek zorunda kalacaktı, ya da sınırları açarak bu azınlığın istediği ülkeye göç etmesine izin verecekti. Bulgaristan hükümetinin önünde, maalesef, üçüncü bir seçenek yoktu.

1989 Göçünün Yönetenler ve Yönetilenler Açısından Muhasebesi

Aslında 1989 göçünün nedenleri ve bu göçü tetikleyen unsurlar, yöneten Bulgarlarla yönetilen Türkler, göç etmeye zorlananlarla göçten faydalanmak isteyenler açısından büyük farklılık gösterir. Bir başka anlatımla hem Bulgar hükümeti hem de Türk topluluğu açısından bu göçün hem nedenleri, hem de sonuçları ve etkileri farklılık gösteriyordu. Fanatik Bulgarlar için bu göç istenmeyen, sevilmeyen ve Bulgarlaşmaya direnen Türklerden arınma ve etnik sorunları ülke dışına çıkarma anlamı taşıyordu. Türkler için ise 1989 göçü hayatını, geleceğini ve etnik benliğini korumak için anavatan Türkiye'ye sığınma anlamı taşıyordu. Milliyetçi Bulgarlar ve sözde komünistler için 1989 göçü Türklerin yerlerinden yurtlarından kovulması, beş asırlık Osmanlı egemenliğinin adeta intikamı idi, masum Türkler için ise bireysel ve toplumsal çaresizlik, dahası acı, gözyaşı ve trajedi idi.⁸

Bulgarların ünlü bilim adamı Panteley Zarev, 4 Temmuz 1989 tarihinde yeniden doğuş süreci ve Bulgar ulusunun birliği-beraberliği ile ilgili yaptığı konuşmada, *“ulusun bütünlüğü ve geleceği için, vatanın birliği ve bölünmezliği için bizden olmayan ve temiz olmayan kanın başka yerlere akması gerekir”* düşüncesini sözlü olarak dile getirmiştir. Aslında bu dönemde birçok Bulgar farklı mekânlarda benzer amaçlı ifadelerle, sözlü ve yazılı olarak görüş bildirmişlerdir.

Aşağıdaki Tablo 1'de 1989 göçünün nedenleri her iki grup (yöneten ve yönetilenler) açısından özetlenmeye çalışılmıştır.

⁸ Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

Tablo 1: BKP ve Bulgaristan Hükümeti ile Bulgaristan Türkleri Açısından 1989 Göçünün Nedenleri ve Gerekliliği ⁹

BKP ve Bulgaristan Hükümeti Açısından 1989 Göçünün Nedenleri ve Gerekliliği	Bulgaristan Türkleri Açısından 1989 Göçünün Nedenleri ve Gerekliliği
Türkleri göçe zorlayarak etnik Bulgarların aleyhine gelişen demografik durumu dengelemek;	BKP ve Bulgaristan hükümetinin kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasal baskılarından kaçmak;
Bulgaristan'daki Türk nüfusunu azaltarak, federal yapı girişimlerini frenlemek, ayrıca olası “Kıbrıs senaryolarını” ve ülke bölünmesini önlemek;	Bulgaristan hükümetinin Bulgarlaştırma ve asimilasyon girişimlerinden kurtulup kültürel, dinsel ve etnik aidiyetini korumak, bir başka deyişle Türk azınlığının fiziksel, sosyal ve kültürel olarak var olma savaşını sürdürmek;
Sözde pantürkist ve islâmci akımların Bulgaristan'da kök salmasını engellemek, Türkiye kökenli radyo ve televizyon yayınlarının etkisinde kalan sözde ayrılmış aileleri birleştirmek;	Yeniden doğuş sürecini onaylamayıp Türk etnik bilincine sahip olduklarını kanıtlamak için anavatan Türkiye'ye sığınmak; ayrıca bazı Türklere Bulgaristanı terk etmeleri konusunda istihbarat örgütleri tarafından yapılan siyasal ve psikolojik baskılara tepki göstermek;
Otonom Türk devleti oluşturulup Bulgaristan'ın parçalanmasını önlemek için başka ülkelere biraz “temiz olmayan kan” akması gerekirdi düşüncesini uygulamak;	Türk isimlerinin zorla Bulgar isimleri ile değiştirilmesi ve yeniden doğuş sürecinde etnik Türk oldukları için bazılarının işyerlerinden çıkartılması;
Bir türlü bütünleştiremedikleri, bir türlü Bulgar bilincine ulaştıramadıkları, bir türlü kucaklayıp benimseyemedikleri “ötekileri” uzaklaştırıp böylece azınlık sorunsalından kurtulmak;	Türkiye sınır kapılarını kapatabilir ve sonuçta Bulgaristan'da istenmeyen Bulgar adı ve soyadı ile kalınabilir korkusuna ve kitlesel göç paranoyasına kapılmak;

⁹ Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

Türk hükümetinin uluslararası arenada Bulgaristan Türklerinin haklarını savunması ve Turgut Özal'ın Jivkov'a "soydaşlarımızın göç etmesine izin ver" çağırısına karşılık vermek.	Bulgarların dışlayıcı ve tepeden bakma anlayışı sonucunda, etnik Bulgarlara güvensizlik duymak ve toplumsal gerginliğin artmasından korkmak.
--	--

1989 Göçünün Sosyal, Siyasal ve Psikolojik Yansımaları

8 Mayıs 1988 tarihli Politbüro toplantısında Devlet Başkanı Todor Jivkov, Bulgaristan'dan 100 000 ile 500 000 arasındaki Türkün göç etmesinin ülke geleceği açısından faydalı olacağını belirtmiştir. Yeniden doğuş sürecindeki tıkanıklıklar ve sorunlar sonucunda 1988 yılının sonlarında başka siyasetçiler de benzer görüşler dile getirmeye başlamışlardır. Örneğin Politbüro üyesi Penço Kubadinski "*ülkemizde 1,6 milyon Müslüman yaşamaktadır ve bunlar ülke nüfusumuzun %18'ini oluşturmaktadırlar, bundan dolayı Türklerin bir bölümünün Türkiye'ye göç etmesi bizim açımızdan zarardan çok yarar sağlayacaktır*" görüşünü dile getirmiştir. Kubadinski'ye göre sadece Müslümanlar değil Bulgarlar dahi yeniden doğuş sürecini benimsemediklerine ve onaylamadıklarına göre en az 600 000 Türk'ü ülkeden göndermenin zamanı gelmiştir. Fakat Politbüro'nun diğer üyeleri bu göç önerisini kabul etmediklerinden dolayı, Bulgaristan Türklerinin göçü bir sonraki yıla ertelenmiştir.¹⁰

Türklerin 1989 Mayıs yürüyüşlerinden sonra, Bulgaristan hükümeti etnik sorunlar ile baş edemeyeceğini ve Türkleri zapt edemeyeceğini anlayınca, yeni göç formülleri aramaya başlamıştır. Ülkede Türk olduğunu kabul etmeyen Bulgar yöneticiler bu konuda Türkiye ile resmi bir göç anlaşması imzalamazlardı. Bu nedenle kitlesel göç olayının konuşulmadan ve fazla dillendirilmeden, üstü örtülü bir şekilde gerçekleşmesi gerekirdi. Böylece hem göç eden Türkler tazminat ve mal varlığı iddialarında bulunamazlardı, hem de tüm sosyal haklarını Bulgaristan'a "gönüllü olarak" bırakmak zorunda kalırlardı. Bulgaristan Hükümetine göre Bulgaristan Türkleri yasal göçmen olarak değil de turist olarak Türkiye'ye giderlerse, sorun Bulgaristan lehine çözülecekti.

Çok sinsice ve kurnazca, ama aynı zamanda çok da zalimce düşünülen bu plan pek de geciktirmeden 1989'da işleme konuldu. Her şey önceden düşünülmüştü ve planlanmıştı, ince ayar yapılarak Bulgaristan'ın prestiji sarsılmadan ve ekonomik kayıplar en aza indirgenerek bu işten sıyrılmanın yolları nihayet bulunmuştu. Sonuçta 9 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan Halk Meclisi kimsenin beklemediği bir sırada

¹⁰ Daha detaylı bilgi için bakınız: Yalimov, İ. (2002), *İstoriya Na Turskata Obşnost v Bılgariya*, Izdatelstvo "İlinda-Evtimov" Eood, Sofya

yurtdışı pasaportları ile ilgili yeni bir kanun kabul etti.¹¹ Kabul edilen bu kanun gereği tüm Bulgar vatandaşlarına yurt dışı seyahat izni veriliyordu. Nihayet gizemli demir perde aralanmaya başlamıştı ve binlerce kişi özgürce diledikleri ülkeye gidebileceklerdi. Aslında kabul edilen yeni kanun 1 Eylül'de yürürlüğe girmesi gerekirken, nedense hükümet yine Bulgaristan Türklerinin “iyiliğini düşünerek” Haziran'dan itibaren Türklerin ülkeyi terk etmelerine izin verdi. Sözde “sorun yaratan ve devleti tehdit eden Türklere” kurtulmak için Eylül ayı beklenemezdi.¹²

29 Mayıs 1989 tarihinde BKP lideri ve Devlet Başkanı Todor Jivkov Bulgaristan Ulusal Radyo ve Televizyonu önünde yurtdışı seyahatleri ile ilgili uzun bir konuşma yapmış. Etnik Bulgarlar ile etnik Türklerin kardeşçe omuz omuza ortak vatanları sosyalist Bulgaristan'da mutluluk ve huzur içinde yaşamaları gerektiğini anlatan Jivkov, sosyalizm sistemi sayesinde 1944-1989 döneminde “İslamlaştırılmış Bulgarların” ne kadar büyük sosyo-kültürel ve ekonomik aşamalar kaydettiklerini açıkladıktan sonra asıl bombayı aşağıda özetlenen cümlelerle patlatmıştır:

• *Her Bulgaristan vatandaşı dilediği zamanda dilediği ülkeye gidebilir. Her vatandaş bu hakkını kendi ihtiyaçları ve görüşleri, kendi bilinç ve istekleri doğrultusunda engellenmeden kullanabilir.*

• *“İslamlaştırılmış Bulgarlar” hiçbir yerden gelmedi. Bulgaristan onların asli vatanıdır. Onlar Bulgaristan'da yaşadılar, burada yaşamayı sürdürmektedirler ve gelecekte de bu vatan topraklarında yaşamlarını sürdürecektir.*

• *Bulgaristan Devlet Başkanı olarak Türkiye'deki yöneticilere sesleniyorum: Bütün Bulgaristan Müslümanlarına sınırlarınızı açınız ve onları geçici veya kalıcı olarak ülkenize kabul ediniz. Oyun zamanı bitmiştir. Bulgaristan'ın yaptığı gibi Türkiye'de uluslararası anlaşmalar gereği ülkesine gelmek isteyenlere sınırlarını açmalıdır.”¹³*

Jivkov'un bu önemli konuşması hemen ertesi gün bütün büyük gazetelerde manşetten yayınlanmış. Bu kısa konuşmanın Bulgaristan tarihini kökten değiştirip, büyük sosyo-ekonomik ve politik çalkantılara yol açacağını o zaman ne Jivkov ne de diğer siyasetçiler öngörememişlerdi.

Bu dönemde Bulgaristan hükümetinin Türk azınlığa karşı iki yol izlediği gözlenmektedir. Birinci yol, yeniden doğuş sürecine karşı koyan veya bu süreci

¹¹ Maeva, M., (2006), “Balgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Bulgariya”, Kultura i İdentitnost, Mejdunaroden Tsentar za Izsledvane na Maltstinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, Sofya, s. 67

¹² Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

¹³ Bakınız: “Rabotniçesko Delo” Gazetesi, 30 Mayıs 1989

onaylamayan Türkler ile siyasi mahkûmiyeti olanların veya milliyetçilik faaliyetleri ile suçlananların ülkeyi “siyasi mülteci” olarak terk etmeye zorlamak.¹⁴ İkinci izlenen yol ise, siyasal bir geçmiş veya devlet ile sürtüşmeleri olmayan sıradan Türk ailelerin göç etmelerine izin verilirken, doktor, mühendis, öğretmen, sanatçı, yazar vb. eğitim seviyesi yüksek “elit Türklerin” Bulgaristan’da kalmaları için ikna etmektir.¹⁵

Jivkov ve hükümetinin temel amacı ülkede yaşayan kalabalık Türk nüfusunu sayıca azaltarak çok arzu ettikleri bir “etnik demografik balans” oluşturmaktı. Etnik Bulgarların hızla azaldığı bir dönemde Bulgaristan nüfusuna her yıl 15 000 yeni Türk bebeğin katılması karamsar bir demografik tablo oluşturuyordu ve bunun düzeltilmesi ancak kapsamlı bir dış göç ile olabilirdi. Bunun olmaması durumunda önümüzdeki dönemlerde artan Türk nüfusu Türkiye Cumhuriyeti açısından “Yeni Kıbrıs” senaryolarına yol açabilirdi. Sonuç olarak bu göç sayesinde hem Türk nüfusu büyük ölçüde nitel ve nicel olarak kan kaybedecekti, hem de Türkiye’nin bazı siyasi talepleri sona ermiş olacaktı. Ayrıca, belki de daha önemlisi, Bulgaristan küresel çapta Türk azınlığı ile ilgili yaratmış olduğu olumsuz imajından kurtulmuş olacaktı. Jivkov’a göre “*bu ağır yükten kurtulmanın zamanı gelmişti*”, Georgi Yordanov’a göre ise “*Bulgaristan’ın rahatlaması için devletin gövdesinden biraz kan boşaltılması gerekir, bizden olmayan, temiz olmayan kan bir yerlere aktılmalıdır*”.

7 Haziran 1989 tarihinde partililerle yaptığı toplantıda Todor Jivkov’un şu sözleri gayet net ve açık, bir o kadar da düşündürücüdür:

“Benim sınırların açılması kararını duyurmamdan sonra Mayıs olayları ve siyasal çalkantılar azaldı, ülke daha huzurlu ve sessiz oldu.... Bizler büyük bir göç psikozu içindeyiz... Bu göç çılgınlığını, bu anormal psikolojik durumu nasıl değerlendirmemiz gerekir? Ben derim ki, böyle bir psikolojik ortam bizim için olumlu ve yararlıdır. Sır gibi sakladığım bir şeyi sizlerle paylaşmak istiyorum.... Ülkemizden 200 000 – 300 000 Türk’ü göndermezsek, 15-20 yıl sonra Bulgaristan bir devlet olarak var olmayacak.... Bizi gelecekte Kıbrıs veya benzeri bir durum beklemektedir...”¹⁶

¹⁴ 1988–1989 döneminde yüzlerce Türk ailesi, devlete ihanet, sosyalist sisteme karşı gelmek, Türk milliyetçiliği propagandası ve terorizm olaylarına karıştıkları gerekçesiyle Avusturya, İsveç, Yugoslavya gibi Avrupa ülkelerine zorla göç ettirilmiştir.

¹⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız: Maeva, M., (2006), “*Balgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Bulgariya*”, Kultura i İdentičnost, Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, Sofya, s. 67

¹⁶ Gruev, M. ve Kalyonski, A., (2008), *Vızroditelnıyat Protse. Müsülmanskite Obşnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Institut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo “SIELA”, Sofya, s. 185

Jivkov'un yukarıdaki sözleri göç nedenlerini açıklamaya ışık tuttuğu gibi, Bulgaristan devletinin Türk topluluğuna olan bakış açısını ve hükümetin siyasal korkularını da yansıtmaktadır.

Gözyaşlarıyla Yurt Dışına “Tatile Gönderilen” Soydaşların Dramı

Bulgarların alay edercesine “Golyamata Ekskurziya” yani “Büyük Turistik Seyahat” olarak adlandırdıkları göç plansız ve hukuk temellerinden yoksun olarak başlamıştır. Yüzbinlerce Türk ne Tayland, İspanya veya Maldiv Adalarına deniz tatiline gitmek istiyordu, ne de Avusturya veya İsviçre’de kayak yapmak. Türkiye ile Bulgaristan arasında kapsamlı bir göç antlaşması yapılmadığından dolayı Bulgaristan Türkleri “yabancı turist” olarak anavatana giriş yapmak zorundaydılar. Fakat Bulgar zulmünden kaçan ve Bulgarlaşmayı kabul etmeyen Türkler, Bodrum ve Marmaris’e tatile gider gibi bir ya da üç aylık turist pasaportları ile Türkiye’ye giriş yapmak zorunda bırakılmışlardır. Bu trajikomik olay sonucunda ne göç eden Türk ailelerinin mal varlığı ve sosyal hakları korunabilmiş, ne de Bulgaristan’da yapılan barbarlıkların ve zulümlerin hesabı Bulgaristan hükümetinden sorularak gerekli tazminatlar alınabilmiştir. Dünya tarihinde ilk kez yüzbinlerce sözde turist evlerini yurtlarını terk ederek göz yaşlarıyla başka ülkeye tatile gönderilmiştir.

Bulgaristan Hükümetinin baskıları ile yerlerini yurtlarını apar topar terk etmek zorunda kalan soydaşlarımızın göçü özünde bir “deportation”¹⁷ ve mülteci göçüdür. Zorlama ve baskı ile yapıldığından, plansız ve organize edilmeyişinden, kitlesel ve panik olduğundan, nüfus verici ve nüfus alıcı devletler arasında resmi bir antlaşma olmadığından, 1989 göçü özünde bir mülteci göçüdür.¹⁸ Türkiye’ye gelen soydaş Türkler de bu nedenle mülteci ve sığınmacı statüsünde kabul edilmeliydiler ve bu konuda Birleşmiş Milletlerden maddi yardım ve manevi destek alınmalıydı.¹⁹

Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelen 1989 soydaş göçü, İkinci Dünya Savaşından sonra iki komşu ülke arasında barış zamanında gerçekleştirilmiş en büyük, en kapsamlı kitlesel göçtür. Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında doğdukları yerleri istemeyerek terk etmeleri ve göçe zorlanmaları, sadece Balkan tarihinde değil, Avrupa ve Dünya tarihinde de nadir görülen sıra dışı olaylardan biridir. Oluşumu, nedenleri, gelişimi, kapsamı, uluslararası yansımaları, hem sosyo-ekonomik, hem de

¹⁷ Latince bir terim olan “Deportatio” bugün coğrafyacı, siyaset bilimci, tarihçi ve demografların sıkça kullandıkları bir bilimsel kavrama dönüşmüştür. Bu terimin birinci anlamı “zorla bir yerden kovmak, yani göçe zorlamak”, ikinci anlamı ise “yer değiştirmektir”. Bulgaristan Türklerinin 1989 göçü göz önüne alındığında “deportasyon” birinci anlamda kullanılmıştır.

¹⁸ Mülteci, iltica edip başka bir ülkeye sığınan kişi olarak adlandırılabilir. “Mülteci göçleri” ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Atasoy, E. (2010) “*Göçler Coğrafyası*”, Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Editör: Prof. Dr. Cemalettin Şahin, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, s. 69–93

¹⁹ Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

siyasi sonuçları itibari ile bu zorunlu göç, çok boyutlu, çok karmaşık, uluslararası bir kitlesel etnik göçtür. Kapsadığı beşeri nüfus kitlesiyle, yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlarıyla, global ölçekte bıraktığı siyasal etkileri ile Bulgaristan devletine çok büyük maddi ve manevi zararlara mal olan bir göçtür.

1989 göçü Bulgaristan Türklerinin asimile olmamaları, etnik ve kültürel kimliklerini kaybetmemeleri, toplum olarak var olmaları, yani eriyip yok olmamaları için yapılan bir göçtür. Bu göç, Bulgarlaştırılmayı ve zorunlu asimilasyonu ret eden bir göçtür. Bu göç, başka ülke sınırları içinde kalmış bir Türk topluluğun yaşam ve var olma mücadelesinin göstergesidir. Bu göç, aynı zamanda Bulgaristan'daki Türk azınlığın yüzleştiği seçeneksizliğin ve çaresizliğin yansımasıdır. Bu gergin ve karmaşık dönemi Bulgaristan Devlet Arşivlerinden alınan bir belge ile aydınlatmaya çalışalım:

Belge № 263²⁰

BKP Merkez Komitesi Şube Başkanı Boris Avramov'un Ülkedeki Siyasi Durumla İlgili Önerisi

“BKP Merkez Komitesi Politbüro Üyesi Dimitır Stoyanov Yoldaşın Dikkatine:

(...) Birçok köy ve belediyedeki siyasi durum gün geçtikçe daha da karmaşık bir hal almaktadır. Göç psikozu, şimdiye kadar gözlenenlerden çok daha farklı olarak, hızla yaygınlaşmakta ve yerel kadroları demoralize etmektedir. Zincirleme dalgalar halinde dağılan bu etkileşim Rodop ahalisiyle birlikte Türkleşen Çingeneleri de kapsamı içine almaya başladığı için kritik bir durum oluşmaktadır.

(...) Pratikte siyasi yapılanmalarda böylesi hızlı bir patlamanın olacağını ve bunun halkın ruh halinde bu denli yankı bulacağını en koyu Türk milliyetçileri bile beklememişlerdir. Böylesine bir göç psikozunu hiç kimse öngörememiştir. En yaygın kanıya göre bu durumun tek nedeni parti ile devletin bu ahaliye karşı şimdiye kadar uyguladıkları siyasette son zamanlarda ortaya çıkan sert değişimlerdir. Ulusu birleştirme siyaseti, Bulgar ulusalcılık bilincini canlandırmak siyaseti sonunda Bulgaristan'dan kovma, güvensizlik yaratma, onları “Türk” olarak görme siyasetiyle değiştirildi.

(...) Çoğu kimseler bir yerde hata edildiği, hatta Merkez Komitesi'nin yanıltıldığı görüşündeler. Onlar savunulma ve sahiplenme beklentisi içindedirler, kendi kendine karar verecek psikolojik durumdan yoksunlar, ulusça, devletçe yardım edilmesini beklemekte, hatta yalvarmaktalar. Onlara göre bu baskı, bu çılgınlık bir an

²⁰ Baeva, İ. ve E., Kalinova (2009), *Vizroditelniyat Protse, Bilgarskata Dirjava i Bilgarskite Turtsi, Tom 1, Dirjavna Agentsiya Arhivi, Peçat “Multiprint OOD”, Sofya, s. 528*

önce bitmelidir. Onların şaşkınlığı, her şeyden önce, ülke genelindeki tüm kurum ve kuruluşların pratik, politik, idari ve propaganda çalışmalarının göç belgelerinin nasıl doldurulacağı, nereye yatırılacakları, pasaportların ne zaman alınacağı konularında onlara yardım edip bir gün önce Türkiye'ye gitmelerini sağlamaya yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Göç karşıtı olanlara ve ülkesini bırakmak istemeyenlere hiç kimse yol yordam göstermiyor. Bu bağlamda yerel parti kadroları en zor durumdadırlar (...)"

Şube Başkanı:

Boris Avramov

2 Haziran 1989 tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Bulgaristan'daki soydaşlarımızı vizesiz kabul etmeye başlamıştır. Demiryolu ve karayolu seçeneği ile her gün 3000 – 4000 soydaşımız Kapıkule ve Dereköy sınır kapılarından Türkiye'ye giriş yapmıştır. Böylece 2 Haziran 1989'dan vize uygulamasına geçildiği 22 Ağustos 1989 tarihine kadar 311 862 Bulgaristan Türkü anavatana giriş yapmıştır. Vize uygulamasının başlatıldığı 22 Ağustos 1989 tarihinden Mayıs 1990'a kadar 34 098 soydaşımız vize alarak Türkiye'ye giriş yapmıştır.²¹

2 Haziran 1989'dan itibaren Bulgaristan Türklerinin anavatana nehirler gibi akan, hüznü ve özlem dolu göçü başlamıştır. Yoksul ve çaresiz soydaşlarımız, polis merkezlerinde kilometrelerce uzunluktaki kuyruklarda uluslararası pasaport alabilmek için günlerce beklemek zorunda bırakılmışlardır. Evdeki eşyalar çok ucuz fiyatlara yakınlara, komşulara veya akrabalara satılmıştır. Binlerce ailenin mağazalara hücum etmesi ile televizyon, telefon, radyo, teyp, bavul, ayakkabı, pantolon gibi en temel mallar hızla tükenmiştir. Göç esnasında bazı Bulgarlar ve Çingene'ler terk edilen Türk evlerini akbabalar gibi sarmışlardır ve göç eden aile kendi evini terk eder etmez yağmalama ve hırsızlıklar başlamıştır. Binlerce Türk evi soyulmuş ve yağmalanmıştır. Milyonlarca dolarlık mal ve mülk kısa bir sürede yok olup gitmiştir. Birçok ailenin büyük emeklerle, büyük zorluklarla elde ettiği 40-50 yıllık sermaye birikimi, 4-5 günde uçup buharlaşmıştır. Bu nedenle 1989 göçünün en acı sonuçlarından birisi Türk topluluğunun sermaye, konut, toprak ve mal kaybına uğrayarak, fakirleşmesi ve ekonomik olarak zayıflamasıdır.

Tamamı Türk nüfuslu köylerde halkın %90'ından fazlası Türkiye'ye göç hazırlığında olduğundan dolayı ne mallarını satabilecekleri bir kişi, ne de teslim etmek için güvencilecekleri bir akraba bulabilmişlerdir. Bu durumda atmaca gibi etrafta dolaşan uyanık Bulgarlar yok fiyatına Türklerin tüm mallarına el koydukları gibi, bazı durumlarda koyunlar, ördekler, tavuklar ve keçiler satılmadan meraya sahihsiz

²¹ Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

bırakılmıştır. Binlerce hayvan başı boş bırakıldığı gibi, binlerce hektar tarla ürünü toplanmadan, satılmadan kaderine terk edilmiştir.²²

Özetle, 1989 yılının yaz aylarında Deliorman'da, Dobruca'da, Rodoplar'da, Türklerin yaşadığı tüm yörelerde manzara hep aynıdır. Evler terkedilmiş, kasabalar ıssızlaşmış ve köyler boşaltılmıştır. Savaş durumu benzeri bir durum sürmekteydi, panik ve kaos, düzensizlik ve karmaşa had safhadadır. Böyle bir durumu tahmin eden ve erken davranan Bulgar yöneticiler soydaşlarımızın göçünden dahi nasıl yarar sağlayacaklarını düşünmüşler ve bazı kararlar almışlardır. Örneğin, Bulgaristan Bakanlar Kurulu'nun aldığı 8 Haziran 1989 tarihli, önceden planlanmış ve kasıtlı bir kararla, göç eden Türklere yaşadıkları evlerini sadece devlete ve bağlı oldukları belediyeye satabilme imkânı verilmiştir. Bu nedenle binlerce aile belediye yetkililerin biçtiği çok düşük fiyata evlerini Bulgar devletine ucuza satmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde 1500'den fazla Türk aile evini devlete satmıştır. Bulgaristan Türklerinin bankadan çektikleri paraları değerlendirmelerini önlemek için, Bulgaristan Bakanlar Kurulunun aldığı 28 Haziran 1989 tarihli 12 No'lu karar ile otomobil, motosiklet, bisiklet, televizyon, mücevher, altın, döviz vb. değerli malların satışı geçici olarak tüm ülkede durdurulmuştur. Gıda ürünlerinin satışına dahi kısıtlamalar getirilmiştir. Parti yöneticisi konumundaki Bulgarlar, zaten kısıtlı ve kalitesiz olan malları Türklere satarak kısa sürede köşeyi dönmeyi başarmışlardır.²³

Türkiye'ye göç eden soydaşlara kişi başına 500 leva gibi komik ve çok yetersiz para götürme sınırı konulmuştur. Bu da şu demektir. 30-40 yıllık birikimle bankada 50 000 levası olan 4 kişilik bir aile bu paranın sadece 2 000 levasını Türkiye'ye götürebilir, geri kalan 48 000 leveyi 1-2 hafta gibi çok kısa bir sürede ya harcaması gerekir (harcama yapılacak değerli mal pazarda zaten kalmamıştı) ya da bu parayı Türkiye'ye gidemeyen yakınlarına veya akrabalarına hediye etmek zorunda bırakılmışlardır.

Göç Nehirlerinin Geriye Bıraktıkları Sosyal, Politik ve Psikolojik Tortular

Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında başlayan ve Türkiye'ye yönelen kitlesel göçün başlıca sonuçları ve etkileri büyük bir çeşitlilik yelpazesi göstermektedir. Her şeyden önce Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman varlığı kan kaybetmiştir. 1989 – 1992 döneminde Türkiye'ye göç edip bu ülkeye kalıcı olarak yerleşen ve Türk vatandaşlığına geçen soydaşlarımızın sayısı yaklaşık 345 000'dir. 1993-2000 döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden ve Türk vatandaşlığına geçen

²² Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

²³ Daha detaylı bilgi için bakınız: Yalimov, İ. (2002), *İstoriya Na Turskata Obşnost v Bilgariya*, İzdatelstvo "İlinda-Evtimov" Eood, Sofya, s. 473

soydaşlarımızın sayısının ise 250 000'i aştığı tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle 1989-2000 döneminde Bulgaristan'daki Türk varlığı yaklaşık 600 000 kişi azalmıştır. Burada altı çizilmesi gereken önemli bir ayrıntıyı belirtmekte yarar vardır. 1989-1990 dönemindeki soydaş göçlerinin temelinde etnik ve siyasal nedenler ön planda iken 1991-2000 arasındaki göçlerin asıl nedeni geçim sıkıntısı, işsizlik, yani ekonomik etmenlerdir.²⁴

1989 yılındaki kitlesel etnik göçün Bulgaristan ekonomisine faturası çok ağır olmuştur. Yüzlerce köy ve kasaba ya tamamen boşaltılmış ya da büyük ölçüde nüfus kaybetmiştir. Yüzlerce hektar tarım arazisi ekilmeden, dikilmeden, sürülmeden veya tarım ürünleri toplanmadan kaderine terk edilmiştir. Fabrikaların, inşaat alanlarının, maden ocaklarının, hayvan mandıralarının büyük bir kısmı yeri kısa zamanda doldurulamayacak değerli işçilerini kaybetmiştir. Bulgaristan Türklerinin büyük bir bölümü ormancılık, hayvancılık, madencilik, inşaat ve tarım sektörlerinde çalıştıklarından dolayı bu sektörlerde büyük bir kriz ve istihdam sorunu belirlemiştir. Bu duruma çare arayan Bulgar yöneticileri başka ülkelerden işçi getirme yoluna dahi başvurmuşlardır. Şumen gibi bazı yörelerde tarım kooperatiflerinde çalışmak üzere Moldova ve Rusya'dan işçi aileler getirilip Türklerin evlerine yerleştirilmiştir.²⁵

Bu konuda basit bir örnek vermek faydalı olacaktır. Bulgaristan Devleti Arşiv kaynaklarından alınan bilgilere göre 20 Temmuz 1989 tarihinde, yani göçün en yoğun olduğu dönemde, ekonomi ve üretim alanlarının farklı kollarında toplam 171 827 kişinin işe gitmesi gerekirken bir mazeret göstermeden işe gitmemişlerdir. Bu dönemde çalışanların büyük bölümü Türk kökenli olan sanayi sektöründe 62 323, inşaat sektöründe 19 497, tarım sektöründe 66 103 ve diğer sektörlerden 23 904 kişi işe gelmemiştir. Bu büyük ekonomik kaybı hafifletmek için Türklerin yoğun olduğu yörelere, etnik Bulgarlar arasından 42 500 işçi ek kontenjan olarak gönderilmiştir. Sadece tarım ve sanayi sektörlerinde çalışmak üzere 54 000 üniversite öğrencisi ek kontenjan olarak göçten etkilenen yörelere yerleştirilmiştir.

Göç paranoyası ile gelişen tüm bu olumsuz gelişmeler etnik Bulgarlar ile etnik Türkler arasında sürtüşmelere, kıskançlıklara, hoşgörüsüzlüklere hatta kavgalara neden olmuştur. Bu konuda birkaç örnek vermekte yarar vardır:

• *Bankalardan kendi birikimlerini çekmeye çalışan Türkler, bunun doğal hakları olduklarını düşünürken, Bulgarlar buna “devleti soydular”, “bankaları batırdılar, ekonomimizi çökerttiler”, “bankalarda para bırakmayıp her şeyi*

²⁴ Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

²⁵ Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

yağmaladılar”, “bizler onlara çok yatırım yaptık ve çok destekledik, oysa onlar bize ihanet ettiler” sözleri ile Türkleri eleştirmişlerdir.²⁶

• Devlete ait mağazalarda yoğun alışveriş yapan Türkler de benzer eleştirilere maruz kalmışlardır. Mağazaların boşaltılmasından, yok olan temel mallardan, bazı ürünlerin zamlanmasıyla yine ülkeyi terk eden Türkler sorumlu tutulmuştur. Türklerin gidişi etnik Bulgarların bir çoğu tarafından Bulgar ulusuna, sosyalist sisteme, BKP'ye ve vatana ihanet olarak görülmüş.

• Etnik Bulgarların sıkça dile getirdikleri “Fabrikalarda ve tarlalarda bizler onlarsız da başarabiliriz, bunu kaçıp giden Türklere kanıtlayacağız, ama sakın geri dönmeyi düşünmesinler, artık onların bizim aramızda yeri yoktur” görüşleri Bulgar ve Türkler arasındaki gerilimin kopma noktasına geldiğinin işaretidir. İki toplum arasında tehditlere varan sözlü atışmalar, isyan edercesine haykırışlar, toplumsal bütünlüğün 1989 göçü ile ne kadar zedelendiğinin kanıtıdır.²⁷

• Bitkisel üretim ve hayvancılık sektörlerinin işsiz kalması, binlerce ton tarım ürününün toplanmadan tarlalarda çürümeye terk edilmesi Bulgar yöneticileri çaresiz bırakmıştır. O güne kadar asla tarım işlerinde çalışmayan öğretmen, doktor, mühendis, hemşire, subay, memur vb. kişiler seferberlik ilan edildiğinden dolayı tarlalarda çalıştırılmışlar ve bu olay Bulgarların Türklere karşı olan nefretini daha da artırmıştır.

• Olası korkunç ekonomik zararları öngören yetkililer, tarımdaki istihdam sorununu çözmek için tarım seferberliği düzenlemişlerdir. Böylece gençlerden yaşlılara, işçilerden memurlara, öğrencilerden emeklilere kadar, tüm kesimdeki vatandaşlar çöken ülke ekonomisini kurtarmak için seferber olmuştur. Özellikle üniversite öğrencilerine tarlalarda kalan mahsullerin toplanmasında çok büyük görev düşmüştür. Masa başı rahat işlerde çalışmaya alışık olan Bulgarlar bu zorunlu “tarlada çalışma görevlerini” öfke ve isyanla karşılamışlardır. Bu öfke ülkelerini terk eden “vatan haini Türklere” karşı tepki ve nefreti daha da artırmış ve iki etnik toplum arasındaki soğuk ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Bu yüzden 1989 göçünün en önemli sonuçlarından birisi ülkedeki etnik barışın bozulması olmuştur.

Bu arada sınır kapılarında âdeta bir insanlık dramı yaşanmıştır. Sadece iki bavul ile gelen aileler de vardır, bütün ev eşyasını getirip at arabasını bile sınırdan sokanlar da var. Bulgar yöneticilerinin baskısı ve dayatması ile 24 saat içinde evini terk edip, hiçbir mal veya eşya getirmeden göç etmek zorunda olan aileler de var, bütün

²⁶ Baeva, İ. ve E., Kalinova (2009), *Vizroditelniyat Protse, Bulgarskata Dirjava i Bulgarskite Turtsi, Tom 1*, Dirjavna Agentsiya Arhivi, Peçat “Multiprint OOD”, Sofya, s. 556-557

²⁷ Baeva, İ. ve E., Kalinova (2009), *Vizroditelniyat Protse, Bulgarskata Dirjava i Bulgarskite Turtsi, Tom 1*, Dirjavna Agentsiya Arhivi, Peçat “Multiprint OOD”, Sofya, s. 556-557

mallarını satmayı başaran ve geriye kalan tüm mal varlığını getirmeyi başaran da var. Türkiye’de akrabalarından destek görenler da var, hiç akrabası olmayan ve kimseye derdini anlatamayan, kimsenin yanına sığınamayanlar da var.

Bu dönemde asker olduğundan dolayı Türkiye’ye resmi yollardan gelemeyen birçok Türk, görev yaptıkları askeri birliklerden firar ederek veya ailelerinin desteği ile kaçak yollardan Türkiye’ye giriş yapmayı denemiştir. Örneğin, ailesi tarafından Türkiye’ye getirilmek istenen bu nedenle de battaniye ve örtülerle sarılıp gizlenen Martin Yosifov adındaki asker, uzun yolculuk esnasında ağır eşyaların altında havasız kalarak ölmüş ve cesedi yol kenarına atılmıştır.²⁸ Biricik oğlunu otoban kenarında terk etmek zorunda kalan anne ve baba hangi duygularla Türkiye’ye ayak basmıştır acaba? Anadolu rüyalarında oğlunun “neden beni terk ettin anneciğim” serzenişi ile uyanıp irkilmedi mi, pişmanlık içinde gözyaşı dökmedi mi göç eden anne?²⁹

Kapıkule’den giriş yapan soydaşlarımız kime başvurmaları gerektiğini bilmedikleri gibi, nereye yerleşmeleri gerektiğini, nerede çalışabileceklerini, çocuklarını nerede okutacaklarını da bilmiyorlardı. Kısacası, Türkiye’ye ayak basan soydaşlar uzun vadeli gelecek planlarından yoksundular. Büyük umutlarla belirsizlikler denizine kendilerini atmışlardı. İsmet Sever adlı soydaşın sınır kapısında edindiği gözlemler bu konuda tabloyu tamamlamaya yardımcı olabilir:

“Edirne garında çok uzun bir zaman beklemek zorunda kaldım. Garın basamakları, kapıları, duvarları her tarafı küçük küçük notlarla, ilânlarla ve mektuplarla kaplıydı. Bu not ve mektuplarla parçalanmış aileler birbirlerini bulmaya çalışıyorlardı, baba oğluna, kardeş kardeşe, kızı babasına, torun dedesine nerede olduğunu, nereye gidip yerleştiğini bildiriyordu. “Oğlum biz Bursa’ya halanın yanına yerleşmeye gidiyoruz.”, “Kızım biz Kırklareli’ndeki dayının yanındayız. Bizi ararsan orada bulursun.” vb. Hayatım boyunca unutamayacağım bir manzara geliyor gözlerimin önüne. Yaşlı bir kadın basamaklar üzerine oturmuş, çocuk gibi hıçkırığa hıçkırığa ağlıyordu..... Neden ağladığını sorduğumda, apar topar evini terk ederken, ahırdaki kuzuları susuz, aç ve sahipsiz bıraktığını söyledi. Kuzuları için ağlıyordu, onlara üzülüyordu..... Hayvanlarını komşusuna vermeye bile zamanı kalmamıştı çaresiz soydaş kadının...”³⁰

²⁸ Baeva, İ. ve E., Kalinova (2009), *Vizroditelnıyat Protse, Bilgarskata Dirjava i Bilgarskite Turtsi, Tom 1, Dirjavna Agentsiya Arhivi, Peçat “Multiprint OOD”, Sofya, s. 578*

²⁹ Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

³⁰ Gruev, M. ve Kalyonski, A., (2008), *Vizroditelnıyat Protse. Müsülmanskite Obştnosti i Komunıştiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi, Institut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo “SIELA”, Sofya*

Dayısını arayan kızlar, amcasının yanına sığınan oğlanlar, birbirinden ayrılıp kopan kardeşler, kuzuları için ağlayan nineler, üzüm bağlarını özleyen dedeler, süttten kesilen bebekler, kışladan kaçan askerler, sözlüsünü terk eden damat adayları, okuldaki arkadaşlarını özleyen çocuklar ve daha yüzlercesi, binlercesi. Her biri ayrı bir yaşam kesiti, her biri ayrı bir geçmiş, her biri ayrı bir trajedi, her biri ayrı bir yazgı, her biri ayrı bir göç hikâyesi. Aslında hem Bulgaristan hem de Türkiye yetkililer böylesine büyük çaplı bir kitlesel göç olacağını tahmin etmemişlerdi. Bulgarlar yüz binlerce Türkün ülkelerini bu denli hızla terk etmelerinden şok içindeydiler, Türk hükümeti ise gelen soydaşların konut, eğitim ve iş bulma sorunları ile yüzleşip çözüm arayışları kaygısı içindeydi. Hem göç veren, hem de göç alan ülke büyük risk ve zorluklarla karşı karşıya bırakılmıştı.³¹

1989 göçünün en önemli sonuçlarından biri de o zamana kadar ülkede Türk olmadığını iddia eden Bulgar yöneticilerin bu tarihten sonra onları Türk olarak tanımak zorunda kalmalarıdır. Parti yayın organlarında ve medyada Türk topluluğundan hala “Balgari Müslümanı” (Müslüman Bulgarlar) ve “Balgari s Vazstanoveni İmena” (İsimleri Yenilenmiş Bulgarlar) olarak söz edilse de BKP Merkez Komitesi ve Hükümet yetkililerinin toplantılarında Türk topluluğu terimi yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin 15 Haziran 1989 tarihinde yurtdışı pasaportlarının tartışıldığı bir parti toplantısında Dışişleri Bakanı Petar Mladenov şunu belirtmiştir:

“Bulgaristan’da Türk topluluğu var mıdır? Bence bu konuda artık gereksiz tartışmaların yapılmaması gerekir. Bulgaristan’da Ermeni, Rus, Fransız, Amerikalı olduğu gibi Türk te vardır. Ama bunların siyasal ve hukuksal anlamda azınlık olup olmamaları başka bir konudur. Yoldaşlar, dünyada hiçbir ülke Bulgaristan’da Türk olmadığını kabul etmemektedir. Herkes, beş asırlık Osmanlı egemenliğinden sonra nasıl oldu da bu ülkede hiç Türk kalmadı sorusunu sormaktadır. Yüzleşmemiz gereken yalın gerçekler bunlardır.”³²

³¹ 1989 yılında Türkiye’ye gelen soydaş göçleri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu konuda izlediği politikalar ile ilgili bakınız:

- Dayıoğlu, A. (2005) *Toplama Kampından Meclis’e. Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Şimşir, B. (2009) *Bulgaristan Türkleri (1878–2008)*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Şimşir, B. (1985) *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değiştirme Sorunu. Ocak-Nisan 1985*. Ankara: Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü
- Gruev, M. ve Kalyonski, A. (2008) *Vizroditelniyat Protses. Müsülmanskite Obştnosti i Komunističeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitüt za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo “SIELA”

³² Baeva, İ. ve E., Kalinova (2009), *Vizroditelniyat Protses, Bulgarskata Dirjava i Bulgarskite Turtsi, Tom 1*, Dirjavna Agentsiya Arhivi, Peçat “Multiprint OOD”, Sofya, s. 535-536

Sonuç olarak 1989 göçü sözde var olmayan Türklerin var olduklarını kanıtladı, sözde olmayan azınlık haklarını su yüzüne çıkardı, Bulgaristan’da sözde var olmayan etnik sorunların var olduğunu kanıtladı. Bu tarihi göç Rumeli ve Anadolu Türklerinin kucaklaşmasını sağladı, kapalı yüksek hükümet kapılarının arkasında Türk olarak kabul edilenlerin sözde değil gerçek Türk olduklarını gösterdi. İdeolojilerle, sözlü propagandalarla, hükümet baskılarıyla, parti kararlarıyla bir milletin yok edilemeyeceğini; bir kültürün, bir topluluğun, bir Müslüman azınlığın yok sayılmayacağını gösterdi. Böylece 1989 göçü BKP’nin yeniden doğuş politikalarında ciddi olarak geri adım atmalarına neden olduğu gibi, Bulgaristan hükümetinin azınlık yaklaşımlarının da kökten sorgulanmasına ve revize edilmesine yol açtı.³³

Son Söz Yerine

Çalışmanın kapanışını Bulgar kökenli Ortodoks bir papazın çok anlamlı ve içtenlikle söylenen sözleriyle bitirmek istiyorum:

“Türklerin manevi yapısını ve ahlakını sizlere uzun uzun anlatabilirim. Ama o kadar zamanınız yoktur, kısa bir şey söyleyebilirim... Türklerle birlikte büyüdüm, onlarla askerlik yaptım, hatta hapislerde onlarla birlikte çürüdüm. Bunlar harika insanlar, barışçıl, çalışkan insanlar ve 1984’e kadar Bulgaristan’ın en sadık vatandaşlarıdır. Sosyalist dönemde bu insanlar en ağır işlerde çalıştırıldı. Sosyalist vatanın kuruluşunda ve yeniden inşasında bu özverili insanlar inşaat işçisi olarak tüm büyük ulusal şantiyelerde ter döktüler. En zorlu, en kara işleri hiç şikâyet etmeden hep onlar üstlendi. Bulgaristan tütün sanayi ulusal ekonomi için büyük önem taşımaktadır. Bilindiği gibi ülkemizdeki en ağır tarım işçiliği tütün yetiştirmektir, onurları ve dürüstlükleri varsa itiraf etsinler – bu zorlu tarımsal uğraşın %99’u Türk azınlığının sorumluluğundadır. Son olarak bu Türklerin yapısı ve karakteri için birkaç söz: Türkler hem çok tutkulu içten severler, hem de çok güçlü nefret ederler. Türklerin büyük bir kalbi ve cömert bir gönlü vardır.”³⁴

Bulgaristan Ortodoks Kilisesi’nde

Görevli Papaz Dimitır Ambarev

³³ Atasoy, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul, s. 289-335

³⁴ Bakınız: Angelov, V. (2011) “Golyamata Ekskurziya. Prinuditelnoto İzselvane na Etničeski Turtsi ot Bilgariya (Yuni-Avgust 1989). Tom I.”, Sofya: Peçatnitsa Simolini, s. 21

Kaynaklar

- AKTÜRK, Ş. (2006) *Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 9, Sayı 38, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- ANGELOV, V. (2011) *Golyamata Ekskurziya. Prinuditelno Izselvane na Etničeski Turtsi ot Bulgariya (Yuni-Avgust 1989). Tom I.*, Peçatnitsa Simolini, Sofya
- ASENOV, B., (1996), *Vızroditelnyat Protses i Dırjavna Sigurnost*, İzdatelstvo “GEYA-İNF”, Sofya
- ATASOY, E. (2011) *Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa
- ATASOY, E., (2007), “*Postsosyalist Dönemde Bulgaristan’da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları*”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 8, Sayı 12, Bursa, s. 1–24
- ATASOY, E., (2007), “*Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan’daki Dinsel Topluluklar*”, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 2, İzmir, s. 57–76
- ATASOY, E., (2010), *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, MKM Yayınları, Bursa.
- ATASOY, E., (2010), “*Göçler Coğrafyası*”, Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Editör: Prof. Dr. Cemalettin Şahin, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara.
- ATASOY, E., (2018) *Asimilasyon Çemberindeki Bulgaristan Müslümanları*, BETA Yayınları, İstanbul
- BAEVA, İ. (2006) *Todor Jivkov*, İzdatelska Kışta “Kama”, Sofya
- BAEVA, İ. ve E., Kalinova (2009), *Vızroditelnyat Protses, Bulgarskata Dırjava i Bulgarskite Turtsi, Tom 1*, Dırjavna Agentsiya Arhivi, Peçat “Multiprint OOD”, Sofya
- BARTH, F (2001) *Etnik Gruplar ve Sınırları*, Bağlam Yayınları, İstanbul
- BOYADJİEV, V. (2009), *Dosietata Progovorih. Biografična Entsiklopediya za Agentite na Dırjavna Sigurnost i Voennoto Razuznavane*, İzdatelstvo Millenium, Sofya
- BRETON, R. (2002) *Etnopolitika*, İzdatelska Kışta Odri, Biblioteka Kompas, Sofya
- BÜCHSENSCHÜTZ, U. (2000), *Maltsinstvennata Politika v Bulgariya. Politikata na BKP kam Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944–1989)*, Mejdunaroden Tsentr po Problemite na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, Sofya
- COŞKUN, B. D. (2001), *Bulgaristan’la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, ASAM Yayınları, Ankara

- CRAMPTON, R. J. (2007) *Bulgaristan Tarihi*, Jeopolitika Yayınları, İstanbul
- ÇAVUŞOĞLU, N. (2001) *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, Su Yayınları, İstanbul
- ÇINAR, İ. K. (2005), *Etniçeskite Maltsinstva v Balgariya*, İzdatelska Kaşta Lik, Sofya
- DAYIOĞLU, A. (2005), *Toplama Kampından Meclis'e. Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul
- ERİKSEN, T. H. (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, Avesta Basın Yayın, İstanbul
- FENTON, S. (2001) *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Phoenix Yayınevi, Ankara
- FİLİPOV, D. (2000), *Bulgarskata Natsiya. Vizhodi i Drami*, İK M-8-M, Sofya
- FOTEV, G. (1994) *Drugiyat Etnos*, Akademično İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya
- FOTEV, G. (1999) *Kriza na Legitimnostta*, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski" i Akademično İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya
- GREKOVA, M. (2001) *Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivavane*, İzdatelska Kışta "Publishing House", Sofya
- GREKOVA, M., 1998, "*Vsekidnevni Predstavi za Maltsinstvo*", Obştnosti i İdentiçnosti v Bilgariya, İzdatelstvo Petekston, Sofya
- GRUEV, M. ve KALYONSKİ, A., (2008), *Vizroditelnijat Protsets. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo "SIELA", Sofya
- İLİEVA, N. (2010) *Turskata Etniçeska Grupa v Bilgariya (1878-2001)*, Natsionalen İnstitut po Geofizizika, Geodeziya i Geografiya – BAN, Sofya
- JELYAZKOVA, A. (1998), "*Turtsi*", Obştnosti i İdentiçnosti v Bilgariya, İzdatelstvo Petekston, Sofya
- KALİNOVA, E. ve BAEVA, İ. (2006) *Bulgarskite Prehodi 1939–2005*, İzdatelstvo Paradigma, Sofya
- KANEV, K., (1998), "*Zakonodatelstva i Politika Kim Etniçeskite i Religioznite Maltsinstva v Bilgariya*", Obştnosti i İdentiçnosti v Bilgariya, İzdatelstvo Petekston, Sofya
- KARAMİHOVA, M., (2003), "*Da Jiveeş Tam, da se Sanuvaş Tuk*". Emigratsionni Protsesi v Naçaloto na XXI Vek, Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturните Vzaimootnoşeniya, IMIR, Sofya
- KRASTEVA. A., (1998), "*Etniçnost*", Obştnosti i İdentiçnosti v Bilgariya, İzdatelstvo Petekston, Sofya
- KURUBAŞ, E. (2008) *Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- LÜTEM, Ö. E. (2000), *Türk-Bulgar İlişkileri (1983–1989)*, ASAM Yayınları, Ankara

- MAEVA, M., (2006), “*Bilgarskite Turtsi Preseknitsi v Republika Bulgariya*”, Kultura i İdentıçnost, Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, Sofya
- RADOYNOVA, D. (2005) *Etnos. Etnologiya. Etniçni Protsesi*, Universitetsko İzdatelstvo “Episkop Konstantin Preslavski”, Şumen
- SMİTH, A. D. (2002) *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, Everest Yayınları, İstanbul
- SMİTH, A. D. (2002) *Ulusların Etnik Kökenleri*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- SMİTH, A. D. (2009) *Milli Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul
- SOMERSAN, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 75, İstanbul
- STOYANOV, V., (1997), *Turskoto Naselenie v Bulgariya Mejdu Polüsitate na Etniçeskata Politika*, İzdatelstvo “Lik”, Sofya
- ŞİMŞİR, B., (1985), *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değıştirme Sorunu. Ocak-Nisan 1985*. Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara
- ŞİMŞİR, B., (2009), *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Bilgi Yayınevi, Ankara
- YALIMOV, İ. (2002), *İstoriya na Turskata Obşnost v Bulgariya*, İzdatelstvo “İlinda-Evtimov” EOOD, Sofya
- ZAGOROV, O. (2009) *Bulgariya v Evropa na Natsüite*, İzdatelstvo Tangra, Sofya
- ZLATANOVA, V., (2005), “*Vınşnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Bulgariya i Sotsialni Posledstviya*”, Evropeyskoto Bideşte na Bulgariya i Razvitiето na Naselenieto, Tsentir za İzsledvane na Naselenieto pri Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya
- <http://web.archive.org/web/20040528142549/http://antisys.narod.ru/antisys.html>
- <http://www.mariuver.info/rus/articles/soc/2008/03/04.html>

TURKS IN BULGARIA, MIGRATION WAVES AND CONTEMPORARY BULGARIAN- TURKISH RELATIONS

Mila MAEVA*

Abstract

The paper presents observations and analyzes on the contemporary transborder relations between Bulgaria and Turkey through the eyes of two Turkish groups - those in Bulgaria and the emigrants who left Bulgaria during the totalitarian regime until 1990 and settled in Turkey. The target groups were selected as an object of the study because they are related in one or another way with both countries. The research is based on ethnographic fieldwork conducted in Kardzhali, Haskovo, Sofia and Shumen in 2014-2019 period and realized with classic ethnographic methods such as in-depth and semi-structured interviews, participant observation, case studies and autobiographical stories of the interlocutors. On one hand, the interlocutors focus on the transborder relations between the two countries. On the other hand, the study draws attention to the cultural and social contacts made by Turkish groups on the border between Bulgaria and Turkey and the mutual contemporary influences in everyday and festival culture.

Key words: ethnography of migration, Turks in Bulgaria, transborder experience, Bulgarian-Turkish relations, cultural transfer

Turkish Community in Bulgaria

In Bulgarian science, the Turkish community has long been the centre of researcher's attention. Settled in 14th century during the Ottoman conquest of the Balkans¹, it comprises 588,318 people or around 8.8% of the whole population

* Dr., Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences, e-mail: mila.maeva@iefem.bas.bg, mila_maeva@yahoo.co.uk

¹ About origin and settlement of Turkish population on the Balkans see Zhelyazkova 2001 and Eminov 2007.

according to the Census in 2011². The biggest part of Turkish population is made up of Sunni Muslims of the Hanafite School and the Shià community counts just 27,407 people³. Concerning the the religious differentiation between Sunni and Shià, the most Bulgarian researchers use the name *Alevi* or *Aliani* community for the Shià Muslims in Bulgaria. Other researchers describe them as “heterodox/unorthodox Muslims” (Aleksiev 2012; Georgieva 1991; Gramatikova 2011; Karamihova 2002; Mikov 1997, 2005). Officially that population was qualified as ‘Shi’s Muslims’ by Bulgarian National Census in 2011. According to my ethnographic field studies in Northern and Southern Bulgaria, the representatives of the community identified themselves differently. For example, most people from the Bivoljane village in Kardzhali region and from the Shiroka Polyana village, Haskovo region (Southern Bulgaria) identified themselves as *Bektashi* or *Kazilbashi* while Turks in the Mogilets and Yablanovo villages (Northeastern Bulgaria) – as *Alevi* or *Aliani*. Moreover, the people from those communities revealed small practical and ideological differences in the local religious rituals.

The small number of Turks in the country belongs to the Proterstant denominations such as Evangelists, Pentecostals, Adventists from the Seven Day Church, etc.). Nevertheless, they have started to convert to to the Protestantism during the totalitarian period (1944-1989), the biggest part of them changed their religious belonging after the fall of the communist regime in the country in 1989.

According to the regional distribution the Turkish communities in Bulgaria are mostly rural. The reason for that also lies on the migration waves started during the Russian-Turkish war in 1877-1878 when the the biggest part of urban elite and population living the Bulgarian lands. Nowadays Turks are concentrated in a few Bulgarian regions such as Kurdzhali (101,116 people) in Southern Bulgaria, Razgrad (71,963 people) and Shumen (59,551) in Northeast Bulgaria, Burgas (58,636) in Eastern Bulgaria etc.

²<http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R7.aspx>. According to the experts representatives of Turkish-speaking Gypsies (Millet) and Bulgarian Muslims (Pomaks) are identified as Turks too.

³ <http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R10.aspx>. A small part of Turks - Gagauz are Orthodox Christians. In Bulgarian science there is a long discussion about the origin of Gagauz. Many scholars support the thesis about Bulgarian origin of Gagauz community lose their Bulgarian language during the Ottoman rule. The second theory claims that they are descendants of Turkic people who came from Asia Minor and settled on Bulgarian territory during the Ottoman Empire (see Eminov 2000; Karpat 1991; Mateeva 2006; Stamenova 1998).

Map 1: Geographical distribution of Turkish population in Bulgaria (Source: National Statistical Institute 2011)

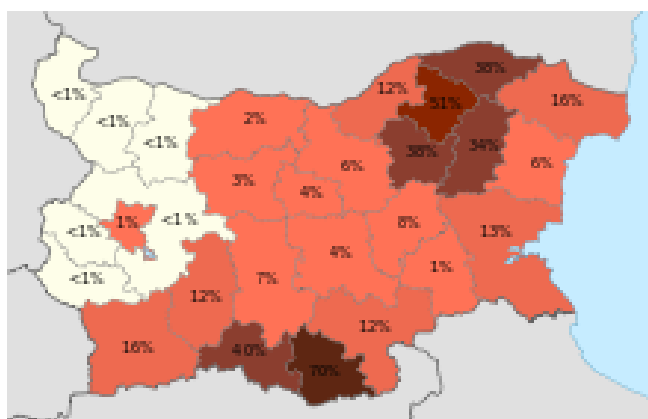


Figure 1: Geographic distribution of Turkish population in Bulgaria (Source: National Statistical Institute 2011)

Region	Number
Kardjali	86 527
Razgrad	57 261
Shumen	50 878
Burgas	49 354
Plovdiv	40 255
Targovishte	38 231
Silistra	40 272
Varna	30 469
Ruse	28 658
Blagoevgrad	17 027
Haskovo	28 444
Dobridge	23 484

Although the term “Turk” is perceived as an ethnic definition, very often times it is a matter of identification. So the group of Turks in Bulgaria also include part of the Gypsies (Millet) ⁴, Bulgarian Muslims (Pomaks) and a small part of Gagauz⁵. The religious belonging also has influence on the identification strategies of the population. The overlapping of the concepts of Turks and Muslims is clearly observed, which means overlapping of ethnic and religious identification at the individual and community level.

Movements Between Bulgaria and Turkey

Due to the ethnic characteristics of the population, migrations of Turks are primarily from Bulgaria to Turkey. According to Darina Vasileva the migration of Turkish population from Bulgaria to Turkey for a period of more than 100 years (1878-1989) demonstrates a close dependence of migration on three factors: the character of the political regimes in both countries; the intensity of nationalist propaganda (the ethnic frictions between the ethnic Turks and the local Bulgarian population); and the interference of foreign powers or international organizations in their attempts to solve the ethnic problems (Vasileva 1992: 343). Those migration waves created a big number of populations from Bulgaria to Turkey more than 1 million people (Höpken 1987, 2013; Vasileva 1992)⁶.

The present study accepts the migration between Bulgaria and Turkey in general as a movement between two countries. In terms of differentiation, movements between the two states vary between refugees, through forced and voluntary movement, family reunification and economic migration. According to Stephen Castle, Heinde Haas and Mark J. Miller (2014: 16) “most countries are not dominated by one type of migration, such as labor migration, family reunion, refugee movement or permanent settlement, but experience a whole range of types at once. Migratory chains that start with one type of movement often continue with other forms, despite (or often just because of) government efforts to stop or control the movement”. Whether the movement from Bulgaria to Turkey is defined as *expulsion*, *ethnic cleansing*, or *excursion*⁷ the study seeks to analyze not so much the name itself, but its results. The text does not intend to come up with terminological explanations, but accepts that crossing the borders between Bulgaria and Turkey is migration in general movement could not be just one type even within a migration

⁴ About religious identification of Turkish Roma in Bulgaria see Hibbert 2013, Slavkova 2004, Erolova 2013.

⁵ About the identification of Gagauz population see Mateeva 2003, Stamenova 1998.

⁶ According to A. İcduygu and D. Sert (2015) the number of Turks left Bulgaria between 1923 and 1989 was 818,158 people.

⁷ C. Dişbudak, S. Purkis (2016), and T. Kamussella (2018, 2020) present a terminological discussion on the movement from Bulgaria to Turkey in the summer of 1989 according different research methodology.

wave, since it combines different motives of moving people with the interests of the sending and receiving countries.

My research is realized in the frameworks of two groups of Turkish emigrants from Bulgaria. The first part of them are political emigrants left Bulgaria during the totalitarian regime in the country (1944–1989) and especially in the summer of 1989 and settled in Turkey. Their movement was politically provoked by the Bulgarian-Turkish agreements and also by so called *Revival process* (Atasoy, Soykan 2011; Baeva, Kalinova 2006, 2009; Buchsenschutz 2000; Eminov 1997; Levy 2003; Maeva 2004; Marinov 2010; Şimşir 2009; Tsvetkova 2000; Yalamov 2002; Zhelyazkova 1998). The *Vazroditelen process* is the most impressive assimilation happened in the country between 1984 and 1989 and related to the forceful change of names of Turkish population⁸. The totalitarian regime banned also the speaking Turkish language in public places, the practicing Islam customs and rituals, the listening to Turkish music and the wearing traditional Muslim clothing. The *Revival process* was considered a political instrument for construction of “a new Bulgarian socialist” nation⁹. As a result of the forceful *Bulgarization*, more than 400 000 Turks left Bulgaria in the summer of 1989 nevertheless the fact that more than 120 000 of them return after changes in the country in autumn in 1989. This movement, an exodus (see Höpken 2013) for the biggest part of Turkish population, was described by the totalitarian regime in the country as a *Big Excursion* (Zhelyazkova 1998)¹⁰.

The second target group of the present research includes the economic migrants left Bulgaria and settled in Turkey as a better developed in economic country after the fall of the totalitarian regime in Bulgaria. Despite the fact that the majority of Turks prefer to migrate to Western Europe¹¹, some of them use Turkey as an opportunity and destination for economic migration. These new movements started just after the collapse of communist rule in the country at the end of 1989 and the beginning of 1990 and were a result of the economic crisis in the country.¹² The main reason for the new Turkish movement from Bulgaria to Turkey began as a result of the economic crisis during the transition period. The motive for leaving Bulgaria was rooted also largely in the new Bulgarian legislation. Land restitution

⁸ V. Ozkan (2012, 2014, 2015) told about *namecide* during the period. G. Goncharova (2017), N. Vukov (2012), and Sl. Karakusheva (2018) describe and analyze the memory, trauma and celebration of the process in Bulgaria

⁹ About the ideological explanation of the Revival process see Asenov 1996, Poulton, 1993, Trifonov 1991, Zhivkov 1988, Zagorov 1993 and 1994.

¹⁰ The detail discription of the movement from Bulgaria to Turkey in the summer in 1989 see Baeva, Kalinova. 2006, Buchsenschutz, U. 2000; Elchinova 2005, 2010; Stoyanov, Maeva 2006, Parla 2019.

¹¹ For contemporary movements of Turks from Bulgaria to the Western Europe see Maeva 2007, 2017; Mancheva 2008a, 2008b, 2010.

¹² More details about the economic migration from Bulgaria to Turkey during the last thirty years economic reasons see Erolova 2013a, Parla 2006, 2007, 2009.

(under the Act of February 5, 1992) and privatization of agricultural holdings (Act of 20 March, 1992) had a negative effect on Bulgarian Turks. The reason was that before the nationalization of the land made by the socialist government in the country and started in 1947, the number of Turks – landowners was small (cf. Merjanova 2016). The wave of economic migration included Turks the totalitarian government didn't allow to emigrate. It should be noted that the emigration of ethnic Turks dictated by economic considerations was facilitated by additional factors. The wave of economic migration also included those who totalitarian rule did not allow to emigrate. The migration flows after 1989 included Turks whose children were in the army or still studied. So in addition to the economic reasons, the new emigration wave was driven by unrealized for various reasons in the summer of 1989 departure. Psychological readiness for leaving the country played an important role. Successful adaptation of a large part of the settlers from the previous migration waves, new built social networks of mutual assistance in the host country were an important factor and channel for the migration of relatives and friends. Different possibilities to study in Turkey also drove young people to leave Bulgaria and move to Turkey. The belong to Turkish culture, common language and culture (*Turkishness*) were important factors for Turks from Bulgaria to choose Turkey as a destination for labour migration in the last 30 years too (sf. Kasli, Parla 2009: 2009).

Although at that time the Turkish side required visas for Bulgarian citizens, the documents were immediately found out for free travel. Another option is illegal emigration. Numerous stories told about crossing the border with single entry visas or with people smugglers, even in secret compartments in buses and trains¹³. Although official data of the Turkish government show that for the period 1989-2001 in the category "exceptionally" were given passports to only 16 000 people, according to unofficial information migrants were much more. In 1991-1992 their size even exceeded the number of migrants from 1989 (Karamihova 1997: 397-398). In the period 1990-1997, 30 000 and 60 000 people had left Bulgaria yearly with tourist visas or for temporary leave in Turkey. Turkish data present that the economic difficulties in Bulgaria had led many Turks to settle in Turkey as illegal immigrants: an estimated 170,000 in 1992, 80,000 in 1993 and 50,000 in 1994 (Kirişçi 1996: 389). According to A. Zhelyazkova (1998: 161-197) the estimated new settlers from Bulgaria for the period 1989-1996 were about 400 000 people¹⁴. Their numbers grew after the fall of visas in 2000 when they could cross the border freely and had the permission for three months stay in Turkey and regular transport links facilitated travel between the two countries.

¹³ The number of illegal emigrants arrested in Turkey from 1994 to June 2004 is 9111 people (Apap, Carrera and Kirişçi 2004).

¹⁴ The number of economic emigrants just in 1992 counted 70 000 people (according to Bulgarian data) and 160 000 (according to Turkish statistics) (Lenkova 1999: 11-12; Ragaru 2004: 191-192).

After 1990, a new emigration wave began too. It could be called 'migration of daughters of law'. It concerned Turkish women from Bulgaria married to emigrants or to their children. The main reason was the situation in Bulgaria where demographic decline had reflected the Turkish population too. The impossibility to find a suitable partner in Bulgaria and good economic conditions in Turkey were the main prerequisite for the marriage migration of Turkish women. Many of them were even a part of returning to Bulgaria after the 'Big exodus' in the fall of 1989 and beginning of 1990, but free movement between the two countries, tourism or various family celebrations facilitated their dating with emigrants in Turkey. The return of displaced persons in Bulgaria or the departure of the Bulgarian Turkish women to the Southern neighbor for completion of higher education provided another option. It should be noted that the emigration of ethnic Turks dictated by economic considerations was facilitated by additional factors. For example, a successful adaptation of a large part of the settlers from 1989, well built social networks of mutual assistance in the host country were important factors and channels for the migration of relatives, friends or co-villagers (Maeva 2006).

The movements from Turkey to Bulgaria are relatively new. Although in previous periods such cases have been observed, they have intensified in the years since 1990. These movements may be primarily in two directions – daily movements and re-emigration or circular migration. The first are primarily tourist movements, which are facilitated by visa-free travel and convenient bus routes between the two countries. Families, relatives and friends in Bulgaria also contribute to them. The movements towards Bulgaria is provoked by religious festivals such as Kurban and Ramazan Bayram, family celebrations such as a sunnets and weddings, and local celebrations (*sabor* or *kurban*). The inability to find a suitable partner, as well as the good economic conditions in Turkey, are a basic prerequisite for Turks from Bulgaria to prefer marriage in Turkey. For emigrants, on the other hand, it is an opportunity to find a spouse without paying the high marriage price, as tradition in Turkey dictates (Karamihova 1999: 67; Maeva 2006).

The re-emigration to Bulgaria began after the collapse of the totalitarian regime. In addition to the return of immigrants in the summer of 1989, student migration has also occurred. It primarily involves young Turks who emigrate mainly with the last wave, to which the Bulgarian state grants privileges to study in the country's high schools or for the heirs of emigrants. They benefit from a variety of reasons – from cheaper and quality education to the possibility of avoiding a three-year compulsory service in Turkey, as well as living without strict parental and community control. Students choose Bulgaria because of its geographical proximity and the fact that our country is a member of the European Union. Many believe that with a Bulgarian diploma they can gain opportunities for expression in European countries. Initially, the trend of returning to Bulgaria is characteristic of two age groups - young people attracted by the secular lifestyle and freedom, and older

people – retirees who prefer to return to their native places. A gradual trend is also spreading to other migrants, whose increase has been observed since 2001, and especially after the country's accession to the EU on January 1, 2007. The improvement of the economic situation in Bulgaria becomes a prerequisite for returning some of the emigrants and for development of business with the funds accumulated during emigration to Turkey. Some of them open small factories in southern Bulgaria, while others are involved in vegetable production. Take care for ageing parents or relatives, or for a native house are also the motives returning to Bulgaria, Ethnographic studies show, however, that in most cases Bulgaria is used by the Turkish emigrants Turks as a starting point or a springboard to other EU countries. Often, however, those movements to Bulgaria can not be define as a permanent settlement, but rather as a life between the two countries. Most of the interviewees shared they live for a certain period of the year in Bulgaria and another part of the time in Turkey. For many of the interlocutors the circular migration between the two country becomes a way of life.

Research Aims and Methodology

The main goal is focused on the describion and analyze the effects of the movements between Bulgaria and Turkey on contemporary movements and cross-border activities between Bulgaria and Turkey. The study concerns on the reflection of migration on the everyday live and culture of Turks on the two sides of the border and on the contemporary relations between Bulgaria and Turkey. The special attention will be paid on Bulgarian-Turkish relations at the beginning of 21st century on the base of narratives of two Turkish groups – those living in Bulgaria and the emigrants who left Bulgaria during the communist regime or latter and settled in Turkey.

The research methodology is ethnographic. The present study is based on a long-term research and experience between Turks in Bulgaria and *göçmen* in Turkey. It uses the relatively new fieldwork materias from different Bulgarian regions such as Kardzhali, Haskovo, Sofia, Shumen regions in 2014-2019 period. The study is conducted with classic ethnographic methods such as in-depth and semi-structured interviews, observation, case studies and autobiographical stories of the interlocutors realized in the frameworks of two groups of Turks – living in Bulgaria and emigrants in Turkey. According to the religious belonging of the interlocutors the research is made mainly among two main groups of Turks Sunni Muslims of the Hanafite School and Alevi. A few meetings and inteviews were made with Turks with Protestant (from Evangelical and Seventh-day Adventist churches) and Orthodox religious belonging.

Interactions Between Topic and Target Groups

As I said before the Bulgarian-Turkish relations are influenced by mention before Turkish groups and their movements because of several reasons. First of all, Turks in Bulgaria are big number nevertheless where they live in. On the other hand, they effect in all spheres of the Bulgarian and Turkish society. It is important to notice that the representatives of Turkish minority in Bulgaria and Turkish emigrants adopt the two countries on different way. Generally, the interlocutors told about the image of Bulgaria as a home place and contemporary homeland for Turks living in Bulgaria. Although according to researches the image of Turkey is fading as the homeland (*ana vatan*) (Karamihova 2003: 12-13), a part of the interlocutors still think it as a historical homeland and feel more comfortable there. So Turks in Bulgaria very often continue to talk about Turkey as a mythological motherland taking care of them and going through a difficult time. They shared an opinion that the Turkish state is always going to defend them. So it is no coincidence that they see its intervention in everything happening nowadays in Bulgaria. It should be also noted that the Turkish target groups have families or close relatives living on both sides of the border, which defines their connectivity with both countries. Short distances – *'only 4-5 hours'* from the birthplace or from relatives in Turkey, convenient bus routes and free visa-free travel opportunities also contribute to the maintaince of strong ties with both states. The study met me with people who have two passports, often with two names – Bulgarian and Turkish allowing them easy movement across the borders¹⁵.

The Bulgarian-Turkish relations may have many different points of view. My study draws attention to the problem on several levels: political, economic, cultural and social transborder relations, interactions and contacts realized by Turkish groups on the Bulgarian-Turkish border.

Political Situation

Transborder migration, globalization and possibilities of Internet communication have considerable influence on the perception of the political situation in the both countries. On the opinion of the interlocutors, they receive daily information on what is happening in the neighboring country and are aware of changes due to Internet, television (many Turks watch Turkish TV channels daily), Skype and Facebook (Messenger) communication. According to the opinion of the interlocutors the situation in Bulgaria and Turkey is identical and it is heavily influenced by the political instability, growing flows of refugees and the threats of terrorist attacks. The events in both countries are a subject of constant discussion in the forums and in the Facebook groups. As an example, may be given the tulip

¹⁵ About the two names and passports see Maeva 2007: 224-247; Mancheva 2008: 25-44.

benches in Istanbul in 2015. The information generated a wave of disputes and discussions on the women's position in Turkey in comparison with the situation in Bulgaria.

The narratives suggest that the Turks perceive the political situation in both countries in terms of their awareness and interests. The views of the family and their relatives in the neighboring country have a great impact on their own opinion. The representative of Turkish minority in Bulgaria often assessed their attachment to one or another political forces in Turkey according to their religious identity. For example, during the talks with Alevi from Gorna krepost, Kardzhali region, recognized themselves as Kemal Atatürk's inheritors. According to the narratives Atatürk was Alevi and for that reason his portrait is even placed at the local Tekke of Hazar Baba. The villagers pray and bring him flowers and gifts. Those stories influence the Turkish political attachments. The Alevi from Gorna krepost identified themselves as secular and complain against the growth of religious fanaticism in Turkey, according to their point of view.

According to the oral stories from the fieldwork studies the Bulgarian-Turkish relations are influenced by so called *election migration*. The local people in Kardzhali region told about buses with emigrants coming from Turkey and changing the election results in the villages and in the city. The situation raised discontent of the permanent residents on the eve of local elections in October 2015 because: *'They (the emigrants – M. M.) don't know anything in the village, but they come and vote'* (cf. Petkova 2002). The political attachments of both groups produced other contradictions too. The conflict between the two groups was risen by the election campaign of the Movement of Rights and Freedom. In order to attract the voters the party conducted the propaganda for a new Revival process and new prohibitions of Turkish language and Islamic practices provoking the anger of the local Turks convinced that can not happen now in a country part of the European Union.

Economic Situation

Easily and fast border crossing inevitably affect the economic situation in the Turkish regions. The study shows that many of Kardzhali villages included in the survey live from fresh, 'hot money' from abroad – from Western Europe and Turkey, which are sent or carried by emigrants. The emigrants reconstructed their houses or buy new, changing the appearance of the settlement in the Turkish village in Bulgaria. The increasing the number of refugees from Syria, the rent rising and the depreciation of Turkish lira highlighted as prerequisites for return to Bulgaria, regardless of the bad economic situation in the country. Many of emigrants or their inheritors fill the Bulgarian Black Sea and winter resorts because of the possibilities of free alcohol consumption and other entertainments. The local city and village mayors from MRF also support those tourist activities.

The narratives told for other economic effects, such as the meat prices in the villages and their increasing as a result of the greater demand. And the reverse process, par example in September 2015 the Turks from Kardzhali worried that they couldn't sell their animals because of weak demand due to the weak lira and the situation in Turkey before the elections. Improving the economic situation in Bulgaria is becoming a prerequisite for the return of displaced persons and business development with financial funds accumulated during the period of emigration in Turkey.

Various initiatives among Bulgarian emigrants in Turkey give ways to improve the economic situation of the local population in their birthplaces. Examples of such activity is the collection and distribution of food for regions with mixed population, organized by the emigrant's organization "Balgöç" – Bursa during Ramadan holidays. The emigrants in Turkey also support different local communities in Bulgaria suffer from natural or technical disasters in Bulgaria. Similar organizations from Turkey sent trucks with food and clothing after the flood tragedies in Asparuhovo, Varna, and Biser in 2014 and after the train explosion in Hitrino village, Shumen region in 2016.

Religious Situation and Cultural Influences

Cross-border migration has an impact on the religious situation in Bulgaria. Emigrants from Turkey bring new religious books, views and practices that clash with traditional Islam in Bulgaria. Due to the emigrant's donations religious buildings, mosques and fountains are recovered and built. The renovation of *Türbes* and *Tekkes* buildings and construction of new religious centres are also visible in many regions with Turkish population. The emigrant's support is crucial in organization of circumcision ceremonies. For example, in September 2015 in Kardzhali I attended a large *Sunnet* funded by Turkish foundations. Another example is the construction of a new Djem evi in Sevdelina village near Kardzhali due to the emigrants and with the support of the Turkish state. Such new Alevi religious home were built in different part of the country.

Cross-border interaction is apparently visible in the process of Turkish conversion. According to the local priests Boyan Saraev and Peter Gerena the Christianisation process has flowed with varying intensity in recent years and has covered many emigrants. They adopt Christianity, buy homes in Kardzhali and start a new life in Bulgaria. An interesting example of cultural interaction across the borders is a *Mevdid* (pray) for a sick person living in Turkey made from his relatives in his Bulgarian home village ().

On the other hand, Turks from Protestant faith also have moved to Turkey. Par example one of the famous preachers is Burhan from Tushovitsa, Shumen region. He belonged to the Seventh-day church in Bulgaria and moved to Turkey in 1989. Burhan created a stable Adventist community there. Other Protestant

experience belong to a woman also from the same church. Her family converted to the Protestantism in 1960-s. She was a long term missionare in Turkey and spent 7 years in Istanbul 7 years. Her mission was to give out books and to preach among the local population there. Nowadays she continues her work among Turkish population in Bulgaria in the frames of Seventh-day Adventist church.

Another example is presented by a Turkish woman from Izgrev village, Shumen region belonging to the Evangelical church. She converted to the Christianity in the beginning of 1990-s and moved to Turkey. Returning home to take care for ageing relatives she is continueing her work in the framewok of the church trying to attract new people therer

Conclusions

The contemporary Bulgarian-Turkish relations are strongly influenced by the current conditions of free movement of information, people, goods and ideas nowadays. The processes of globalization enhance the permeability of the border and various political, economic, social or cultural influences and interactions freely perform through it. Turks in Bulgaria and Turkish emigrants from Bulgaria to Turkey have become the main agents of social and cultural transfers and important influencers on the interactions between the states. Both of them travel freely through the borders or even staying home create and maintain transborder interactions. Their transmigrant attitude is influenced by the strong and complex social networks created especially as a result of the 1989 Turkish exodus from Bulgaria. Divided families and local communities between Bulgaria and Turkey built the idea of a common place without borders, intermingling of cultures, traditions, religions and languages. The most important aspect of the transborder experice give various Turkish cultural organizations. Their activities affect the Bulgarian-Turkish relations and their charity seeks to expand the Turkish and Islamic influence in the country, aiming at improving the situation of the population in mixed areas. On the other hand, Christian churches (especial Protestant) in Bulgaria have tried to enlarge their influence in Turkey through the representative of Turkish minority in Bulgaria and their social networks there or to attract new believers in Bulgaria.

Bibliography

- Adanir, F., S. Faroqhi (eds.). 2002. *The Ottomans and the Balkans. A Discussion of Historiography*. Leiden-Boston-Koln.
- Aleksiev, B. 2012. *Sedem miusiumanski svettsi ot Balgariia*. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Marin Drinov".
- Apap, J., S. Carrera and K. Kirişci. 2004. Turkey in the European Area of Freedom, Security and Justice. *EU-Turkey Working Paper*, 3, Brussels: Centre for European Policy Studies (http://aei.pitt.edu/6763/1/1145_03.pdf).
- Assenov, B. 1991. *Vazroditelniat protses i Darzhavna sigurnost*. Sofia.
- Atasoy, E., A. Soykan. 2011. Freedom walk of the Turks in Bulgaria: Events of May in 1989 and their reflections. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 19 (2011): 112–120.
- Baeva, I., E. Kalinova. 2006. *Balgarskite prehodi (1939-2005)*. Sofia: Paradigma.
- Baeva, I., E. Kalinova (eds.). 2009. "Vuzroditelniyat protses", vol. 2: *Mezhdunarodni izmereniya (1984–1989)*. Ser: Arkhivite govoriat, vol. 61. Sofia: Durzhavna agentsiia Arkhivi, 2009.
- Bell, J. D. 1999. "The 'Revival Process': the Turkish and Pomak minorities in Bulgarian politics", *Ethnicity and Nationalism in East Central Europe and the Balkans*, ed. D. Thanasis and Chr. Willimans, Aldershot: Ashgate 1999, pp. 237–268.
- Buchsenschutz, U. 2000. *Maltsinstvenata politika v Balgariia. Politikata na BKP kam evrei, romi, pomatsi i turtsi (1944-1989)*. Sofia: IMIR.
- Castle, St., H. de Haas, Mark J. Miller. 2009. *The Age of Migration. International Population Movements in the modern World*. 5th ed. New York: Palgrave Macmillan.
- Dişbudak, C., S. Purkis. 2016. Forced Migrants or Voluntary Exiles: Ethnic Turks of Bulgaria in Turkey, *Journal of International Migration and Integration* 17(2): 371–388.
- Elchinova, M. 2005. Alien by Default: The Identity of the Turks of Bulgaria at Home and in Immigration. In: Detrez, R., P. Plas (eds.). *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*. Brussels: P.I.E.-Peter Lang, pp. 87–110.
- Elchinova, M. 2010. *Re-assessing the Traumatic Past Twenty Years Later: Everyday Discourses on the Exodus of Bulgaria's Turks to Turkey* (www.eastbordnet.org) (accessed on 16 February 2020).
- Elchinova, M. 2012. Preosmislyane na travmatichnia opit vav vsekidnevните diskursi: narativite za izselvaneto na balgarskite turtsi v Turtsia v perspektivata na

- vremeto. In: Ganeva-Raycheva, V., M. Elchinova, M. Zlatkova and N. Vukov (eds.). *Migratsii ot dvete strani na balgaro-turskata granitsa: nasledstva, identichnost, interkulturni vzaimodeystvia*. Sofia: IEFEM – BAN, 21–30. (<http://2sidesborder.org/Resettlers%20and%20Migrants/files/assets/downloads/publication.pdf>) (accessed on 16 February 2020).
- Eminov, A. 1997. *Turkish and other Muslim Minorities in Bulgaria*, London: Institute of Muslim Minority Affairs, Book Series no. 6.
- Eminov, A. 1999. The Turks in Bulgaria: Post-1989 Developments. *Nationalities Papers*, Vol. 27, No. 1, pp. 31-55.
- Erolova, Y. 2013. Labour Migrations of Bulgarian Turks to Turkey since 1990. A Case Study on Migrants from Svishtov, Bulgaria. *Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft*, vol. 1 2013, pp. 1-24.
- Erolova, Y. 2013. Tsiganite myusyulmani: „tsigani, „turtsi“ i/ili “milet“? In: Erolova, Y. M. Slavkova (red.). *Etnichnost, religiya i migratsii na tsiganite v Bulgariya*. Sofia, Paradigma, 25-46.
- Georgieva, I. 1993. The so-called revival process and the great tourist trip (an attempt at an oral history). *The Ethnic Situation in Bulgaria*. Sofia, pp. 94-97.
- Georgieva, I. (sast.). 1991. *Balgarskite aliani (sbornik etnografski material)*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo.
- Ghodsee K. 2010. *Muslim Lives in Eastern Europe. Gender, Ethnicity, and the Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria*. Princeton University Press.
- Goncharova, G. N. 2017. Forced Transcultural Memory: The Exile and Return of the Bulgarian Turks. In: Törnquist-Plewa, B., N. Bernsand, and M. La Rosa (Eds.). *In Search of Transcultural Memory of Europe (CFE Conference Papers Series)*. Lund: Centre of European Studies at Lund University, 59–72. (http://portal.research.lu.se/ws/files/26336478/In_Search_of_Transcultural_Memory.pdf) (accessed on 16 February 2020).
- Gramatikova, N. 2011. *Neortodoksalniyat islyam v balgarskite zemi*. Sofia: Gutenberg.
- İçduygu, A., D. Sert. 2015. *The Changing Waves of Migration from the Balkans to Turkey: A Historical Account* (https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-13719-3_5) (access Date: 04/05/2017).
- Hibbert, R. Y. 2013. Why Do They Leave? An Ethnographic Investigation of Defection from Turkishspeaking Roma Churches in Bulgaria. *Missiology: An International Review*, (0) 1–14.
- Höpken, W. 1987. Modernisierung und Nationalismus: Sozialgeschichtliche Aspekte der bulgarischen Minderheitenpolitik gegenüber den Turken. In: Schonfeld, R. (Ed.). *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*. München: Oldenbourg, pp. 255-303.

- Höpken, W. 2013. Der Exodus: Muslimische Emigration aus Bulgarien im 19. und 20. Jahrhundert. In: Lauer, R., H. G. Majer (eds.). *Osmanen und Islam in Südosteuropa*. Göttingen: de Gruyter, pp. 303-432.
- Kamusella, T. 2018. *Ethnic Cleansing During the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria*. London: Routledge.
- Kamusella, T. 2020. Between Politics and Objectivity: The Non-Remembrance of the 1989 Ethnic Cleansing of Turks in Communist Bulgaria. *Journal of Genocide* (<https://doi.org/10.1080/14623528.2020.1726649>) (accessed 14 February 2020).
- Karakusheva, Sl. 2018. Praktiki na pametta v praznika na Dzhebel. *Bulgarska Ethnologia*, 2, 44–59.
- Karamihova, M. 1997. *Brachna snimka ot Kardzhali*, Kardzhali.
- Karamihova, M. 2000. Edno semeystvo sled t. nar. "Vazroditelen protses". In: Rusanov, V. (Ed.). *Aspekti na etnokulturnata situatsiya v Bulgariya. Osem godini po-kasno*. Sofia: Akses, pp. 214-234.
- Karamihova, M. 2002. *Prikazka za Osman baba*, Sofia: Akademichno izdatelstvo "Marin Drinov".
- Karamihova, M. (sast.). 2003. *Da zhiveesh tam, da sunuvash tuk. Emigratsionni naglasi v nachaloto na 21 vek*, Sofia: IMIR.
- Karpat, K. 1991. *The Turks of Bulgaria: The History, Culture, and Political Fate of a Minority*, University of Wisconsin—Madison: University of Wisconsin Press.
- Kazgan, G. 1980. Migration movements in the Ottoman Empire and the Turkish Republic from the end of the 18th c. to the present day. In: *Les migrations internationales de la fin du XVIIIe siecle a nos jours*. Paris, pp. 616-641.
- Kirişci, K. 1996. Refugees of Turkish origin: "Coerced immigrants" to Turkey since 1945. *International Migration* 34: 385–412.
- Kirişci, K. (2000). Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices. *Middle Eastern Studies*, 36(3): 1–22.
- Kirişci, K. (2001). UNHCR and Turkey: Cooperating towards an improved implementation of the 1951 convention on the status of refugees. *International Journal of Refugee Law* 13(1/2), 71–97
- Kasli, Z., A. Parla. 2009. Broken Lines of Il/Legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Immigrants to Turkey from Bulgaria. *Alternatives: Global, Local, Political*, 34 (2) (Apr.-June 2009): 203–227.
- Lenkova, M. 1999. *Turks in Bulgaria, Center for Documentation and Information on Minorities in Europe - Southeast Europe (CEDIME-SE), MINORITIES IN SOUTHEAST EUROPE*. Report.

- Levy, S. 2003. *Istinata za "Vazroditelniya protses": dokumenti ot arhiva na Politbyuro i TSK na BKP*. Sofia: Institut za Izsledvane na Integratsiyata.
- Maeva, M. 2004. The Revival Process and its Influence on the Identity of Turks in Turkey. *Area Studies*, 2 (www.sant.ox.ac.uk/areastudies,maeva.pdf).
- Maeva, M. 2006. *Balgarskite turtsi preseelnitsi (kultura i identichnost)*, Sofia: IMIR.
- Maeva, M. 2007. New Migration Waves of Bulgarian Turks. In: *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration*, ed. E. Marushiakova, Cambridge: Cambridge Scholar Publishing, pp. 224-247.
- Mancheva, M. 2010. Irregular Migration and Undocumented Migrant Work after Bulgaria's EU Accession. *Ethnologia Balkanica*, 14.
- Mancheva, M. 2008. Practicing Identities Across Borders. The Case of Bulgarian Turk Irregular Labor Migrants in Germany. In: Smith, M-P., J. Eade (eds.). *Comparative Urban and Community Research*, vol. 9. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Mancheva, M. 2008. Trudova migratsiya na balgarskite turtsi v Germaniya. Saetnichni migrantski mrezi i kulturi. *Critique and Humanism Journal*, issue 25, pp. 25-44.
- Marinov, Ch. *Vazroditelniat proces i goliamata exkurzia* (<http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/02/12>) (accessed 12 February 2013).
- Mateeva, V. 2006. *Gagauzite – oshte edin pogled*. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Marin Drinov".
- Merdjanova, I. 2016. *Myusyulmanskite obshtnosti na Balkanite. Postkomunisticheski transformatsia*. Sofia: IK "Kritika i Humanizam".
- Norris, H. T. 1993. *Islam on the Balkans. Religion and society between Europe and the Arab world*. Columbia.
- Özkan, V. 2012. Эффекты и появления процесса инициации от социалистической к постсоциалистической Болгарии [The Effects and Appearances of Namecide Process From Socialist to Post-Socialist Bulgaria]. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія Політологія. Соціологія. Право*, 4/16: 32-36.
- Özkan, V. 2014. Bulgaristan'da Siyasi Otoritenin Ulusal Türk Azınlığı Üzerindeki Politikaları: Belene Toplama Kampı Örneği (1985-86) [Politics of Bulgarian Political Authority on National Turkish Minority: A Case of Belene Concentration Camp (1985-86)]. In *Türkiyat Araştırmalar*, edited by Cahit Celekçi. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Spring 20, 117-162. (<http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/dergi/20sayi.pdf>) (18 February 2020).
- Özkan A.D., Vildane 2015. "1980'lerde Bulgaristan Devleti'nin Nüfus Politikaları Kapsamında Sınırdışı Etmeler Göç mü? [Deportations in 1980s in the Scope

- of Population Policy by Bulgaria are 'Migration?']." In *Yılında Bulgaristan'dan 89 Göçü* [25th Year – Migration of 1989 From Bulgaria], edited by Seher Boykoy 25, 40-47. Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları.
- Parla, A. 2006. Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria. *Journal of Southeast European and Black Sea Studies* 6(4): 543-557.
- Parla, A. 2007. Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey. *International Migration* 45 (3): 157–181.
- Parla, A. 2011. Labor migration, ethnic kinship, and the conundrum of citizenship in Turkey. *Citizenship Studies* 15:3-4: 457–470.
- Parla, A. 2019. *Precarious Hope: Migration and the Limits of Belonging in Turkey*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Petkova, L. 2002. The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish relations, 1947–2000. *The Global Review of Ethnopolitics*. 1: 42–59.
- Poulton, H. 1993. *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, London: Minority Rights Publications.
- Poulton, H., Taji-Farouki, S. 1997. *Muslim Identity and the Balkan State*. London: Hurst & Co.
- Ragaru, N. 2001. Islam in Post-Communist Bulgaria. An Aborted “Crash of Civilization?”. *National Papers* 29(2): 293–394.
- Şimşir, B. 2009. *Bulgarian Turks (1878-2008)*. Extended Third Edition, Ankara: Bilgi Publishing House.
- Stamenova Zh. 1998. Gagauzi. In: Krasteva, A. (sast.) *Obshtnosti i identichnosti v Balgariia*. Sofia: Petekston, Vol. 2.
- Stoyanov, V. 1998. *Turskoto naselenie mezhdu polyusite na etnicheskata politika*, Sofia: Lik.
- Trifonov, St. 1991. Strogo poveritelno! *Pogled* 16-19.
- Tsvetkova, M. 2000. Balgarskata politika kym Vazroditelniya protses sled 1944 g. *Mezhdunarodni otnosheniya* 2.
- Vukov, N. 2012. Izselvania, pamet i vazpomenatelni zavrashhtania. Otbelyazvaneto na „Vazroditelnia“ protses v Balgaria I politikite na pametta. In: Ganeva-Raycheva, V., M. Elchinova, M. Zlatkova and N. Vukov (eds.). *Migratsii ot dvete strani na balgaro-turskata granitsa: nasledstva, identichnosti, interkulturni vzaimodeystvia*. Sofia: IEFEM – BAN, 31–44. (<http://2sidesborder.org/Resettlers%20and%20Migrants/files/assets/downloads/publication.pdf>) (accessed on 16 February 2020).

- Vasileva, D. 1992. Bulgarian Turkish Emigration and Return. *International Migration Review* 26(2) Special Issue: The New Europe and International Migration (Summer, 1992): 342–352.
- Yalamov, I. 2002. *Istoriya na turskata obshtnost v Balgariia*, Sofia: IMIR.
- Yankova, V. 2012. Balgaro-turskata granitsa – prekosityavane v spomeni. In: Ganeva-Raycheva, V., M. Elchinova, M. Zlatkova, N. Vukov (Eds.). *Migratsii ot dвете strani na balgaro-turskata granitsa: nasledstva, identichnosti i interkulturni vzaimodeystvia*. Sofia: IEFEM-BAN, 54-60]: ([http://2sidesborder.org/Resettlers %20and%20Migrants/index.html](http://2sidesborder.org/Resettlers%20and%20Migrants/index.html)) (21 November 2019).
- Zagorov, O. 1993. *Vazroditelniyat protses. Teza. Antiteza. (Otritsanie na otritsanieto)*, Sofia.
- Zhelyazkova, A. (sast.) 1998. *Mezhdur adaptatsiyata i nostalgiyata. Balgarskite turtsi v Turtsiya*, Sofiya: IMIR.
- Zhelyazkova, A. 1994. The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century. *Journal of Islamic Studies* 5: 187–208.
- Zhelyazkova, A. 2001. Bulgaria in Transition: The Muslim minorities. *Islam and Christian-Muslim Relations* 12(3): 283–301.
- Zhivkov, T. 1988. Etnokulturno razvitiye na Vazroditelniya protses. *Problemi na razvitiето na balgarskata narodnost i natsiya*. Sofia: BAN, pp. 127-143.

SON DÖNEM BULGARİSTAN GÖÇÜNÜN UZUN DÖNEMLİ PSİKOLOJİK ETKİLERİ

Ayla Hocaoğlu Uzunkaya *

Özet

Amaç: Bu araştırmanın amacı son dönem Bulgaristan Göçünü (1989) yaşayan kadınlardaki travma etkisinin, göçü doğrudan yaşamamış yetişkin dönemdeki çocuklarının psikolojik sağlıkları ile ilişkisini incelemektir. **Yöntem:** Veri toplama araçları olarak Travma Maruziyet Ölçeği, Olay Etkisi Ölçeği-R ve Kısa Semptom Envanteri kullanılmıştır. Araştırma, son dönem Bulgaristan göçüne maruz kalmış 41 yaş ve üzerindeki (göç sırasında yetişkin olan) kadınlar (n=170) ve onların 16-27 yaş arasındaki (göç sırasında en fazla 2 yaşında olan) çocukları (n=170) ile yürütülmüştür. **Bulgular:** Araştırmanın sonuçları, birinci kuşaktaki bireylerin göçle ilgili travmatik olaylara maruziyetleri ve olaydan etkilenme düzeyleri arttıkça çocuklarının psikolojik belirtilerinin de arttığına işaret etmektedir. **Sonuç:** Göç yaşantısının olumsuz etkilerinin azalması için göç sonrası güçlüklerin azalmasına ilişkin devlet politikalarının yürütülmesi ve yalnızlık duygularını azaltmak amacıyla göçmenlerin bir araya gelebilecekleri grupların ve dayanışma merkezlerinin olması gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: göç, travma, travmanın aktarımı, Bulgaristan Göçü

The Long-Term Psychological Effects of Last Migration from Bulgaria To Turkey

Abstract

Objective: The aim of this study examine the relationship of women's who live Last Bulgarian Migration (1989) traumatic exposure and their children psychological health in adulthood. **Method:** Trauma Exposure Scale, Impact of Event Scale-R and Brief Symptom Inventory were used as instruments. This study was recruited women (n=170) who had lived Last Bulgarian Migration at least 41 years old (who is adult during migration) and their children (n=170) between 16-27 years old (who is max 2 years old during migration). **Results:** Results show that children of women who have most traumatic impact related migration have most psychological effects.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.

Conclusion: It is necessary groups and centers of solidarity to decrease feeling of loneliness and recruiting government politics to decrease post-migration living difficulties.

Key words: migration, trauma, transmission of trauma, Bulgarian Migration

Her ne kadar travmatik yaşantılar çoğunlukla hayatta olup olmamakla sınırlandırılrsa da bazı yaşantılar vardır ki pek çok kişinin yaşamını alt üst ederek travmatik etki oluşturabilirler. Hatta travmatik yaşantıların etkileri travmaya doğrudan maruz kalan ya da tanıklık edenleri aşarak çok daha fazla kişiye ve topluluğa uzanabilmektedir (Kira, 2001). “Travmanın kuşaklararası aktarımı” yaklaşımına göre, bireyin deneyimlediği travmatik yaşantıların etkileri ailesinin sonraki kuşaklarında da görülebilir (Danieli, 1998; Kellermann, 2001). Bu bakış açısında göre travmatik yaşantıların etkileri bir dalga gibi sonraki kuşakları da etkileme potansiyeline sahiptir. Olası riskler açısından ele alınabilecek bir yaşantı da göçtür. Tarihteki önemli göç hareketlerinden biri de Bulgaristan’dan Türkiye’ye gerçekleşen göç hareketleridir. Bu göç dalgasının sonuncusu 1989 yılında yaşanmış ve yaklaşık 350.000 kişi göç öncesinde, göç sırasında ve Türkiye’ye yerleşimin ardından pek çok zorluk yaşamıştır (Dayıoğlu, 2005). Bu çalışmada travmatik bir yaşam olayı olarak son dönem (1989) Bulgaristan göçünün sonraki kuşaktaki etkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, göçü yaşamış kadınların göçle ilgili travma maruziyeleri ve olaydan etkilenme düzeyleri ile çocuklarının genel psikolojik sağlığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi hedeflenmiştir.

Yöntem

Örnekleme

Araştırmanın örneklemini, 1989 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmeye zorlanan kadınlar ve onların bugün yetişkin dönemde olan çocukları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda birinci kuşaktaki katılımcıların göç sırasında yetişkin olmaları (göç sırasında en az 16 yaşında olmak); ikinci kuşaktaki katılımcıların da göç sırasında en fazla 2 yaşında (olaya ilişkin anılara sahip olmayacak yaşta) ve günümüzde yetişkin olmaları esas alınmıştır. Bu ölçütler göz önünde bulundurularak araştırmaya son dönem Bulgaristan göçüne maruz kalmış 41 yaş ve üzerindeki kadınlar ($n=170$) ve onların 16-27 yaş arasındaki çocukları ($n=170$) katılmıştır. Çalışmanın verileri 2012-2013 yıllarında toplanmıştır.

Çalışmanın Veri Toplama Araçları

Araştırmada, birinci ve ikinci kuşaktaki bireylere uygulanmak amacıyla 2 farklı ölçek kümesi oluşturulmuştur. Birinci kuşakta yer alan annelere Travma Maruziyet

Ölçeği ve Olay Etkisi Ölçeği-R verilirken, ikinci kuşaktaki bireylere ise Kısa Semptom Envanteri verilmiştir. Travma Maruziyet Ölçeği, göçmen annelerin göçle ilgili yaşadıkları travmatik olayların şiddetini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Özürörçün ve Karancı (2013) tarafından geliştirilmiş başka bir ölçeğin bu çalışmaya uyarlanmış halidir. Ölçek, "olumsuz duygular" (6 madde)", "göç sonrası güçlükler (8 madde)", "şiddete ve baskıya tanıklık (4 madde)" ve "ölümle ilgili yaşantılar (3 madde)" olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Weiss ve Marmar tarafından (1997) revize edilmiş Olay Etkisi Ölçeği-R, bu çalışmada göçle ilgili travmatik olayların ortaya çıkardığı her bir etkiyi ve etkinin şiddetini değerlendirmek için kullanılmıştır. Derogatis (1993) tarafından geliştirilen Kısa Semptom Envanteri, Türkçe'ye Şahin, Batgün ve Uğurtaş (2002) tarafından kazandırılmıştır. Bu çalışmada ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtilerini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

Bulgular

Zorunlu göçe maruz kalmış annelerinin travma maruziyetleri ve olaydan etkilenme düzeyleri ile ikinci kuşakta yer alan çocuklarının psikolojik belirtileri arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon Analizi ile incelenmiştir.

Tablo 1: İkinci Kuşaktaki Bireylerin Psikolojik Belirtileri ile Annelerin Göç Yaşantıları Arasındaki İlişkiler

	TM	OD	GSG	ŞBT	ÖİY	OE	AY	YY	K
Psikolojik Belirtiler	16*	10	18*	06	06	12	20**	10	.04
Anksiyete	19*	14	20*	10	04	20**	27**	15*	.04
Depresyon	07	02	11	01	02	02	19	02	.08
Olumsuz Benlik	16*	10	18*	06	06	07	14	04	.02
Somatizasyon	16*	11	20*	01	09	14	22**	18*	.07
Hostilite	13	07	14	09	05	12	17*	12	.02

* $p < .05$, ** $p < .01$

Not. TM=Travmaya Maruziyet, OD=Olumsuz Duygular, GSG=Göç Sonrası Güçlükler, ŞBT=Şiddet ve Baskıya Tanıklık, ÖİY=Ölümle İlgili Yaşantılar; OE=Olay Etkisi, AU=Aşırı Uyarılma, YY=Yeniden Yaşama, K=Kaçınma

Çalışmanın sonuçlarında, annelerin travmaya maruziyetleri ile ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmüştür ($r = .16, p < .05$). Daha açık ifade edilirse, annelerin göçle ilgili travma deneyimleri arttıkça, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri de artmaktadır. Ayrıca annelerin olayla ilgili "aşırı uyarılma" belirtileri ile ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik belirtileri ($r = .20, p < .01$) arasında da pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmektedir.

Tartışma

Bu çalışmanın sonuçlarında son dönem Bulgaristan göçüne maruz kalan annelerin göçle ilgili travmatik olaylara maruziyetleri ve olaydan etkilenme düzeylerinin artmasının ikinci kuşakta yer alan çocuklarının psikolojik sağlıklarıyla ilişki olduğu görülmektedir. Travma deneyimlerinde özellikle göç sonrası yaşanan güçlükler vurgu yapılmakta; pek çok çalışma göçmenlerin, göç sonrasında çeşitli güçlükler yaşadıklarına işaret etmektedir (Bentley ve ark., 2012; Silove ve ark., 1998). Son dönem Bulgaristan göçünün incelendiği bir çalışmada Gündüz (2013), göçmenlerin göç sonrasında ailelerinden ayrı kalmak, maddi-manevi kayıplar yaşamak, nitelsiz işlerde ve düşük ücretlerle çalışmak gibi zorluklar yaşadıklarını vurgulamaktadır. Çalışmanın diğer bir sonucu, ikinci kuşaktaki bireylerin psikolojik sağlıkları açısından göçmen kadınların olaydan etkilenme düzeyine işaret etmektedir. Olaydan etkilenme düzeyi fazla olan kadınların çocuklarında daha fazla anksiyete belirtisi görülmektedir. Bu bulgu literatürle uyumlu olmaktadır (Caselli ve Motta, 1995; Field ve ark., 2011). Bu sonuç, literatürle de uyum sağlamaktadır. Örneğin; Caselli ve Motta (1995), savaş mağdurlarının travmaya maruz kalma düzeylerinin ve travmaya ilişkin stres belirtilerinin çocuklarının davranış problemleri üzerindeki etkilerini incelemişler ve özellikle ebeveynlerinin stres belirtilerinin önemine işaret etmişlerdir. Tüm bu sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde son dönem Bulgaristan Göçünün hem doğrudan maruz kalanlar hem de bu yaşantıya doğrudan maruz kalmamış ikinci kuşaktaki bireyler açısından bir travmatik etki oluşturduğu söylenebilmektedir. Hem göç yaşantılarının kadın ruh sağlığını daha fazla etkileme olasılığının olması hem de kadınların aile işlevindeki ve çocukların yetiştirilmesindeki önemli rolünden dolayı, kadın göçmenlerin ruh sağlıklarını korumaya dönük müdahaleler önemli olmaktadır. Göçmenlerin stresli yaşam koşulları göz önünde bulundurulduğunda, gerek ekonomik gerek sosyal destekler sağlanarak stres verici yaşam koşullarının en aza indirilmesinin gelecek kuşakların ruh sağlığı açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Bentley, J.A., Thoburn, J.W., Stewart, D.G. ve Boynton, L.D. (2012). Post-Migration Stress as a Moderator between Traumatic Exposure and Self-Reported Mental Health Symptoms in a Sample of Somali Refugees. *Journal of Loss and Trauma*, 17, 452-469.
- Caselli, L.T. ve Motta, R.W. (1995). The Effect of PTSD and Combat Level on Vietnam Veterans' Perceptions of Child Behavior and Marital Adjustment. *Journal of Clinical Psychology*, 51(1), 4-12.
- Danieli, Y. (Ed.) (1998). *Intergenerational Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. New York: Plenum Press.
- Dayıoğlu, A. (2005). *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Derogatis, L.R. (1993). *BSI Brief Symptom Inventory: Administration, Scoring, and Procedure Manual (4th Ed.)*. Minneapolis, MN: National Computer Systems.
- Field, N.P., Om, C., Kim, T. ve Vorn, S. (2011). Parental Styles in Second Generation Effects of Genocide Stemming from the Khmer Rouge Regime in Cambodia. *Attachment and Human Development*, 13(6), 611-628.
- Gündüz, A.O. (2013). *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü (1989 Örneği)*. Kırklareli Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Kellermann, N.P.F. (2001a). Transmission of Holocaust Trauma-An Integrative View. *Psychiatry*, 64(3), 256-267.
- Kira, I.A. (2001). Taxonomy of Trauma and Trauma Assessment. *Traumatology*, 7(2), 73-86.
- Özüörçun, N. ve Karancı, N. (2013). *Intergenerational Transmission of Maternal Traumatic Experiences to Their Children's Well-Being among Turkish Cypriots: Mediator Role of Parenting Styles*. (Yayınlanmamış doktora tezi). ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Silove, D., Steel, Z., McGorry, P. ve Mohan, P. (1998). Trauma Exposure, Postmigration Stressors, and Symptoms of Anxiety, Depression and Post-Traumatic Stress in Tamil Asylum-Seekers: Comparison with Refugees and Immigrants. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 97(3), 175-181.
- Şahin, N.H., Batıgün, A.D. ve Uğurtaş, S. (2002). Kısa Semptom Envanteri (KSE): Ergenler İçin Kullanımının Geçerlik, Güvenilirlik ve Faktör Yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(2), 125-135.
- Weiss, M. ve Weiss, S. (2000). Second Generation to Holocaust Survivors: Enhanced Differentiation of Trauma Transmission. *American Journal of Psychotherapy*, 54(3), 372-385

Remembering the Exodus: Narratives of 1989 Migrants from Bulgaria to Turkey and Their Group Identification Strategies

Magdalena Elchinova *

Abstract

The paper discusses narratives about the 1989 exodus of Bulgarian-born Turks to Turkey, recorded by the author between 1995 and 2015 in Istanbul, Edirne, and Izmir, as well as in a few small settlements of northeastern Bulgaria. The aim of the discussion is to show that these narratives are used as a tool for constructing a positive group image of the Turks of Bulgaria in immigration. The author observes a tendency towards standardization of these stories in the course of time. The stories are classified in two categories – public (for public use) and private (told in the family or among close friends), each of them obtaining particular characteristic features. These features are analyzed, alongside the impact of the place of re-settlement, the social characteristics of the narrators and the particular time set in which they are told on the structuring of these narratives.

Introduction

My anthropological field work among Bulgarian-born Turks who migrated to Turkey in 1989 spans over many years and has taken place in the cities of Izmir (2002), Edirne (2009) and Istanbul (2009-2017), as well as in settlements of Northeastern Bulgaria (Razgrad, Zavet, Isparih and others). In this paper I analyze the narratives about this case of mass migration that I have heard and recorded during my field work. My analysis focuses on their function and imagery. Its goal is twofold: 1) to comment some of the similarities noticeable in these stories, which have been undoubtedly undergoing a process of standardization; 2) to explain the nature of the stories about the emigration with their role as a tool for constructing a positive group image of the 1989 migrants from Bulgaria to Turkey.

What I call here narratives or stories are in fact more or less structured accounts – some very brief, others detailed – that outline the way people who have lived through the mass flight of Bulgaria's Turks to Turkey remember and speak of their bitter experience. These stories are highly contextualized; in fact, they are woven in the fabric of complex discourses of the mass migration, in which words,

* Prof. Dr., New Bulgarian University, Department of Anthropology, melchinova@nbu.bg.

images, actions and circumstances intertwine to convey a certain individual or shared interpretation of the past. Most of the narratives I discuss here are oral (only a few are fixed in a written form) and thus could be defined as a product of what Polanyi (1985) calls conversational storytelling. I have heard and recorded them in the course of interviewing 1989 migrants, or while attending and observing public events commemorating the emigration (commemoration ceremonies or rallies, conferences and round tables, media discussions and documentaries, exhibitions, etc.). All of them contribute to the construction of the oral history of this notorious traumatic episode from the not so distant past; and as components of this oral history they are all focused on the people (the individual experiences and interpretations) (cf. Thompson 2000: 23). However, they are not so idiosyncratic and spontaneous as they may seem, being generated in the flow of verbal communication. However, when regarded as the product of repeated individual or group remembering and speaking about the flight of Bulgarian-born Turks in 1989, it becomes clear that these stories have obtained certain shared features and express common goals and behavioural strategies. I will focus exactly on these common features in the structuring and interpreting of the narratives under discussion.

I loosely distinguish here between two types of narratives about the 1989 exodus of Bulgaria's Turks, labelling them personal and public. The classification is only relative, based on their particular purpose and target audience.

The bulk of these stories have been recorded in Edirne and Istanbul.¹ I compare them with stories heard from migrants in Izmir, from later economic migrants from Bulgaria to Turkey, and from returnees in Bulgaria.² This is important to specify, because it refers to some of the social characteristics of my interviewees, which have affected in a certain manner their memories and narratives about the re-settlement. My standpoint is that the interpretations of this dramatic event, which marked the lives of so many people, are to a great extent shaped by the immediate

¹ My field work in these cities was part of the research project "Migrants and re-settlers on both sides of the Bulgarian-Turkish border: heritage, identity, intercultural relations" (2009-2012), funded by the National Research Fund at the Bulgarian Ministry of Education and Science. Observations in other settlements were made in the course of the following research projects: "The re-settler – problems of identity and adaptation among Bulgarian-born Turks, migrants in Turkey" (2001-2004), funded by the Central Fund for Strategic Development (CFSD) at New Bulgarian University (NBU); "Strategies of self-presentation in ethnic discourse" (1999-2001), supported by the RSS program of Open Society Institute; "A re-study of the migrants in Izmir", (June 2019), supported by the CFSD at NBU.

² It is well-known that about one third of the 1989 migrants returned to their homes in Bulgaria by the end of the same year (Zhelyazkova 1998: 392, Kutlay 2017 and the references cited there). For analysis of their motives see one of the rare publications on the subject (Kutlay 2017), as well as Slavka Karakusheva's text in this volume.

For the experience of post-1990 economic migrants from Bulgaria to Istanbul I refer to the studies of Ayşe Parla (2007; 2009). For further comparison see also Dimitrova 1998, Georgieva 1998, Maeva 2006.

context of speaking/ narrating, as well as by the actual situation and life-strategy of the speaker. And since my observations are based on the method of multi-sited ethnography (Marcus 1995), I have observed certain differences that are not a subject of the current discussion but that are nevertheless significant. Here I have in mind the variances induced by the impact of the local setting in which migrants have settled down. Thus for example, between the migrants in Istanbul and those in Izmir there are a whole range of differences referring to the city itself, the job opportunities there, the incentives for personal development, the social and educational profile of the migrants, the attitudes of their immediate local neighbours towards them, etc. All these dissimilarities influence the way in which migrants see themselves and, respectively, reflect on their past experience.

Personal Narratives

This type of narratives share the experiences of certain individuals and their families during the mass emigration of Bulgarian-born Turks in the summer of 1989. Therefore, they are to a great extent diverse and variable. Very often they describe specific details or circumstances about the emigration that are not widely known. For example, I myself learned in the course of the field work that there were Turkish families who became migrants without ever crossing the state border. Nevertheless, they experienced the selling or abandoning of their homes, quitting jobs, departing with friends and relatives, organizing the long journey, facing an unknown future, followed by adapting again to “normal” life – looking for housing and jobs, starting their lives anew – and all this without being able to leave the boundaries of Bulgaria because the border got closed.

One of my interviewees told me that his first two attempts to cross the Bulgarian-Turkish border failed because a police officer had sent him back with the requirement to pay for his university training.³ Not knowing to whom and how much to pay, the guy went first to the municipality of his home town (about 140 km from the border checkpoint). They made some calculations there and told him how much to pay. He paid and holding the receipt headed again to the border. The same police officer said the sum was insufficient and my interviewee had to go back again, this time to the university in Sofia (290 km from the border). He paid some extra money and with the new receipt he could finally cross the border in his third attempt.

The diversity of individual experiences undoubtedly help to draw a more meticulous picture of the events in the summer of 1989 that affected the lives of hundreds of thousands of people. In addition, the personal stories about the mass

³ Education on all stages was free in communist Bulgaria. However, in the 1980s, university graduates had to work for 3 years upon state appointment (wherever there was lack of the certain kind of specialists). In this particular case, the person had just graduated from the university and did not do his appointment.

emigration may vary significantly in form and message, depending on whom they are told to. Unsurprisingly, I deal here with stories that are addressed to the outside audiences in Bulgaria and Turkey. I assume that migrants speak differently to their children or to a more familiar audience. These stories have been recorded many years after the exodus when the speakers have already adapted to a great extent to the receiving society and developed new routines and a new way of life (in most cases, including new for them transnational practices). Presumably, earlier they spoke differently about their migration experiences. Thus, the time and place of telling also re-model their stories, which have been or will be different at another moment or in another situation.

It is important to take into consideration the social characteristics of the interviewees when trying to figure out how they remember the past and speak about it. Most of my interviewees have been between twenty and sixty years old at the time of the mass migration. The majority of them come from northeastern Bulgaria – predominantly from a rural setting but many have studied or lived in a bigger city (Shumen, Varna, Razgrad) prior to the emigration. In Istanbul, I met mostly migrants with high-school, technical or university education, as well as craftsmen. All of them felt stimulated to develop their initiative and skills in finding successful professional realization (e.g., as tourist agents, interpreters/ translators, engineers, municipality clerks, café or grocery owners, ran their own factory for sausages, worked in construction building or as nurses, teachers, and university lecturers). Even though among the first generation of migrants those with secondary school diplomas prevail, they encourage their children to opt for higher education. Thus, among the second-generation representatives⁴ I met mostly people with university degrees or university students studying in Turkey, Bulgaria or Western Europe. All of them are people who have long ago overcome the shock of migration and the initial loss of status immediately after it, and who are proud of themselves for having successfully dealt with the hardships while adapting to the new social environment and building their new lives in Turkey.

It is their memories or, rather, interpretations of their re-settlement which I analyze here. These personal stories can be described as memories dressed in words and here I would like to sketch out some of the key distinctions between memory and history (historical accounts). David Lowenthal compares them in terms of length and structure, as well as of means of verification, dissemination and function. According to him, memories are short and spontaneous stories that are orally disseminated predominantly in the private sphere. They rely on the “authenticity” of personal experience and on the credibility of the witness who tells the story. Historical accounts are, in contrast, longer and better structured written texts meant

⁴ About the children of 1989 migrants from Bulgaria to Turkey see Zlatkova, Penkova 2011; 2012.

for public use, whose authors verify the accuracy of what they say by means of referring to trustworthy sources (Lowenthal 1985: 213).

Both memory and history are products of social activity but the collective nature of history is much more emphasized: in order to convey historical knowledge there should be complex and stable institutions which take part in the processes of selecting, interpreting and verifying the historical evidences. Furthermore, memories are usually fragmented, they focus on an event, interpretation and evaluation that has been leading for the individual at the time of occurrence, and for that reason has been remembered. But memories can be quite transient, they can vanish with the disappearance of the speaker/ witness, or may change in the course of time (Lowenthal 1985: 204).

I would like to make two important points regarding the private nature of the personal stories/ memories. The first point is that they are perceived as something secret, very intimate, that is why it is up to their “owners” if, when, where and to whom to share them. There are stories that can be shared only within a very close circle of people and will not be told to “strangers”. There could be different versions of the same story meant for “the own” and “the other”, which may significantly differ in rhetoric, form and interpretation. The second point is that, even though this type of stories are of an individual character, they are always contextualized in the experience of a certain group of people (family, a local community, an ethnic group, etc.) and they derive their meaning from this shared experience. Consequently, such personal stories are a potential tool for developing a sense of commonality, i.e. they have a socializing and integrating function. This is particularly so for groups of people who are outside the master narrative in a given national context, i.e. whose experience and viewpoint are different from those expressed in the historical account (Elchinova 2017a: 58-59).⁵

In line with the last point, i.e. that personal narratives/ memories are grounded on a shared experience and that they may thus serve as a means for expressing commonality and even for constructing group identity, they can be further reshaped as to better fit to this collective experience and point of view. This is at least what I observe in the personal narratives of 1989 migrants from Bulgaria to Turkey. This way the personal narratives have developed certain common features and it is these similarities, rather than their idiosyncrasies, that I am going to discuss below.

If one looks at migration as a process, comprising causes, facts, consequences, what the personal stories strike with is that they hardly touch upon

⁵ There is a plethora of studies which illustrate the above statement. Here I will refer to only a few such cases, regarding the Greek minority in Bulgaria up to the end of WW2 (Dragostinova 2011), the Italians in Istria – those who migrated and those who stayed after WW2 (Ballinger 2002), the Orthodox Bulgarians of Istanbul (Elchinova 207a).

the “Revival process” – the assimilatory and discriminatory campaign instigated by the communist authorities in Bulgaria against ethnic Turks between 1984-1989,⁶ which played a major role for the massive emigration in the summer of 1989.⁷ They rather focus on the emigration itself and the years of settling in Turkey or in Bulgaria after having returned from Turkey. The first detailed accounts about how people went through the “Revival process” I have recorded in 2001; even then my interviewees emphasized that they would rather not recall that experience because it was very humiliating and traumatic for them. Many said that it was a closed chapter in their lives, entirely belonging to the past. At the same time nobody had refused to talk about their trip across the border and their settling in Turkey, even though that experience had also been a hard one for almost everyone.

In addition to the psychological factors,⁸ I suppose that such a selective approach to remembering and telling stems from the fact that for my interviewees the mass migration refers to their current situation, to what they are “now” (at the time of interviewing), rather than to what they used to be back “then” (at the time of re-settling). Likewise, I would even suggest that migrants prefer to talk about the present, not about the past because, among other things, this is easier – mentally (as an effort of remembering), emotionally, and in terms of communication (as an act of sharing).

To summarize, the 1989 migrants’ stories which I have heard and recorded are predominantly “success stories”. They speak of how people have coped with the troubles of migration, how they have started their lives from scratch but nevertheless managed to successfully integrate into the host society. There are a few stable motifs that are repeated in most of the stories: the building/ buying of their own homes, the hardworking family members, children doing well at school or at the university, the achieved high standard of life (higher than the one they used to have in Bulgaria or the one of their relatives and friends in Bulgaria – usually demonstrated by a range of comparisons between salaries, pensions, social security, age of retirement etc. “here” and “there”).

⁶ For more information on the “Revival/ Re-birth process” see Höpken 1997, Stoyanov 1998, Gaille 1996, Zhelyazkova 1998 among others.

⁷ Here I somewhat disagree with Thomas Kamusella who says that the “Revival process” campaign and the mass emigration should be regarded separately (Kamusella 2019: 7 and elsewhere), although I realize that his motives are different than mine. He emphasizes that the mass emigration is a separate act of discriminatory policy on behalf of the communist authorities in Bulgaria in the 1980s, therefore it should be analyzed in its own right. I claim that the two processes were deeply related in terms of reasons and consequences both in the politics of the regime in Bulgaria and in the minds of those who migrated. In my interviews, the most common answer to the question “Why did you leave to Turkey in 1989?” has been of the sort: “They changed our names and we decided to leave”. The other popular answer is: “I don’t know. Everybody left, so we left too.”

⁸ There is a vast literature on speaking and silence in similar such cases of experienced injustice and violence, see for example Ballinger 2005: 5 and the references she makes there.

The narrative representations of the mass migration in 1989 of Bulgarian-born Turks to Turkey as success stories are an attempt at building a positive group image of the migrants themselves and of the Turkish minority in Bulgaria at large. To me, this is yet another reason why people avoid talking about the repressions preceding the mass departure and focus instead on its positive results. These narratives serve to express and affirm a longstanding strategy of positive self-identification: instead of representing themselves as victims of a discriminatory nationalist policy, my interviewees prefer to appear in their stories as winners on the thorny, yet successful path of immigration. They explain their success with their positive characteristics: hard work, persistence, solidarity and care for each other. Thus, migrants bring to the fore their collective virtues, which have been neglected by the Bulgarian public before 1989 and have to a certain extent not been recognized by the Turkish public after their arrival in Turkey.⁹

Everything said so far leads to the conclusion that in the construction of migrants' stories about the mass migration in 1989 the present is the lens through which migrants reconstruct and re-evaluate the past. It is again the dominant present perspective of these stories which explains why the stress is put in them on the economic aspects of migration, instead on its political causes. Again, it is in the light of the current situation in Turkey that migrants positively re-assess certain aspects of their lives in communist Bulgaria – a fact that some authors regard as a paradoxical nostalgia for the communist past.¹⁰

In their stories about migration Bulgarian-born Turks, migrants in Turkey since 1989 apply a shared policy of remembering regarding the not so distant past. This policy is fostered by the desire to keep the memory of the traumatic experience from the 1980s and to pass on this memory to the following generations (to their children and grandchildren), as well as to the wider public in Bulgaria and Turkey. This memory is to be preserved and told not in order to get revenge, compassion or compensation for the sufferings the migrants went through but rather as a means to counteract forgetfulness and anonymity. It is very important for my interviewees that the public in Bulgaria and Turkey keeps on remembering the circumstances which caused the mass migration of Bulgarian-born Turks in the summer of 1989 and recognizes the troubles they went through. I would say that for them social remembering and awareness of what happened is the best compensation for their suffering.

⁹ A number of studies discuss the ambiguous attitudes towards the 1989 migrants from Bulgaria to Turkey; whereas the authorities welcomed and supported them in their accommodation, their immediate local neighbours, coming from various (but mostly lower) strata of Turkish society, were not so friendly and openhearted (see for example Elchinova 2005: 102-105; Elchinova 2017; Maeva 2006: 73-123; Parla 2007: 60-62).

¹⁰ For a critical discussion see Parla 2009.

The strategy of positive self-identification underlying the stories about migration is to a large extent a reaction against some social attitudes. Moreover, it is an attempt at transforming certain negative attitudes into something positive. With respect to Bulgaria, these stories are a retroactive reaction to the discrimination against and mistreatment of the Turkish minority on behalf of the communist authorities in the past. With respect to Turkey, the strategy of positive self-identification is a reaction against the negative attitudes and qualifications on behalf of local Turks from the middle and lower classes among whom 1989 migrants from Bulgaria re-settled and found social realization. It is no secret that soon after their arrival many of their immediate neighbours in Turkey saw the migrants predominantly as rivals who threatened their own wellbeing. In such a context, the stories about the hardships and turns of fate which migrants had to struggle with, reveal and “testify” that the Turks from Bulgaria do not deserve the negative qualifications and that they are people of dignity and many virtues. The general portrait of the migrants drawn by their own stories about migration depicts them as hard-working, trustful and open-minded people who respect women, family, community and law, and who are above all proactive and capable of building their lives anew despite the vicissitudes of fate. Consequently, the migrants’ stories about the past are in a way an attempt at changing and refuting a categorization which comes from outside their group. In these stories one witnesses a constant play with varying temporalities. Past and present intertwine so often and in such a manner that they create the effect of being “beyond time”: a positive image of the group is constructed which is valid both for the past and the present and which explains the past by means of the present.

Public Narratives

Public remembering and speaking about the present differ significantly from the private ones. Public narratives are a result of certain policies of group participation in social life. These policies form various configurations with the individual life strategies: there are individuals who actively participate in their development and implementation, there are other individuals who only partly identify with them or fully neglect them. All in all, the publicly constructed narratives¹¹ about the 1989 exodus leave a varying impact on the stories reflecting individual experience.

Public speaking about the mass migration takes place in specific contexts which shape their content, objective and rhetoric. I have observed instances of public speaking during various celebrations and ceremonies (including rallies, conferences, documentaries, exhibitions, etc.), commemorating the victims of the

¹¹ Here I understand “narrative” broadly, not only as a verbal account but as a story constructed by means of other kinds of signs, for example visual or cinematographic images, etc.

infamous “Revival process” campaign¹² or marking anniversaries of the mass migration. These situations suggest a different kind of reconstructing the past in comparison with the personal stories about emigration, and point at a different addressee – the society in general, the politicians who are responsible for or can make so as to avoid other such terrible campaigns, the people who have never had such a horrible experience. This type of stories about the 1989 exodus of the Turks of Bulgaria are usually in line with, or try to form, a certain historical account about the fate of the Turkish minority in Bulgaria in the second half of the 1980s. Even when they are not legitimized as part of the master narrative, for example, in Bulgaria or in Turkey, these narratives get validity and statute as representing the position of a certain institution (a political party, the academia, civil organizations). And again, even if still not full-fledged history, these narratives possess some of the characteristics of the historical accounts: they are detailed and consistent, permeated with meanings and connotations, outlining causal relations which become visible from a larger temporal perspective (cf. Lowenthal 1985: 234, Dragostinova 2011: 219). Public narratives may still vary to the extent that they represent different institutionalized interpretations of the past (for example, in Bulgaria and in Turkey). In general, however, they are much more unified and standardized than private ones. They tend to convey interpretations, explanations and evaluations that are to last and to reach larger audiences, including the future generations. In keeping with this, public narratives about the mass migration of Bulgaria’s Turks in 1989 frequently appear in a fixed form (e.g., a speech, a conference paper, a documentary, a drawing).

In contrast to the personal stories discussed above, public narratives and discourses about the mass migration put the stress on suffering. Suffering is depicted in personal stories too but this time there is a tendency towards the victimization of those who have suffered the “Revival process” campaign and the flight across the border. The protagonists in these stories are represented as martyrs, victims of an unhuman and unjust policy, aimed against the entire Turkish minority in Bulgaria.

Public narratives rarely follow the chronology of the individual migration stories. Rather, they are constructed by means of emblematic episodes and images, representing the group experience. Their establishing components could be either real events and characters, or symbols. The latter are extremely significant because they make it possible not only to expressively and affectively represent the migrants’ experience, but also to draw comparisons with other such traumatic episodes in human history.

One of the most exploited images is that of the Belene camp. During the 1950s the isle of Belene in the Danube had been turned into a concentration camp for political prisoners. For several years people accused of being “enemies of the people”, i.e. opponents of the communist regime, had been sent there without court

¹² About the commemorations of the victims of the “Revival process” see Vukov 2012.

trials and verdicts and had spent years on in the most miserable and inhumane conditions. Many innocent people died there for their political beliefs, for their “unacceptable” (for the communist ideology) lifestyle, or simply because they openly spoke their minds. Thus, Belene became a symbol of the darkest side of the communist regime in Bulgaria. Between 1985 and 1989 the camp was reopened as a prison for about 500 people who openly objected the assimilationist policy of the communist government towards the ethnic Turks in the country. The “Belene” subject is usually depicted in public representations of the “Revival process” and the mass migration in a similar manner one sees in the stories of the victims of the communist regime in the 1950s – terrible living conditions, slave labour, torture and bullying on behalf of the warders, atrocities such as throwing prisoners’ dead bodies to the pigs, etc.

It is no surprise that in the public narratives, images and motifs are often used that directly associate the communist regime from the time of the “Revival process” with Hitler and national-socialism.¹³

The images and expressions employed in the public narratives of various kinds about the mass emigration of Bulgaria’s Turks in 1989 are selected so as to be familiar and comprehensible for a wider audience, such that may have no clue about what people have undergone during the “Revival process” campaign and the mass emigration. The familiar symbols enhance the meaning in the narratives about the concrete historical events by the connotations and associations they allude to. They also communicate meanings and emotions that are hard to be put into words.

These symbolic images and expressions are bound to a narrative strategy of amplifying the suffering and even the martyrdom¹⁴ of the victims of the assimilationist policy and the mass migration. Thus for example, on various public occasions the question is often raised about the relevance of the word “*izselnitsi*” (loosely translated into English as “re-settlers” or “expatriates”) when referring to the 1989 migrants from Bulgaria to Turkey. Many migrants find this word irrelevant to their own experience and fate. It should be specified that this word gained wide currency in Bulgaria in the 1990s and afterwards and it is exclusively used with regard to the people who crossed the Bulgarian-Turkish border en masse in the summer of 1989.¹⁵ In Turkish, the 1989 migrants from Bulgaria are not denoted with a specific

¹³ Just for an example, the above described images played a central part in a drawing exhibition displayed during an academic conference organized by Yıldız Technical University in Istanbul in December 2009 on the occasion of the 20th anniversary of the mass migration.

¹⁴ The Turkish word for martyr “*şehit*” is the most common denomination of the victims of the assimilation campaign against the Turks of Bulgaria in 1984-1989.

¹⁵ It is also used when referring to other historical cases of forced mass migration, such as the Bulgarian refugees from Aegean Thrace in 1913 or the people who left their country of origin in accordance with bilateral agreements for exchange of population (the latter are also known as “*izselnicheski spogodbi*” in the Bulgarian language.

term but rather with the more general “*göç/ göçmenler*” (meaning migration/ migrants, or rather, recent migration/ migrants) with a particular mention of the time and place of emigration (e.g., *89 göcü, Bulgaristan’dan gelen göçmenler, Bulgaristan’dan Türkler*, and others).

The reason why some people object the denomination “*izselnitsi*” is exactly because it blurs the component of suffering – it fails to unequivocally express the fact that its referents are people who are victims of political repression. The word is usually used in contexts which address forced and/ or mass migration across the border. However, it is often mixed up with a similar word – “*preselnitsi*” which is used to denote any kind of spatial mobility of people (individual or group, voluntary or under the pressure of circumstances such as deceases, natural disasters or other, across the border but also within state’s borders).¹⁶

In the debates about the most relevant denomination the word genocide often comes to the fore. Even if what had happened to the Turkish minority in Bulgaria in the second half of the 1980s does not technically correspond with the definition of genocide,¹⁷ this word better describes (according to its proponents) their experience.¹⁸

Discussing another case of mass flight under political pressure – that of the Italians in Istria – Pamela Ballinger describes similar attitudes and the use of the same rhetoric of genocide (Ballinger 2002: 130). She draws the conclusion that people who have suffered from traumatic mass displacement often have claims for the exquisite nature of their experience and compare it with the classical example of the exodus – the Biblical story about the flight of the Jews from Egypt (ibid.: 40). In the case I am discussing, references are made to other, nevertheless widely known and recognized examples of victimhood and martyrdom.

The highlighting of victimization, suffering and martyrdom in the herein called public narratives about the 1989 mass migration from Bulgaria to Turkey indicates their retrospective nature: whereas individual narratives are present-oriented, public ones are past-oriented. Past orientation in this case does not mean going back and getting locked in the past; it rather means a retroactive “re-arrangement” of the past. These narratives do not simply serve to re-assess past

¹⁶ In some dictionaries “*izselnik*” and “*preselnik*” are listed as synonyms (<http://rechnik.info/преселник>, last visited on 31.01.2020).

¹⁷ The term usually implies purposeful physical destruction of a certain population, cf. <https://www.britannica.com/topic/genocide>, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crimeofgenocide.aspx> (last seen on January 27, 2020).

¹⁸ In search for precision, the term “cultural genocide” was coined on the round table which took place at the Institute of Ethnology and Folkloristics with Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences in December 2019 to mark 30 years after the exodus. According to the participant who suggested the term, it better describes the situation of the Turks in Bulgaria in the 1980s who were practically not threatened with physical destruction but with eradication of their cultural specificity.

events in another manner, they in fact retroactively reconstruct the point of view of the victims of the “Revival process” and the mass emigration – a viewpoint, which was muted at the time because of the political conjuncture.

Conclusion

In my paper I discuss certain features of the everyday stories about the mass migration of Bulgarian-born Turks to Turkey in 1989. I loosely divide these stories into personal and public ones, having in mind that the same people may describe their migration experiences in a more or less different manner in various situations of speaking and vis-a-vis varying audiences. In my discussion I focus on those aspects which repeatedly occur in most of the recorded migrants’ narratives and, consequently, come to the following conclusions.

In their personal stories migrants more often than not avoid the subject of the “Revival process”, focusing instead on the very migration and its consequences. My observation is that these stories have undergone certain standardization in result of which they are structured predominantly as success stories. My explanation for this tendency is the usage of the narratives as a means for constructing a positive group self-image of the migrants. Furthermore, the personal narratives about migration are temporally oriented towards the present and the future – migrants’ speaking about the past is heavily shaped by their actual strategy of the future. This shifting strategy determines the constant fluctuations of the narratives about migration under the impact of the current situation of the speakers.

Public narratives about the 1989 exodus of Bulgarian-born Turks are aimed at a different recipient and articulated in specific situations, hence, they differ significantly from personal ones. In them, the stress falls on the most traumatic moments of the past. They recall and speak of the violence – physical and symbolic – that migrants underwent prior to emigration. And as insofar as these narratives accentuate on suffering, the migrants are depicted in them as victims and martyrs. Public stories do not tell about concrete personal experiences, they rather depict the dark experience of Bulgaria’s Turks in the past by means of generalized images and symbols, often referring to other popular examples of traumatic events, thereby enhancing the dramatism of migrants’ own experience. These narratives are strongly oriented to the past; moreover, one of their goals is to “re-arrange” the past from the position of a changed historical and political context.

In my paper, I also outline the dynamics of the stories about the mass migration of Bulgaria’s Turks in 1989, explaining it with the particular social profile of the speakers, the immediate settings where they have found social realization after emigration, as well as the particular addressees of the stories (a researcher, the migrants’ children and grandchildren, or other).

References

- Ballinger, Pamela. 2002. *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Dimitrova, D. 1998. „B'lgarskite turtsi, izselnitsi v Republika Turtsiya prez 1989 [Bulgarian Turks, Re-settlers in the Republic of Turkey in 1989]“ – In A. Zhelyazkova (ed.). *Mezhdú nostalgiyata i adaptatsiyata. B'lgarskite turtsi v Turtsiya [Between Nostalgia and Adaptation. Bulgaria's Turks in Turkey]*. Sofia: IMIR, 76-139.
- Dragostinova, Theodora 2011. *Between Two Motherlands: Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900-1949*. Ithaca: Cornell University Press.
- Elchinova, M. 2005. “Alien by Default: The Identity of the Turks of Bulgaria at Home and in Immigration”. - In R. Detrez and P. Plas (eds.), *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*. Brussels: P.I.E.-Peter Lang, 87–110.
- Elchinova, M. 2017 “Religion and Identification among the 1989 Re-settlers from Bulgaria to Turkey”. – In E. Sideri, L. Roupakia (eds.). *Religions and Migrations in the Black Sea Region*. Palgrave Macmillan, 151-169.
- Elchinova, M. 2017a. *Nevidimata obshtnost: pravoslavnite b'lgari v Istanbul [The Invisible Community: The Orthodox Bulgarians of Istanbul]*. Sofia: NBU.
- Gaille, M. 1996. “Reshaping National Memory – The Policy of Bulgarian Government toward the Ethnic Turks in Bulgaria from 1984 to 1989”. – *Balkan Forum* 4/2 (15), 187-253.
- Georgieva, T. 1998. „Preselnicheskata motivatsiya na b'lgarskite turtsi [The Migratory Motivation of the Bulgarian Turks]“ – In A. Zhelyazkova (ed.). *Mezhdú nostalgiyata i adaptatsiyata... Sofia: IMIR, 45-75.*
- Höpken, W. 1997. “From Religious Identity to Ethnic Mobilization: The Turks of Bulgaria before, under and since Communism”. – In Poulton, H. and S. Taji-Farouki (eds). *Muslim Identity and the Balkan State*. London: Hurst & Company: 54-81.
- Kamusella, T. 2019. *Ethnic Cleansing during the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria*. London and New York: Routledge.
- Karakusheva, S. 2019. ““Strangers Among Own People’: Stories of Regular Border Crossings of the Turks from Bulgaria.” – Paper from the International Symposium “30. Yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Zorunlu Göç – 30th Anniversary of the Forced Migration from Bulgaria to Turkey”, Izmir, June 2019.

- Kutlay, M. 2017. "Turks of Bulgaria: An Outlier Case of Forced Migration and Voluntary Return". – *International Migration*, vol. 55(5): 162-179.
- Lowenthal, David 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maeva, M. 2006. *B'lgarskite turtsi – preselnitsi v Republika Turtsiya (Kultura i identichnost) [The Bulgarian Turks – Migrants in the Republic of Turkey (Culture and identity)]*. Sofia: IMIR.
- Marcus, G. 1995. "Ethnography in/ off the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography". – *Annual Review of Anthropology* 24, 95-117.
- Parla, A. 2007. „Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990 Labour Migration from Bulgaria to Turkey”. – *International Migration*, 45(3): 157-181.
- Parla, A. 2009. "Remembering across the Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants from Bulgaria". – *American Ethnologist*, vol. 36, no. 4, 750-757.
- Polanyi, Livia 1985. "Conversational Storytelling". – In *Handbook of Discourse Analysis. Vol. 3. Discourse and Dialogue*. London, 183-201.
- Stoyanov, V. 1998. *Turskoto naselenie v B'lgariya mezhdu polyusite na etnicheskata politika [The Turkish Population in Bulgaria between the Poles of Ethnic Politics]*. Sofia: LIK.
- Thompson, Paul 2000. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press.
- Vukov, N. 2012. "Resettlements, Memory and Commemorative Returns: The Noting of the "Revival" Process in Bulgaria and the Politics of Memory." – In V. Ganeva-Raycheva, M. Zlatkova (ed.s). *Migration, Memory, Heritage: Socio-Cultural Approaches to the Bulgarian-Turkish Border*. Sofia: IEFEM, 139-152.
- Zhelyazkova, A. 1998. *Mezhdu nostalgiyata i adaptatsiyata. B'lgarskite turtsi v Turtsiya [Between Nostalgia and Adaptation. The Bulgarian Turks in Turkey]*. Sofia: IMIR.
- Zlatkova, M., S. Penkova 2011. „Protivorechiyata na nasledstvoto – obrazovaniето kato kulturnen capital na "vtoroto pokolenie" imigranti: detsata na izselnitsite v Turtsiya [The Controversies of Heritage – Education as Cultural Capital of the "Second Generation" Immigrants: The Children of the Re-settlers in Turkey].“ – In I. Bokova, M. Elchinova (eds.). *Lovtsi na umove IV*. Sofia: HBY, 74-100.
- Zlatkova, M., S. Penkova 2012. "The Children of Migrants: Cultural Heritage Strategies and Types of Crossing the Bulgarian-Turkish Border". – In: *Migration, Memory, Heritage: Socio-cultural Approaches to the Bulgarian-Turkish Border*. Ed. by V. Ganeva-Raycheva and M. Zlatkova. Sofia: IEFSEM – BAS, 174–198.

<http://rechnik.info/преселник> (last visited on 31.01.2020).

<https://www.britannica.com/topic/genocide> (last visited on 27.01.2020).

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crimeofgenocide.aspx> (last seen on January 27, 2020).

1989 Yılından Sonra İki Vatan Arasında Göçe Tabi Tutulanlar ve Kalanlar (1989 Göçmenleri ve Kalanların Öyküleri)

Behrin Shopova*

Özet

1984-1985 yılları arasında düzenlenen ancak başarısızlıkla sonuçlanan Bulgaristan'da Türklerin etnik asimilasyon girişiminden birkaç yıl sonra komünist idare, bilimsel araştırmalarda "etnik temizleme", "Büyük gezi", "Zorunlu göç" olarak adlandırılan toplu göç kampanyası düzenliyor. 1989 yılının Mayıs ve Ağustos ayları arasında yüzbinlerce Türk, doğdukları evleri baskı üzerine terk edip komşu Türkiye'ye göçe zorlanıyor. Bu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yaşanan bir ülkeden başka bir ülkeye en büyük göç olayıdır. Rapor, 1989 yılından sonra Türkiye'ye göç edenler ile Bulgaristan'da kalanların kişisel hikayelerini konu alıyor. Göç edenler, yakın ancak yine de bilinmeyen Türk "vatanda" uyum sorunlarıyla karşılaşılıyor, Bulgaristan'da kalanlar ise önümüzdeki yıllarda insan ve vatandaşlık haklarının korunmadığı bir ortamda göç etme hayallerini beslemeye devam ediyor. Söz konusu iki model hikayelerin analizi tarihi ve etnografik yöntemle yapılacaktır.

The forced out and remaining people after the eviction in 1989 between two homelands (According to turkish witnesses from Northeastern Bulgaria)

Abstract

As a result of the unsuccessful attempt for ethnic assimilation of the Turks in Bulgaria in 1984-1985, several years later, the communist government launched a mass emigration campaign, which in scientific studies was defined as "ethnic cleansing", "grand excursion", "violent migration ". Within months, from May to August 1989, hundreds of thousands of Turks were forced to flee their homes and settle in neighboring Turkey. It is Europe's largest relocation of human masses from one country to another after World War II. The report examines the personal histories of Turks displaced and remaining living in Bulgaria since 1989. The

*PhD, Balkan Ethnology Department, IEFSEM – BAS, Sofia, Bulgaria, behrin.shopova@iefem.bas.bg, Orcid ID: 0000-0003-2349-8879

expatriates are facing the challenges of adaptation in the nearby but still unknown Turkish "homeland", and those who are not displaced remain with a view to migrating in the coming years under unclear conditions for respect for their human and civil rights. The analysis of these two models of life situational histories will be done through a historical-ethnographic approach.

Giriş

1984-1985 yılları arasında düzenlenen ancak başarısızlıkla sonuçlanan Bulgaristan'da Türklerin etnik asimilasyon girişiminden birkaç yıl sonra komünist idare, bilimsel araştırmalarda "etnik temizleme", "Büyük gezi", "Zorunlu göç" olarak adlandırılan toplu göç kampanyası düzenliyor. 1989 yılının Mayıs ve Ağustos ayları arasında yüzbinlerce Türk, doğdukları evleri baskı üzerine terk edip komşu Türkiye'ye göçe zorlanıyor. Bu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yaşanan bir ülkeden başka bir ülkeye en büyük göç olayıdır. Rapor, 1989 yılından sonra Türkiye'ye göç edenler ile Bulgaristan'da kalanların kişisel hikayelerini konu alıyor. Göç edenler, yakın ancak yine de bilinmeyen Türk "vatanda" uyum sorunlarıyla karşılaşılıyor, Bulgaristan'da kalanlar ise önümüzdeki yıllarda insan ve vatandaşlık haklarının korunmadığı bir ortamda göç etme hayallerini beslemeye devam ediyor.

1984-1985 yıllarında uygulanan zorunlu isim değiştirme, eğitimde, bazı aile ve dini bayramların kutlanmasında, geleneksel giyimde getirilen yasaklar, Bulgaristan'daki Türklerin şeref ve onurunu etkiledi. Türklerin yoğun olduğu şehirlerde yönetimin kararlarını ihlal edenleri takip eden askeri birlikler yerleştirildi:

"Şehrimizde, köylerden liseye okumaya gelen çocuklar için yurt vardı. İsimlerin değiştirilmesinden sonra oraya askerler yerleştirildi – devamlı burada kalan ve bizi kontrol altında tutmak için sokaklarda devriye gezen bir birlik."

Askeri birliğin varlığı halk arasında gerginlik ve korkuya neden oldu. Türkçe kitaplar aramak için evlere baskınlar düzenlenmesi sıradan bir olay oldu:

"Adlarımızı değiştirince her şeyi yakmak zorunda kaldım. Bazıları kitapları bahçelerine gömdü, ancak ben korkuyordum. Evlere basıp kitap aradıkları söylentileri dolaşıyordu, oysa ben Sofya Üniversitesi'nde Türk filolojisi okudum ve çok sayıda kitabım vardı. Tümünü yaktım, kendi yazarlarına dokunmayacaklar diye bir tek Vazov, Yovkov ve Elin Pelin'in tercümelerini bıraktım."

1989 yılının Mayıs ayında yaşanan dramatik olaylar Bulgaristan'daki Türk nüfusunun büyük bir bölümünün Türkiye'ye göç etme arzusuna kapılmaya neden oldu. Ancak buna rağmen gitmek istemeyenler de vardı:

"Gitmek isteyip istemediğimi bana kimse sormadı. Televizyonda, bizim gitmek istediğimizi söylüyorlardı, ancak tam böyle değildi. Bulgaristan'dan ayrılmak istemeyen iş arkadaşlarım ve dostlarım vardı. Orada ne yaparım ki? Burada doğmuşum, buraya alışmışım. Kız kardeşim gitti, fakat babam istemiyordu, onu nasıl tek başına bırakabilirim ki?"

Yola çıkanlara kolay olsun diye ülkeyi terk etmek için verilen son tarihlerin yazdığı özel listeler hazırlandı:

“Ben öğretmendim ve öğrencilerin notlarını belirlemem gerekiyordu. Rekolteyi toplayacak insan olmadığından brigadaya (brigada – öğrenci ve çalışanları genelde sezon işlerinde ücretsiz ya da düşük ücretle zorunlu çalıştırmak) gitmek zorunda da kaldım. Burada, bizim bölgemizde tarlada ve bahçelerde genelde Türkler çalışıyordu. Hatta eğitim yılı bitince, sözde Türkiye’ye gitmem için beni kovdular, bir hafta sonra beni tekrar aradılar ve çocukları brigadaya götürmemi istediler, çünkü bunu yapacak insan yoktu. O zamanlarda, sözde bize daha kolay olsun diye listeler vardı, oysa bu tarihten sonra ülkede kalanı cezalandırıyorlardı. Göç etmeyenleri Kuzey Batı Bulgaristan’a, Türklerin olmadığı köylere veya daha kötüsü Belene’ye sürgün ettikleri konuşuluyordu.”

Başka bir konuşmacı daha da açıklayıcı bilgi paylaşıyor:

“Hatırlıyorum, Mayıs sonuydu, bahçede çalışıyordum, eşim geldi ve birileri beni sorduğunu söyledi. Gidip baktım ve bizi alıp bir yerlere götürmeye gelen askerler olduğunu anladım. Nereye gideceğimizi sordum, kimse cevap veremedi. En gerekli eşyalarımızı hızlı bir şekilde toplayıp bilinmeyen bir yöne gitmemiz gerekiyordu. Buna benzer olayların başka ailelerin başına da geldiğini biliyordum ve bundan dolayı direnmedim. Eşim ve iki çocuğumla kamyona bindik ve yola çıktık. Yolda – artık gece olmuştu – bir yerde durakladık ve daha bir aile bindi. Karanlıkta kimin kim olduğu bilinmiyordu, yolculuk boyunca ağlayan küçük çocukları da vardı. Şahsen tanımadığım, şehirden meşhur bir cerrah olduğunu sonradan öğrendik. Sabah bir köye geldik ve bizi terk edilmiş bir eve yerleştirdiler. Kimse nerede bulunduğumuzu niye buraya getirildiğimizi bize söylemedi. Bir iki gün birşey bilmiyordum. Bir sıralar bizi koruyanlardan birisi bana gidip annemi aramama ve en azından hayatta olduğumuzu söylememe izin verdi. Orada yaklaşık bir hafta kaldık, bizi suçluymuş gibi koruyorlardı. Köylüler bizim tehlikeli olmadığımızı anlamış bize yiyecek getiriyordu. Bir hafta sonra bizi geri çevirdiler ve birkaç gün içerisinde ülkeyi terk etmemizi istediler. Nasıl gitmeyeceğim? Evraklarımızı hazırladık ve Türkiye’ye geldik. Orada kalıp ailemin hayatını tehlikeye atamazdım!”

Türk halkının büyük bir bölümü gönüllü olarak gitti. Görüştüğüm kişiler buna esas neden olarak anadilini kullanma yasağını, isimlerin değiştirilmesini ve rejimin kendilerini, Osmanlıların asimile ettiği Bulgarlar olduğunu göstermeye çalışmasını gösterdiler. Kalmayı tercih eden Türklerin belirsizlik korkusu da Türkiye’ye gitme nedenlerden birisi oldu.

“Korkudan yola çıktık. Sofya Teknik Üniversitesi’nde birinci yıl öğrenciydim. Göç başladığında sınavlarım vardı. Babam dönmemi istedi ve yola çıktık. Yola çıkmadan önce fotoğraf makinemi aldım köyün diğer ucuna kadar gidip yolda karşılaştığım her kişinin resmini çektim. Orada neler yapacağım korkusu yoktu, burada kalma korkusu vardı.”

Anavatan'a gelen göçmenler birçok zorlukla karşılaştı. Görüştüğüm kişiler en büyük engel olarak dili yeterli seviyede bilmemelerini gösterdiler. Alışma sürecinde kültür ve yabancı düzen farkı da etkili oldu. Orada akrabaları yanına gidenler ve iyi eğitimi olanların kolay ve hızlı bir şekilde alışma şansları daha yüksekti. "Kardeşimle ikimizin teknik eğitimimiz vardı ve çok kolay iş bulduk. Ancak eşim uzun zaman iş bulamadı ve Türkiye'de 1971'den beri oturan kız kardeşim olmasaydı başaramayacaktık. İlk başlarda bize çok yardımcı oldular, başımızın üstünde, birçok insanın olmadığı bir çatımız vardı. Damat üniversite hocasıydı ve kızıma çok yardımı dokundu. Bulgaristan'da onun Türkçe öğrenmesinde ısrar etmedim ve o Bulgarca konuşmayı tercih ediyordu. Buraya geldiğimizde dilden dolayı okulda bir yıl geriledi. Sonra tıp kazandı, ancak hiç kolay değildi."

Konuştuğum başka birisi şunları paylaştı

"Bizim burada akrabalarımız yoktu. Geldiğimizde bizi bir yurda yerleştirdiler ve bir genç vardı, oda oda dolaşıp Bulgaristan'da kimin ne çalıştığını soruyordu. Fransızca öğretmeni olduğumu öğrenince beni bir okula çağırdı. Benim kuşak bir zamanlar Bulgaristan'da Türk okulunda okumuştum ve dil sıkıntım yoktu. Meslektaşlarım benim faydalı olabileceğimi gördüler ve beni kabul ettiler, eşimi de mutfağa aldılar. Daha sonra bize ev konusunda yardımcı oldular ve yavaş yavaş yerleştik. Burada sorunlarım olmadı hatta köydeşlerime burada iş bulmalarına yardımcı odum."

Sınırların kapatılmasından sonra Türk nüfusun büyük bölümü Bulgaristan'da kaldı. Belirsizlik korkusunun da nedenleri vardı. Göç etmeyenlerin büyük bölümü işlerinden kovuldu. Yolculuk harcamaları, sınırdan kişi başına yalnız bir bavul ve 20 dolar ile geçilebildiği söylentileri, halkın biriktirdikleri paraları harcamasına neden oldu.

"Kaldık, çünkü Türkiye sınırı kapadı. Ağustos başında yola çıkacaktık ancak kızım ameliyat oldu ve listedeki sıramızı ay sonuna değiştirdiler. Ve öyle oldu ki, Türkiye sınırı kapadı biz kaldık. Her şeyimizi dağıtmıştık – kitapları, resimleri, ev eşyalarını, televizyonları, villamızı bile hediye etmiştik. Kişi başına yalnız bir bavul ile 20 dolara izin verdiklerini söylemişlerdi, araba ve daire için biriktirdiğin paraları ne yaparsın? Birçok insanın biriktirilmiş paraları vardı ve bu paralar birkaç ay içerisinde eriyip bitti. Burada kalınca bazı şeyleri iade ettiler, bazılarını etmediler. Her şeyi sıfırdan başlamak zorundaydık. En korkunç olanı ise benim ve eşimin ailelerinin gitmiş olmasıydı. Tek başımıza kaldık. Çok zor yıllardı. Onlarla bağlantımız yoktu. Eşim telefon başında uyuyordu, her gün annesi ve kardeşlerinden haber bekliyordu. Göçten dolayı işimden çıkarılmıştım, beni tekrar işe almaları için okula gittiğimde bana öğretmen olarak çalışma hakkım olmadığını söylediler. Şehirdeki lisenin müdürünün bir zamanlar öğretmeni olduğumdan dolayı beni bu okulda işe aldılar ve bakım işleriyle uğraştım. Eşimi de işten çıkarmışlardı ancak burada kalınca onu tekrar çağırdılar, çünkü hastanede sağlık çalışanlarına gerek vardı. İki yıl öğretmen olarak çalışmadım, adlarımızı geri çevirdiler ancak yine mesleğimi çalışmama izin vermediler."

1990 yılında isimlerin iadesi mümkün oldu ancak halkın belli bir bölümü Türkçe adlarını geri almak istemedi. Bunun nedeni baskı ve iş bulamama korkusuydu. Göç dalgası da belli ölçüde devam etti. Türkiye’de akrabalarını ziyarete gidenlerin bazıları orada kaldı.

“Buraya 1992’de yerleştik. İlk önce kocam geldi çalışmaya, sonra ben bundan sonra çocuğu da aldık. Geldiğime pişman değilim. Bulgaristan’da mesleğimi çalışamıyordum, oysa burada hemen iş buldum ve arkadaşlarımla saygısını kazandım. Bizim sayemizde annem ve babam da geldi, bundan sonra kardeşim de geldi. Hepimiz Türkiye’ye yerleştik.”

Sonuç

30 yıl önce Bulgaristan Türklerinin zorunlu göç olaylarının birkaç cümleyle anlatılması mümkün değildir. Birkaç hayat hikayesiyle tarihten dersler almak da mümkün değildir. Makalemden analizden ve analizi yapılmış sorunları konu edinmekten kasten kaçındım. Toplum hafızasının olayları seçme, sunma ve yorumlama mekanizmasının olayları yaşayan ve izleyenlerin öyküleriyle kuvvetli bir şekilde bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Bundan dolayı bu sürecin önümüzdeki yıllarda siyasi, ekonomik, sosyal, tarihi, psikolojik, etnik açıdan incelenmesinin her iki ülkede (vatanda) toplumların hesabına eklenen tüm bu boşlukların aşılmasına yardımcı olmasını umuyorum.

Каунақса

- Аврамов, Р. Икономика на „Възродителния процес“, С., 2016.
- „Възродителният процес“ памет и заличаване. Тематичен сборник на списание „Либерален преглед“. Берлин, 2019.
- Георгиев, Г. Етнографски аспекти на възродителния процес – В: Проблеми на развитието на българската народност и нация, С., 1988
- Георгиева, И. „Възродителният процес“ и „голямата екскурзия“ /опит за орална история/. – В: Етническата картина в България. С., 1993, с. 105-109.
- Стоянов, В. Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., 1998.

BULGARİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE YÖNELİK GÖÇLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Beycan HOCAOĞLU*

Özet

Balkanlar'ın bir Türk yurdu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinden çıkmaya başladığı günden bu yana Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelik göçler bu coğrafyanın değişmeyen yazgısı olmuştur. Günümüzde halen Türk nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının en yüksek olduğu Bulgaristan bu göç hikayesinin en önemli kaynak ülkelerinden bir tanesidir. Bu çalışmada Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçler tarihsel süreç içerisinde ortaya konularak gelen göçmenlerin Türkiye'deki iskânı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Türkiye, Göç, İskân

Historical Process of Emigration from Bulgaria to Turkey

Abstract

Since the Ottoman domination began to erode in Balkan peninsula, which was a Turkish homeland, the emigration from Balkans to Turkey has been unchanged destiny of this geography. Despite all the emigration waves from Bulgaria to Turkey since 1878 the percentage of Turkish population of Bulgaria is the highest in the region. In this study the emigrations and the settlement of the immigrants in Turkey has been studied in historical context.

Keywords: Bulgaria, Turkey, Emigration, Settlement.

Giriş

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'deki yerleşmelerini ve göç sürecinin günümüzde geçirdiği evrimi anlayabilmek için Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik “*soydaş*” göçlerinin tarihsel süreç içerisinde genel gelişimini bir bütün olarak ortaya

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, beycan.hocaoğlu@ikc.edu.tr, ORCID:0000-0002-5049-1210

koymak 1989 yılında ve sonrasında yaşanan göç olayını bu bütünün içindeki yerini anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun Balkanların fethinin ardından yaşadığı geri çekilme süreci Osmanlı devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için beraberinde göç problemini de getirmiştir. Zira Balkanlar'da kaybedilen her toprak parçası oradan kopup gelen göçmen kitlelerini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı döneminde Türklerin asıl meskûn olduğu alan olan Rumeli yarımadasının 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı'nın elinden çıkması bu tarihten günümüze kadar devam eden göçlere sahne olmuştur. Yüzyılı aşkın bir süredir Balkanlarda devam eden göçlerin temel nedenlerinden biri Balkanlardaki ulusal devlet sınırları ile o sınırlar içinde yaşayan nüfusun etnik ve ulusal özelliklerinin o devletin sınırları ile uyuşmamasıdır. Yarımadada etnik azınlıklar ve onların göçü sorunu Osmanlı imparatorluğunun dağılmasının ardından kurulan ulusal devletlerin bağımsızlığını ilanı ile ortaya çıkmıştır. Bulgaristan ve Türkiye arasındaki göç ilişkisi Birinci Dünya Savaşı'na kadar çift yönlü olurken daha sonra göç tek yönlü olarak Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik gerçekleşmeye başlamıştır. Bu tek taraflı göç ilişkisi ve Bulgaristan'da kalan Türk azınlık Bulgaristan ve Türkiye arasındaki tüm müzakereler, ikili anlaşmalar ve sözleşmelerde baskın unsur haline gelmiştir. Bulgaristan'daki Türklerin sayısı yüzyılı aşkın süredir meydana gelen göçler ve ülke içerisindeki yer alan başka etnik grupların (Tatarlar ve Gagavuzlar gibi) da Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan nüfus sayımlarında Türk nüfusuna dâhil edilmesi ile farklılıklar göstermektedir (Çizelge 1 - Çizelge 2), ¹.

<i>Yıl</i>	<i>Türk Nüfusu</i>	
1878	466000	% 26,0
1880	523099	
1887	607331	% 19,0
1905	488010	
1920	600000	% 10,0
1946	675000	% 9,6
1956	656025	% 8,6
1965	746755	% 9,2
1992	800052	% 9,4
2001	746664	% 9,4

Çizelge 1 Bulgaristan'daki Türk nüfusu ²

¹ Алаџоз, С., Толямата Екскурзия –Тоталитерен Вариант На Изселване', *Балкани*, 2002, 21–28.

² Стоянов, *Турското Население Между Полюсите На Етническата Политика* (София, 1998).

<i>Yıl</i>	<i>Göç Edenlerin Miktarı</i>
1878 - 1912	350 000
1912 - 1925	100 000
1928	11 000
1929	11 568
1930	1 648
1931	2 148
1932	1 452
1933	680 – 1 382
1934	3 740
1935	5 672
1936	11 730
1937	10 000 – 13 490
1938	16 000 – 20 452
1939	15 458
1948	45
1949	1 528
1950	55 746
1951	98 262
1952 - 1968	23
1969 - 1977	52 392
1978	62 000
1989	310 000 – 370 000
1989 - 2001	16 000

Çizelge 2 1878 – 2001 yılları arasında Bulgaristan'dan göç eden Türk nüfusu ³.

Bulgaristan göçleri tarihsel süreç içerisinde süreklilik göstermişse de göç edenlerin miktarları bazı dönemlerde artmış bazı dönemlerde ise tamamen durmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar göç edenlerin miktarının 1878–1944, 1950–1951, 1969–1978, 1989 ve sonrasında arttığı görülmektedir (Çizelge 2). Her dönemin göç dinamikleri ve gerekçeleri farklı olsa da 1990'lara kadar meydana gelen göçlerin temel nedeni Bulgar hükümetinin ülkedeki Türklerin ülkenin demografik kompozisyonundaki nüfus payını düşük tutma çabası olmuştur. 1990'larda

³ Стоянов.

devlet güdümü ve kontrolündeki ekonomik sistemin çöküşü ile yaşanan kriz bu kez sadece Türkler için değil aynı zamanda ülkede yaşayan Bulgarlar için de göç etmek için itici bir faktör olmuştur. Bu nedenle Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik yaşanan göç sürecini 1990 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmak mümkün olmakla birlikte göç olayının daha ayrıntılı tahlilini yapabilmek için 1990 öncesi göç dalgalarını ayrı ayrı ortaya koymak gerekmektedir.

1878- 1912 Yılları Arası Göçler

Türk nüfusunun Bulgaristan topraklarından Türkiye'ye yönelik gerçekleştirdiği ilk göçler 1877-1878 yılı Rus-Türk Savaşı esnasında başlamıştır. Savaş esnasında McCarthy'ye göre ⁴ bir buçuk milyon Türk ve Müslüman (Türklerin dışında Müslüman Bulgarlar, Gagavuz, Çerkez ve Tatarlar) Bulgaristan'ı terk etmiştir. 1874 Osmanlı Nüfus Sayımları ve 1888 yılında Bulgaristan'ın Bulgaristan Prensiği ve Doğu Rumeli için yaptığı nüfus sayımlarını karşılaştırdığımızda 1877 Osmanlı Rus Savaşının özellikle Kuzey Bulgaristan için etkilerini açık bir şekilde görmek mümkündür (Çizelge 3 - Çizelge 4; Şekil 1 - Şekil 2).

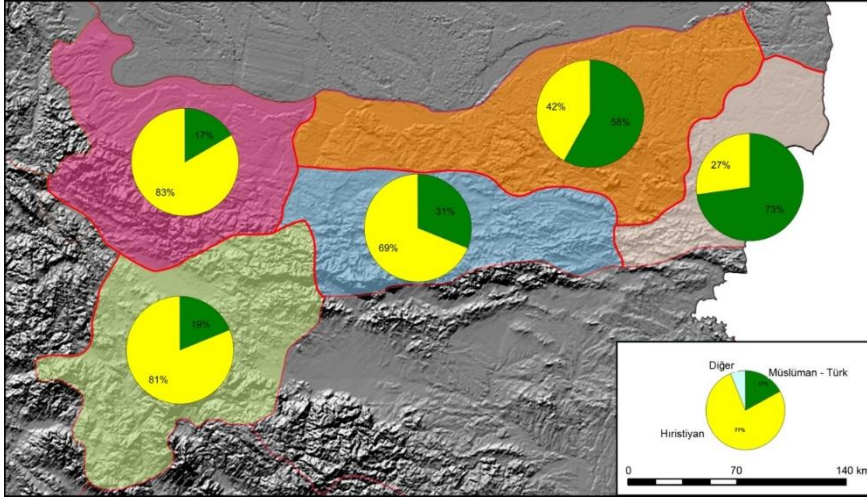
	<i>Müslim</i>	<i>Gayri Müslim</i>	<i>TOPLAM</i>
<i>Ruşuk</i>	164.889	119.619	284.508
<i>Vidin</i>	27.761	138.411	166.172
<i>Sofya</i>	34.736	147.954	147.954
<i>Tırnova</i>	62.091	138.128	200.219
<i>Varna</i>	44.878	16.701	61.579
	334.355	560.813	860.432

Çizelge 3 1874 Osmanlı Nüfus sayımlarına göre Tuna vilayet sancaklarında Müslim ve Gayri Müslim nüfus

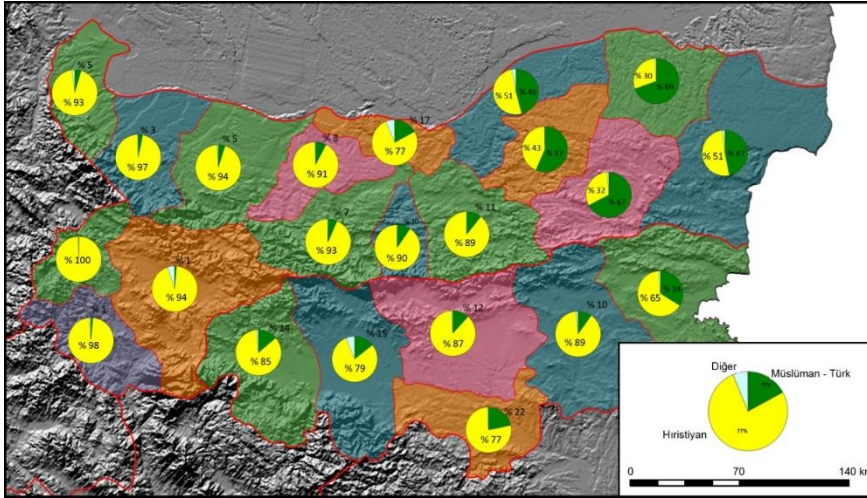
⁴ Justin Mccarthy, *Ölüm ve Sürgün* (İstanbul: İnkılap Kibevi, 1998).

	<i>Ortodoks</i>	<i>Müslüman</i>	<i>Diğer</i>	<i>Toplam</i>
<i>Burgaz</i>	71816	37363	1184	110363
<i>Varna</i>	106278	96726	3660	206664
<i>Vidin</i>	108290	5556	1853	115699
<i>Vratza</i>	84168	2947	347	87462
<i>Köstendil</i>	158570	2421	1948	162939
<i>Loveç</i>	110920	7971	119	119010
<i>Lom</i>	107334	5818	1071	114223
<i>Plovdiv</i>	179675	32802	13536	226013
<i>Plevne</i>	84262	7263	515	92040
<i>Razgrad</i>	52831	69160	379	122370
<i>Rahovo</i>	77736	8939	106	86781
<i>Ruşçuk</i>	79356	70664	4414	154434
<i>Sviştov</i>	69691	15595	5590	90876
<i>Sevlievo</i>	84674	9217	57	93948
<i>Silistre</i>	32092	74605	940	107637
<i>Sliven</i>	143166	16031	2106	161303
<i>Sofya</i>	170580	2725	8942	182247
<i>Eski Zağra</i>	177259	24332	1805	203396
<i>Pazarcık</i>	115911	18893	1894	136698
<i>Trin</i>	75611	187	253	76051
<i>Tirnovο</i>	182926	22162	256	205344
<i>Haskovo</i>	95680	26858	630	123168
<i>Şumnu</i>	55545	117980	2184	175709
TOPLAM	2424371	676215	53789	3154375

Çizelge 4 1888 yılında illere göre Bulgaristan'da Ortodoks ve Müslüman nüfusun illere göre dağılımı



Şekil 1 1874 yılı Osmanlı Nüfus sayımlarına göre Tulça hariç Tuna vilayet sancaklarında Müslim ve Gayri Müslim Nüfus



Şekil 2 1888 Bulgaristan nüfus sayımlarına göre Bulgaristan'da Hıristiyan ve Müslüman nüfusun illere göre oranı

Osmanlı – Rus harbi sonrası Bulgaristan'dan yaşanan göç dalgası öncelikle şehirlerde yaşayan memurları ve aydın kişileri etkilemiş ve göçün neticesinde Türklerin sosyal yapısında köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Bulgaristan devleti

sınırları içinde genellikle kırsal karakterli tarımla uğraşan nüfus kalmıştır. Maeva'ya⁵ göre önceleri yönetim yapısında bulunan Türklerin yönetimden uzaklaştırılarak izole edilmesi onların göç etmelerinin temel nedenidir. Bulgaristan bağımsızlık mücadelesinde önemli bir yeri olan Nisan ayaklanması (20 Mayıs 1876) ve 93 harbinin ardından Bulgaristan'da artan Türk karşıtı motivasyon da göçün bir diğer önemli sebebinin teşkil etmiştir. Diğer yandan iktidardaki Bulgarlar savaşın bitiminin ardından kendi doğdukları yerlerde yaşama isteği ile geri dönen Müslüman nüfusu bilinçli olarak engellemişlerdir⁶. Bu faktörlerin etkisiyle Bulgaristan'daki Türklerin sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Bütün bu olumsuzluklara karşılık yeni Bulgar devleti sınırları içinde yine de 466 000 civarında kişi kalmıştır (Çizelge 1).

Osmanlı-Rus savaşı esnasında Bulgaristan'dan kaçanların bir kısmının geri dönmesiyle Türk nüfusunun sayısı bir miktar çoğalmış ve 1880'de 523 099 kişiye, 1887'de ise 607 331 kişi ulaşmıştır⁷. Daha sonraki yıllarda devam eden göçlerin sonucunda 1905 yılında Türklerin sayısı 488 010'a kadar düşmüş ancak bu tarihten sonra yeniden artmaya başlamıştır. Стоянов'a⁸ göre Türk nüfusunun göç etme istekleri kişiden kişiye farklılık göstermektedir, ancak göç etme isteklerinin ardında yatan temel etmen Bulgaristan'da değişen yaşam biçimine uyum sağlayamama, Hıristiyan normlarına uyum göstermeme, ve yeni Bulgar devletinde modernleşme ve Avrupalılaşma süreçlerinin hızlanmasıdır⁹. Стоянов'un bu görüşünü desteklemek amacıyla Bulgaristan'daki Müslüman nüfusunun korunması için haklarının 1909 tarihli İstanbul antlaşması ile sabitlendiğini, bu antlaşma ile Müslüman vakıf ve dini organizasyonların sorunlarının ayarlandığını belirtmektedir. Öte yandan Bulgaristan aynı antlaşma ile Türk nüfusunun dini, kültürel ve hukuksal haklarını korumakla yükümlendirilmiştir. Buna karşılık söz konusu antlaşmalara her zaman uyulmadığı ve Türk azınlığa yönelik baskıların yapıldığı da çeşitli kaynaklarda gösterilmektedir¹⁰. Neticede 1878 – 1912 yılları arasında Bulgaristan'dan toplam 350 000 Müslüman göç etmiş, bunlardan 100 000'i 1884 yılına kadar ülkeden ayrılmıştır¹¹. Стоянов¹² Bulgaristan nüfus sayımlarına dayanarak Bulgaristan'daki Türk nüfusuna ait verdiği rakamlara baktığımızda (Çizelge 5) Türk nüfusunun 1880 ile 1887 yılları arasında mutlak olarak arttığı fakat toplam nüfus içerisindeki oranının düştüğü görülmektedir. Zira bu dönemde Bulgaristan prensi Battenberg üzerinden gerçekleştirilen nüfuz mücadeleleri dikkatleri Türk ve Müslüman nüfusu kendi üzerine çekmiştir. Öte

⁵ Маева, М., *Българските Турци – Преселници в Република Турция* (София: ИМР, 2006)

⁶ Şimşir, В., *Bulgaristan Türkleri* (Bilgi Yayınevi, 1986).

⁷ İpek, N., *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* (Ankara: , Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).

⁸ Стоянов.

⁹ Маева (2006)

¹⁰ Şimşir,

¹¹ Василева, Д., 'Историческят Въпрос в Българо-Турските Отношения', Русанов, В, 1992, pp. 58 – 67.

¹² Стоянов

yandan bölgenin etnik demografik kompozisyonu da Bulgar nüfus lehine döndüğünden Türk ve Müslüman nüfusun varlığı artık eskisi gibi Bulgaristan devletinin varlığı için bir tehlike olarak algılanmamış olmalıdır.

<i>Yıl</i>	<i>Türklerin Sayısı</i>	
1878	466.000	26%
1880	523.099	
1887	607.331	19%
1905	488.010	
1920	600.000	10%
1946	675.500	9,61%
1956	656.025	8,62%
1965	746.755	9,19%
1992	800.052	9,44%

Çizelge 5 Bulgaristan'daki Türklerin sayısı ¹³

Battenberg'in Bulgaristan tahtından çekilmesinin ardından Habsburg monarşisinden bir başka isim I. Ferdinand Bulgaristan prensi olarak taç giymiştir. Ferdinand, Battenberg'in işlediği hataları işlemeyerek Rusya ve Avusturya – Macaristan'ın her biriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır ¹⁴. Battenberg döneminin başbakanı olan Stambolov'un yerine 1894 yılında başbakan olan Konstantin Stoilov döneminde Bulgaristan Makedonya'da faaliyet gösteren Makedon Devrim Örgütü'nü (VMRO) desteklerken bir yandan da Rusya ile ilişkilerini düzelterek yeniden eski dostlarının desteğini kazanmaya çalışmıştır. Bu dönemde Ayastefanos antlaşması ile önce kendilerine verilen ancak Berlin antlaşması ile kendilerinden alınan Makedonya'yı Bulgaristan'a katmak için yeni girişimlerde bulunulmuştur. 1890'lardaki mevcut siyasi durumdan memnun olan Avusturya – Macaristan'ın desteklemeyeceği açık olan bu girişimlerin Rusya'nın desteği olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Makedonya'nın Bulgaristan'a dahil olması durumunda buradaki Müslüman ve Türk nüfusun bütün Bulgaristan'daki demografik yapayı yeniden

¹³ Стоянов.

¹⁴ Jelavich, B., *Balkan Tarihi* (Küre Yayınları, 2006).

Türklerin lehine çevireceğinden Bulgarların Türk ve Müslüman göçünü hızlandırdıkları anlaşılmaktadır. Diğer yandan ülkenin kalkınmasında bütün maddi yükü üzerinde taşıyan ve yeni vergilerle karşı karşıya kalan Bulgaristan köylülerinin 1899 ve 1900 yıllarında yaptıkları gösterileri arttırmışlardır ¹⁵. Göç ettirilen Türklerden geriye kalan toprakların Bulgar köylülerine verilerek köylülerin hoşnutsuzluğunu azaltacağı düşüncesi de hiç şüphesiz bu dönemde göçleri hızlandırmıştır. Стоянов'un ¹⁶ verdiği rakamlar bu dönemde göçün hızlandığını açık bir şekilde göstermektedir (Çizelge 5). 1887 yılında 607,331 olan Türk nüfusu 1905 yılına gelindiğinde 488,010'a kadar düşmüştür. ¹⁷ Bulgaristan istatistiklerinden aldığı rakamlara göre 1893 – 1902 yılları arasında Bulgaristan'dan toplam 70.603 kişinin göç ettiğini ifade etmektedir (Çizelge 6).

<i>Yıl</i>	<i>Göç Miktarı</i>
1893	11460
1894	8837
1895	5095
1896	1946
1897	2801
1898	6640
1899	7354
1900	7417
1901	9339
1902	9714
TOPLAM	70603

Çizelge 6 Bulgaristan istatistiklerine göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçler (Şimşir 1985)

1902 yılından Balkan Savaşlarına kadar olan dönem içerisinde gerçekleşen göç miktarı ile ilgili elimizde bilgi bulunmadığından Balkan savaşlarına kadar ne kadar kişinin göç ettiğini bilmiyoruz. Ancak söz konusu dönemde Ferdinand yönetimindeki Bulgaristan'ın Makedonya ve Trakya'ya yönelik yayılmacı

¹⁵ Jelavich.

¹⁶ Стоянов

¹⁷ Şimşir (1985)

politikalarını devam ettirmesine dayanarak 1893–1902 yılları arasında her sene ortalama 7000 kişinin Balkan Savaşlarına kadar devam ettiğini varsayabiliriz.

1912- 1933 Dönemi Göçler

Müslüman köylü ve Müslüman kentliler üzerindeki etkisi bakımından Balkan Savaşları, 1877 – 78 Osmanlı Rus savaşında görülenlere benzer etkiler yaratmıştır¹⁸. Her iki savaşta, öldürme, ırza geçme ve soygunlar Türklerle diğer Müslümanları, evlerinden baskınlarından söküp ayırmış, Osmanlı İmparatorluğunun elinde kalabilmiş ülkelere sürmüştü. Her iki savaşta, işin bitiminde görülen sonuç, Müslüman nüfusun azalması ve nüfus çoğunluğu Hıristiyan olan devletlerin kurulması idi¹⁹. Balkan savaşlarında göç eden nüfus konusunda kesin bir rakam bulunmasa da Bilal Şimşir 1912-1913 yılları arasında yaklaşık 440.000 kişinin Türkiye'ye göç ettiğini belirtmektedir²⁰.

Balkan Savaşları esnasında Bulgaristan ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesiyle göç dalgaları yeniden şiddetlenmiştir. 1912–1925 yılları arasında Bulgaristan'daki askeri idarenin Türk nüfusun yoğun yaşadığı bölgelerde uyguladığı baskı politikaları sebebiyle on binlerce Türk Bulgaristan'ı terk etmiştir. Türk köylerin çoğu talan edilmiş ve yakılmış, camiler kiliseye çevrilmiş, türbeler yem depolarına dönüştürülmüştür²¹. Bununla birlikte göç hareketleri farklı yıllarda farklı hızlarda gerçekleşmiştir. Örneğin БЗНС (Bulgaristan Halk Tarım Birliği) yönetimi zamanında göçlerde düşüş gözlenmiştir. Bu dönemde göçlerdeki düşüşün temel nedeni Aleksandır Stamboliyski (*Александър Стамболийски*) hükümetinin Türk nüfusuna ve ülkedeki diğer azınlıklara yönelik uyguladığı ılımlı politikalarıdır. Aleksandır Stamboliyski döneminde yayımlanan Türk gazetelerinin sayısı çoğalmış ve Türk azınlığın temsilcilerinin ülkenin yönetsel yapısına katılımları güçlenmeye başlamış, Bulgaristan Türklerini temsil eden siyasi partilerin faaliyetleri genişlemiştir. Bulgaristan'ı bir tarım devleti olarak gören ve ülkedeki köylülerin yaşam koşullarını iyileştirmek için radikal politikalar yürüten Aleksandır Stamboliyski hükümetinin Yugoslavya ile ilişkilerini düzeltmek amacıyla imzaladığı Niş Antlaşmasının* ardından gerçekleşen 9 Haziran 1923 tarihindeki darbeden sonra göç eden Türklerin sayısı çoğalmıştır. Göçün artmasının temel nedeni iktidara gelen Народен Сговор (Halkın Sözü - *Народен Сговор*) partisinin Müslümanlara uygulanan sübvansoyların,

¹⁸ McCarthy.

¹⁹ McCarthy.

²⁰ Şimşir, B., 'Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu'.

²¹ Стоянов.

* Söz konusu antlaşma Bulgaristan Milliyetçilerinin üzerinde hak iddia ettiği Makedonya'yı fiili olarak Sırbistan'a bırakıyor ve Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar çetecilere yardımı engelliyordu. Niş antlaşmasının imzalanması ülkedeki milliyetçileri Aleksandır Stamboliyski hükümetini değiştirmek için harekete geçirmiştir.

azınlık okullarına tanınan özerkliklerin kaldırılması, azınlık gazetelerinin büyük bir kısmının kapatılması ve Türk azınlığının temsilcilerinin dağıtılmasına yönelik baskıcı politikaları olmuştur. Göç dalgasının artmasında bu dönemde yaşanan ekonomik kriz ve açlık²² da etkisini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kurulmasının ardından ihtiyaç duyulan insan gücünü karşılamak için nüfus artırımına yönelik politikalar uygularken nüfus artışını hızlandırmak için de ülke sınırları dışında bulunan Türk nüfusu Türkiye'ye çekmeye yönelik politikaları uygulamaya sokması Bulgaristan'da yaşayan Türklerin göç etme eğilimini daha da kuvvetlendirmiştir. Bu amaçla uygulanan propaganda Türk milli bilincinin sağlamaştırılmasında ve ülke sınırları dışında bulunan Türkleri Türkiye'ye çekmede katkıda bulunmuştur²³. 1925 yılında imzalanan Bulgar-Türk mübadele anlaşmasının imzalanması da göç miktarının artmasına neden olmuştur²⁴. 1923 yılındaki darbenin ardından göç miktarında gözlenen artış 1928 – 1934 yılları arasında düşmüştür.

1877- 1878 Osmanlı – Rus Harbi ve Balkan Savaşları Sonrasına kadar Göçmenlerin İskanı

18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yy'ın ilk yarısına kadar toprak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu bir yandan kaybettiği topraklarla ilgilenirken diğer yandan bu topraklardan gelen göçmenlerin iskânı sorunu ile de karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 19. yüzyılda göçlerin artmaya başlaması ile 1860 yılında Muhacirin Komisyonu kurulmuş ve devlet bu tarihten sonra iskân siyaseti ile daha sistemli olarak ilgilenmiştir²⁵.

Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da ilk ciddi kayıplarını yaşadığı 1877-1878 Osmanlı – Rus harbi sonucunda göç eden toplulukları, özellikle Yanya – Tırhala – Selanik – Edirne – İstanbul arasında kalan köy ve boş arazilere yerleştirerek askeri bir kordon oluşturmaya çalışmıştır. II. Abdülhamit, bu siyasetin başarıya ulaşabilmesi için Rumeli'den Anadolu'ya göçmen sevkini yasaklamıştır²⁶. Osmanlı devletinin bu siyasetini başarısızlığa uğratmak için daha önce Doğu Rumeli'ye göç eden Bulgar ve Rumların Edirne vilayetine geri döndükleri bilindiğinden II. Abdülhamit bölgeye devlete sadık ahalinin yerleştirilmesini istemiştir²⁷. Göçmenlerin Rumeli'de işgal edilmeyen topraklara yerleştirilmeye çalışılmasının bir diğer önemli nedeni de göçmenlerin geliş yolları üzerindeki en yakın yerlere bir an önce yerleştirilmesiyle

²² Ялъмов, И. *Историята На Турската Общност в България* (София, 2002).

²³ Стоянов.

²⁴ К. Манчев, *Националният Въпрос На Балканита* (София, 1995).

²⁵ А.С. Eren, *Турkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri* (İstanbul, 1966).

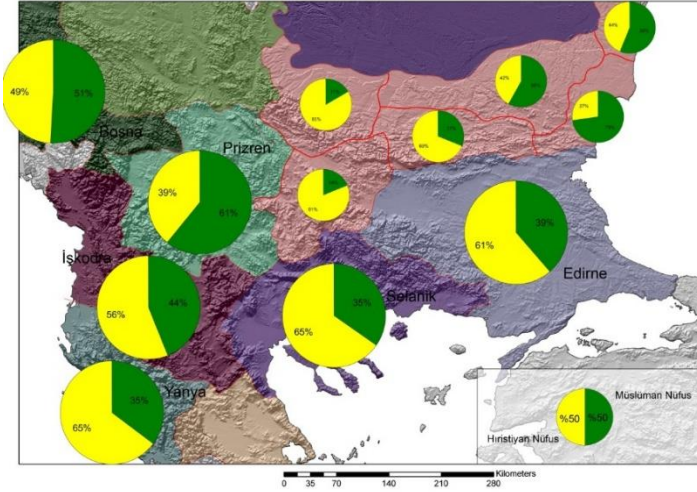
²⁶ İpek.

²⁷ İpek.

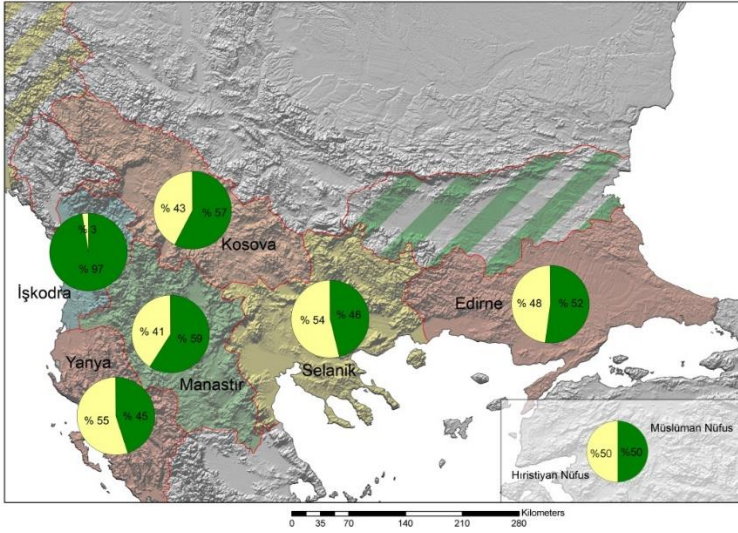
hem göçmenlerin daha az sorunla karşılaşmalarını sağlamak hem de devlete maliyetini azaltmaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun izlemiş olduğu bu iskân siyasetinin etkilerini Osmanlı Nüfus Sayımlarından izlemek mümkündür. Osmanlı – Rus harbi öncesinde Edirne, Selanik, Manastır, İşkodra ve Yanya vilayetlerinde Müslüman nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının savaş sonrasında 1893 yılında hızla arttığını görmekteyiz (Şekil 3 - Şekil 4). Ancak Osmanlı İmparatorluğunun batı Balkanlardaki vilayetlerine ait 1893 ve 1897 yıllarına ait dinsel grupların toplam nüfus içindeki payını karşılaştırdığımızda dört yıllık bir süre içinde önemli sayılabilecek oranda demografik yapının Hıristiyanlar lehine döndüğü görülmektedir (Şekil 4 - Şekil 5). Balkan vilayetlerinin neredeyse tamamında gözlenen bu durum doğuya doğru gittikçe azalmakta Edirne vilayetinde ise tersine bir durum göstermektedir. Bu durum Osmanlı'nın, her ne kadar Balkanlarda kendi hakimiyetinde kalan topraklardaki Müslüman nüfusun göçünü durdurmaya çalışsa da başarılı olamadığının göstergesidir. Zira 1890'lı yıllar artık Avrupa'nın hasta adamı olarak görülen Osmanlı İmparatorluğunun elinde kalan topraklara özellikle de Makedonya'da hak iddia eden Bulgar, Sırp ve Yunan devletlerinin bölgede gizli olarak yürüttükleri “çetecilik” faaliyetlerini arttırdıkları dönemdir²⁸. Batı Balkanlarda Bulgar, Sırp ve Yunan “çetnik” ve komitacılarının yarattıkları huzursuzluk ortamı Müslüman halkı doğuya, kendilerini daha güvende hissedecekleri alanlara göçünü devam ettirmiştir. Balkanların bu genel durumuna tek istisna Edirne vilayetidir. Edirne vilayetinin İstanbul'a yakınlığı Osmanlı yönetiminin göç konusunda getirdiği yasakların daha iyi uygulanmasını sağladığı gibi buraya yerleşen halkın da kendini daha güvende hissetmesine sebep olmuştur. Bu nedenle Edirne vilayetindeki demografik yapı Müslüman nüfusun lehine değişmiş olmalıdır.

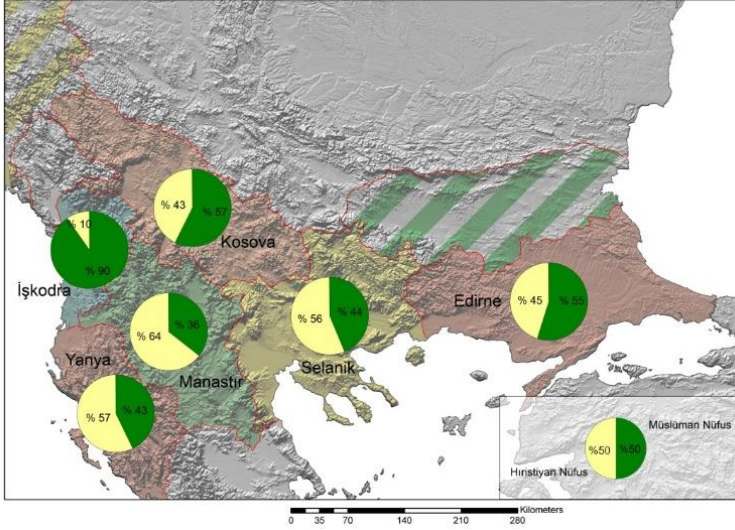
²⁸ Jelavich.



Şekil 3 Osmanlı Nüfus Sayılarına göre 1874 yılında Osmanlı'nın Balkan vilayetlerinde Müslüman ve Hristiyan nüfusun toplam nüfus içindeki payları



Şekil 4 Osmanlı Nüfus Sayılarına göre 1894 yılında Osmanlı'nın Balkan vilayetlerinde Müslüman ve Hristiyan nüfusun toplam nüfus içindeki payları



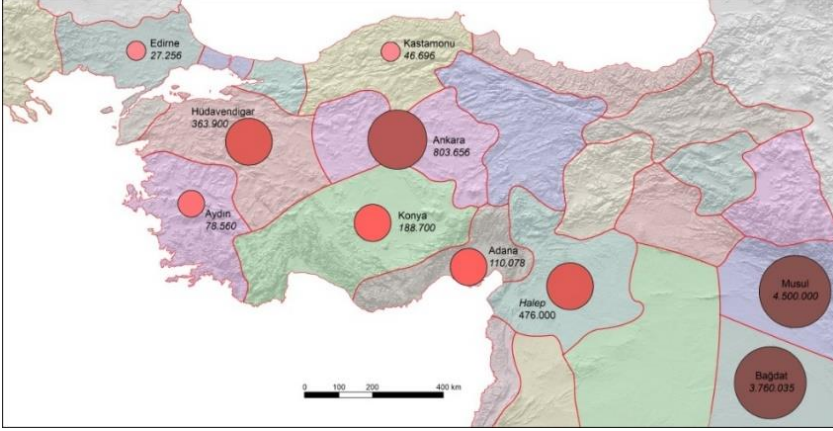
Ŗekil 5 Osmanlı Nüfus Sayımlarına göre 1897 yılında Osmanlı'nın Balkan vilayetlerinde Müslüman ve Hıristiyan nüfusun toplam nüfus içindeki payları

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da elinde kalan vilayetlerin Müslüman nüfusunu arttırmaya çalışırken bir yandan da gelen göçmen kitlesinin büyüklüğü buradaki arazilerin yeni yerleşimcilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyeceğinin anlaşılması üzerine bir emir ile Osmanlı İmparatorluğundaki vilayetlerde göçmenlerin yerleşmesine elverişli boş arazilerin varlığı tespit edilmiştir (Çizelge 7)²⁹.

<i>Vilayet</i>	<i>Boş Arazi (dönüm)</i>
<i>Musul</i>	4.500.000
<i>Bağdat</i>	3.760.035
<i>Ankara</i>	803.656
<i>Halep</i>	476.000
<i>Hüdavendigar</i>	363.900
<i>Konya</i>	188.700
<i>Adana</i>	110.078
<i>Aydın</i>	78.560
<i>Basra</i>	71.000
<i>Kastamonu</i>	46.696
<i>Edirne</i>	27.256

²⁹ İpek.

Çizelge 7 1877 – 1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında Balkanlar’dan gelen göçmenler için Osmanlı Hükümeti tarafından tespit edilen yerleşmeye elverişli arazilerin vilayetlere göre dağılımı

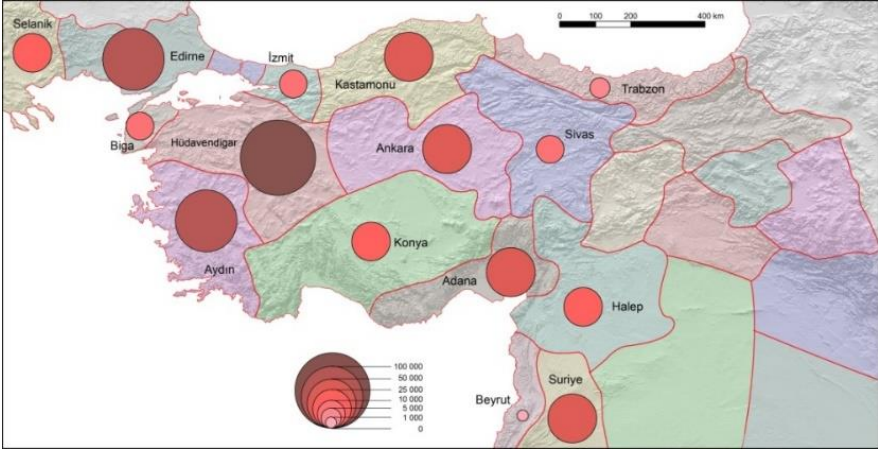


Şekil 6 1877 – 1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında Balkanlar’dan gelen göçmenler için Osmanlı Hükümeti tarafından tespit edilen yerleşmeye elverişli arazilerin vilayetlere göre dağılımı (İpek 1999)

Bab-ı Ali’den gelen emir üzerine Osmanlı vilayetlerinin İstanbul’a gönderdikleri göçmen yerleşimine imkan tanıyan boş arazilerin varlığını gösteren tabloya bakıldığında Musul, Bağdat, Ankara ve Halep vilayetlerinin en fazla yerleşime elverişli araziye sahip oldukları görülmektedir (Çizelge 7, Şekil 6) ³⁰. Doğudaki boş arazilerin bolluğuna rağmen İpek ³¹ yapmış olduğu çalışmada göçmenlerin daha çok Aydın, Hüdavendigar (Bursa) ve Edirne vilayetlerine yerleştiklerini saptamıştır (Şekil 7).

³⁰ İpek.

³¹ İpek

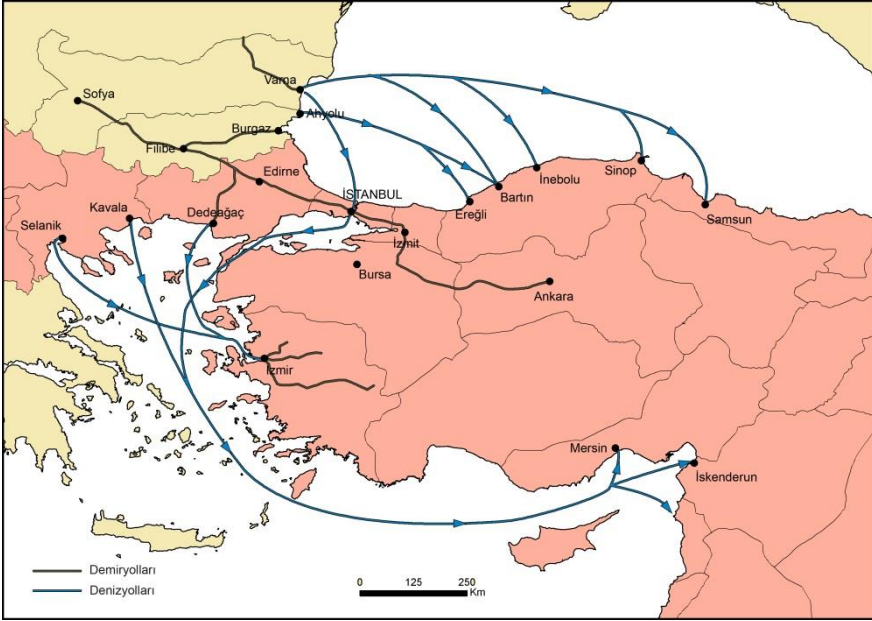


Şekil 7 1877 – 1878 Osmanlı – Rus harbi sonucunda İstanbul’a gelen göçmenlerin dağıtıldıkları vilayetler (İpek, 1999)

Tespit edilen boş arazilerle göçmenlerin yerleştirildikleri yerler arasındaki bu çelişkinin sebebini ancak o dönemin ulaşım olanaklarını anlamakla mümkün olmaktadır. Balkanlar’dan kaçan yüz binlerce Müslüman ilk önce İstanbul’a hücum etmişken göçmen sayısının her geçen gün artması göçmenleri bir an önce Anadolu’daki vilayetlere sevk etme zorunluluğunu doğurmuştur. Gelenler için en uygun yer hem ulaşım imkanları hem de boş arazilerin varlığı sebebiyle Hüdavendigâr vilayetinin Bursa ve Balıkesir sancaklarıdır. İstanbul’a gelen göçmenler bir müddet burada bekletildikten sonra İstanbul’dan gemilerle Mudanya ve Bandırma’ya sevk edilerek daha sonra yerleşecekleri sancaklara gönderilmişlerdir ³².

İstanbul haricinde göçmenlerin Balkanlar’daki diğer toplanma alanları Selanik ve Dedeoğaç limanlarıdır. Selanik Balkanların batısındaki göçmenlerin yığılma merkezi iken Dedeoğaç Balkanlar’ın doğusundan tren yoluyla gelenlerin toplanma alanı olmuştur (Şekil 6). Selanik ve Dedeoğaç’ta toplananlar daha sonra gemilerle en yakın mesafedeki İzmir’e ve nispeten daha uzakta olan Adana, Halep ve Trablus vilayetlerine gönderilmişlerdir. Bu vilayetlerden hiç şüphesiz en çok tercih edileni yakınlığı ve uygun arazilerin varlığı sebebiyle Aydın vilayeti olmuştur.

³² İpek.



Şekil 8 Osmanlı – Rus harbinin ardından Balkan göçmenlerinin izledikleri göç yolları

Balkanlar’dan gelen göçmen kitlesinin büyüklüğünün doğurduğu aciliyet ve dönemin elverişsiz ulaşım koşulları gelen göçmenlerin büyük bir bölümünün Edirne, Hüdavendigar ve Aydın gibi vilayetlere yerleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Günümüze kadar devam eden bu göçlerin ilk kez görüldüğü 1877 – 1878 Osmanlı – Rus harbinin ertesinde yapılan bu iskân faaliyetleri daha sonraki göç dalgaları ile gelecek göçmenlerin de iskanının belirleyicisi olmuştur. Bu ilk göç dalgasının ardından gelen göçmenler yerleşme alanlarını belirlerken daha önce gelenlerin bulunduğu yerlere yerleşmeye özen göstermişlerdir.

Balkan Harbi sonrasında Bulgaristan’dan Osmanlı’nın Anadolu’daki vilayetlerine olan göç hareketleri devam etmekle birlikte 1950’li yıllara kadar gerçekleşen göçlerin iskân özellikleri ile ilgili elimizde veri bulunmamaktadır. Bu dönemde gelen göçmenler yerleşme alanlarına karar verirlerken daha önceki göçlerle gelenlerin yerleştikleri alanları tercih etmiş olmalılardır.

1934- 1944 Dönemi Göçler

1934 yılında gerçekleşen 19 Mayıs darbesinin ardından Türk nüfusunun göçünde bir artış gözlenmektedir. Darbe ile iktidara gelen yeni hükümet Türk azınlık üzerinde bazı düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Türk milliyetçi propagandasını sınırlandırma çabasına giren yeni yöneticiler Bulgaristan’daki Kemalist etkiye karşı

savaşa başlamışlardır³³. Bu dönemde uygulanan politikalarda Bulgaristan’daki Türk okullarında Arap harflerine dönüş ve şeriat hukuk sistemini muhafaza etme uğraşları gözlemlenmektedir. Bulgaristan Türkleri arasında etkinliği olan ve Bulgaristan Türklerinin etnik kimliklerini ve Türkiye ile bağlarına vurgu yapan “Turan” teşkilâtı gibi organizasyonlar lağvedilmiş, Türk basının etkisi ve hacmi azaltılmış, okulların bir kısmı kapatılmış, yerel Türk nüfusuna karşı baskılar arttırılmıştır³⁴. Öte yandan yeni göç dalgasına Ankara propagandasının “bütün Türklerin vatana dönüş çağrısı” etki yaratmıştır. Bu politikalar neticesinde 1935 – 1949 yılları arasında 59 000 ila 67 000 civarında kişi Türkiye’ye göç etmiştir. 1936 -1937 yılları arasında yılda 10 000 kişinin göç ettirilmesi kararlaştırılmışken uygulamada bu sayıya uyulmamıştır. Bu dönemde meydana gelen göçler iki ülke arasında büyük bir sorun yaratmamıştır. Zira Bulgaristan, sınırları dahilindeki istenmeyen Türk ve Müslüman nüfusun oranını düşürürken genç Türkiye Cumhuriyeti ihtiyacı olan nüfus gereksinimini bu göçlerle gelen kişilerden karşılamıştır (Василева 1992).

1950- 1951 Dönemi Göçler

II. Dünya savaşının ardından SSCB ve ABD’nin önderliğinde dünyanın iki kutba bölünmesi ve Türkiye ile Bulgaristan’ın bu iki kutuplu dünyanın farklı safında yer alması Doğu Kutbunun çözüldüğü 1990 yılına kadar Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelik göçlerin belirleyicisi olmuştur. Türkiye’ye yönelik göç hareketi 1944 yılından sonra iktidara gelen komünist rejimin Türkiye ile olan ilişkilerin neticesinde tekrar hızlanmıştır. Komünizmin iktidara geldiği dönemde Türk nüfusu 675 000 civarındadır. Komünist iktidar da diğer hükümetlere benzer bir şekilde Türk nüfusuna karşılık aşırı çelişkili bir politika yürütmüştür. Komünist iktidarın temel hareket noktası ateist propagandanın hızlandırılmasıdır ki bu sadece Türk ve Müslüman nüfusuna karşı değil, ülkedeki geri kalan nüfusa karşı da yönelik gerçekleştirilmiştir³⁵.

Ülkedeki Türklerin Bulgar topluluğu ile bütünleştirilmesinin ilk adımları daha 1944 yılında başlamıştır. Bulgar hükümeti tarafından kurulan Türk Vatan Cephesi (*Отечествен Фронт*) komitelerinin ilk konferansı 1944 yılında düzenlemiştir. Konferansta ileri sürülen bazı istekler geçmiş yıllarda daha önceki hükümetlerden istenilenler ile aynı kalmıştır. Bunlar özel Türk okullarının devlet tarafından desteklenip masraflarının karşılanması, Türkçe gazete yayımına izin verilmesi, SSCB’den Türkçe literatür ithal edilmesidir³⁶. Ancak bu istekler Türk

³³ Л. Петров, *България и Турция (1931 – 1941)* (София: Българска Историческа Библиотека, 2001).

³⁴ Стоянов.

³⁵ Стоянов, Я., *Българите Мохамедани и Българските Турци – Разлики Отношения Политика (1878 - 1998)* (София: МО, 1999).

³⁶ Трифонов, С., ‘Строго Поверително’, 1991, pp. 16–19.

devletinin Bulgaristan'da etkisini arttıracak bir araç olarak görüldüğünden yeni Bulgar hükümeti tarafından cevapsız bırakılmıştır.

Bir yıl sonra Bulgaristan İşçi Partisi Komünist Merkez Komitesi (*Централен Комитет на Българската Работническа Партия*), Türk okullarını devletleştirme ve Türkçe kültür faaliyetlerinin yapılmasının genişletilmesini kararlaştırmıştır. Bu amaçla Vatan Cephesi (*Отечествен Фронт*) komitelerinde aydınlanma komisyonları kurulmuştur, SSCB'den alınan Türkçe literatür Türkler arasında yayılmıştır. Vatan Cephesi Türkçe gazete çıkarmak ile görevlendirilmiştir. Komünist iktidar tarafından gerçekleştirilen bütün bu faaliyetler Türk azınlığın üzerindeki dini etkiye karşılık lâik etkinin güçlendirilmesi, Türk milliyetçi propagandasının ve Türkiye'nin ülke iç işlerine karışmasının sınırlandırılması amacını taşımaktadır.

Türk nüfusuna karşı yürütülen politikalarda 1948 yılında da değişiklikler olmuştur. “Beşinci Kol” argümanı Bulgar Komünist Partisi'nin (*БКП*) Merkez Komitesi oturumunda gayet açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu oturumda Georgi Dimitrov, “*Sınırlarımızda ileride tehlikeli olabilecek Bulgar olmayan nüfus bulunmaktadır, bunlar orada var oldukça bizim için sıkıntı yaratacaklardır. Onları oradan uzaklaştırmadıkça ve başka yerlere yerleştirmedikçe bu durum parti ve hükümet olarak önümüzde bir sorun olarak duracaktır.*”³⁷.

1949 yılının baharında Türkler arasında yeni bir kitlesel göç hareketi başlamıştır. Dobri Terpeşev (*Добри Терпешев*), Bulgar ve Türklerin birlikte yaşadığı bölgelerde, Türk azınlığın çocukların okullarda Kuran'ı öğrenmemesi, Türk kadınlarını toplum hayatına katılmak istememesi, TKZS'nin (*ТКЗС* - Emekçi Tarım Kooperatifleri Mülkiyeti) kurulması ve kamulaştırmayı gerçekleştiren beş yıllık kalkınma planının göçün sebepleri arasında sayarken göçün arkasındaki temel motivasyonun “kendî vatanına gitmek” arzusu olduğunu ortaya koymuştur³⁸.

1950-51 göçünün hasat döneminde başlaması Bulgar yöneticilerinin bunun arkasında Ankara'nın gizli faaliyetleri olduğunu düşünmeye iterken, göç hareketinde köylülerin kendi aralarındaki kolektifleşme iktidar tarafından rapor edilmemiştir³⁹. 1949 yılındaki göç olayının başlamasından önce, daha 1947 yılının Mayıs ayında Türkiye, Bulgaristan Türklerini uzun süreli olarak kabul edebileceğini belirttikten hemen sonra Bulgaristan Türklerinin ihlal edilen hakları ile ilgili sorunları ileri sürmüştür. Bununla birlikte sınır ihlallerinin sayısı çoğalmış propaganda savaşı ise büyümüştür⁴⁰. Ülkede ortaya çıkan gerginliği azaltmak için, Bulgaristan Komünist Partisinin Merkez Komitesi arzu edenlerin Türkiye'ye göç ettirilmesine, Türkiye'nin bunları istemeyip geri çevirmesi durumunda da bunların Kuzey Bulgaristan'a

³⁷ Карамнихова, М.Т., ‘Възродителен Процес’ (София: Център за Социални Практики, 1997).

³⁸ Карамнихова.

³⁹ Маева.

⁴⁰ Стоянов.

yerleştirilmesine karar vermiştir. Göç edenlerden arta kalan tütünlerin hâsılatını toplamak için de boşalan yerlere Bulgarların gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Göçmenlerin kendileriyle birlikte ev eşyalarını almalarına izin verilirken paralarını, hayvanlarını ve tarım aletlerini almalarına izin verilmemiştir⁴¹. Bulgar hükümeti bir yandan göç ile ilgili kararlar alırken bir yandan da Türkiye’de yaşayan Türk nüfusunun sefalet ve yokluk içinde yaşadıklarını anlatarak propaganda yapmıştır⁴². Nihai göç kararı 1950 yılında alınmıştır. Bulgaristan Komünist Partisi, Merkez Komitesinin siyasi bürosu “*Türk nüfusunun ve her şeyden önce Rodop dağlarının sınır bölgelerinde oturanların Türkiye’ye göç etmeleri için bütün araçlarla teşvik edilmeleri*” gerektiğini belirtmiştir⁴³. Böylece 1950 ila 1951 yılları arasındaki iki senelik dönem içinde Bulgaristan’dan 153.998 kişi göç etmiştir. Bulgaristan Türkleri arasında vize almış olan 110 000 kişi ise sınırın Türkiye tarafından kapatılmamasının ardından sınırı geçmeden kalmışlardır⁴⁴. Bu kitlesel göçün ardından 1956 yılında yapılan nüfus sayımı Türklerin sayısının 656 025 kişiye düştüğünü göstermektedir.

Bulgaristan Komünist Partisi (БКП), göç hareketinin bitmesinin ardından Türkleri komünist ideolojiyle uyumunun sağlanması için bir dizi önlem almıştır. Türk nüfusu içinde DKMS (*Димитровски Комунистически Младежки Съюз – Demitrofçu Komünist Gençlik Birliği*) ve OF (*Отечествен Фронт – Vatan Cephesi*) gibi farklı teşkilatların faaliyetlerini genişletilmesine ve parti kadrolarının hazırlanması kararlaştırılmıştır. Maksist – Leninist ideolojiye ait literatürün Türkçe tercümeleri basılmış, “Türk Asıllı Bulgaristan Vatandaşlarının” çocukları için ayrıcalıklar öngören bir sistem kurulmuştur. Yüksek öğrenim veren okullarda okuyan gençlerin burs sayısı çoğaltılmış, Kırcaali ve Razgrad’ta iki yeni Türk Lisesi daha açılmış, Sofya, Eski Zağra ve Varna radyolarında özel Türkçe yayınları başlamıştır. Türklerin meskun olduğu bölgelerde insanların geçimini sağlamaları için, sanayi işletmelerinin açılması ve nüfusa devamlı olarak gıda maddeleri tedarik edilmesi öngörülmüştür⁴⁵.

Türk nüfusuna karşı ВКР’nin (*БКП*) daha sonraki politikalarında 1958 yılında kabul edilen “Partinin Türk Nüfusu Arasında Çalışmaları İçin Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesinin (*Централен Комитет на Българската Работническа Партия*) Raporları” önemli rol oynamışlardır. Türklerle çalışmaların iyileştirilmesi amacıyla birkaç görev belirlenmiştir. Bunlar yeni TKZS’lerin (*ТКЗС*) (Emekçi Tarım Kooperatifleri Mülkiyeti) sağlamaştırılması; milliyetçilik ve dini fanatizmin meydana çıkışına karşı mücadele, Türk okullarındaki bölgesel çapta eğitim-öğretim tedbirlerinin iyileştirilmesidir. Bulgaristan Komünist Partisinin Merkez Komitesi raporlarındaki “*Bunlar Türk ulusunun burjuva kısmına ait*

⁴¹ Таноğlu, А., *Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950 – 1951)* (Ankara, 1970).

⁴² Яльмов.

⁴³ Трифонов.

⁴⁴ Трифонов.

⁴⁵ Трифонов.

değillerdir. *Bulgaristan'daki Türklerin memleketi, vatani Türkiye değil, Bulgaristan'dır*” düşüncesi iktidarın Türk nüfusuna karşı tutumunda belirleyici olmuştur.

1965 yılındaki nüfus sayımı Türklerin sayısının 746 755 kişiye yükseldiğini göstermektedir. Türklerin sayısındaki artış ve genel nüfus içerisindeki oranlarının yükselmesi, Bulgar hükümetinin Türklere karşı uygulayacağı politikayı göç ettirme ve etnik Bulgar nüfus ile uyumlarının sağlanması arasında gelip gitmesine neden olmuştur. Todor Jivkov, 1967 yılında Bulgar ulusunun gelişimi hakkında görüşlerini belirttiği konuşmasında şunları söylemiştir: “*Biz Bulgaristan'daki Türk nüfusunun genel toplumdaki ayrılmasını değil, onların genel toplum ile birleştirilmesini arzuluyoruz. Bu nüfusa ayrı bir unsur olarak değil Bulgaristan halkının bir parçası olarak bakıyoruz. Şu halde vurguyu Türkçeyi öğrenmeye, Türkçe daha çok literatür ve gazete yayınlamaya değil de bu nüfusun komünist eğitimine yapmalıyız*”⁴⁶.

1950-1951 göçünü hazırlayan koşulların açıklanmasında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki göçü hazırlayan etmenlerin başında uluslararası siyaset konjonktürünü esas almaktadır. Oral Sander⁴⁷ öncelikle özellikle 1940'lı yılların sonlarına doğru gelişen soğuk savaşın ve iki kutuplu dünyanın, bu göç dalgası üzerindeki etkilerine dikkati çekmektedir. Türkiye'nin NATO içerisinde yer alma çabaları, iktidara gelen Demokrat Parti'nin Amerika yanlısı tutum sergilemesi ve Türkiye'nin Kore savaşında ABD'nin yanında yer alması Türkiye ve Bulgaristan arasındaki göçün genel çerçevesini oluşturmaktadır⁴⁸. 1950 yılının sonlarına doğru Bulgaristan'ın, Bulgaristan'da yaşayan iki yüz elli bin Türk'ü göç için zorlamasının bir diğer nedeni de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (S.S.C.B.) yaşanan bu uluslararası gelişmeleri engelleyerek, Türkiye'deki Demokrat Parti iktidarını zor durumda bırakma isteğidir⁴⁹.

Birgül Demirtaş Coşkun, Sander'in tezini desteklemekle birlikte, bir belgeye dayanarak, 1950–1951 göç emrinin bizzat Stalin tarafından verildiğini ileri sürmektedir⁵⁰. Merkezi Moskova'da bulunan Slav Bilim Araştırma Enstitüsü tarafından, *Rus Arşivlerinde Doğu Avrupa* adıyla yayınlanan ve 337 çok gizli belge ve tutanaktan oluşan kitaba göre, Bulgaristan'daki Türklerin Türkiye'ye göç ettirilmesiyle ilgili emir, Bulgaristan Başbakan Yardımcıları Anton Yugov ve Vilko

* ЦДА, ф. 1, оп. 5, а. е. 353, 442 . 470 (Merkezi Devlet Arşivi)

⁴⁶ Трифонов.

⁴⁷ Sander, O., *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye 1945 – 1965* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 276, 1969)

⁴⁸ O. Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye 1945 – 1965* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 276, 1969).

⁴⁹ Sander.

⁵⁰ Demirtaş Coşkun, Birgül, *Bulgaristan'da Yeni Dönem Soğuk Savaş Sonrası Ankara – Sofya İlişkileri* (ASAM Yayınları, 2001).

Çervenkov'a 29 Temmuz 1949'da Kremlin Sarayında yapılan bir görüşmede bizzat Stalin tarafından verilmiştir. Yine aynı kaynağa göre Stalin'in emri, 18 Ağustos 1949 tarihinde B.K.P Merkez Komitesi tarafından onaylanarak yürürlüğe konmuştur⁵¹.

1950-1951 göç hareketinin nedenlerini araştıran ve anlatan bir diğer grup ise göçün sebeplerini daha çok Bulgaristan'ın kendi iç dinamiklerinde aramaktadır. Bilal Şimşir'e⁵² göre 1950 – 1951 göçü Bulgaristan ve Türkiye arasında gerçekleşen göçlerin tarihsel seyrinin bir gerçeği ve parçasıdır. Şimşir⁵³ Osmanlı-Rus harbinden bu yana her yıl ortalama 15 – 20 bin kişinin Türkiye'ye göç ettiğini, 1940 – 49 yılları arasında Türkiye'ye göçe izin verilmemesinin 200.000 kişilik göç bekleyen bir kitle yaratmasına bağlamaktadır.

Göçün önemli nedenlerinden bir diğeri de Bulgaristan'da yeni kurulan sosyalist rejimdir. Şimşir'in⁵⁴ iddialarına göre Bulgaristan'daki Türk azınlık sosyalist bir yönetim altında yaşamak istememektedir. Bununla birlikte Sosyalist yönetimin Türklerin göç isteğini arttıran bazı politik uygulamaların varlığı da bilinmektedir. Bulgaristan Komünist Partisi'nin “*Türkler arasındaki milliyetçilik ve dini fanatizm ile mücadele*”ye öncelik vermesi göçü tetikleyen önemli nedenlerden birisidir⁵⁵. Türklerin göç isteklerini arttıran bir diğer önemli faktör de Türk okullarının kapatılması ve devletleştirilmesidir⁵⁶.

1949 yılının sonlarında ve 1950 yılının başlarında Komünist Parti tarafından gerçekleştirilen kooperatifleştirme süreci de göçü destekleyen unsurlardan birisi olmuştur⁵⁷. Yaşanan bu kooperatifleştirme süreci Türk nüfus arasında olumsuz bir havanın oluşmasına neden olmuş, çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşayan Türkler bu süreç sonunda ücretli çalışan tarım işçilerine dönüşmüşlerdir.

1950–1951 göçü fiili olarak bu iki yılda gerçekleşse de aslında birçok kaynağa göre göçün artalanı daha eski yıllara ve burada yaşanan süreçlere dayanmaktadır. Buna göre, yukarıda da belirtildiği üzere, bu sürecin sosyalist rejimin kurulmasıyla başladığı kabul edilmektedir. Birçok yazara göre ise sosyalist rejim Türkleri Bulgaristan'dan uzaklaştırmak istemiştir. Gerçekleştirilecek bu uygulamalarla, hem sayısal tehdit olan Türk nüfus kontrol altına alınacak, hem sosyalist sisteme inanmayan Türklerden ülke arındırılmış olacak, hem giden Türklerin mallarına devletleştirilerek el konulacak, hem de geriye kalanların kooperasyon sürecine katılmaları sağlanacaktır. Bu iddialara göre, 1950–1951 göçünün tek nedeni olarak

⁵¹ B. Asenov, *Yeniden Doğuş Süreci ve Devlet Güvenliği* (GIA - İNF, 1996); Demirtaş Coşkun.

⁵² Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*.

⁵³ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*.

⁵⁴ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*.

⁵⁵ Ö. Turan, 'Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri' (ASAM Yayınları, 2003).

⁵⁶ Ömer E. Lütem, *Türk Bulgar İlişkileri 1983 – 1989* (ASAM Yayınları, 2000).

⁵⁷ L. Petkova, 'The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian – Turkish Relations, 1947 - 2000', *The Global Review of Ethnopolitics*, 1.4 (2002).

Bulgaristan'daki sosyalist yönetim gösterilmektedir. Fakat böyle bir bakış açısı, çeşitli nedenlerle (ailesinin bir kısmının Türkiye'de yaşaması ya da tarihsel bağları olduğunu düşündüğü ülkeye gitmek istemesi gibi), Bulgaristan'daki Türk azınlığın, Türkiye'ye göç etme isteklerini göz ardı etme anlamına gelmektedir.

1950- 1951 Dönemi Göçmenlerinin İskanı

1950 – 1951 göçleri Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin belki de en planlısıdır. Bu dönemde göç Bulgaristan'dan çıkış aşamasından Türkiye'de göçmenlerin iskanı ve istihdamına kadar planlı ve programlı gerçekleştirilmiştir. Gelen göçmenler iskanlı göçmen muamelesi görmüş ve iskân defterlerine kayıtları yapılmıştır. Göçmenler ilk etapta geçici misafirhanelere yerleştirilerek vatandaşlığa alım işlemleri ve sağlık kontrolü gibi resmi işlemler burada tamamlandıktan sonra bilim adamları tarafından Türkiye'de yerleştirilecekleri bölgelerin, Bulgaristan'da yaşadıkları yerlere en uygun bölgeler olmasını sağlamak için kısa anketler yapılmıştır⁵⁸.

1950 – 1951 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen göçmenler için konut yapımına ağırlıklı olarak 1951 yılında başlanmıştır. Gelen ailelerin yerleşim ve işyeri için iki tip konut projesi hazırlanmış ve bunların inşaatına hemen başlanılarak çiftçi göçmenler için köylerde, yetişmiş işgücü için de şehir ve kasabalarda konut üretilmiştir. Çiftçiler için yapılan köy konutları iki odalı ve sabit, kasaba ve kentlerdeki evler ise göçmenlerin taleplerine göre dükkanlı veya dükkansız olmak üzere iki odalı müstakil konutlar şeklinde inşa edilmiştir. Bu evlerin yapımında mümkün olduğunca yerel malzeme kullanılmıştır⁵⁹.

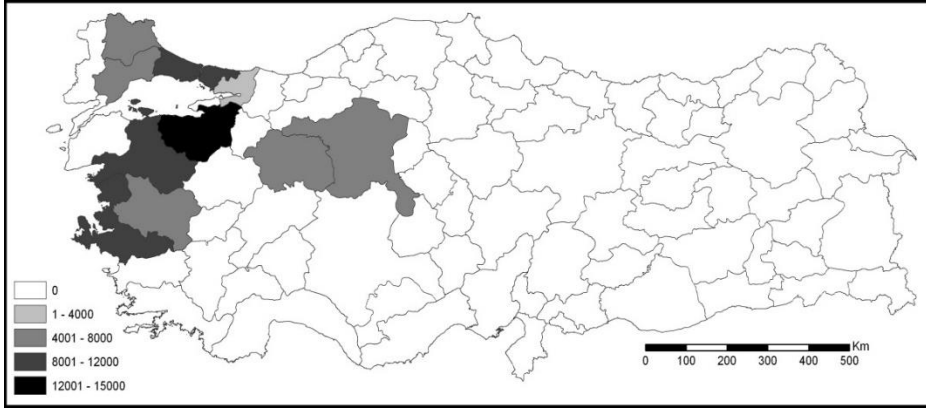
Bu dönemde gelen göçmenler göç baskısını eşit bir şekilde dağıtmak için Türkiye'nin farklı illerine yönlendirilmiş olsalar da yerleştirilmenin yapıldığı ilk 10 il daha önceki göçler ile gelen göçmenlerin iskân alanları ile örtüşmektedir (Çizelge 8; Şekil 9).

⁵⁸ DPT, *Bulgaristan'dan Türk Göçleri*, 1990.

⁵⁹ DPT.

<i>İller</i>	<i>Kişi</i>	<i>%</i>
<i>Bursa</i>	14.616	9,5
<i>İstanbul</i>	11.644	7,5
<i>İzmir</i>	10.141	6,6
<i>Tekirdağ</i>	7.719	5,0
<i>Eskişehir</i>	7.009	4,5
<i>Balıkesir</i>	9.127	5,9
<i>Kırklareli</i>	7.230	4,7
<i>Manisa</i>	7.961	5,2
<i>Ankara</i>	6.016	3,9
<i>Kocaeli</i>	3.478	2,3
<i>Diğer</i>	69.456	45,0
TOPLAM	154.397	100

Çizelge 8 1950 – 1951 döneminde Türkiye'ye gelen göçmenlerin yerleştirildikleri iller ve yüzde oranları



Şekil 9 1950 – 1951 göçmenlerinin Türkiye'de en çok yerleştirildikleri ilk 10 il

1969- 1978 Dönemi Göçler

Türk nüfusunun Bulgaristan Komünist Partisi ideolojisine bağlama çabalarıyla birlikte 60'lı yılların ortasından itibaren Bulgar iktidarı yeni bir göç dalgasının da hazırlıklarını yapmaktaydı ⁶⁰. Komünist Partisinin hazırlıklarını yaptığı göç dalgasının iki grubu kapsamı planlanıyordu; 1950–1951 yıllarında vize almalarına rağmen ülkeyi terk edemeyenler ve Bulgar sosyalist topluluğuna entegre

⁶⁰ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*.

olmak istemeyenler. 22 Mart 1968 tarihinde Bulgar ve Türk yöneticiler arasındaki müzakereler neticesinde “*Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye’ye Göç Etmış Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyetinden Türkiye Cumhuriyeti’ne Göç Etmeleri Hakkında Antlaşma*” imzalanmıştır. Bu anlaşmanın amacı daha önceki göçlerden (1950–1951) dolayı parçalanmış aileleri bir araya toplamayı amaçlıyordu. Antlaşma ancak 19 Ağustos 1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve yürürlükte olduğu dönemde (1969–1978) yaklaşık 114 392 kişi göç etmiştir.

Şimşir’e ⁶¹ sınırın kapatılması sonucu ortaya çıkan parçalanmış aileler sorununa ek olarak, yıllardan beri süren Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçler de zaman içerisinde parçalanmış aileler ve Türkiye’ye göç etmeyi bekleyen bir kesim doğurmuştu. Bu parçalanmış ailelerin göç beklentileri uzun bir dönem iki ülkede de dile getirilmedi. Gerek Bulgaristan’da 1950–1951 göçünden sonra yaşananlar gerekse de göç beklentisi içindeki parçalanmış ailelerin varlığı, 1964 yılında 400 bin kişilik göç talep eden bir kitle yarattı. Bu dönem zarfında kooperatifleşme sürecinin devam etmesi ve 1959–1960 ders yılında Türk okullarının Bulgar okullarıyla birleştirilmesi, Türklerin göç isteklerini tetikleyen nedenler arasında yer almıştır.

Yakın akraba göçünün bir başka nedeni de Bulgaristan Komünist Partisinin azınlık uygulamalarıdır ⁶². Türklerin asimile edilebilmeleri için daha sert önlemlerin alınmasının gerekliliği düşüncesi 1960’lı yılların sonlarında Bulgaristan Komünist Partisinin önde gelen isimleri tarafından dile getirilmiştir ⁶³. Bu amaçla Türk azınlık içerisinde ulusal direnci yüksek olan kişilerin göç ettirilmesi, daha az dirençli olanların ise asimile edilmeleri şeklinde ikili bir stratejinin benimsenmesine karar verilmiştir ⁶⁴. Bu çerçeveden bakıldığında yakın akraba göçünün, Bulgaristan hükümetinin tarihsel süreç içerisinde uyguladığı asimilasyon politikasının bir devamı ve ürünü olduğu görülmektedir ⁶⁵.

Göç anlaşmasının imzalanmasına giden ve göçün yaşandığı süreç hayli uzun bir zamanı kapsamıştır. Buna göre göç, ilk kez 21 Ağustos 1966’da Bulgaristan Dışişleri Bakanı’nın Türkiye’ye yaptığı ziyarette görüşülmüş ve yayımlanan bildirgeyle, bu konuda ortak bir çalışma yapılmasına karar verilmiştir. Aralık 1966-Ocak 1967 tarihleri arasında Sofya’da bir araya gelen heyetler, görüşmelerden bir sonuç alamamıştır. Kasım 1967’de Ankara’da tekrar başlayan görüşmelerden sonuç alınmış ve bir anlaşma metni imzalanmıştır. Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov’un 20–

⁶¹ Şimşir, (2003)

⁶² A. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclise Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı* (İletişim Yayınları, 2005).

⁶³ Dayıoğlu.

⁶⁴ Dayıoğlu.

⁶⁵ Savaş Çağlayan, ‘Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nin İlanından Günümüze)’ (Ege Üniversitesi, 2007).

26 Mart 1968 tarihlerinde kalabalık bir heyetle Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret çerçevesinde, yakın akraba göçü anlaşması 22 Mart 1968 günü her iki ülkenin Dışişleri Bakanları, Çağlayanlı ve Başev tarafından imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmanın tam adı “Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Göç Etmeleri Hakkında Anlaşma”dır ⁶⁶. Bu anlaşma 17 Mart 1969'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayı ve 19 Ağustos 1969 günü Sofya'da karşılıklı onayların birbirlerine verilmesiyle resmen yürürlüğe girmiştir ⁶⁷.

Oldukça dar kapsamlı olan bu göç anlaşması çerçevesinde yaklaşık 30 bin kişinin gelmesi beklenirken, 120 bin kişi Türkiye'ye giriş yapmıştır. Ayrıca gerçekleşen göç kapsamında, Türkiye'ye gelen göçmenler serbest göçmen sayılarak, göçmenlerin tüm sorumluluğu Türkiye'deki ailelerine bırakılmıştır ⁶⁸. Türkiye'ye 120 bin kişinin geldiği iddiası, konuyla ilgilenen birçok kişi tarafından da ifade edilmektedir. Fakat bu 120 bin rakamı hayli çok görünmekte ve kaba bir hesaplamayla dokuz yıllık göç sürecindeki toplam kapasiteyi aşmaktadır ⁶⁹.

1969 – 1978 Yakın Akraba Göçü ile Gelen Göçmenlerin İskanı

Soğuk Savaş döneminin ikinci büyük göç dalgası olan 1969 – 1978 tarihleri arasında gerçekleşen ve literatüre “Yakın Akraba Göçü” olarak giren göç hareketidir. 1950 – 1951 döneminde gerçekleşen göç ve ardından sınırların kapatılmasıyla ortaya çıkan parçalanmış aileleri tekrar birleştirmek için 22 Mart 1968 tarihinde Bulgaristan ve Türk hükümetleri arasında imzalanmasıyla gerçekleşen bu göç hareketi nitelik olarak önceki göçler ile doğrudan bağlantılı olması ve göçün on yıllık bir süreye yayılması ile eski göçlerden ayrılır.

Bu dönemde gelen göçmenler iskanlı göçmen statüsüne alınmamakla birlikte gelen göçmenlere devlet tarafından maddi yardımlarda bulunulmuş ancak iskanlarında daha önce gelen akrabalarına sorumluluk verilmiştir ⁷⁰. Bu durum gelen göçmenlerin özellikle 1950 – 1951 yıllarında gelenlerin yerleştikleri alanlarda toplanmalarına neden olmuştur. DPT'nin ⁷¹ verdiği istatistikler de bu durumu açıkça göstermektedir. Göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il 1950 – 1951 göçmenlerinin yerleştirildikleri ilk on il ile örtüşmektedir (Çizelge 9 - Şekil 10)

⁶⁶ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*.

⁶⁷ Çağlayan.

⁶⁸ Lütem.

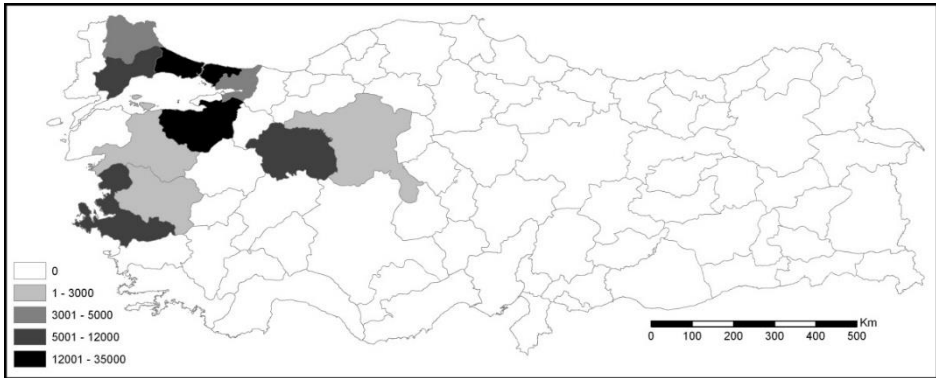
⁶⁹ Çağlayan.

⁷⁰ Çağlayan.

⁷¹ DPT.

	<i>Kişi</i>	<i>%</i>
<i>İstanbul</i>	34.508	29,6
<i>Bursa</i>	31.685	27,2
<i>İzmir</i>	10.121	8,7
<i>Tekirdağ</i>	7.238	6,2
<i>Eskişehir</i>	7.066	6,1
<i>Kırklareli</i>	4.036	3,5
<i>Kocaeli</i>	3.636	3,1
<i>Balıkesir</i>	2.756	2,4
<i>Manisa</i>	2.280	2,0
<i>Ankara</i>	2.018	1,7
<i>Diğer</i>	11.177	9,6
	116.521	100,0

Çizelge 9 1952 – 1988 yılları arasında Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il (bu dönemde Türkiye’ye gelen 116.521 göçmenden 116.140’ı 1969 – 1978 yılları arasında gelmiştir)



Şekil 10 1952 – 1988 yılları arasında Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il (bu dönemde Türkiye’ye gelen 116.521 göçmenden 116.140’ı 1969 – 1978 yılları arasında gelmiştir)

Zorunlu Asimilasyon- “Yeniden doğuş” süreci (1984–1989)

1984 yılında Bulgar hükümeti tarafından uygulamaya konan “Yeniden Doğuş Süreci”nin temel amacı Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığının varlığını reddederek onların Bulgar halkına olabildiğince kısa sürede katılarak asimilasyonlarını sağlamaktır. Bu sürecin ideolojik arka planında Bulgaristan’da Türklerin olmadığı, kendilerini Türk olarak adlandıran azınlığın ise Osmanlı Hâkimiyeti döneminde zorla Müslümanlaştırılarak benlikleri kaybettirilen Hıristiyan Bulgarlar oldukları fikri yatmaktaydı. Buna göre bu gerçek en kısa zamanda Türk azınlığa açıklanacak ve Türk azınlık gönüllü(!) olarak kendi Türk ve Müslüman isimlerini değiştirerek Türk adet ve geleneklerinden vazgeçecektir ⁷².

“Yeniden Doğuş Süreci”nin Gerekçeleri

1984 yılında Bulgaristan’da yaşayan Müslümanların isimlerinin değiştirilmesi ile başlayan süreç Bulgaristan’ın diğer illerinde 1970’li yıllarda başlayan daha uzun süreli politikanın bir parçasıydı. Bu süreci organize edenler ve araştırmacılara göre söz konusu politikanın 1980’li yıllarda uygulanmasının birçok nedeni vardır. Bulgarlarla evlilik yapan Türklerin başarıyla yeniden isimlendirilmesi, yerel otoritelerin baskısı, Türk azınlığın Türkiye’ye göç etme konusundaki umutlarının yok olması, “Kıbrıs Sorunu”na benzer bir sorunun Bulgaristan’da da yaşanabilme korkusu bu sebeplerin başlıcalarıdır ⁷³. Bulgar idarecileri Türk nüfusunun hızlı demografik gelişimi isim değiştirme politikasının en önemli sebebi olarak göstermektedirler. Uluslararası Af Örgütü verilerine göre 1980’li yılların başlarında Bulgaristan’da 900 000 civarında etnik Türk bulunuyordu. Türk hükümetinin istatistiklerine göre ise Bulgaristan’daki Türk nüfusunun miktarı 1500000 kişinin üzerindeydi ⁷⁴. Türk nüfusundaki hızlı artış Bulgar yöneticiler için tehlike olarak algılandığından bu artışı durdurmak amacıyla Türk azınlığa yönelik planlar hazırlanmaya başlanmıştır ⁷⁵. Türkiye’nin 1960’lı yıllarda nüfus artırımına yönelik politikalarını değiştirmeye başlayarak nüfus artışını azaltmaya yönelmesi sebebiyle Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelik göçe sıcak bakmayışı Bulgar hükümetini hızlı bir şekilde Türkleri Bulgarlar ile asimile etmenin yollarını aramaya itmiştir. Bu durum uzun zamandır Bulgar hükümetinin gündeminde olmasına rağmen uygulanması için Türkiye’nin protestolarını asgariye indirebilecekleri siyasal konjonktürün daha uygun olduğu bir zaman beklenmiştir. Uygun zaman 1980’li yılların başında gelmeye başlamıştır. 1980’lerde Türkiye bir yandan Güneydoğu Anadolu bölgesinde ortaya

⁷² И. Георгиева, ‘Възродителният Процес’, 1993, pp. 105 – 109.

⁷³ Б. Асенов, *Възродителния Процес и Държавна Сигурност* (София, 1990).

⁷⁴ Виечсenschuetz, U., *Малцинствената Политика в България – Политика На БКП Към Евреи, Роми, Помаци и Турци (1944 – 1989)* (София: IMIR, 2000).

⁷⁵ Г. Милушев, *По Коридорите На Власта* (София, 1994).

çıkan terör olayları ve öğrenci hareketleri ile iç işlerinde sorunlar yaşarken dış politikada da Yunanistan, İran ve AET ile sorunları bulunmaktaydı*. Türkiye'nin iç ve dış politikasındaki bu yoğunluk ve sıkışıklıktan yararlanan Bulgar idareciler “Yeniden Doğu Süreci”ni gerçekleştirmeye başlamışlardır.

1989 yılında göç eden Bulgaristan Türklerine göre “Yeniden Doğu Süreci”nin yapılmasının nedenlerinin başında da uluslararası konjonktür belirleyici olmuştur. Göçmenlere göre Bulgaristan ve Türkiye'nin ayrı askeri politik bloklara ait olmaları asimilasyon politikasının uygulanmasındaki belirleyici faktördür. “*Bulgarlar değil de büyük devletler suçlu, Bulgaristan ve Türkiye ayrı bloklarda değil miydi? Türkiye NATO'ya aitti, Bulgaristan Varşova paktına*”⁷⁶.

Türkiye'deki Bulgaristan göçmenleri asimilasyon baskısı için ikinci önemli neden olarak tarihi olayları göstermektedirler. Göçmenlere göre geçmişin hatıraları Bulgarları hala rahat bırakmamaktadır. Bulgaristan göçmenleri, Bulgaristan tarih kitaplarında ifade edilen ve her fırsatta Bulgar medyasında ve ulusal bayramlarda hatıratı canlı tutulan 500 yıllık Osmanlı boyundurluğu ve bu boyundurluk esnasında yaşanan Türk mezalimi, Bulgarların Türklerden rövanş almaya ittiğini ifade etmektedirler. Bütün bu anlatımlara bakarak “Yeniden Doğu Süreci” olarak adlandırılan asimilasyon politikasının nedenlerini iki grupta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ilişkileri belirleyen uluslararası siyasal arenadaki konumları ve hâkim siyasal konjonktür iken ikincisi her iki devletin iç siyasal dinamikleri ve ortak tarihi geçmişten kaynaklanan ve biriken hassasiyetlerdir.

“Yeniden Doğu Sürecinin” Sorumluları

Asimilasyon politikasının doğrudan sorumluları hiçbir zaman kesin olarak belirtilmemiştir. Ancak yapılan araştırmalardan ve asimilasyon politikasına maruz kalan mağdurların iki temel savı bulunmaktadır. İlk ve en yaygın görüş dönemin devlet başkanı Todor Jivkov'u “Yeniden Doğu Süreci”nin sorumlusu olarak belirlemek iken ikinci görüş Bulgar Komünist Partisi yetkililerinin (ancak bunların kim olduğu belirsizdir) temel sorumlu olduğu üzerinde durulmaktadır.

Цветкова⁷⁷ ve Асенов⁷⁸ 1986 yılındaki Politbüro toplantısı için şunları söylemektedir: “*Karar Todor Jivkov'un idi, asimilasyon kararını o almıştır, çünkü yeterince otoritesi olduğunu sanıyordu*”. Todor Jivkov her ne kadar “Yeniden Doğu Süreci” için suçlansa ve mahkum edilse de bu sürecin tamamen onun tarafından mı planlanıp organize edilerek uygulandığı bilinmemektedir. Türkiye'deki Bulgaristan

* Централен Държавен Архив, чп 174 б, оп. 2, а. е. 2412, л. 137 (Merkezi Devlet Arşivi)

* Bulgaristan Tarih ve Etnografya Müzesi Arşivinden alınmıştır

⁷⁶ Маева.

⁷⁷ Цветкова (2000)

⁷⁸ Асенов (1990)

göçmenlerine göre de Todor Jivkov böylesine büyük ölçekli bir faaliyeti tek başına organize etme kabiliyetinde değildi: “*Sadece onunla (Todor Jivkov) olamaz, başka birilerinin de olması lazım. Bütün bunları yalnız başına yapamazdı. Onun yardımcıları, onun raporcuları, kesinlikle onlar veriyorlardı bazı fikirleri*”⁷⁹ Çalışmasındaki ankete katılan pek çok kişinin komünist rejimi desteklediklerini hatta bazıları o günkü iktidarın hümanist ideolojisinden ve sosyal politikasından dolayı Bulgar Komünist Partisi üyesi olduklarını itiraf etmektedirler: “*Biz de partinin üyesi idik ama öyle oldu. Sadece kendi çıkarları için bizi komünist yapmışlar. O zamanlar onların atacak oldukları adımları algılayamıyordum. O zamanlar komünizm en yeni ideolojilerden biri olarak görünüyordu. İyi olarak biliyorduk. Ancak o da masalmış*”⁸⁰. Eski Bulgaristan Komünist Parti üyesi göçmenlerin büyük bir çoğunluğu isimlerin değiştirilmesine karşı çıktıklarını beyan etmişler ve suçlu olarak o dönemin devlet yöneticilerini gördüklerini Bulgar halkını bununla suçlamadıklarını belirtmişlerdir⁸¹.

“Yeniden Doğuş Süreci”nin Uygulanması

Programın uygulanması, Bulgaristan Komünist Partisi ve Bulgaristan İçişleri Bakanlığı'nın koordinasyonu ile yürütülmüştür. Başlangıçta Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi kararıyla “Bulgaristan Türklerinin Sosyalizm Davasına ve BKP'nin Politikasına Kaynaştırma ve Bütünleştirme” adıyla 19 Haziran 1984 tarihinde uygulamaya konmuştur. Belgede “Bulgaristan Türklerinin Türk milliyetçiliğine, dini fanatizme ve yaşamsal muhafazakarlığa bağlılıklarının devam etmesi” kaygıları belirtilmektedir. Belgede aynı zamanda “Bulgaristan Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin gelişiminin hızlandırılması, bu bölgelere uzmanların yerleştirilmesi, Türk aydınlarının nitelik ve nicelik olarak arttırılması, karma evliliklerin ve nikahların teşvik edilmesi, kamu yerlerinde Bulgarca konuşulmasının zorunlu olması ve yeni cami inşaatlarının durdurulması”na karar verilmiştir⁸².

Bulgaristan Tehlikelerle Mücadele Dairesi (*Управление с Борба и Опастност*) son şefi Georgi Miluşev'e göre, 1984 senesinin sonbaharında “İslamlaştırılmış” nüfuslu 10 bölgenin il müdürleri İçişleri Bakanlığına çağırılmışlar ve o dönemki İçişleri Bakanı Dimitir Stoyanov, gönüllülük esasına göre isimlerin değiştirilmesine başlanması talimatını vermiştir⁸³.

10 Aralık 1984 tarihinde İçişleri Bakanlığında operasyon toplantısı yapılmıştır. Burada DS (*Държавна Сигурност* - Devlet Güvenliği – Türkiye'deki

• Bulgaristan Tarih ve Etnografya Müzesi Arşivinden alınmıştır

⁷⁹ Маева, (2006)

⁸⁰ Маева.

⁸¹ Маева.

⁸² Цветкова; Асенов.

⁸³ Милушев.

MİT'in karşılığı) IV. Yönetim Şefi Tümgeneral Petır Stoyanov'dan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının isim değiştirilmesi çalışmalarının gidişatı hakkında bilgi alınmıştır. İçişleri Bakanlığı İl Komitelerinin şefleri ve Bulgaristan Komünist Partisi İl Komiteleri birinci sekreterleri vasıtasıyla bütün illerdeki Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının isimlerinin değiştirilmesi işleminin başlanması için Tümgeneral Stoyanov bu toplantıda emir vermiştir*. İçişleri Bakanlığının bu kararıyla asimilasyon programı uygulamaya konmuştur.

Bulgaristan Türklerinin isim değiştirme kampanyası önce Güney Bulgaristan'dan başlamış daha sonra Kuzey Bulgaristan'da da devam etmiştir. Kırcaali ve Haskovo illeri isim değiştirme kampanyasının ilk uygulandığı iller olmuştur. Kampanya her yerde aynı şekilde uygulanmıştır. Ordu ve milis kuvvetleri yerleşim yerlerini kuşatarak çıkışları yasaklamış ve telefon bağlantılarını kestikten sonra kimlikleri toplayarak kişilere Türkiye'de akrabaları olmadığını ve Türkiye'ye göç etmek istemediklerini ve gönüllü olarak isimlerini değiştirdiklerini gösteren belgeyi imzalatmak zorunda bırakılmışlardır⁸⁴. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenler asimilasyon programının uygulanmasını şu şekilde yapıldığını ifade etmektedirler: “84 senesinin Aralık ayında karım sabah kalktı ve işe gitmek için yola çıktı, daha sonra bizi dövmeye gelmişler (polisler) geri çevirdiler diyerek geri geldi”⁸⁵. İsim değiştirme kampanyası sırasında Bulgarca isimler kitapçığı dağıtılmış ve kişilerin isimlerini bu kitaptan seçmeleri istenmiştir. İsimlerinin değiştirileceğini daha önceden anlayan bazı yerleşim yerlerinin sakinleri askerler gidene kadar ormanlara ve dağlara kaçmışlar ve birkaç gün saklanmışlar ancak havanın soğuması nedeniyle evlerine dönmek ve silahlı kuvvetlere boyun eğmek zorunda kalmışlardır. “Açıkçası kargalar gibi uçuyorlardı köylerde, insanlar mağaralarda toplanıyorlardı, onları orada bulamıyorlardı. Ama hava çok soğuktu. Şartlar çok kötüydü”⁸⁶. Bulgaristan'ın Türk nüfuslu bazı yerleşim yerlerinde isim değiştirilmesine karşı protestolar organize edilirken bazılarında da her şey hızlı ve olaysız gerçekleşmiştir. “Bizim tarafta yoktu, Momçilgrad (Mestanlı) tarafında vardı protestolar, acımasızca ezdiler o zaman. Bizim köylerde yoktu. Bize tanklarla geldiler, gidecek yer yoktu. Momçilgrad tarafında vardı, Çernoocene tarafında yoktu... Bir trajedi yaşadık”⁸⁷. İsim değişimine direniş gösteren yerleşim yerlerinde, ordu ve içişleri bakanlığına bağlı güvenlik görevlileri ile yaşanan karışıklıklarda yaralılarla birlikte ölümler de gerçekleşmiştir⁸⁸. Bazı kişiler de isim değiştirme kampanyası sırasında psikolojik baskı ve üzüntüden dolayı hayatlarını

* Архив на Министерство на Вътрешните Работи, рег. No: 15224, 17 Декември 1984 (İçişleri Bakanlığı Arşivi)

⁸⁴ В. Стоянов.

⁸⁵ Маева.

⁸⁶ Маева.

⁸⁷ Маева.

⁸⁸ М. Кусева, ‘Един Вестник За Възродителният Процес’, 1993; Şimşir, ‘Türkiye ve Balkanlar’.

kaybetmişlerdir; “Ben Çernoöçene’den öldürenler var mıydı bilmiyorum ama Komuniga’dan var. Komuniga’dan bir doktor vardı. Paniçkova’dan biri öldü, bir kalp krizi buldu bu işten. Böyle insanlar çok vardı. Ben kapalıydım, çok şey bilmiyordum. Sadece bu mu? Momçilgrad’dan insanlar vardı, doğrudan gürşunla öldürülmüş çocuklar vardı. Bunlar sadece insanların gördüğü. Sen de gördün mü topluyorlar seni, geliyor MVR’den polis ve seni MVR’ye (İçişleri Bakanlığına Bağlı Polis Karakolu) çağırıyorlar. Gidiyorsun sonra gelmiyorsun”⁸⁹.

Maeva⁹⁰, Bulgaristan göçmenlerinin anlatımlarına dayanarak o dönem öldürülen kişilerin ölümlerini haklı çıkarmak için içişleri bakanlığı tarafından farklı kaza olayları uydurulduğunu belirtmektedir.

“Yeniden Doğuş Süreci” zamanında pek çok Bulgaristan Türkü tutuklanıp cezaevlerine ve kamplara gönderilmiştir⁹¹. Genelde İsimlerin değiştirilmesine karşı çıkanlar ve seslerini yükseltenler Bulgaristan Türkleri arasındaki eğitimli ve aydın kişilerdi. Bu kişiler kendi aralarında Bulgaristan hükümetinin bu uygulamasına karşı çıkmaları gerektiğini ancak bunun sadece sözlü olarak yapılmasından yana olduklarını ve silahlı herhangi bir eyleme karışmadan yapılması gerektiğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte bazıları silahlı eylemleri de düşündüklerini itiraf etmişler fakat bunun “namus” ile ilgili konularda kişisel eylemler olarak düşündüklerini itiraf etmişlerdir⁹². İsim değiştirme kampanyası sırasında mahkemeye dahi çıkarılmadan pek çok kişi Bulgaristan hapishaneleri ve toplama kamplarına gönderilmiştir. Çoğunlukla sadece isimlerinin değiştirilmesine açıkça karşı koymak bile ceza evine gönderilmek için yeterli bir sebep sayılmıştır. Belene toplama kampına gönderilenlerin anlattıkları özellikle dikkat çekicidir⁹³:

“Belene’ye 1985 yılının Ocak ayında gittim. Ben orada 18 ay geçirdim. Bir kamyonu gözleri ve ayakları bağlı birkaç kişi bindirdiler. Bütün gece yolculuk ettik. Dışarı çok soğuktu. Bizi indirdiklerinde bir hücreye koydular. İkiye üç metre bir oda gibi. Birbirimize dayalı yatıyorduk donmamak için. Birkaç gün yemek yememiştik ve bize domatesli pirinç verdiler, oysa pirinç o kadar az ki, içinde kovalıyorsun bulmak için. Çok yağlı hazırlıyorlardı yemekleri, domuz yağıyla (mahsus). Biz de domuz yağı yiyorduk ama biberli soğanlı, böyle değil. Bu o kadar yağlı ki yenilecek gibi değil. Onlar bize köpek gibi davranıyorlardı, uğulduyor, sövüyor, o kadar insafsızca davranışları vardı bize karşı. Bize verdikleri ekmeğe, ilk üç-dört ay 400 gramdı. İçi kurtlanmış. Bunu da iki kişiye paylaşıyorlardı. Kişi başına 200 gr. Ekmeği bıçakla ikiye kestikten sonra içine baktığında kurtlanmış... kurtları temizledikten sonra bununla besleniyorduk. Balıkların kafasından bize balık çorbası

⁸⁹ Маева.

⁹⁰ Маева, (2006)

⁹¹ В. Стоянов.

⁹² Маева.

⁹³ Маева.

yapıyorlardı. Etsiz. Bu balık kafası yenir mi. İçi sirkeli, sirke, ekşi ve balık kafası çorba. Güçsüz kalmıştık, nasıl anlatayım, o kadar kötü ilişkileri vardı. Diğer mahkumlara bizim katılarımızı ve çocuklarımızı öldürdüğümüzü söyleyerek korkutmuşlar”

Belene kampına yönelik tutuklamaların büyük bir çoğunluğu tamamen stratejiktir. Her köyden ve yerleşim biriminden mutlaka bir veya iki kişinin tutuklanması ve bu tutuklanan kişilerin genelde eğitilmiş olmaları oranın yerel halkını sindirmek için yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Böylece yerel halk kampanyaya karşı sesini çıkartamıyor ve isim değiştirme kampanyası sessizce sorun çıkmadan sürüyordu.

Türk azınlıktan bazı kişilerin mahkûm edilmesine bir başka sebep olarak da asker ve memurların görevlerinde yükselme kaygısı gösterilmektedir ⁹⁴.

Dikkat çekici bir başka nokta da, mahkûm edilenlerin birçoğunun yüksek tahsilli kişilerin olmalarına karşın araların tahsilli olmayan hatta okuma yazma bile bilmeyen, apolitik kişilerin olmasıdır.

Mahkûmiyet sonrasında cezaevlerinden çıkan Türkler, daha önce çalıştıkları işyerlerine kabul edilmemiş ve ülkenin iç kesimlerinde Türklerin az bulunduğu bölgelere yerleşmeye zorlanmışlardır. Belene Toplama Kampından çıkan mahkûmlara doğdukları yerlere geri dönme imkânları verilmemiş Bulgaristan'ın başka kesimlerine gönderilmişlerdir. Toplama Kampına giden kişilere ve ailelerine çalışma izni verilmemiş ve göç etmeye zorlanmışlardır. Böylece Türk aydınları farklı yerlere dağıtılarak onların cereyan eden süreçlere karşı direnişin azaltılması amaçlanmıştır.

“Yeniden Doğuş Süreci” resmi olarak 18 Ocak 1985 tarihinde Georgi Atanasov'un Bulgaristan Komünist Partisinin Merkez Komitesi birinci sekreteriyle yaptığı görüşmenin ardından açıklanmıştır. Atanasov, organize edilen sürecin sonucunda 14 Ocak 1985 tarihi itibarıyla 31 000 kişinin* isimleri yenilendiğini belirtmiştir. Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi parti il yönetimlerine “Bulgar Sosyalist Ulusun Birliğini ve Etnik Homojenliğini Pekiştirme” yönergesi gönderilmiştir. Bu yönergenin temel amacı Türk nüfusunun geri dönüşü olmaksızın Türkçülükten koparılmasını ve Bulgar milli şuurunu berraklaştırarak pekiştirilmesi amacını gütmektedir ⁹⁵. Todor Jivkov'a göre “*Onlar Türk etnik grubundan bir kısım değildir, onlar beş asırlık Türk esareti zamanında asimile edilmiş Bulgarlardır*”.

28 Ocak 1985 tarihinde Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesinde Sofya'nın Parti faaliyet grubuyla istişare toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda, isimleri

⁹⁴ Маева.

* Централен Държавен Архив, ф. 16, бр.8, с.12 (Merkezi Devlet Arşivi)

⁹⁵ Асенов.

* ПС, 1991, бр. 8, с. 12 (ЖИВКОВ'un 18 Ocak 1985 tarihli konuşması)

değiştirilenlerin Bulgar milli şuurunun yeniden oluşturulması ve Bulgar ulusuyla birleştirilmesi amacıyla “Yeniden Doğuş Süreci”nin başlangıcı ilan edilmiştir ⁹⁶.

İsim değiştirme sürecini kamu yerlerinde Türkçe konuşma, İslam adet ve geleneklerini uygulama, Türk müziği dinleme ve geleneksel Türk kıyafetlerini giyme yasaklarının konulması takip etmiştir. Bunların gerçekleştirilmesi için Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin “İdeolojik Politika” şubesi “İsimleri Yenilenen Bulgarlarla İdeolojik Çalışmaların Seviyesinin Kararlılıkla Devam Ettirilmesi” programını hazırlamıştır. Bu programda başarıya ulaşabilmesi için asimilasyon sürecini pekiştirecek uygulamaların yapılması öngörülmüştür. Programın kapsamında yeni Bulgar isimlerinin pekiştirilmesi, ülkedeki Türk nüfusun Bulgar olduğu savını destekleyen propagandaların yapılması, Bulgarca öğreniminin hızlandırılması ve kamu yerlerinde Bulgar dili kullanımının zorunlu kılınması, sistemli politik çalışmalarla İslam'ın etkisinin zayıflatılarak aşılması, birleşik ortak mezarlıkların kurulması, sünnetlerin ve buna bağlı törenlerin yasaklanması, sünnetçileri ve çocuklarını sünnet ettiren ebeveynlerin sert şekilde cezalandırılması da yer almaktadır ⁹⁷. Böylece isim değişimlerinin ardından Bulgaristan Komünist Partisi Müslüman gelenekleri ve adetlerini de yasaklamış ve camilerin yıkımına başlamıştır. Bu şekilde Türk kültüründe geleneksel unsurları ortadan kaldırarak Türk nüfusu “sosyalist yaşam biçimine” katmaya çalışılmıştır.

“Yeniden Doğuş Süreci” kapsamında gelen değişikliklere Bulgaristan Türklerinin tepkisi doğal olarak olumsuz olmuştur. Fakat bu tepki özellikle kamu yerlerinde Türkçe konuşma yasağında odaklanmaktadır. Türkçe konuşma yasağı para cezası ile yaptırıma bağlanmıştır. Söz konusu yasak özellikle yaşlı nüfusu etkilemiştir. Zira genç ve orta yaştakiler Bulgarca bilirlerken yaşlı nüfus hiç bilmemektedir. Türk dilini kullanma yasağı yaşlıların zaten zor olan gündelik yaşamlarını daha da zor hale getirmiştir.

“Yeniden Doğuş Süreci”nin İdeolojik Temelleri

Sürece ideolojik bir zemin hazırlama işlemine sürecin ardından başlanmıştır. 1988 yılının Şubat ayında “Yeniden Doğuş Süreci Raporları” sunulmuştur. Burada yenilenme sürecinin Bulgar Milli Şuurunun berraklaşması ve yükselişini esas aldığı ⁹⁸ belirtilmektedir. Asimilasyon sürecinin başlangıcına kadar Türkleri Milli Azınlık olarak tanıyan Bulgaristan, Müslümanları “Kolonyalist Türklerin devamı olarak değil, beş asırlık Türk esareti esnasında zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlar” olarak gördüğünü açıklamıştır ⁹⁹. Georgi Atanasov 18 Ocak 1986 tarihinde yaptığı

⁹⁶ Асенов.

⁹⁷ П. Гочева, *През Босфора Към Възродителният Процес* (София, 1994).

⁹⁸ О. Загоров, *Възродителният Процес* (София: Теза&Антитеза, 1993).

⁹⁹ К. Кънев, *Българският Път Към 1984 Г.*, *ПС*, 3 (1991), 8–9.

açıklamada Bulgaristan'ın birçok bölgesinde yaşayan sözde “Bulgaristan Türkleri” nin gerçekte “Türk hakimiyeti döneminde zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarların torunu” olduğunu belirtmiştir*. Türklerin asimilasyonu Paisiy Hilendarski'nin “Slav – Bulgar Tarihi”ni yazmasıyla başladığı kabul edilen “Bulgar Milli Uyanışı” ile doğrudan ilişkilendirilerek “Yeniden Doğuş Süreci”nin bu “Milli Uyanış”ın günümüzdeki devamı olduğu ifade edilmektedir: “*Milli Uyanışın şimdiki süreci sadece bizim milli dirilişimizin nicelik olarak bir devamı değildir, bu aynı zamanda dirilişimizin de daha nitelikli bir devamıdır. Çünkü bu diriliş daha öncekinin aksine yeni burjuva ideolojisi taşımamakta ve feodal – kilise dünya görüşüne yönelik değildir. Bu diriliş bizim topraklarımızda beş asırlık Osmanlı – Türk hükümdarlığı zamanında zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarların bugün yaşayan torunlarının dini inançlarının “Anti – Bulgar” sömürüsüne karşı gelmektedir.*”¹⁰⁰.

Komünist ideoloji, kimliğin belirlenmesinde ulusun rolü savına yatırım yapmıştır. Bulgaristan Komünist Partisine göre tek uluslu devlet fikri ulus ve millet kavramlarının örtüşmesiyle desteklenmekteydi. “Etnik aidiyet ölçütü Bulgar ulusuyla bağlanır” ve “Bulgar ulusunun oluşumu tek millet – Bulgar etno-kültür mirası üzerinde şekillenmiştir.”¹⁰¹. Bu şekilde ulusun kendisi de hakim olan etnik grupla (etnosla) bir tutulmuştur. Böylece Bulgaristan içerisindeki etnik yapısal unsurların çeşitliliği ihmal edilmiştir. Türk nüfusun Bulgar etnik grubuna ait olduğunun ispat edilmesi Tek Bulgar ulusu fikrine ulaşılabilmesi için gerekliydi. Asimilasyon politikasının ideolojisi “Yeniden Doğuş Süreci”nin Osmanlı Esareti altında Müslümanlaştırılmış bulunan Bulgarların ve Bulgar olduğu ispatlanan bu kişilere Bulgar milli şuurunun yeniden aşılması, berraklaştırılması ve pekiştirilmesi olarak gösterilmiştir. Birbirinden ayrı gelişen iki ayrı Bulgar milleti (Bulgarlar ve Müslümanlaştırılmış kendilerini Türk zanneden Bulgarlar) savı üzerinde durulmuştur. Bunun için asimilasyon sürecine her şeyden önce Bulgar ulusu içinde tarihsel olarak oluşmuş olan bütün o farklılıkların silinerek ortadan kaldırılması olarak bakılmıştır. Asimilasyon sürecinin de nihai amacının “Bulgar sosyalist şuru”nun pekiştirilmesi olduğu gösterilmiştir¹⁰². “*Yeniden doğuş sürecinin geçmişe dönük bir düzeltme olmasının yanı sıra çok daha önemli olan sosyal ve ulusal perspektifli yönü de vardır. Çünkü Bulgar yurttaşlarının yaşam biçiminde ve kültüründe yenilenme ve dünya görüşlerinde olumlu değişiklikler yaratmaktadır*”¹⁰³. Osmanlılar döneminde dini asimilasyona uğramış aslı Bulgar olan (!) halka bu anlamda yeni bir fırsat verilerek “Yeniden Doğuş Süreci”nin etnokonsolidasyon fonksiyonunun var olduğu ifade

* ПС, 1991, бр. 3, 8 – 9 (Кънев'ın “Българският път към 1984 г.” Başlıklı konuşması)

¹⁰⁰ Н. Мизов, ‘Етнокултурни Аспекти На Възродителния Процес’ (София, 1988).

¹⁰¹ Т. Живков, ‘Етнокултурно Развитие На Възродителния Процес’ (София: БАН, 1988), pp. 106–40.

¹⁰² П. Петров, *Исторически Основи На Възродителния Процес* (София, 1988).

¹⁰³ Мизов.

edilmiştir ¹⁰⁴. Böylece “Yeniden Doğuş Süreci”, “Bulgar halkının yaşamında Osmanlı esaretinden gelen kötü özellikleri ve kötü geçmişi bertaraf etme arzusuna, Bulgar ulusal kimliğinin tahrip edilmesinin durdurulmasına, Bulgar ulusunun kendi kendini koruma içgüdüsünün aksiyona geçmiş haline, komşu devletlerin sömürücü amaçlarına karşı direnişe” dönüştürülmüştür ¹⁰⁵.

“Yeniden Doğuş Süreci” ekseninde çıkan ideolojik kararnamele yeni kavramların ortaya çıkmasına da yol açmıştır ¹⁰⁶. Komünist iktidar, politikanın hedefinde olan kitleye ithafen “adları yenilenen vatandaşlar” terimini ortaya atmıştır. Bununla vurgu adın üzerine konmuştur ki, bu yeni Bulgar kimliğinin taşıyıcısına dönüştürülmüştür. Ortaya atılan bir başka terim de “İslamlaştırılmış Bulgarlar” terimidir ki bu da İslamiyet’in bu kitleye zorla kabul ettirildiği üzerine vurgu yapmaktaydı ¹⁰⁷. “Vatandaşlık bilinci ile dini aidiyetleri farklı oranda gelişen Bulgarlar”¹⁰⁸ terimi de Türk azınlığın Bulgaristan devletine bağlılığın farklı oranlarda olduğu fikrini ifade etmektedir.

“Yeniden Doğuş Süreci”nin Sonuçları

Söz konusu asimilasyon sürecinin pek çok sonucu olmuştur. Bu sonuçların büyük bir çoğunluğu sadece Türklere değil aynı zamanda Bulgar toplumu üzerinde de negatif etkilere neden olmuştur. Sürecin en önemli sonucu hiç şüphe yok ki Türk toplumunun asimilasyona tepki olarak kendi içine kapanması ve kendi geleneklerine daha sıkıya bağlanmasına yol açmasıdır ¹⁰⁸. Politik baskılar neticesinde Türk azınlık arasında direniş güçleri ortaya çıkmış ve kendi gerçek kökenlerini keşfetmeye çabalamışlar ve yasaklanmış geleneklerini daha önce yasak olmadığı dönemlerde uygulamasalar da yeniden uygulamaya başlamışlardır. Bu karşı koyma kaçınılmaz olarak Bulgaristan Türklerinin kendilerini tanımlamalarında belirleyici olmuş, Türk ve Müslüman topluluğuna ait olduklarını sadece hissetmenin yanında açıkça ilan etmeye de başlamışlardır. Türkiye’nin Bulgaristan Türk azınlığını uluslararası arenada asimilasyon politikasına karşı desteklemesi, azınlığın Türkiye’yi “Anavatan” olarak tanımlamasını pekiştirmiştir.

İsimlerin değiştirilmesinden ve Müslüman adetleri ve geleneklerinin uygulanmasının yasaklanmasından sonra iki etnik grup arasında duvarlar yükselmiştir. Birbirinden kuşku duymaya ve çeşitli olaylarda birbirlerini suçlamaya

¹⁰⁴ Г. Георгиев, ‘Етнографски Аспекти На Възродителния Процес’ (София: БАН, 1988), pp. 82–105.

¹⁰⁵ Асенов.

¹⁰⁶ Маева.

¹⁰⁷ А. Кръстева, ‘Идентичност и Власт: Комунистически и Посткомунистически Дискурс Върху Малчинства’ (София, 1998).

• Централен Държавен Архив, чп 147 б, оп. 2, а. с. 2989, л. 6 (Merkezi Devlet Arşivi)

¹⁰⁸ Кръстева.

başlamışlardır. Bu bölünme her iki etnik grubun ortak kökenden geldiğine dair ideolojik propagandayı devam ettiren iktidar tarafından da destekleniyordu ¹⁰⁹.

1989 Göçü

Göçün hazırlıkları 1980'li yılların ortasında başlamıştır. Göç ettirmeye yönelik düşünceler 1985 yılında isim değiştirme kampanyasının hemen ardından ortaya çıkmıştır. Bu düşünce Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesinin 18 Ocak 1985 tarihli oturumunda müzakere edilmiştir. Daha sonra Todor Jivkov bu konuda Türkiye ile ve yeni antlaşmalar ile ilgili görüşlerini beyan etmiştir:

*“Ben o zaman yönetime Bulgaristan’daki Türk kökenli vatandaşlarımızdan göç etmek isteyenlerin göç edebileceğine dair kararı almaya hazır olduğumuzu Türkiye’ye bildirmeyi önerdim. Bildiğiniz gibi de bir göç gerçekleşti. Ancak daha sonra kendileri de anladılar ki Türkiye’nin kendisi de göçü arzulamıyordu. Hatta Evren –bu belgelerde kayıtlıdır- dedi ki Türk Menşei Bulgarların vatani Bulgaristan’dır ve bu yüzden onlara yeniden isim verilebilir. Bu nedenle parçalanmış ailelerin dışında göç ile ilgili bir sorun bulunmamaktadır. Hem madem istiyorlar 100 – 150 000 kişinin de göç etmesi zaten bizim yararımızdır.”**

22 Mart 1985 tarihinde “Yeniden Doğuş Grubu” oturumunda Penço Kubadinski göç etmek arzusunda olanlar için sınırın açılmasını teklif etmiştir. Penço Kubadinski’ye göre bu durumda Bulgaristan Türkleri’nin % 60’ı göç edecektir. Bununla birlikte Bulgar Hükümetinin takındığı resmi tutum göçten yana gözükmemektedir zira “1978 yılındaki son göç dalgasından sonra Türkiye’ye bağlı olan bütün Bulgaristan vatandaşları göç etmişlerdir”*. Bulgaristan ile Türkiye arasında yapılan son antlaşmaya göre “Bulgar ulusuna ait olduğu duygusunu koruyan bütün Bulgaristan Müslümanları Bulgaristan’da kalmışlardır”*.

Göçe yönelik Bulgaristan hükümetinin olumsuz tutumuna rağmen yöneticilerin görüşlerinde değişiklik zorunlu hale gelmiştir. 1989 yılının bahar aylarında “Yeniden Doğuş Süreci”nin bütün yönlerinin açığa çıkması kitlesel memnuniyetsizlik doğurmuştur ¹¹⁰. 1989 yılında halk yürüyüşleri ve Kuzeydoğu Bulgaristan’daki açlık grevleri etkisini göstermeye başlamıştır. Türk isimlerinin geri verilmesi ve Türkiye’ye göç etme istekleri yükselmeye başlamıştır. Bazı yerlerde

¹⁰⁹ И. Кръстева and И. Илиев, *Изследване Върху Междуетническите Отношения Между Българите и Турците, Живеещи Съвместно в Селищата в Северноизточна България* (Варна: отв. об-во, 2001).

* ПС, 1991, бр. 8, с. 12 (Живков’un 18 Ocak 1985 tarihli konuşması)

* Централен Държавен Архив, чп 174 б, оп 2, а. е. 2989, л. 19 (Merkezi Devlet Arşivi)

* Централен Държавен Архив, чп 174 б, оп 2, а. а. 2412, л. 137 (Merkezi Devlet Arşivi)

¹¹⁰ ЯЛЪМОВ.

gösterilerin şiddeti polislerle çatışmaya kadar yükselmiştir ¹¹¹. Çalışmak istemeyenlerin sayısı gittikçe artmış, tarım işleri terk edilmiş, sanayide üretimin ritmi bozulmuş ayrıca bazı kundakçılık eylemleri de yapılmıştır ¹¹². Ülkedeki Müslüman nüfusa karşı yürütülen asimilasyon kampanyasını protesto eden uluslararası toplumun faaliyetleri artmıştır. Yeni göç antlaşması sorununu ortaya koyan Türkiye'nin de baskıları artmıştır.

9 Mayıs 1989 tarihinde Halk Meclisi yurtdışı pasaportları kanununu kabul etmiştir. Bu kanuna göre Bulgaristan vatandaşları ülkeyi terk etme ve geçici veya devamlı olarak başka devletlerde ikamet etme hakkı kazanıyorlardı ¹¹³. Bu kanun neticesinde 29 Mayıs 1989'da Todor Jivkov tarafından sınırların açıldığı ilan edilmiştir. "Türkiye'ye gitmek ve orada yaşamak isteyen" tüm Bulgaristan Müslümanlarına göç etme izni verilmiştir ¹¹⁴. Bu şekilde Bulgaristan Türklerine "turist" ¹¹⁵ olarak ülkeyi terk etmelerine izin verilmiştir.

1989 Göç Süreci ve Göçün Genel Özellikleri

Bulgaristan yönetiminin Türkiye ile sınırlarını açma kararı herkes için beklenmedik bir olay olmuştur. Kısa süreli bir şaşkınlık duraksamasının ardından çok kısa sürede birçok problemin çözülmesi aniden zorunlu hale gelmiştir. Ülkedeki Türk nüfusuna bu durumla ilişkili olarak takınılan iki ayrı tutum bulunmaktadır. Birincisi, devlet politikasına karşı koyanları ve suçlu bulunanları zorla kovmaktır. İkinci tutum ise yüksek eğitilmiş olanları ve "yeniden doğuş süreci"ni kabullenen Türkleri zorla tutmaya çalışmaktır. Yöneticiler ilk grupların gidebilmesi için, bazı kişilere karşı zorlama yaptıklarını itiraf etmişlerdir. Daha önce mahkûm edilmiş olanlar veya "yeniden doğuş süreci" ile bağlı suçlardan Belene'ye gönderilenler ülkeden kovulmuşlardır. Genel olarak bu kişilere eşyalarını toplaması ve yola çıkması için birkaç saat –en iyi durumda 24 saat- süre verilmiştir.

Geri kalan Türklerle göç etmek için dilekçe vermek zorunlu hale getirilmiştir. Pasaportlar ise zaten dilekçelerden çok önce hazırlanmıştır. Bununla birlikte göç ettirme çabaları ülkedeki bütün Türklerle yönelik olmamıştır. "Yeniden doğuş süreci" zamanında "suçlanılmayan" Türk aydınları, Bulgaristan'ı terk etme imkânından mahrum bırakılmıştır. Öğretmenlere, doktorlara v.s. Türkiye'ye göç etmeleri yasaklanmıştır. Bulgaristan sosyalist toplumuna entegre olduğu ve isimlerinin değiştirilmesini protesto etmediği bilinenlere de yurtdışına çıkış pasaportlarının çıkartılması geciktirilmiştir. Bununla birlikte bunların Bulgaristan'ı terk etmemeleri

¹¹¹ Асенов.

¹¹² А. Мусаков, *Спомени На Посадания Началник На VI-То Управление в ДС* (София, 1991).

¹¹³ Ялъмов.

¹¹⁴ Ялъмов.

¹¹⁵ С. Михайлов, *Възрожденският Процес в България* (София, 1992).

için propaganda yapılmıştır. Yurtdışına çıkış pasaportlarının çıkarılmasının geliş güzel yapılmadığı iyi organize edildiği dikkat çekmektedir. Devlet sadece iyi tahsilli olan, isimlerinin değiştirilmesine karşı koymayan, sosyalist toplumla bütünleşmiş olan ve Türk nüfusun yoğun olduğu yerlerde yaşamayan Türkleri ülke sınırları içinde tutma çabasında bulunmuştur ¹¹⁶. Pomakların (Bulgar Müslümanları) göç etmelerini engelleyebilmek için yöneticiler geniş önlemler almışlardır. 16 Haziran 1989 tarihinde Bulgaristan Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi Politbürosu Dimitir Stoyanov başkanlığında Koordinasyon Kurulu oluşturmuştur. Bu kurulun temel amacı “Ülkeyi terk etme arzusunda olan Bulgar – Muhammedanlarını (Müslümanlarını) kararlarından caydırmak ve onların Türkiye’ye gitmelerine müsaade etmemektedir” ¹¹⁷.

1989 yılında gerçekleşen göçün daha önceden planlandığının bilinmesine rağmen, Türkiye’deki Bulgaristan göçmenleri göç esnasında Bulgaristan’da bir kaos olduğunu belirtmektedirler. Göç ettirme kararı ile toplumdaki gerginliği azaltma düşüncesi haklı çıkmamıştır. Anlaşmazlık ve karışıklık olmuştur, üretim ise düşmüştür. Bankalardan önemli miktardaki tasarruf mevduatı çekilmiş, kitleler halinde valiz ve çantalar satın alınmıştır. Bulgaristan’ı terk ederken finansal destek sağlamak amacıyla göçmenler yok pahasına eşyalarını ve gayrimenkullerini satmak zorunda kalmışlar, eşyalarını satamayanlar da bunları ya geride kalan akrabalarına ya da öylesine bırakmışlardır.

1989 yılındaki göç 22 Ağustos 1989 tarihinde resmi olarak sona ermiştir. Bu tarihte Türkiye sınırı kapatmış ve Bulgaristan vatandaşlarına vize rejimi uygulamaya koyduğunu ilan etmiştir. İki ay içinde ülkeyi terk eden Türklerin miktarı farklı kaynaklarda 310 000 ile 370 000 arasında gösterilmektedir (Önür 2000). Türkiye’ye giden Bulgaristan Türklerinden 152 000 kadarı bir sene içinde Bulgaristan’a geri dönmüştür. Haziran 2001’de ilan edilen istatistiklere göre 1989 yılının yazında Türkiye’ye giren Bulgaristan vatandaşlarından 258 060’ı Türk vatandaşlığına geçmiştir.

1989 yılının yaz aylarında Bulgaristan Türklerinin niçin Türkiye’ye göç etmek istedikleri ile ilgili araştırmacıların savlarını iki grup altında toplayabiliriz. Birinci gruptaki sav göçün sebeplerinin doğrudan isim değiştirme kampanyası ile ilgisi olmayan daha önceki dönemlerde meydana gelen göçlerle parçalanmış ailelerin birleşme isteği olduğunu ileri sürmekte ve Türkiye’nin radyo yayınlarının ve propagandasını etkisinin de altını çizmektedir ¹¹⁸. İkinci gruptakiler ise göçün temel sebebi zorunlu olarak yapılan “Yeniden Doğu Süreci”nin Türkler üzerindeki kimlik ve aidiyetleri üzerine etki eden negatif özelliklerden kaynaklandığını iddia

¹¹⁶ В. Стоянов.

¹¹⁷ Баев, Й., Котев, Н., *Изследническият Въпрос в България – Турските Отношения След Втората Световна Война* (София: МО, 1994).

¹¹⁸ Загоров; Живков; В. Стоянов.

etmektedirler. Bu sav daha 1989 yılının Aralık ayındaki Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi genel toplantısında Aleksandır Lilov tarafından öne sürülmüştür[•] 1989 yılının yaz aylarında yapılan sosyolojik araştırmaya göre Türklerin göç etme isteklerinin arkasında yatan motivasyon birden fazladır: “*Türk hükümetinin Bulgaristan Halk Cumhuriyetine sınırı açması için yaptığı çağrı, Pantürkçü teşkilatların Bulgaristan’ı zayıf düşürmeye yönelik faaliyetleri, İç İşleri Bakanlığına bağlı kolluk kuvvetlerinin halk üzerinde ölçsüz hareketleriyle yarattıkları göç etme baskısı, Bulgaristan’ın yetersiz koordinasyonu ve pasif tutumu, kanuni talimatnamelerin yeterince sağlam ve açık olmaması, tecrit edilme ve gelecek nesillerle ilgili endişeler*”¹¹⁹.

Türkiye’deki Bulgaristan Türkleri arasında yapılan alan araştırması da göç motivasyonunu yaratan faktörlerin yukarıdakiler ile hemen hemen aynı olduğunu göstermektedir. Bulgaristan göçmenlerinin büyük çoğunluğu için ise göçün temel nedeni Bulgaristan Türklerinin kendi etnik kimlik ve aidiyetlerini koruma çabasıdır ki bu kimlik ve aidiyeti yıkma teşebbüsü Bulgaristan Hükümeti tarafından “Yeniden Doğu Süreci” ile yapılmıştır.

Bulgaristan yöneticileri açısından 1989 yılının yaz aylarında meydana gelen göç ile ülkelerindeki Türkler ile ilgili sorunlar çözülmüştür. Ülke içindeki Türklerin sayısı azalırken Türkiye’nin 22 Ağustos 1989’da sınırı kapatması Bulgaristan Türklerinin zihnindeki Türkiye imajını zedeleyerek Türkiye’nin itibarını düşürmüştür.¹²⁰

1989 yılında meydana gelen göçün 1969 – 1978 yılları arasında yapılan göçün aksine aniden meydana gelmesi ve çok daha büyük bir nüfus kitlesini etkilemesi Türkiye kadar Bulgaristan’ı da etkilemiştir. Bulgaristan nüfusunun % 4’lük bir kısmının iki ay içerisinde ülkeyi terk etmesi ülke içinde plansızlığa ve kaosa yol açarken Türkiye içinde politik, ekonomik ve sosyal problemlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bulgaristan’ın üretim süreci düzensizleşmiş ve iş gücü eksikliği ortaya çıkmış, nüfusun mesleki ihtisaslaşma yapısı bozulmuştur.

1989 Yılında Gelen Göçmenlerin İskanı

Osmanlı – Rus Harbi ve Balkan savaşlarından bu yana Türkiye’nin bir yıllık bir süre içinde maruz kaldığı en büyük göç dalgalarından biri 300.000’den fazla kişinin 1989 yılının yaz aylarında karşılaştığı göç dalgasıdır.

• 29 Aralık 1989 tarihinde Aleksandır Lilov’un Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesinde yaptığı konuşma

¹¹⁹ K. Петков and Г. Фотев, *Етническият Конфликт в България 1989* (София: Профиздат, 1990).

¹²⁰ Асенов.

1989 yılında gerçekleşen göç dalgasının bir başka önemli niteliği de önceki göçlerin aksine gelen göçmenlerin Türkiye'ye getirilmesi ve yasal işlemlerinin yapılması ile ilgili olan 2510 sayılı iskân kanununa uymamalarıdır. 2510 sayılı iskân kanununa göre göçmen kabulü göç etmek isteyen Türkiye'deki yakınlarının referansı (madde 3) veya iki ülke arasında yapılan anlaşma gereğince (madde 5) yapılmaktadır. Her iki maddeye göre gelen göçmenler Türk hükümetinden hiçbir iskân yardımı talep etmemektedirler.

1989 yılında gelen göçmenler 2510 sayılı iskân kanununun ne 3. ne de 5. maddesine uymadığından yeni bir yasal düzenleme yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle 16 Haziran 1989 tarihinde 3583 sayılı yasa çıkarılmıştır. Bu yasa ile, gelen göçmenlerin iskân edilmelerine olanak sağlayan bir madde 2510 sayılı yasaya ek madde olarak ilave edilmiştir. Bu ek maddeye göre; Bulgaristan'dan göçe zorlanarak 1 Ocak 1984 tarihinden sonra Türkiye'ye gelerek yerleşmek isteyen Türk soylu kişiler 14 Haziran 1934 tarihli ve 2510 sayılı yasa hükümlerine göre Türk kültürüne bağlı serbest veya iskanlı göçmen sayılır.

Böylece göçmenlerin vatandaşlığa alınmaları, ikamet etmeleri, mal ve mülk sahibi olabilmeleri hızlandırılıp, kolaylaştırılmıştır. Göçmenlerin yerleşmeleri ile ilgili olarak yapılan bu yasal düzenlemeye ilave olarak, Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü'nün 1989/10 sayılı genelesi ile Üst ve Alt Koordinasyon Kurulları oluşturulmuştur. Bu kurulların görevi, göçmenlerin iskân yerlerini saptamak, iskân edilecek aileleri seçmek ve bunları üretken duruma getirmeye yönelik çalışmalarını yapmaktır.

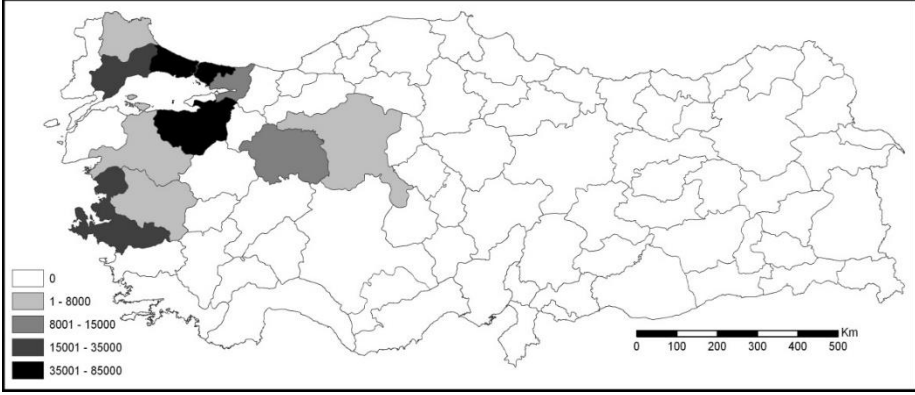
Gelen göçmenlere yardım yapılabilmesi için diğer bir değişiklik de 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik yasasında yapılan düzenlemedir. Bu yasanın kapsamı 16 Haziran 1989 tarihinde çıkarılan 3582 sayılı yasa ile değiştirilerek genişletilmiş ve "Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere" de bu Fon'dan yardım yapılması kabul edilmiştir.

Göçmenlerin yerleşecekleri yerlere ulaşmalarını ve eşyalarını ücret ödmeden taşımalarını temin etmek için 28 Eylül 1989 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı çıkarılmıştır. Karara göre, gelen göçmenler demiryolu taşıma, vagon bekleme, Anadolu'ya geçen vagonlar için İstanbul Boğazı feribot, gümrük formalite, ardiye, hamaliye hizmetlerinin ücretsiz yapılması konusunda T.C. Demiryolları Genel Müdürlüğü görevlendirilmiş ve bu görevden doğan zararın Hazine tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır (27.10.1989 gün ve 20235 sayılı Resmi Gazete).

1989 yılında gelen göçmenlere yukarıda alınan kararlar doğrultusunda zorunlu bir iskân politikası uygulanmamıştır. Ancak göçmenlerin söz konusu yardımların birçoğundan yararlanmalarının ön koşulu olarak yerleşme yerlerinin seçiminde devletin yapmış olduğu yönlendirme önkoşul olarak sunulmuştur. Bu yönlendirmeler özellikle Türkiye'de akrabası olmayan göçmenler için yerleşme yerlerinin seçiminde belirleyici olurken gelenlerin büyük bir çoğunluğu daha önceki göç dalgaları ile gelen akrabalarının yanına yerleşmeyi tercih etmişlerdir.

	<i>Kişi</i>	<i>%</i>
<i>İstanbul</i>	84.255	30,0
<i>Bursa</i>	67.378	24,0
<i>Tekirdağ</i>	30.828	11,0
<i>İzmir</i>	25.489	9,1
<i>Kocaeli</i>	12.276	4,4
<i>Eskişehir</i>	9.845	3,5
<i>Kırklareli</i>	7.045	2,5
<i>Ankara</i>	5.157	1,8
<i>Balıkesir</i>	4.852	1,7
<i>Manisa</i>	3.899	1,4
<i>Diğer</i>	30.035	10,7
	281.059	100,0

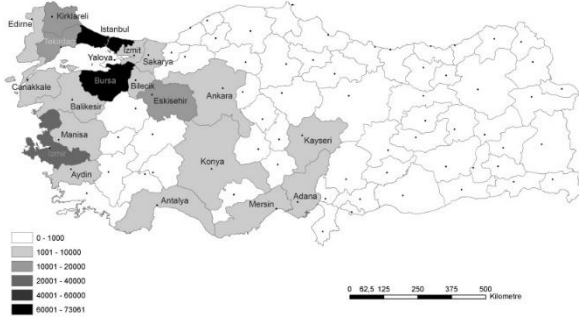
Çizelge 10 1989 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il



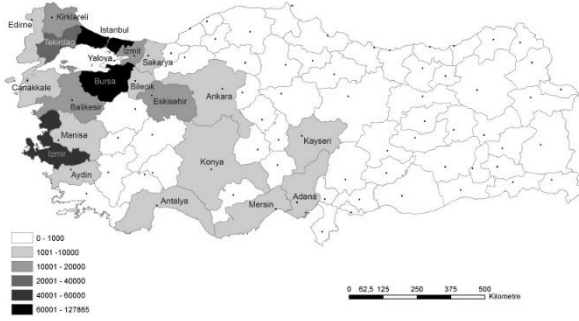
Şekil 11 1989 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il

1985, 1990 ve 2000 yılı nüfus sayımlarında Türkiye genelinde Bulgaristan doğumlu kişi sayısına bakıldığında da Sosyal Planlama Başkanlığının verileri ile bir uyum olduğu görülmektedir (Şekil 12).

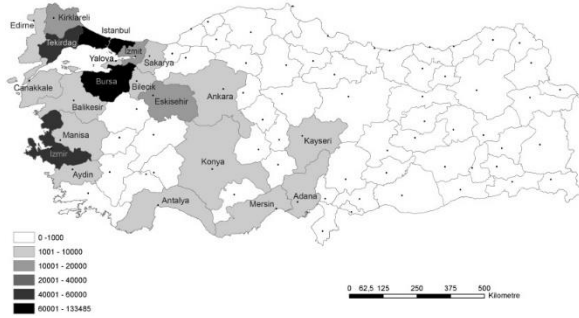
ILLERE GÖRE BULGARİSTAN DOĞUMLU KİŞİ SAYISI
(1985 nüfus sayımına göre)



ILLERE GÖRE BULGARİSTAN DOĞUMLU KİŞİ SAYISI
(1990 nüfus sayımına göre)



ILLERE GÖRE BULGARİSTAN DOĞUMLU KİŞİ SAYISI
(2000 nüfus sayımına göre)



Şekil 12 1985, 1990 ve 2000 yılı nüfus sayımına göre Türkiye’de illere göre Bulgaristan doğumluların dağılımı

1990-2004 Dönemi Göçler

1989 yılının ardından Bulgaristan'da komünist yönetimin çökmesi beraberinde Bulgaristan'da yaşayan Türklerin üzerindeki baskıların da gittikçe hafiflemesine neden olmuştur. Ancak bu kez komünist sistem ile devlet merkezli ekonomik sistemin çökmesi ülkede ciddi bir ekonomik krize yol açmıştır. Bu ekonomik krizin neticesinde Bulgaristan bu kez sadece Türk kökenli vatandaşlarının değil aynı zamanda Bulgar kökenli vatandaşlarının da ekonomik sebepler ile göçünü tecrübe etmiştir. Bu dönemde meydana gelen göçün boyutları 1989 yılında meydana gelen göçün boyutlarını geçmiştir ¹²¹. 1990 – 1997 yıllarında yıllık 30 000 ve 60 000 arasında kişi Bulgaristan'ı terk etmiş ve geçici turistik vizeler ile Türkiye'ye gitmiştir ¹²². Komünist yönetim tarafından göç izni verilmeyen Türkler de bu dönemin göç konvoyuna katılanların arasındadır. Bu dönemde gidenlerin arasında daha önceki göç dalgası ile Türkiye'ye değişik sebeplerden göç edemeyenler de bulunmaktadır ki ekonomik sebeplerin yanında bir başka önemli göç nedeni de budur. Türkiye'ye göç etme motivasyonları Türkiye'ye göç edip de orada hayatını düzene koymaya başarmış olan akrabalarından da desteklenmiş ve davet edilmişlerdir.

Bulgaristan vatandaşlarına vize uygulamasının başlamasının ardından Türkiye'ye girişler zorlaştırılmış olsa da Bulgaristan Türkleri Turist vizesi olarak Türkiye'ye göç etmeye devam etmiştir. Pasaport ve vize işlemlerinin çeşitli sebeplerden tamamlayamayan Türkler ise yasadışı yollardan kaçak olarak Türkiye'ye gelmeye çalışmıştır. Bilirkişi değerlendirmelerine göre 1989 – 1996 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmen miktarı 400 000 civarında tahmin edilmektedir. Türkiye 2000 yılında Bulgaristan vatandaşlarına vize uygulamasını kaldırarak Türkiye içinde üç ay ikamet etme hakkı tanımıştır. Bu uygulamanın ardından Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelenlerin pek çoğu ülkeye üç aylık sürelerle giriş çıkış yapmaya başlamışlardır.

¹²¹ Карамнихова.

¹²² В. Стоянов.

Каянакча

- Asenov, B., *Yeniden Doğuş Süreci ve Devlet Güvenliği* (GIA- İNF, 1996)
- Buechsenschuetz, U., *Малцинствената Политика в България – Политика На БКП Към Евреи, Роми, Помаци и Турци (1944 – 1989)* (София: IMIR, 2000)
- Çağlayan, Savaş, 'Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin İlanından Günümüze)' (Ege Üniversitesi, 2007)
- Dayıoğlu, A., *Toplama Kampından Meclise Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı* (İletişim Yayınları, 2005)
- Demirtaş Coşkun, Birgül, *Bulgaristan'da Yeni Dönem Soğuk Savaş Sonrası Ankara – Sofya İlişkileri* (ASAM Yayınları, 2001)
- DPT, *Bulgaristan'dan Türk Göçleri*, 1990
- Eren, A.C., *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri* (İstanbul, 1966)
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* (Ankara: , Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999)
- Jelavich, B., *Balkan Tarihi* (Küre Yayınları, 2006)
- Lütem, Ömer E., *Türk Bulgar İlişkileri 1983 – 1989* (ASAM Yayınları, 2000)
- Mccarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün* (İstanbul: İnkılap Kibevi, 1998)
- Petkova, L., 'The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian – Turkish Relations, 1947- 2000', *The Global Review of Ethnopolitics*, 1 (2002)
- Sander, O., *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye 1945 – 1965* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 276, 1969)
- Şimşir, B., *Bulgaristan Türkleri* (Bilgi Yayınevi, 1986)
- , 'Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu' (Türk Tarih Kurumu, 1985)
- , 'Türkiye ve Balkanlar' (ASAM Yayınları, 2003)
- Tanoğlu, A., *Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950 – 1951)* (Ankara, 1970)
- Turan, Ö., 'Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri' (ASAM Yayınları, 2003)
- Алађоз, С., 'Толямата Екскурзия – Тоталитерен Вариант На Изселване', *Балкани*, 2002, 21 – 28
- Асенов, Б., *Възродителния Процес и Държавна Сигурност* (София, 1990)
- Баев, Й., Котев, Н., *Изселническият Въпрос в Българо – Турските Отношения След Втората Световна Война* (София: МО, 1994)
- Василева, Д., 'Историческият Въпрос в Българо-Турските Отношения', Русанов, В, 1992, pp. 58 – 67
- Георгиев, Г., 'Етнографски Аспекти На Възродителния Процес' (София: БАН, 1988), pp. 82–105

- Георгиева, И., 'Възродителният Процес', 1993, pp. 105 – 109
- Гочева, П., *През Босфора Към Възродителния Процес* (София, 1994)
- Живков, Т., 'Етнокултурно Развитие На Възродителния Процес' (София: БАН, 1988), pp. 106–40
- Загоров, О., *Възродителния Процес* (София: Теза&Антитеза, 1993)
- Карамихова, М.Т., 'Възродителен Процес' (София: Център за Социални Практики, 1997)
- Кръстева, А., 'Идентичност и Власт: Комунистически и Посткомунистически Дискурси Върху Малчинства' (София, 1998)
- Кръстева, И., and И. Илчев, *Изследване Върху Междуетническите Отношения Между Българите и Турците, Живеещи Съвместно в Селищата в Североизточна България* (Варна: отв. об-во, 2001)
- Кусева, М., 'Един Вестник За Възродителния Процес', 1993
- Кънев, К., 'Българският Път Към 1984 Г.', *ПС*, 3 (1991), 8–9
- Маева, М., *Българските Турци – Преселници в Република Турция* (София: IMIR, 2006)
- Манчев, К., *Националният Въпрос На Балканита* (София, 1995)
- Мизов, Н., 'Етнокултурни Аспекти На Възродителния Процес' (София, 1988)
- Милушев, Г., *По Коридорите На Властта* (София, 1994)
- Михайлов, С., *Възрожденският Процес в България* (София, 1992)
- Мусаков, А., *Спомени На Последния Началник На VI-То Управление в ДС* (София, 1991)
- Петков, К., and Г. Фотев, *Етническият Конфликт в България 1989* (София: Профиздат, 1990)
- Петров, Л., *България и Турция (1931 – 1941)* (София: Българска Историческа Библиотека, 2001)
- Петров, П., *Исторически Основи На Възродителния Процес* (София, 1988)
- Стоянов, В., *Турското Население Между Полюсите На Етническата Политика* (София, 1998)
- Стоянов, Я., *Българите Мохамедани и Българските Турци – Разлики Отношения Политика (1878- 1998)* (София: МО, 1999)
- Трифонов, С., 'Строго Поверително', 1991, pp. 16–19
- Цветкова, М., *Българската Политика Към Възродителния Процес След 1944 Г.* (София: МО, 2000)
- Ялъмов, И., *Историята На Турската Общност в България* (София, 2002)

1989 ZORUNLU GÖÇÜ'NÜ HAZIRLAYAN NEDEN VE GELİŞMELER

Ali DAYIOĞLU*

Özet

Bulgaristan Prensipliği'nin kurulduğu 1878'den 'sert asimilasyon' politikasına son verildiği 1989'a kadar Bulgaristan yönetimlerinin ülkedeki Müslüman-Türk azınlıkla ilgili uygulamalarına bakıldığında, sistemli bir şekilde süregelen baskıcı bir devlet politikasının uygulandığı görülmektedir. Bu dönem içerisinde, 1919-1923 Bulgaristan Çiftçi Partisi ve 1944-1947 Vatan Cephesi iktidarları gibi azınlığa yönelik baskıcı uygulamaların azaldığı ve azınlığa çeşitli hakların tanındığı dönemler söz konusu olmuşsa da, Bulgaristan yönetimleri ana hedef olarak dilsel, kültürel ve etnik bakımlardan türdeş bir ulus-devlet yaratmaya yönelmişlerdir. Bulgaristan yönetimleri böyle bir amaca ulaşmada en büyük engel olarak görülen azınlıklardan kurtulma, bunun için de ya asimilasyon politikaları uygulayarak onları çoğunluk içerisinde eritme, ya da göç ettirme politikası izlemişlerdir. Todor Jivkov yönetimi tarafından "Büyük Gezinti" olarak adlandırılan 1989 Zorunlu Göçü, göç ettirme politikasının en uç ve dramatik örneğini oluşturmuştur. Bu çalışmada, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin en büyük zorunlu göçü niteliğindeki 1989 Zorunlu Göçü'nü hazırlayan neden ve gelişmeler tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Müslüman-Türk Azınlık, Asimilasyon, Bulgaristan Komünist Partisi, Todor Jivkov, 1989 Zorunlu Göçü.

Reasons and Factors Causing the 1989 Bulgarian Emigration

Abstract

Examining the Bulgarian administrations' practices regarding the Muslim-Turkish minority, from the establishment of the Bulgarian Principality in 1878 to the end of 'harsh assimilation' process in 1989, it is possible to say that the Bulgarian

* Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Lefke, 99728, KKTC, (adayioglu@eul.edu.tr) ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5018-511X

administrations used repression as a systematic state policy. During this period, albeit brief periods when many constraints were removed and various rights were granted such as during the Bulgarian Agrarian Party's rule between 1919 and 1923 and the Fatherland Front's rule between 1944 and 1947, the Bulgarian administrations aimed to create a linguistically, culturally and ethnically homogenous nation-state. To this end, the Bulgarian administrations pursued a policy of eliminating the minorities, who were seen as the biggest obstacle to a homogenous state by either implementing assimilation policies and dissolving them in the majority or forcing them to emigrate. The 1989 Migration, which was named as "The Grand Excursion" by the Todor Zhivkov administration, was the most extreme and dramatic example of such a forced migration policy in contemporary history. In this study, the reasons and factors that determine the 1989 Migration of Turks, which is the biggest forced migration of people in Europe since the Second World War, will be discussed.

Keywords: Bulgaria, Muslim-Turkish Minority, Assimilation, Bulgarian Communist Party, Todor Zhivkov, 1989 Forced Migration.

Giriş

Bulgaristan Prensiği'nin kurulduğu ve ülkedeki Müslüman-Türk topluluğun azınlık durumuna düştüğü 1878'den, reel-sosyalist rejimin çöküp 'sert asimilasyon' politikasının terk edildiği 1989'a kadar Bulgaristan yönetimlerinin Müslüman-Türk azınlıkla ilgili uygulamalarına bakıldığında,¹ baskıcı bir devlet politikasının sistemli bir şekilde uygulandığı görülmektedir. 111 yıllık bu dönemde azınlığa yönelik baskıcı uygulamaların çok azaldığı ve azınlığa çeşitli hakların tanındığı 1919-1923 Bulgaristan Çiftçi Partisi ve 1944-1947 Vatan Cephesi iktidarları gibi dönemler yaşanmışsa da, Bulgaristan yönetimleri temel hedef olarak dilsel, kültürel ve etnik bakımlardan türdeş bir ulus-devlet yaratmaya yönelmişlerdir. Böyle bir amaca ulaşmada en büyük engel olarak görülen azınlıklardan kurtulma çabası içerisine girilirken, bu amaç çerçevesinde ya asimilasyon politikaları uygulayarak onları çoğunluk içerisinde eritme, ya da göç ettirme politikası izlemişlerdir.² Todor Jivkov yönetimi tarafından

¹ Burada 'Müslüman-Türk azınlık' teriminin kullanılmasının nedeni, Bulgaristan'daki Müslüman azınlığın yalnızca Türk soylulardan değil, esas olarak Türklerden, Müslüman Romanlardan ve Pomaklardan oluşması ve bu üç etnik birim arasındaki ortak paydayı Müslümanlığın oluşturmasıdır. Bunun dışında, tüm Balkanlar'da olduğu gibi, Bulgaristan'da da Türklük ve Müslümanlık unsurlarının zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmaları, bu iki kavramın birbirlerini desteklemeleri ve kendilerini şartlara göre farklı kimliklerle tanımlayan azınlıkları birbirlerinden ayırmanın güç olması nedeniyle de Müslüman-Türk azınlık terimi tercih edilmiştir. Son olarak, ileride değinileceği üzere, yalnızca Türklerin değil, ülkedeki tüm Müslümanların asimilasyon çabalarının hedefi olduğunu belirtmek gerekir.

² Ulus-devlet, ulusunu tek kimlikli (homojen) kabul eden devlet türüdür. Bunu gerçekleştirmek için koşullara göre şu yöntemlerden birini veya ikisini birlikte uygular: 1) Asimilasyon (alt-kültürlerin başat

“Büyük Gezinti” olarak adlandırılan ve Türkler ile kendilerini Türk olarak tanımlayan Müslümanları hedef alan 1989 Zorunlu Göçü, zorla göç ettirme politikasının en uç ve dramatik örneğini oluşturmuştur. 1989 sonunda reel-sosyalist rejimin çöküp çoğulcu parlamenter sisteme geçilmesinin ardından birçok azınlık mensubu Bulgaristan’a geri dönmüşse de, konunun önemi ve yaşanan insanlık dramı, Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin en büyük zorunlu göçü niteliğindeki 1989 Zorunlu Göçü’nü hazırlayan neden ve gelişmelerin tartışılmasını gerekli kılmaktadır.³

I) Bulgaristan Yönetimlerinin Müslüman-Türk Azınlığa Yönelik Uygulamalarının Düşünsel Temelleri

1878-1989 döneminde Müslüman-Türk azınlığa yönelik uygulamalar incelendiğinde, Bulgaristan yönetimlerinin genel olarak, etnik köken veya kültürel-tarihsel-dilsel milli kimlik esasına dayanan 19. yüzyıl Alman tipi milliyetçiliğinin bir uzantısı olarak tanımlanan Balkan milliyetçiliğinin etkisinde kaldıkları görülmektedir. Her devletin belirli bir etnik topluluğa dayanması gerektiği fikrini ön plana çıkartan Alman tipi milliyetçilik, bir devlette birden çok etnik topluluğun bulunmasını gerginlik ve istikrarsızlık kaynağı olarak görmekte, kültürel çeşitliliği ulus-devletin bütünleşmesi için bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, bu tip milliyetçiliğe ve onun uzantılarına göre devletle ulusun birebir örtüşmesi için ulusu kültürel bakımdan homojenleştirmek amacına yönelik çeşitli yolların bulunması gerekmektedir. Bu çerçevede, söz konusu milliyetçilik tipi ülke içerisindeki azınlıkları baskı altına almaya eğilimli, saldırganlığa ve otoriter-faşizan yönelimlere müsait bir milliyetçilik olarak tanımlanmakta, Balkan milliyetçiliği de etnik-kültürel milliyetçiliğin fanatizme en yakın ve en tehlikeli örneği olarak değerlendirilmektedir. Alman tipi milliyetçilik ile Balkan milliyetçiliğinin başat çoğunluk grubundan farklı özellikler taşıyan azınlık gruplarına yönelik somut politikaları ise zorunlu göçler, nüfus mübadeleleri ve şiddet içeren politikalar ile bu farklı unsurların başat topluluktan ayıklanması şeklinde kendisini gösterebilmektedir.⁴

kültür içinde eritilmesi); 2) Etnik/dinsel temizlik. Bu ikinci yöntem soykırımı ve/veya zorla göç ettirmeyi içerir.

³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis’e: Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005; Ali Dayıoğlu, “Policies of the Bulgarian Administration Towards the Turkish Minority between 1984 and 1989”, Mustafa Türkes (ed.), *Turkish-Bulgarian Relations: Past and Present*, İstanbul, TASAM Publication, 2010, s. 89-114.

⁴ Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London, Institute of Muslim Minority Affairs, Hurst and Company, 1997, s. 2-3; Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, 2. B., İstanbul, Birikim Yayınları, 1995, s. 53; Tanıl Bora, “Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu”, Kemâli Saybaşılı ve Gencer Özcan (der.), *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 185.

Balkan milliyetçiliğinin tipik bir örneğini oluşturan Bulgar milliyetçiliğinin de ülkedeki azınlıklara bakışı farklı olmadı. Bulgaristan Prenslığı'nin kuruluşundan itibaren dilsel, kültürel ve etnik bakımlardan türdeş bir ulus-devlet yaratma amacına ulaşmada en büyük engel olarak görülen azınlıklardan kurtulma politikası izlendi. Bunun için de Bulgaristan yönetimleri, azınlıklara çeşitli alanlarda baskı uygulamanın dışında, teorik birtakım söylemlerle konuya pratik çözümler getirmeye yöneldiler. Bu çerçevede, yeni devletin yöneticileri ulus, dil, ülke ve devleti birbirlerine eşitleyerek Bulgaristan üzerinde yaşayan herkesin Bulgar olduğuna, bundan dolayı Bulgarca konuşmaları gerektiğine ve tüm Bulgarların tek bir ulus-devletin sınırları dahilinde yaşamlarının gerekliliğine dair görüşler öne sürmeye başladılar.⁵ Bundan dolayı, Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgaristan Prenslığı'nin Bulgar ulusunun tüm üyelerini içermemesi dışında, bu devletin nüfusunun tümünün dilsel, kültürel, dinsel ve etnik bakımlardan türdeş bir kitleden oluşmaması önemli bir sorun olarak değerlendirildi.

Konunun sorun şeklinde görülmesinin gerisinde iki temel neden vardı. Birincisi, 19. yüzyılda genel olarak Balkanlar'daki milliyetçiliklerin, özel olarak da Bulgar milliyetçiliğinin esas olarak dilsel ve dinsel kimlikler üzerine kurulmasıydı. Ulusal birliği oluşturmanın en güçlü aracı olarak görülen dil öğesinin birleştirici potansiyelinin ön plana çıkartılması bu unsur tarafından saptanmış etnik sınırların değişmezliği görüşünü de güçlendirmiş oluyordu. Bu durum ise, farklı dil gruplarının tek bir ulus içerisinde birbirleriyle kaynaşmalarını önleyen çok önemli bir engel oluşturdu. Genel olarak tüm Balkanlar'da görülen bu durum Bulgaristan'daki ve Yunanistan'daki Türklerin toplumdan ayrışmalarında en önemli etkenlerden birisini teşkil etti. Baskın etnik gruptan farklı bir dil konuşanlar dışında, bu grupla aynı veya benzer dili konuşuyor olmalarına karşın başat gruptan farklı bir dinsel inanca sahip grupların buldukları topluma beklenildiği ölçüde entegre olmadıkları görüldü. Bu durum din öğesinin etnik sınırı belirleyen bir unsur haline gelmesinde önemli bir etken oldu. Ağırlıklı olarak bir Bulgar diyalekti konuşan Pomaklar bakımından da benzer bir durum ortaya çıktı.⁶

İkinci neden ise, Bulgaristan yönetimlerinin ülkenin geçmişiyle ilgili yaşanan tüm olumsuzlukları ve Bulgaristan'ın Batı Avrupa'daki gelişmelerden geri kalmasını Osmanlı İmparatorluğu'nun ülkede uzun yıllar süren varlığına bağlamalarıydı. Bu yöndeki bir çıkarsama söz konusu 'kötü geçmişin' kalıntıları olarak görülen ülkedeki Müslüman-Türk topluluğa kuşkuyla bakılmasını da sağlamış oluyordu. Bundan dolayı, Bulgaristan'da prenslik döneminin başlangıcından itibaren "Osmanlılaşmadan Arınma" (*de-Ottomanization*) çabaları görüldü. Osmanlı ya da Doğulu oluştan kurtulup toplumun istikrarlı bir şekilde Batılılaşması ve

⁵ Horace G. Lunt, "On Macedonian Nationality", *Slavic Review*, Vol. XLV, No. 4, (Winter 1986), s. 729.

⁶ Maria Todorova, "Balkanlar'da Osmanlı Mirası", Kemâli Saybaşılı ve Gencer Özcan (der.), *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, çev. Bernar Kutluğ, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 134-135.

modernleşmesi süreci olarak değerlendirilen bu akım çerçevesinde, ilk başta yaşamın gözle görülebilir kamusal alanına yönelinerek mimarının ve insanların giyim tarzlarının değiştirilmesi, dilin ve yerleşim yerlerinin isimlerinin Türkçeden arındırılması gibi girişimlerde bulunuldu.⁷ Bulgaristan Prenslığı'nin kuruluşundan 1989 yılı sonlarına kadar kesintisiz bir şekilde devam eden Osmanlılaşmadan arınma çabaları kaçınılmaz şekilde ülkedeki Müslüman-Türk azınlığı doğrudan etkileyerek azınlığın asimile edilmesi amacının önemli bir parçasını oluşturdu.

II) Bulgaristan Prenslığı'nin Kuruluşundan 1989 Zorunlu Göçü'ne Giden Süreçte Bulgaristan Yönetimlerinin Müslüman-Türk Azınlığa Yönelik Uygulamaları

A) 1878-1908 Prenslık Dönemi

1878'de Bulgaristan Prenslığı'nin kurulmasının ardından azınlık durumuna düşen Müslüman-Türk topluluk, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izleyen ilk on yılda savaşın etkileri nedeniyle her açıdan olumsuz koşullarla karşı karşıya kaldı. Bu dönemde Bulgaristan yönetimi tarafından eğitim, mülkiyet ve din alanlarında azınlığın hak ve özgürlüklerini ihlâl eden kimi uygulamalarda bulunuldu.

Savaşın ardından gelen ikinci on yıllık dönemde ise, azınlığın durumunda az da olsa bir iyileşme söz konusu oldu. Bu konuda savaşın olumsuz etkilerinin azalması, iktidarda kalabilmek amacıyla köylü kesimin, bu arada da ülkedeki en büyük köylü kesimi oluşturan azınlığın desteğine ihtiyaç duyan hükümetlerin iş başına gelmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çabaları etkili oldu. Ancak, yüzyılın sonlarında patlak veren ekonomik ve siyasi bunalımlar Bulgar çoğunluğun yanı sıra azınlığı da derinden etkiledi ve azınlık birçok sorunla karşı karşıya kaldı. Bu dönemde Bulgar hükümetleri ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşulları gerekçe göstererek azınlıkla ilgili kimi yükümlülüklerini yerine getirmemeye çalıştılar.⁸

B) 1908-1944 Krallık Dönemi

Krallık döneminde Bulgaristan yönetimlerinin Müslüman-Türk azınlığa yönelik uygulamaları yıllara göre farklılık göstermekle birlikte, özellikle Pomaklara karşı belirgin bir Bulgarlaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikası izlendi. 1912-1913 döneminde yoğunlaşan bu politikaya 1919-1923 Çiftçi Partisi iktidarı sırasında son verilmiş olmakla ve Müslüman-Türk azınlığın geneli önemli haklara kavuşmakla birlikte, Aleksandr Stambuliski liderliğindeki Çiftçi Partisi hükümetinin 1923'te

⁷ Bu konuda bkz. Todorova, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası*, s. 123.

⁸ Bulgaristan Prenslığı döneminde azınlığa yönelik uygulamalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e...*, s. 179-211.

darbeyle iktidardan uzaklaştırılmasının ardından azınlığa yönelik olumsuz uygulamalar yeniden hayata geçirilmeye başlandı.

Azınlığın durumu 1934'te ülkenin faşist bir diktatörlükle yönetilmeye başlanmasının ardından iyice bozuldu. 1944'teki rejim değişikliğine kadar devam eden ve azınlığın bugüne kadar yaşadığı en olumsuz dönemlerden birisini oluşturan bu on yıllık dönemde azınlığın can ve mal güvenliğini ciddi şekilde tehdit eden uygulamaların dışında, özellikle Pomaklara yönelik asimilasyon çabalarına büyük hız verildi. Bu doğrultuda, isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi de dahil olmak üzere Pomakları Bulgarlaştırma ve Hıristiyanlaştırma çabasına yeniden girildi. Pomakların dışında Türkler de hedef tahtası haline geldi. Bu çerçevede, Türk okullarının büyük çoğunluğu kapatılarak Türkler Bulgar okullarında eğitim görmeye zorlandı. Müftülükler ve cemaat idare heyetleri tümüyle Bulgaristan yönetimine tabi kılınırken, vakıf mallarının kayda değer bir kısmı da çeşitli yollarla yönetimce ele geçirildi. Türkçe gazete ve dergiler yasaklandı. Türk derneklerine yoğun bir baskı uygulandı ve Türk aydınları tutuklanarak sürgüne gönderildi. Müslüman-Türk azınlığa yönelik baskılar 1944'te faşist yönetimin iktidardan uzaklaşmasına kadar devam etti.⁹

C) 1944-1989 Bulgaristan Komünist Partisi İktidarı Dönemi

1) 1944-1984 Dönemi

Bulgaristan'da 9 Eylül 1944'te kurulan Vatan Cephesi hükümeti toplumun diğer kesimleri gibi Müslüman-Türk azınlığın da desteğini kazandı. Azınlığın yeni hükümeti desteklemesinin iki temel nedeni vardı. Birincisi, Haziran 1923, özellikle de Mayıs 1934'teki hükümet darbelerinin ardından azınlığın yoğun baskılara hedef olması, birçok hakkının elinden alınmasıydı. Bu baskılar İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki ekonomik güçlüklerle birleşince azınlık arasında eski yönetimin yerine gelecek bir yönetimi destekleme eğilimi kendiliğinden ortaya çıkmıştı. İkincisi, Vatan Cephesi hükümeti iktidara geldiği zaman toplumun diğer kesimlerinin yanı sıra, azınlığın taleplerinin de yerine getirileceği sözünü vermiş, bu yönde çeşitli adımlar atmıştı. Bu çerçevede, Vatan Cephesi içerisinde "Vatan Cephesi Komitesi Türk Azınlığı Komisyonu" adıyla azınlığın sorunlarıyla ilgilenecek bir komisyonun kurulmasının dışında azınlığın haklarını kısıtlayan yasalar yürürlükten kaldırılmaya, kapatılmış olan Türk okulları yeniden açılmaya, yeni okullar inşa edilmeye ve Türkçe gazeteler yayınlanmaya başlanmıştı.

Bu olumlu gelişmeler fazla uzun sürmedi. Önce Vatan Cephesi hükümetinin, ardından da Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) iktidarının azınlıklarla

⁹ Krallık döneminde azınlığa yönelik uygulamalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e...*, s. 224-275

İlgili politikaları değişmeye başladı. Bu değişimin ilk somut deęerđesi BKP lideri ve Bařbakan Georgi Dimitrov'un 16 şubat 1946'da "Balkanlar'ın yalnız Balkanlılara ait olmasını, Slavların Balkanlar'da başrolü oynamasını sağlamalıyız. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'a hükmettiği geğmiş dönemin izleri zamanla silinmelidir" yönündeki demeci oldu.¹⁰ Ardından, 12 Ekim 1946'da Bulgaristan Parlamentosu'nda Eęitim Yasası'na eklenen bir madde ile özel okul statüsünde bulunan Türk azınlık okulları devletleştirildi. Soęuk Savař ortamı nedeniyle Doęu-Batı gerginliğinin giderek tırmanmasının, dolayısıyla da Türk-Bulgar ilişkilerinin bozulmaya başlamasının da etkisiyle Bařbakan Dimitrov Aralık 1947'de yaptığı bir konuşmada ülkedeki Türk azınlığa İstanbul veya Ankara yerine Sofya'ya doğru bakmaları ve Bulgaristan'ın dūřmanlarının ajanları olarak davranmamaları yönünde 'uyarıda' bulundu.¹¹ 4 Ocak 1948'de ise, BKP Merkez Komitesi'nde alınan bir kararla Türk azınlık ülkenin bir kısmından kurtarılması gereken verimsiz ve potansiyel güvensiz bir unsur olarak ilan edildi. Kararın ardından Bařbakan Dimitrov, BKP Birleřik Oturumu'nda yaptığı bir diğer konuşmada Bulgar olmayan halkı toplumun kanayan yarası olarak tanımladı.¹²

BKP yetkili organları ve yöneticileri tarafından ülkenin üniter sosyalist yapısı önündeki en büyük tehlike olarak görülen azınlıkları, bu arada da Müslüman-Türk azınlığı Bulgar toplumu içerisinde asimile edebilmek amacıyla ilk uygulanan yöntem azınlıkların eğitim ve kültür düzeyini yükseltmek için gerekli önlemlerin alınmasıydı. Parti ideologları azınlıkların kültürel bakımdan geliştirilmeleriyle bilinçlerinin yükseleceğini, etnik kökenleri ne olursa olsun emekçi kesimin sınıfsal çıkarlarının kendi kişisel çıkarlarını ve etnik kimliklerini aşacağını, böylece Bulgar çoğunluğun yanı sıra azınlıkların da gönüllü olarak Bulgar sosyalist kimliğini sahipleneceklerini dūřünmüřlerdi.¹³ Ancak, zaman içinde şeklen ulusal, içerik olarak da sosyalist olarak düzenlenen eğitim ve kültür kurumlarının devlet tarafından desteklenmesiyle etnik kimliklerin aşınmaktan çok güçlendiği görüldü. Bu süreç içerisinde Türk azınlığın ulusal bilincinin güçlenmesinin dışında, Pomakların, Müslüman Romanların ve Tatarların da çok daha yaygın bir biçimde kendilerini Türk olarak tanımlamaya başlamaları BKP yönetimini Bulgar sosyalist devleti ile bütünleşmiş tek bir ulus yaratma amacına ulaşmak için yeni politikalar ortaya koymaya yöneltti. Bu yönde

¹⁰ Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği, *Belgelerle Bulgar Zulmü*, Ankara, Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği Yayınları, 1988, s. 2-3; Hasan şenyurt, "Türklerin Çoğalması Bulgarları Kaygılandırdı", *Milliyet*, 22 şubat 1985; *Güneş*, 29 Mart 1985.

¹¹ Lilia Petkova, "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947-2000", *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. I, No. 4, (June 2002), s. 44; Ömer E. Lütem, "The Past and Present State of the Turkish-Bulgarian Relations", *Foreign Policy*, Vol. XXIII, No. 1-2-3-4, (1999), s. 108.

¹² Nurcan Özgür, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul, DER Yayınları, 1999, s. 72.

¹³ Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 5-6.

atılan ilk adım isimlerini değiştirmeleri, dinî inançlarını terk etmeleri ve Bulgar sosyalist toplumuna entegre olmaları konusunda Pomaklara yönelik yeni bir asimilasyon kampanyasının 1948’de başlatılmasıydı. 1952 yılına kadar uygulanan bu kampanyaya direnen Pomaklar şiddet görmenin dışında bazıları da aileleriyle birlikte ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderildiler.¹⁴

Bu dönemde azınlığın karşılaştığı sorunlar yalnızca Pomaklara uygulanan baskılarla sınırlı kalmadı. 1947’de tarım alanlarının kolektifleştirilmesi ve üretim araçlarının devletleştirilmesi çoğunlukla çiftçi olan azınlığı doğrudan etkiledi ve birçok Türk köylü işsiz ve topraksız kaldı. Diğer yandan, BKP yönetimince azınlığın dinsel yaşamına müdahalelerde bulunulmaya başlanması, şalvar, başörtüsü ve fes gibi geleneksel giysilerin giyilmesinin engellenmeye çalışılması ve kadınlara eğitim ve iş hayatının kapılarının açılması gibi gelişmeler özellikle muhafazakâr kesim ve yaşlılar tarafından kimliklerine ve dinlerine karşı bir tehdit olarak algılandı.¹⁵ Bulgaristan yönetiminin bu uygulamalarından büyük huzursuzluk duyan ve ekonomik sıkıntı içerisine düşen azınlık mensupları Türkiye’ye göç etme yollarını aramaya başladı. Bu durum aynı dönemde Türkiye’yle ilişkileri bozulmuş olan Bulgaristan yönetiminin azınlığı önce göçe zorlayarak sayıca azaltmak, ardından da kalan nüfusu kolayca asimile etmek olarak belirlenen politikasını uygulamak için uygun bir zemin hazırladı. Bu politikanın sonucu olarak Bulgar hükümeti 10 Ağustos 1950’de Türk hükümetine verdiği bir nota ile 10 Kasım 1950 tarihine kadar çoğunluğunu kuzeydoğu Bulgaristan’da yaşayanların oluşturduğu 250.000 kişilik bir azınlık kitlesinin Türkiye’ye göçmen olarak alınmasını istedi.¹⁶ İki ülke arasında ciddi sorunlara, hatta Türkiye’nin Kasım 1950 ve Kasım 1951 tarihlerinde sınırlarını iki kez kapatmasına yol açan bu kriz sonucunda 1950-1951 döneminde toplam 154.393 kişi Türkiye’ye göçmen olarak geldi.¹⁷ 1925 tarihli Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Oturma Sözleşmesi hükümlerini ihlâl eden zorunlu göç uygulamasının ardından,¹⁸ Bulgar hükümeti 30 Kasım 1951’de göçü yasakladı ve sorun zamanla yumuşamaya yüz tuttu.

¹⁴ Hugh Poulton, *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, 2nd. ed., London, Minority Rights Publication, 1994, s. 111.

¹⁵ Özgür, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, s. 72’den Valeri Stoyanov, *Bulgarskite Turtsi Sled II. Svetovna Voyna-Ot Natsionalno Maltsinstvo kım Etnokulturna Anihilatsiya*, Sofiya, 1993, s. 9.

¹⁶ 1950-1951 zorunlu göçünün diğer nedenleriyle ilgili olarak bkz. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis’e...*, s. 283, d.n. 227.

¹⁷ Bilâl N. şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 227-228; Cevat Geray, *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler (1923-1961)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, 1962.

¹⁸ 1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Oturma Sözleşmesi’nin geçerlilikleri konusunda bkz. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis’e...*, s. 109-119.

1953-1954 döneminde Müslüman Romanların bir bölümünün isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi gibi kimi dar kapsamlı asimilasyon uygulamalarının ardından,¹⁹ tek uluslu sosyalist bir devlet yaratma amacına ulaşmak için ülkedeki azınlıklarla ilgili olarak uygulanmaya konulan asıl politika BKP Merkez Komitesi'nin Nisan 1956'daki Birleşik Oturumu'nda belirlendi. Toplantıda, ülkedeki azınlıklara, özellikle de Müslüman azınlığa mensup kişilerin isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi kararı alınmasının dışında, BKP yetkilileri Türklerin dışındaki Müslüman grupların kendilerini gittikçe artan bir hızda Türk olarak tanımlamaları konusundaki endişelerini dile getirdiler.²⁰ Nüfus Yasası'nda 1960'ta yapılan değişiklikle de istemeleri halinde Bulgar soyundan olmayan Bulgaristan vatandaşlarının isim ve soy isimlerini değiştirebilmeleri kabul edildi. Bu değişiklik için Bulgar ismi almak isteyen kişinin nüfustaki kaydını yazılı bir başvuruya değiştirmesi yeterli olacaktı. Böylece, sonraki yıllarda ülkedeki azınlıklara yönelik zorla isim değiştirme uygulamasının yasal dayanağı hazırlanmış oldu.²¹

BKP Merkez Komitesi'nin Nisan 1956 tarihli kararı ilk kez Bulgaristan'ın güneybatısındaki Pirin Makedonyası'nda yoğun bir şekilde yaşayan Makedon azınlığa yönelik olarak uygulandı. Uygulamanın ardından 1956'da 187.789 olarak hesaplanan Makedon nüfus, 1965 yılına ait Bulgar resmî istatistiklerinde yalnızca 8.700 olarak gösterildi.²² Bulgar hükümeti tarafından Aralık 1958'de yayınlanan bir kararnamede ise, Romanlar içerisinde bazı kesimlerin kendilerini Türk olarak tanımladıklarına ve çocuklarını Türk okullarına gönderdiklerine dikkat çekildi.²³ Kararnamenin ardından Romanların Bulgarca ve Romanca şeklinde iki dilde yayınlanan gazeteleri yalnızca Bulgarca olarak yayınlanmaya başlandı ve tiyatroları kapatıldı. Bunların dışında, göçebe Romanların yerleşik hale getirilmeleri yönünde çalışmalar başlatıldı ve Müslüman Romanların bir bölümünün isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi yoluna gidildi.²⁴

Bulgaristan yönetiminin bir sonraki adımı Türkçe eğitimin engellenmesi ve Müslümanların dinsel özgürlüklerini kısıtlayan uygulamaların hayata geçirilmesi oldu.

¹⁹ Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, s. 116.

²⁰ Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 6.

²¹ Bilâl N. Şimşir, "The Latest Bulgarian Coup: Forced Changing of Turkish Names", *Foreign Policy*, Vol. XII, No. 3-4, (February 1986), s. 148.

²² Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 6'dan Robert R. King, *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973, s. 262.

²³ Bu konuda bkz. Helsinki Watch, *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*, New York, Human Rights Watch, 1991, s. 9-10 ve 61-67.

²⁴ Antonina Zhelyazkova, "The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey", Antonina Zhelyazkova (ed.), *Between Adaptation and Nostalgia, The Bulgarian Turks in Turkey*, Sofia, International Center for Minority Studies and Intercultural Relations, 1998, s. 17; Petkova, *The Ethnic Turks in Bulgaria* Petkova..., s. 45.

Türkçenin, Türk azınlığın Bulgar toplumu içerisinde asimile olmasının önündeki en büyük engellerden bir tanesini oluşturduğunu düşünen BKP Merkez Komitesi, 1958 yılında 1958/1959 ders yılından itibaren Türk okullarıyla Bulgar okullarının birleştirilmesi ve eğitimin Bulgarca yapılması kararını aldı.²⁵ Türk okullarının kapatılması anlamına gelen bu uygulamanın ardından, tüm eğitim kurumlarında Türkçe ders saatleri yavaş yavaş azaltıldı ve 1974'te Türkçe eğitim tümüyle son buldu.²⁶

Bulgaristan yönetimi yine aynı dönemde Müslüman azınlığı bir arada tutan en önemli unsur olarak gördüğü din kurumunu da denetim altına almaya çalıştı. Bu çerçevede, Kuran kursları yasaklanmaya, okullarda din dersleri müfredattan çıkarılmaya, rejim aleyhtarı davranışlarda buldukları gerekçesiyle din dersi öğretmenleri görevlerinden alınıp tutuklanmaya, öğrenciler arasında din karşıtı propaganda yapılmaya başlandı. Okullarda sürdürülen bu faaliyetlerin yanı sıra, ulusal ve dinî geleneklere de cephe alınarak şalvar gibi geleneksel giysilerin giyilmesinin, dinî bayramların kutlanmasının, Ramazan'da oruç tutulmasının yasaklanması, sünnetin insan sağlığına aykırı olduğu gerekçesiyle engellenmeye çalışılması ve dinî nikahın yasaklanması yoluna gidildi.

Bunların dışında Politbüro, Nisan 1962'de aldığı "Çingenelerin [Romanların], Tatarların ve Müslüman Bulgarların [Pomakların] Kendilerini Türk Olarak Tanımlamalarına Karşı Alınacak Önlemler" başlıklı kararla, söz konusu grupların kendilerini Türk olarak tanımlamalarının önüne geçmeye yöneldi. Alınan karar doğrultusunda Politbüro, Türklerin bu topluluklar üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak amacıyla yerel yöneticilere söz konusu toplulukların Türk-Arap isimlerini bırakarak Bulgar isimleri almaları ve Bulgar etnik kimliğini benimsemeleri için geniş ölçekli bir ikna kampanyası başlatmaları direktifini verdi. Bunun dışında, yerel yönetimlerden sorumlu olan halk konseylerinden Pomakların ve Romanların, Türklerin yoğun olarak yaşadığı köy ve şehirlere gitmelerine izin vermemeleri istendi. Ayrıca, Eğitim Bakanlığı ile halk konseylerine Roman, Tatar ve Pomak öğrencilerin Türkçe eğitim yerine Bulgarca eğitim almaları, söz konusu azınlıkların okullarına Türk öğretmenlerin atanmaması, Türk öğrencilerle diğer Müslüman öğrencilerin aynı yurtlarda barındırılmamaları ve birlikte eğitim almamaları yönünde direktifler verildi. Gerekli olduğu belirtilen bir diğer önlem ise, Türk din adamlarının söz konusu Müslüman grupların yaşadıkları köylere atanmalarının önlenmesiydi.²⁷

²⁵ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, s. 251-262.

²⁶ Council of Europe, Committee on Relations with European Non-Member Countries, "Report on the Situation of Ethnic and Moslem Minorities in Bulgaria", Doc. 6106, (24 July 1985), *Turkish Review*, Vol. I, No. 1, (November 1985), s. 123.

²⁷ Politbüro'nun Nisan 1962 tarihli kararı ile ilgili olarak bkz. Helsinki Watch, *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*, s. 69-73.

Politbüro'nun verdiği direktif üzerine 1962'de Yukarı Cuma bölgesinde yaşayan Pomakların isimlerini değiştirmek ve dinî inanç ile geleneklerinden vazgeçirmek amacıyla harekete geçen ve güç kullanan Bulgar yerel yöneticilerine azınlığın direnmesi üzerine Bulgar güvenlik güçleri ile Pomaklar arasında şiddetli çatışmalar çıktı. Bunun üzerine Bulgaristan yönetimi 1964'te geri adım attı ve Pomaklara eski isimlerini iade etti. Ancak bu kez de Müslüman Romanlar hedef alınarak 1965'te bir kez daha isimleri değiştirilmeye başlandı.²⁸ Uygulanan baskılar sonucunda önceki nüfus sayımlarında kendilerini Türk olarak tanımlayan 100.000'den fazla Müslüman Roman'ın isimleri Bulgar isimleriyle değiştirildi.²⁹

Bulgaristan yönetimi Pomakların isimlerini değiştirme uygulamasına 1964'te son vermekle birlikte, 6 yıl sonra BKP Merkez Komitesi konuyla ilgili yeni bir karar aldı. 17 Temmuz 1970 tarih ve 549 sayılı kararında Merkez Komitesi, Pomakların isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi ve giyim tarzlarına müdahale edilmesi yönünde yerel yöneticilere yeni bir direktif verdi.³⁰ Karar uyarınca 1971-1974 döneminde Pomak azınlığa mensup kimi kaynaklara göre 120.000,³¹ kimi kaynaklara göre de 220.000 kişinin ismi zor kullanılarak değiştirildi.³² Söz konusu isim değiştirme kampanyası sırasında pek çok azınlık mensubu kötü muameleye uğrayıp öldürülürken, birçok Pomak ailesi de Bulgarların yoğunlukta olduğu ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderildiler. İsim değiştirme kampanyasına karşı çıkan çok sayıda Pomak da tutuklanarak uzun süreli hapis ve zorunlu çalışma cezalarına çarptırıldı. Bu uygulamalara rağmen isimlerini değiştirmeyip Bulgar isimlerini içeren yeni kimliklerini almayan Pomakların maaş almaları, bankalarda bulunan paralarını çekmeleri, kamu kurumlarında herhangi bir işlem yaptırılmaları yasaklandı ve hepsi de işlerinden atılarak yeni bir işe başvurmaları engellendi.³³ 1981-1985 döneminde Türklere ve diğer Müslüman azınlıklara yönelik asimilasyon kampanyalarında da yinelenen bu uygulamalar karşısında Türkiye'den ve başka ülkelerden fazla bir

²⁸ Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, s. 116.

²⁹ Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 118.

³⁰ İbrahim Efendioğlu, "Bulgaristan'da Türkler -Dün ve Bugün-", *Bulgaristan'da Türkler Semineri (10 Nisan 1985)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1985, s. 12; Hamza Eroğlu, "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı, Bildiriler*, 7 Haziran 1985, 3. B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 19; Hüseyin Memişoğlu, *Pomak Türklerinin Tarihi Geçmişinden Sayfalar*, Ankara, Şafak Matbaası, 1991, s. 38.

³¹ Council of Europe, *Report on the Situation of Ethnic and Moslem Minorities in Bulgaria*, s. 124.

³² Krasimir Kinev, "Bulgaristan'da 1984'e Giden Yol", *Hak ve Özgürlük*, 25 Şubat-3 Mart 1991. Bir başka kaynaktan ise, 1960-1976 döneminde isimleri değiştirilen Pomakların toplam sayısının 200.000 olduğu belirtilmektedir. Ali Eminov, "There are no Turks in Bulgaria: Rewriting History by Administrative Fiat", Kemal H. Karpat (ed.), *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Country*, İstanbul, The Isis Press, 1990, s. 206.

³³ Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks, Human Rights Abuses During the Forced Assimilation of the Ethnic Turkish Minority*, London, Amnesty International Publications, 1986, s. 27.

tepkinin gelmemesi³⁴ Bulgar yönetimini diğer azınlıkları şiddet kullanarak asimile etmek konusunda büyük ölçüde cesaretlendirdi.

1947 Anayasası'nın aksine, Bulgarcanın zorunlu öğretimi dışında Bulgar kökenli olmayan vatandaşların anadillerini öğrenme haklarının bulunduğu yönündeki düzenlemeden başka (m. 45/7) azınlıklarla ilgili bir düzenlemeye yer vermeyen 1971 Anayasası'nın kabulünün ardından, tek uluslu, tek dilli ve homojen kültürlü bir sosyalist devlet yaratma amacı kesin bir devlet politikası olarak belirdi. BKP'nin 1971 tarihli programında farklı etnik kökene sahip Bulgar vatandaşlarının birbirleriyle daha fazla yakınlaşacaklarının belirtilmesinin ve sosyalist bir millet yaratma programının genişletilip bütün vatandaşlara uygulanacağı hedefinin ortaya konulmasının ardından,³⁵ BKP Merkez Komitesi'nin Şubat 1974'teki Birleşik Oturumu'nda birleşik Bulgar sosyalist ulusunu yaratma amacı yeniden teyit edildi. Ayrıca, toplantıda, göçün ulusal sorunun çözümünde temel etken olduğu fikrinden de vazgeçildi. BKP'nin yayın organı *Rabotniçeski Delo*'da 1977'de yer alan bir makalede ise, Bulgaristan'ın tek etnik yapıya sahip bir devlet olduğu ve tümüyle homojen bir ulusal yapıya doğru ilerlediği belirtildi. Bulgaristan Devlet Konseyi Başkanı Todor Jivkov da yine aynı yayın organına 1979'da verdiği bir demeçte, Bulgaristan'da ulusal sorunun kesin bir şekilde halk tarafından çözümlendiğini ve Bulgaristan'ın ulusal sorunla ilgili herhangi bir içsel probleminin bulunmadığını belirtti.³⁶

Bulgaristan yönetimi tarafından izlenen bu siyasetin uygulaması olarak 1981-1983 döneminde Türkçe konuşan Müslüman Romanların tümünün isimleri değiştirildi. Müslüman Romanların isimlerinin değiştirilmesi sırasında Roman oldukları gerekçesiyle bazı Türklerin de isimlerinin değiştirilmesi yoluna gidildi.³⁷ Romanların ardından 1984 yılının yaz aylarında Tatarlar, Aleviler ve Arnavutlar gibi

³⁴ Petkova, *The Ethnic Turks in Bulgaria* Petkova..., s. 47. Pomaklara yönelik bu uygulamalara karşı Türkiye'nin fazla tepki göstermemesinin nedenleri arasında dönemin Türk hükümetlerinin bu uygulamaları ülkedeki asıl azınlığı oluşturan Türk azınlığın hak ve özgürlüklerini etkilemeyen istisnai bir olay olarak görmeleri, Türkiye'nin bu dönemde başta terör olayları olmak üzere çeşitli iç sorunlarla uğraşması, Bulgaristan topraklarının Batı Avrupa'dan Türkiye'ye gidip gelen Türk işçilerince yoğun bir şekilde kullanılıyor olması, dolayısıyla da Türkiye'nin Bulgaristan'la gerilim yaşamak istememesi gibi hususlar sayılabilir (Kemal H. Karpat, "Introduction: Bulgarian Way of Nation Building and the Turkish Minority", Kemal H. Karpat (ed.), *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Country*, İstanbul, The Isis Press, 1990, s. 7). Bir de bunlara ilaveten o dönemin iki süper gücünden biri olan SSCB'nin en yakın müttefiki Bulgaristan'daki olaylara başta Batı dünyası olmak üzere dünyanın pek fazla tepki göstermediği bir ortamda Türkiye'nin tepki göstermesinin güçlüğü eklemek gerekmektedir.

³⁵ Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks ...*, s. 5; Council of Europe, *Report on the Situation of Ethnic and Moslem Minorities in Bulgaria*, s. 123.

³⁶ Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 7-8; Council of Europe, *Report on the Situation of Ethnic and Moslem Minorities in Bulgaria*, s. 123..

³⁷ Bu çerçevede, 100.000'den fazla Türk'ün isimlerinin zorla değiştirildiği iddia edilmektedir. Mehmet Çavuş, *Bulgaristan'da Soykırımı-I*, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1984, s. 29.

küçük Müslüman azınlık gruplarına mensup kişilerin isimleri de baskı yoluyla değiştirildi.³⁸

Bulgaristan yönetimi ülkedeki Pomak ve Müslüman Roman azınlık ile diğer küçük Müslüman azınlıklara yönelik Bulgarlaştırma kampanyasını tamamladıktan sonra dikkatini ülkedeki en büyük azınlığı oluşturan Türklere yöneltti. Aslında Bulgaristan yönetimleri 1944'ten itibaren Türkleri Bulgar toplumu içerisinde asimile edebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardı. Bu çerçevede, daha önce değinildiği gibi, Bulgaristan yönetimi tarafından önemli bir Türk nüfus 1950/1951 döneminde Türkiye'ye göçe zorlandıktan sonra kalanlara karşı 'yumuşak asimilasyon' uygulaması başlatılmıştı. Ancak, bu uygulamadan istenilen sonuçların elde edilememesi üzerine, Aralık 1984-Kasım 1989 dönemini kapsayan 'sert asimilasyon' uygulaması hayata geçirildi.

2) 1984-1989 Dönemi

Türklerin asimile edilebilmeleri için daha sert önlemlerin alınması gerektiği düşüncesi 1960'lı yılların sonlarına doğru BKP'nin önde gelen isimleri tarafından dile getirilmişti. Bu konuda Türk azınlık içerisinde ulusal direnci yüksek olan kişilerin göç ettirilmesi, daha az dirençli olanların ise asimile edilmeleri şeklinde ikili bir stratejinin izlenmesine karar verildi. Bu stratejinin bir yansıması olarak Bulgaristan hükümeti Türkiye ile 22 Mart 1968'de "Yakın Akraba Göçü Antlaşması"nın imzalanmasını kabul etti. Aslında, Bulgaristan yönetimi 1950/1951 zorunlu göçünün ardından 30 Kasım 1951'den itibaren ülkedeki Türk azınlığının Bulgaristan'dan göçünü yasaklamış ve uzun süre bu tutumunu sürdürmüştü.³⁹ Ancak, 1950/1951 göçü sonrasında yakın akrabalarının bir kısmı Türkiye'ye gitmiş olan azınlık mensuplarının huzursuzluğunun giderek artması ve bu kesimin sürekli göç etme arzusunda bulunması Bulgaristan'a ulusal direnci yüksek azınlık mensuplarını göç ettirme stratejisini hayata geçirmesine vesile oldu. 1965'te yapılan nüfus sayımında Türk azınlığın nüfusunun 780.928 (%9,5) olarak hesaplanması da⁴⁰ Bulgaristan yönetimini iyice kaygılandırdı. 1950/1951 göçünde Türkiye'ye gelmiş, ama yakın akrabaları Bulgaristan'da kalmış göçmenlerin Türk hükümeti üzerinde baskı kurmaları da Türkiye'nin Bulgaristan'la bu konuda bir anlaşmaya varmasında etkili oldu. Böylece, yakın akrabaları 1952'den önce Türkiye'ye göç etmiş olan azınlık mensuplarının Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmelerini düzenleyen Yakın Akraba Göçü Antlaşması'nın imzalanmasıyla Antlaşma'nın geçerlilik süresinin sona erdiği 30

³⁸ Hasan Şenyurt, "‘Bulgarlaştırma’ Kampanyası Nasıl Uygulanıyor?", *Milliyet*, 23 Şubat 1985; Şimşir, *The Latest Bulgarian Coup...*, s. 153.

³⁹ Petkova, *The Ethnic Turks in Bulgaria* Petkova..., s. 45.

⁴⁰ Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 81'den Kiril Donkov, "Etniceskijat sŭstav na naselenieto na Bŭlgarija", *Statistika*, Vol. II, No. 36, 1994, s. 37-38.

Kasım 1978'e kadar yaklaşık 130.000 kişi Türkiye'ye göç etti.⁴¹ Bulgaristan yönetimi Türkleri ülkeden göç ettirmek siyasetinin bir parçası olarak Türklerin göç kararını 'kolaylaştırmak' için 1970'li yılların başlarından itibaren azınlık üzerindeki baskılarını yoğunlaştırdı. Ancak, BKP Merkez Komitesi'nin Şubat 1974'teki Birleşik Oturumu'nda göçün ulusal sorunun çözümünde temel etken olduğu fikrinden vazgeçilmesiyle Bulgaristan yönetimi 1968 Antlaşması'nın kapsamını sınırlandırmaya yöneldi. Türkiye ile Bulgaristan arasında yapılan görüşmelerin ardından Nisan 1976'da yalnızca göç talepleri önceden kabul edilmiş Türklerin göç edebileceklerine karar verildi. 1968 Antlaşması'nın geçerlilik süresinin 30 Kasım 1978'de sona ermesinden sonra, Bulgaristan yönetimi bir yandan Türklere yönelik baskılarını yeniden yoğunlaştırırken, bir yandan da, bazı istisnalar dışında, azınlığa Mayıs 1989'a kadar sürecek olan ülkeden göç etme yasağı koydu.

Yasağın ardından Türk azınlığı asimile etmeye yönelik önlemleri belirlemek üzere 1970'li yılların ortalarına doğru BKP Merkez Komitesi içerisinde özel bir komite oluşturuldu. Komite tarafından hazırlanan raporda, Türklerin asimile edilebilmeleri için kültür seviyelerinin yükseltilmesi, azınlık arasında sosyalist değerlerin yaygınlaştırılması, azınlığın Bulgar toplumuna entegre olmasını engelleyen dinî engellerin kaldırılması gibi bir dizi önlemin alınması gerektiği belirtildi. Komite'nin sunduğu öneriler Politbüro tarafından kabul edilmekle birlikte, bunların uygulanması yerine doğrudan isim değiştirme yoluyla Bulgarlaştırma kampanyasının başlatılması kararı alındı. Karar, BKP'nin etkili isimlerinden Georgi Atanasov tarafından bir parti toplantısında açıklandı. Türklerin düşük kültür ve eğitim seviyelerinin ve yaygın biçimde Türkçe konuşmalarının isim değiştirme uygulamasının önünde ciddi bir engel oluşturduğunu belirten Atanasov, bu konularla ilgili olarak ciddi önlemler alınması gereğinden bahsetti ve isim değiştirme kampanyasına karşı herhangi bir direnişin "silah veya kılıçla ortadan kaldırılacağını" vurguladı.⁴²

Kararın ardından Bulgaristan yönetiminin ilk yaptığı iş 1975 nüfus sayım sonuçlarını açıklamamak oldu. Nüfus sayımında anadille ve etnik kökenle ilgili sorulara nüfus sayım forumlarında yer verilmekle birlikte, elde edilen veriler açıklanmadı ve devlet sırrı olarak saklandı. Yine aynı yıl milliyetle ilgili bölüm kimlik kartlarından çıkarıldı.⁴³ 1985'teki nüfus sayımında ise, anadil ve etnik kökenle ilgili sorulara nüfus sayım forumlarında yer verilmedi.

⁴¹ Yakın Akraba Göçü Antlaşması hakkında bkz. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, s. 267-284, 314-339 ve 384-385; Bilâl N., Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı, Bildiriler, 7 Haziran 1985*, 3. B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 62-65; Türk kaynaklarında Yakın Akraba Göçü Antlaşması uyarınca 1968-1978 döneminde yaklaşık 130.000 kişinin Türkiye'ye geldiği belirtilirken, bu sayı Bulgar kaynaklarında 52.392 olarak verilmektedir. Bkz. Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks...*, s. 4

⁴² Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 85.

⁴³ Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, s. 119

İdari alandaki bu önlemlerin ardından, 1970’li yılların sonlarından itibaren Bulgaristan yönetiminin teşvikiyle ülkede Türk azınlık diye bir azınlığın bulunmadığını, Türklerin Osmanlı yönetimi sırasında Müslümanlaştırılan ve Türkleştirilen ‘safkan Bulgarlar’ olduklarını kanıtlamaya çalışan ‘araştırmalar’ yapılmaya⁴⁴ ve yeni tarih kitapları yayınlanmaya başlandı.⁴⁵ Bu durumda Pomakların yanı sıra Türkler de Bulgar Müslümanları şeklinde tanımlanmaya başladılar. Oysa, 1980’den önce gerek tarih kitaplarında, gerekse Bulgar yöneticilerinin demeçlerinde ülkedeki Türklerin varlığı kabul ediliyordu.

Bulgaristan yönetiminin Türk azınlığı Bulgarlaştırmaya yönelik sonraki girişimi Türklerin yoğun olarak yaşadığı köy ve kasabaları Bulgarların yoğunlukta olduğu yerleşim yerleriyle birleştirilerek idarî bir asimilasyon sağlamak oldu.⁴⁶ Bu şekilde Türklerin yoğun olarak bulunduğu kimi bölgelerde azınlığın bölge nüfusuna oranı düşürüldü. Alınan bu önlemlerin ardından, Türklere yönelik isim değiştirme yoluyla Bulgarlaştırma kampanyası başlatıldı. Aralık 1984’te uygulamaya konulan⁴⁷ ve “yeniden doğuş süreci” olarak adlandırılan bu kampanya ülkedeki bütün Türklerin isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesiyle Mart 1985’te sona erdi. İsim değiştirme uygulamasıyla ilgili haberlerin Ocak 1985’ten itibaren geniş bir şekilde Türk ve dünya basınında yer almasına kadar Bulgar yetkililer konuyla ilgili herhangi bir resmî açıklamada bulunmadılar. Konunun uluslararası kamuoyuna yansımından Jivkov’un Kasım 1989’da iktidardan uzaklaşmak zorunda kalmasına kadar geçen süre içerisinde Bulgar yetkililer bir yandan Bulgaristan’da Türk azınlık bulunmadığını, bir yandan da gönüllü ve kendiliğinden olanın dışında herhangi bir isim değiştirme kampanyasının uygulanmadığını belirttiler. Bulgar yetkililer, ülkedeki Türklerin Osmanlı zamanında zorla Müslümanlaştırılmış ve Türkleştirilmiş Bulgarlar oldukları tezinden hareketle bu kitlenin aslen Bulgar olduklarının bir kanıtı olarak yeni Bulgar isimlerini tamamen gönüllü olarak aldıklarını iddia ettiler. Bu iddiadan yola çıkan Bulgaristan yönetimi, yapılan uygulamanın esas itibarıyla Bulgar olan bu kitleye eski isimlerini geri vermek olduğunu savundu.⁴⁸ İsim değiştirme işlemi, ölen veya ülkeden

⁴⁴ Söz konusu araştırmalar için bkz. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis’e...*, s. 294-295, d.n. 238.

⁴⁵ Bulgaristan yönetimi ülkedeki Türklerin Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırılmış ve Türkleştirilmiş Bulgarlar oldukları iddiasını Türklere benimsetebilmek için Türk yazar ismi taşıyan kitaplar da yayınlamıştır. Bu konuda bkz. Çavuş, Çavuş, *Bulgaristan’da Soykırımı-I*, s. 50-55.

⁴⁶ Torsten F. Baest, “Kaynaşmış Sosyalist Millet’ten Yenilikler: Bulgar Halk Cumhuriyeti ve Türk Azınlık İlişkisi (1944-1985)”, çev. Neşe Ozan, Ragıp Zarakolu (der.), *Doğu Avrupa Dosyası*, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1990, s. 403.

⁴⁷ İsim değiştirme uygulamasının ilk olarak 23-24 Aralık 1984 gecesi Kırcalı’ye bağlı Gorski İzvor köyünde başlatıldığı belirtilmektedir. Hüseyin Köse, *Kanlı İzler, Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri*, 2. B., Razgrat, Poligraf Yayınevi, 2001, s. 9-10.

⁴⁸ Bulgar yetkililerin bu yöndeki açıklamaları için bkz. Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 13-17; Baest, *Kaynaşmış Sosyalist Millet’ten Yenilikler...*, s. 407-409; Mehmet Saray, “What is the Bulgarian Government Trying to Prove by Denying the Historical Facts?”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, C. LII, No. 202, (Nisan 1988), s. 183-186.

göç eden kişilerin isimlerinin yanı sıra, resmi evraklarda, hatta mezar taşlarında bulunan isimlerinin değiştirilmesine ya da mezar taşlarının kırılmasına kadar geniş bir ölçüde uygulandı.⁴⁹ İsimlerini Bulgar isimleriyle değiştirmeyen Türkler işlerinden çıkarılma, maaş alamama, bankalardan para çekememe, sağlık hizmetlerden yararlanamama gibi yaptırımlarla karşılaştılar.⁵⁰ Bunların dışında, Türkler, yeni isimlerini evlerinin kapılarına yazmaya zorlandılar. Türklerin birbirleriyle mektuplaşmalarında yeni isimlerini kullanmaları zorunlu kılındı. Buna uymayanlar çeşitli cezalara çarptırılırken, Türk isimlerine hitaben yazılmış mektuplar böyle bir kişinin yollanan adreste bulunmadığı gerekçesiyle sahiplerine iade ediliyordu.⁵¹

Aralık 1984-Mart 1985 döneminde uygulanan “zorla Müslümanlaştırılan Bulgarların tekrar kazanılması konusunda alınacak önlemler” çerçevesinde isimlerini Bulgar isimleriyle değiştirmeyen Türklerle çeşitli yaptırımlar uygulamanın dışında, Türklerin kamuya açık alanlarda ve işyerlerinde Türkçe konuşmaları da yasaklandı.⁵² Türklerin yaşadığı yerlerdeki dükkân ve restoranlarda “bu iş yerinde Bulgarca dışındaki bir dilde konuşmak yasaktır” ve “Bulgar vatandaşları arasında yalnızca Bulgarca konuşulacaktır” gibi levhalar asılmaya başlandı.⁵³ Türkçe konuştukları saptanan kişiler “toplum huzurunu bozdukları gerekçesiyle” 5 ilâ 20 leva arasında değişen para cezalarına çarptırıldılar.⁵⁴ Bu yasağı etkin hale getirmek için para cezaları zamanla 50 ilâ 100 levaya kadar artırıldı. Suçun tekrarı halinde bir aylık maaş kesintisi uygulanmaya başlandı ve bu yaptırımı işten uzaklaştırmalar izledi. Kimi durumlarda 2 yıla kadar varan hapis ve sürgün cezaları uygulandı.⁵⁵ Bulgaristan yönetimi Türkçe gazete ve dergilerin yayınlanmasını yasaklamanın dışında, 1952-1953 döneminde Şumnu, Kırçalı ve Razgrad’da açılan Türk tiyatrolarının faaliyetlerini de durdurdu. Bulgar radyosunun Türkçe yayınlarına son verildi. Kütüphanelerde bulunan Türkçe kitaplar toplatıldı. Türkçe olan coğrafya yerlerinin ve yerleşim bölgelerinin isimleri

⁴⁹ Eminov, *There are no Turks in Bulgaria...*, s. 203-204; Milena Mahon, “The Turkish Minority under Communist Bulgaria-Politics of Ethnicity and Power”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. I, No. 2, (November 1999), s. 157; “Bulgarlar, Ölenlerin Bile Adını Değiştiriyor”, *Milliyet*, 30 Ocak 1985.

⁵⁰ Türk ismi taşıyan hastaların hastanelerde muayene edilmemelerinin yanı sıra, eczanelerden ilaç temin etmek de mümkün olmuyordu. Bkz. “Bulgar Doktor Türk’e Bakmıyor”, *Milliyet*, 18 Mart 1985.

⁵¹ Türkkaya Ataöv, *The Inquisition of the Late 1980s: The Turks of Bulgaria*, USA, International Organization for the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1990, s. 136.

⁵² Bulgaristan yönetiminin bu yöndeki yasaklarını içeren emir ve kararnamelemler ile bu yasaklara uymayanlara uygulanan cezalar hakkında bkz. Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks...*, s. 18-19; Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, s. 129-130 ve 137; “Bulgar Baskısının Belgeleri”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1986.

⁵³ Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 135-136.

⁵⁴ Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks...*, s. 18; “Bulgaristan’da Türkçe Konuşmanın Cezası 5 Leva”, *Güneş*, 18 Mart 1985; “Türkçe Konuşan Bir Türk Cezalandırıldı”, *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1986; “İşte Türk Azınlığa Yönelik Yasaklar ve Baskılar”, *Milliyet*, 26 Ekim 1989.

⁵⁵ Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, s. 136.

de değiştirildi.⁵⁶ Türklerin şalvar giymeleri ve başörtüsü takmaları, kendi gelenekleri doğrultusunda düğün ve benzeri kutlamalar yapmaları, düğünlerde halk oyunları oynamaları, yapılmasına izin verilen eğlencelerde Türkçe şarkı söyleyip dinlemeleri yasaklandı.⁵⁷ Türk radyolarının dinlenmesi de aynı yasak kapsamına alındı. Türklerin Türkiye'deki yakınlarıyla telefon ve mektupla haberleşmeleri engellendi.⁵⁸ Bu yasağı ihlal edenler çeşitli cezalara çarptırıldılar.

Bu baskıların dışında, Türklerin yaşadığı yerlerde okul çağındaki bazı çocuklar ailelerinden alınarak Bulgarların yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki yatılı okullara gönderildiler.⁵⁹ Bulgarlarla Türkler arasındaki evliliklerin özendirilmesine yönelik uygulamalar hayata geçirildi.⁶⁰ Ayrıca, azınlığın din ve vicdan özgürlüğünü ihlal eden uygulamalarda bulunuldu. Türklerin isimlerinin değiştirilmesini ve çeşitli konularda getirilen yasakların uygulanmasını sağlamak amacıyla Bulgar güvenlik güçleri tarafından azınlığa yoğun bir baskı uygulandı. Güvenlik güçleriyle bu uygulamalara karşı çıkan Türkler arasında patlak veren çatışmalarda çok sayıda Türk yaralandı ve öldürüldü. Birçok azınlık mensubu da uzun süreli hapis cezasına çaptırıldı ve başta Belene Kampı olmak üzere çeşitli toplama kamplarına gönderildi.⁶¹ Türkler arasında beliren Türkiye'ye göç etme düşüncesini yok etmek, Türkiye'nin yeni bir göç anlaşması yapılması yönündeki girişimlerini boşa çıkarmak ve uluslararası kamuoyunu Bulgarlaştırmanın zorla yapılmadığı yönünde ikna etmek amacıyla, Bulgar yönetimi tarafından Türklere “Türkiye’de akrabam yoktur” ve “Türkiye’ye gitmek istemiyorum” gibi ifadelerin bulunduğu birtakım belgeler zorla imzalatıldı.⁶² İsim değiştirme uygulamasının sona erdiği Mart 1985’te ise, Bulgar hükümeti Bulgaristan’ın tek uluslu homojen bir devlet olduğunu ilan etti ve ülkede azınlık olarak yalnızca küçük bir nüfusu oluşturan Ermeniler ile Yahudilerin bulunduğunu açıkladı.⁶³

⁵⁶ Örneğin, Bulgaristan Devlet Konseyi’nin 20 Mart 1987 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanan kararıyla Yukarı Cuma’daki Haydarevo köyünün ismi Izgrev, Kadılar köyünün Susitsa, Yeni Hocalar köyünün Oresnik, Varna’daki Sultanlar köyünün de Tsarevtsi olarak değiştirildi. “Türk Köylerinin de Adı Değiştiriliyor”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1987.

⁵⁷ Nazif Karaçam, “Bulgarlardan Son Darbe”, *Milliyet*, 6 Temmuz 1985; “Türklere Bulgar Baskısı”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1986.

⁵⁸ “Şimdi de Telefon Görüşmelerini Kestiler”, *Milliyet*, 14 Şubat 1985.

⁵⁹ “Bulgarlaştırmada Yeni Aşama”, *Hürriyet*, 9 Nisan 1985; “Bulgar Baskısının Belgeleri”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1986; “İşte Türk Azınlığa Yönelik Yasaklar ve Baskılar”, *Milliyet*, 26 Ekim 1989.

⁶⁰ “Bulgarlaştırmada Yeni Aşama”, *Hürriyet*, 9 Nisan 1985.

⁶¹ İsim değiştirme uygulamasına direnen Türkler için Belene Kampı’nın yanı sıra, Sofya, Lofça, Plevne ve Vidin’de de toplama kamplarının oluşturduğu belirtiliyordu. “Tuna Üzerindeki İşkence Adası”, *Milliyet*, 28 Şubat 1985.

⁶² *Hürriyet*, 10 Mart 1985; *Milliyet*, 13 Mart 1985; “Bulgar Baskısı 3. Vitese Geçti”, *Milliyet*, 26 Mart 1985.

⁶³ Council of Europe, *Report on the Situation of Ethnic and Moslem Minorities in Bulgaria*, s. 124.

Bulgaristan yönetimi Türk azınlığı asimile etmeye yönelik uygulamalarını ve Bulgaristan'da Türk azınlık bulunmadığı yönündeki iddialarını 1989 yılı sonlarına kadar sürdürdü. Bu süre zarfında asimilasyon çabalarına ve azınlığa uygulanan baskılara karşı Bulgaristan Türkleri tarafından bölgesel tepkiler gösterildi ve çeşitli direniş eylemleri başlatıldı. Aralık 1984-Mart 1985 döneminde başta Kırçalı, Mestanlı ve Yablanova olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde azınlığın isim değiştirme uygulamasına karşı düzenlediği kitlesel gösterilerin yanı sıra, Bulgaristan'da Türk Milli Kurtuluş Hareketi (BTMKH) ve Emin Mehmedali Ali grubu gibi kimi örgütler çeşitli eylemlerde bulundular.⁶⁴

III) 1989 Zorunlu Göçü

Bulgaristan yönetimini Türk azınlıkla ilgili tutumunu değiştirmeye zorlayacak ve Jivkov'un 10 Kasım 1989'da yönetimden uzaklaşmasını sağlayacak gelişmeler Mayıs 1989'da başladı. Bu gelişmelerin birincisini, başta Belene Kampı'nda tutuklu bulunanlar olmak üzere ülkenin birçok yerindeki Türklerin asimilasyon uygulaması ile bu uygulamaya direnenlerin tutuklanmalarını protesto etmek ve Türkiye'ye göç edilmesine izin verilmesini sağlamak üzere açlık grevleri başlatmaları oluşturdu. 1989 yılı öncesinde de açlık grevleri yapılmasına karşı, Mayıs 1989'daki açlık grevlerinin büyük yankı uyandırmasının en büyük nedeni SSCB'deki açıklık politikasının bir yansıması olarak Bulgaristan'da da bir yumuşamanın başlamış olmasıydı. Yumuşamanın etkisiyle 1988 sonu ile 1989 başlarında Türklerin de içinde yer aldığı veya Türklerin kurucusu olduğu çeşitli insan hakları dernekleri kurulmaya, Bulgaristan yönetimi tarafından başta radyo yayınları ve Batı'yla telefon bağlantıları olmak üzere iletişim araçları üzerindeki engeller kaldırılmaya başlandı. Bu engellerin kaldırılmasıyla Türklerin yaptıkları açlık grevleri yabancı radyolar aracılığıyla tüm dünyaya duyuruldu. Bu durum asimilasyon uygulamaları nedeniyle uluslararası itibarı zaten sarsılmış olan Bulgaristan'ı daha da güç duruma soktu. İkinci önemli gelişme ise, Bulgaristan Parlamentosu tarafından 8 ve 9 Mayıs tarihlerinde Pasaport Yasası'nda yapılan değişiklikle dış ülkelere seyahatin serbest bırakılması ve isteyenlerin serbestçe pasaport alabilmelerine olanak sağlanması oldu.⁶⁵

Açlık grevlerinin gittikçe yaygınlaşması ve Pasaport Yasası'nda yapılan değişiklikle Türkiye'ye göç etme olasılığının belirmesi gibi gelişmelerden güç alan BTMKH ve çeşitli insan hakları dernekleri birçok yerde kitlesel protesto gösterileri organize etmeye başladılar. Bu çerçevede, 14 ve 15 Mayıs 1989 tarihlerinde Silistre ve Şumnu'da çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu yüzlerce Türk barışçı

⁶⁴ Söz konusu eylemler için bkz. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e...*, s. 300-302.

⁶⁵ Council of Europe Parliamentary Assembly, *Resolution 227 on the Situation of the Ethnic and Muslim Minority in Bulgaria*, (26 September 1989), para. 7, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16338&lang=en>, 03.10.2019, "Sofya'nın Pasaport Müjdesi", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1989.

gösteriler düzenlediler. Açlık grevlerinin ve kitlesel protesto gösterilerinin yabancı radyolarda yayınlanması bu eylemlere katılanların sayısını daha da artırdı. Bunun sonucunda, 20-27 Mayıs tarihleri arasında ülkenin kuzeydoğusunda başta Bohçalar, Ezerçe, Razgrad, Mahmuzlar ve Dobriç ile güneyde Cebel olmak üzere birçok yerde binlerce kişinin katıldığı kitlesel gösteriler yapıldı. Çok sayıda kişinin öldüğü ve birçok kişinin de yaralandığı bu olayların ardından⁶⁶ Devlet Başkanı Jivkov, Türk azınlık sorununu kökünden çözümllemek amacıyla 28 Mayıs 1989'da televizyonda yaptığı bir açıklamada “geçmişte zorla Müslümanlaştırılan Bulgarlardan” dileyenlerin pasaport alarak Bulgaristan'dan ayrılacaklarını belirtti ve Türkiye'den sınırlarını açmasını istedi.⁶⁷ Jivkov'un bu açıklamasına cevap veren Başbakan Turgut Özal, Türkiye'nin Bulgaristan'dan gelecek olan Türk göçmenlere sınırlarının açık olduğunu, zaten Türkiye'nin bu kitleye karşı sınırlarını hiçbir zaman kapatmadığını, Türk göçmenlerin tümünün ülkeye kabul edileceğini belirterek Bulgaristan'a geniş kapsamlı bir göç anlaşması imzalamaya çağrısında bulundu.⁶⁸

⁶⁶ 1984-1989 zorla asimilasyon döneminde Bulgar güvenlik güçleri ile Türkler arasında çıkan çatışmalarda toplam 140 azınlık mensubunun öldüğü belirtilmektedir. *Hak ve Özgürlük*, 18-24 Şubat 1991. İsim değiştirme kampanyasının nasıl uygulandığına ve uygulama sırasında çıkan olaylara ilişkin olarak bkz. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e...*, s. 337-348.

⁶⁷ “Jivkov: Türkiye Sınırlarını Açsın”, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1989. Jivkov yönetiminin sınırları açma kararını almasında çeşitli etkenler rol oynadı. Öncelikle, Jivkov yönetimi, Mayıs 1989'da başlayan olayların ardından Türk azınlığın önemli bir bölümünden kurtulmaya karar vermişti. Sınırların açılmasıyla Türkiye'ye yakınlık duyan dirençli kesimin göç edeceği, kalanların ise daha kolay asimile edilebilecekleri düşünülmüştü. Burada Bulgaristan yönetimi 1950/1951 zorunlu göçünde olduğu gibi çok kısa bir zaman dilimi içerisinde büyük bir göçmen kitlesini ülkeden sürmek, arkasından da bu kitleyi ülkeye kabul etme konusunda Türkiye'yi sıkıntıya sokarak sınırlarını kapatmasını sağlamak, böylece azınlığın gözündeki “Anavatan Türkiye” imajını silmek istiyordu. İkinci olarak, Türk azınlığı asimile edebilmek için baskıcı bir politika izleyen Bulgaristan'a karşı uluslararası tepkilerin giderek artması karşısında Jivkov yönetimi sınırları açarak Bulgaristan'ın hür bir ülke olduğu, isteyen kişilerin ülkeden ayrılacakları imajını oluşturmak istemişti. Jivkov'un Türklerin Bulgaristan'dan ayrılacakları yönündeki açıklamasını 30 Mayıs-23 Haziran 1989'da Paris'te yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) bünyesindeki İnsani Boyut Konferansı Birinci Toplantısı'nın başlamasından 2 gün önce yapması bunu gösteriyordu. Üçüncü olarak, Jivkov yönetimi Türk azınlıkla doğrudan ilgilenen ve her fırsatta Bulgaristan'dan gelecek olan tüm göçmenlere kapılarını açacağını söyleyen Türkiye'yi göçün yaratacağı büyük sorunlarla baş başa bırakarak bir yerde cezalandırmak istemişti. Söz konusu nedenlerle ilgili olarak bkz. Lütem, *The Past and Present State of the Turkish-Bulgarian Relations*, s. 116-117; Baskın Oran, “Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XLVIII, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1993), s. 129; Sami Kohen, “Jivkov'un Oyunu”, *Milliyet*, 31 Mayıs 1989; Nazif Kuyucuklu, “Sofya ve Türkler”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1989; Sami Kohen, “Bulgar'a Karşılık...”, *Milliyet*, 8 Haziran 1989; Ahmet Tan, “İsa Musa Siyaseti”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1989; Hikmet Sami Türk, “Tehcir ve Sofya”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1989; Semih Günver, “Bitmeyecek Çile”, *Milliyet*, 16 Haziran 1989; İstemihan Talay, “Hükümetin İzlediği Politika Yanlış”, *Milliyet*, 19 Haziran 1989; Sami Kohen, “Bu İş Nasıl Halledilecek?”, *Milliyet*, 22 Haziran 1989; H. Fahir Alaçam, “Bulgaristan'ın Niyeti Ne?”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1989; Sami Kohen, “Ne Bekliyoruz?”, *Milliyet*, 6 Temmuz, 1989.

⁶⁸ Lütem, *The Past and Present State of the Turkish-Bulgarian Relations*, s. 116.

Bu gelişmeler üzerine, Bulgaristan yönetimi kitlesel protesto eylemlerinin baş sorumlusu olarak görülen insan hakları derneklerinin yöneticileri ile diğer azınlık önderlerine “zorunlu pasaport” vererek bu kişileri sınır dışı etmeye karar verdi. Kararın ardından, Mayıs ayı sonuna kadar yaklaşık 2.500 kişi Avusturya ve Yugoslavya gibi ülkelere gönderildiler.⁶⁹ Söz konusu kişilerin sınır dışı edilmelerinin ardından, bu kez de geriye kalan azınlık mensupları 6-7 Haziran’dan itibaren kabileler halinde Türkiye’ye gönderilmeye başlandılar.⁷⁰ Öncelikle Türkiye sınırındaki köylerde yaşayanların, yaşlıların, çocukların ve vasıfsız kişilerin zorunlu göçe tabi tutulduğu bu uygulama zamanla tüm Türk azınlığı kapsamaya başladı.⁷¹ Bulgaristan yönetimi tarafından “Büyük Gezinti” olarak tanımlanan⁷² ve Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin en büyük zorunlu göçü niteliğindeki bu göç sonucunda yüzbinlerce kişinin Türkiye’ye gelmesi ve daha da gelecek olması nedeniyle Türk hükümeti 21 Ağustos 1989’da Türkiye-Bulgaristan sınırını kapatmak zorunda kaldı.⁷³

Türkiye’nin aldığı bu önleme ve yalnızca vizeli geçişlere izin verilmesine rağmen, Haziran 1989-Temmuz 1990 döneminde Bulgaristan’dan yaklaşık 350.000 kişi geldi. Ancak, daha sonraki dönemlerde başta barınma ve iş olmak üzere Türkiye’nin bu kadar büyük bir göçmen kitlesinin ihtiyaçlarını karşılayamaması ve göçmenlerin bir bölümünün Türkiye’ye uyum sağlayamaması⁷⁴ gibi etkenler

⁶⁹ Baskın Oran, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XLVIII, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1993), s. 115; Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 97.

⁷⁰ Burada dikkat çeken husus Türk-Bulgar sınırından giriş yapanların pasaportlarındaki vize bölümünde “sadece Türkiye için geçerlidir” ifadesinin bulunmasıydı. “Trenle Kapımıza Bıraktılar”, *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1989.

⁷¹ Bu konuda bkz. Council of Europe Parliamentary Assembly, *Recommendation 1109 on the Situation of Refugees of Bulgarian Nationality in Turkey* (6 July 1989). <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=15143&lang=EN>, 28.01.2020.

⁷² Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 97.

⁷³ Özal’ın Türk-Bulgar sınırının kapatılmayacağına ve tüm Türk göçmenlerin Türkiye’ye kabul edileceğine dair taahhütlerine rağmen 21 Ağustos 1989’a kadar Türkiye’ye gelen göçmenlerin sayısının 300.000’i aşması ve göçün azalmadan devam etmesi karşısında Türkiye bu tarihte sınırı kapatmak ve vizesiz geçişleri engellemek zorunda kaldı. Sınırın kapatılmasının ardından Özal yaptığı açıklamada, “*Biz soydaşlarımızı almaktan geriye dönmedik. Verdiğimiz sözü unutmuş değiliz. Son getirilen vize, Jivkov’u masaya oturtmak ve göç anlaşması yapmaya yanaştırmak içindir. Eğer sınırlarımızı açık tutmaya devam etseydik, dört ay sonra 1.5 milyon insan Türkiye’ye gelmiş olacaktı. En güçlü ülkeler bile bu kadar insanın karşısında duramaz*”⁷⁴ demişti. Ümit Onat, “Özal: Jivkov Masaya”, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1989. Sınırın kapatılmasıyla sınırda bekleyen yaklaşık 120.000 kişi Bulgaristan’a geri dönmek zorunda kaldı. Osman Oktay, “Hareketimiz Baskılara Karşı Direnişte Doğdu”, *Hak ve Özgürlük*, 10 Ocak 1992.

⁷⁴ Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin bir bölümü güneydoğu Anadolu bölgesine yerleştirilmişler, ama buraya uyum sağlayamamışlardı (*Milliyet*, 19 Temmuz 1990). Bu bölge dışında Türkiye’nin çeşitli yerlerine yerleştirilen kimi göçmenler de Bulgaristan ile Türkiye arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklardan dolayı Türkiye’ye uyum sorunu çekmişlerdi. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Elvan Feyzioğlu, “Göç Eden Soydaşlar Çıkmazda”, *Milliyet*, 28 Nisan 1992.

yüzünden Türkiye'ye gelen göçmenlerin yaklaşık yarısı zamanla geri döndü.⁷⁵ Zorunlu göçün Bulgaristan'da yarattığı ciddi ekonomik ve sosyal sorunların da etkisiyle Jivkov'un 10 Kasım 1989'da iktidardan uzaklaşmak zorunda kalmasının ardından başa gelen yeni yönetimin Bulgaristan'ın azınlıklar konusuna yaklaşımının değişeceği yönünde güvenceler vermesi, asimilasyon uygulamalarına karşı çıkan Türkleri 22 Aralık 1989'dan itibaren serbest bırakmaya başlaması, 29 Aralık 1989'da asimilasyon uygulamasının yanlış olduğunu, bu nedenle azınlıkların dillerini, dinlerini ve geleneklerini seçmede bundan böyle özgür olacaklarını açıklaması, Haziran 1990 seçimlerinde Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) Bulgaristan Parlamento'sunda temsiliyet kazanması gibi gelişmeler Türkiye'ye gelen göçmenlerin Bulgaristan'a geri dönüşlerini hızlandırdı. Diğer yandan, Bulgaristan vatandaşlarına 1 Mayıs 2001'den itibaren AB ülkelerinde vizesiz dolaşma hakkının tanınmasının ardından, Türkiye'de yaşayan ve Bulgar vatandaşı olan Türklerin bir bölümü bu haktan yararlanmak amacıyla Bulgaristan'a yeni bir göç akını başlattılar.⁷⁶

Son olarak zorla asimilasyon uygulamasının ve 1989 Zorunlu Göçü'ne giden sürecin nedenlerine bakıldığında, bu konuda çeşitli etkenlerin rol oynadığı görülmektedir. Konuyla ilgili ilk akla gelen neden ülkedeki Bulgar çoğunluğun nüfus artış hızının sürekli düşmesine karşılık Müslüman azınlıkların, özellikle de Türk azınlığın nüfus artış hızının sürekli artmasıdır. Bu durum Bulgar resmî istatistiklerinden alınan rakamlarla aşağıdaki tabloda görülebilir. Buna göre, 1979-1984 döneminde her 1.000 kişi itibarıyla, ağırlıklı olarak Bulgarların yaşadığı Loveç, Mihailovgrad ve Vidin'le, azınlıkların yoğun olarak yaşadığı Yukarı Cuma (Makedonlar, Pomaklar ve Türkler), Smolyan (Pomaklar) ve Kırçali'de (Türkler) nüfus artış hızı şehirlerde ve köylerde şöyledir:

⁷⁵ Göçmen İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Ercüment Konukman'ın verdiği bilgiye göre 16 Temmuz 1990 tarihi itibarıyla Bulgaristan'dan 350.487 göçmen gelirken, bunların 137.021'i geri dönmüştü. "Soydaş, Türkiye'yi Kullanmasın", *Milliyet*, 19 Temmuz 1990.

⁷⁶ Uğur Ergan, "Pasaport Göçü", *Hürriyet*, 25 Şubat 2001.

Tablo 1:

Yıllar	Lofça	Mihailovgrad	Vidin	Yukarı Cuma	Smolyan	Kırcali
1979	-2.8	-1.6	-4.8	+9.6	+9.9	+17.9
Şehirler	+4.5	+8.6	+8.4	+13.1	+12.0	+17.7
Köyler	-10.9	-11.8	-17.9	+6.0	+7.7	+17.9
1981	-3.3	-3.3	-6.3	+9.3	+7.8	+15.9
Şehirler	+4.6	+5.9	+4.9	+10.9	+9.8	+12.7
Köyler	-12.4	-13.3	-18.2	+7.4	+5.5	+17.3
1984	-4.6	-4.9	-7.2	+8.3	+7.7	+14.0
Şehirler	+3.6	+4.2	+4.4	+9.4	+9.5	+12.4
Köyler	-14.9	-16.5	-21.1	+6.9	+5.5	+14.7

Tablo 1: 1979-1984 Döneminde Bulgaristan'da Bulgarlar ve Azınlıklar Bakımından Nüfus Artış Hızı⁷⁷

Tablo 1'deki rakamlar bize Bulgarların yoğun olarak yaşadığı Lofça, Mihailovgrad ve Vidin'deki nüfus artış hızının 1979-1984 döneminde negatif bir seyir izleyerek giderek düştüğünü, dolayısıyla nüfusun gittikçe azaldığını göstermektedir. Bunun dışında, rakamlar, kırsal kesimden şehirlere önemli oranda göç olduğunu da işaret etmektedir. Buna karşılık, azınlıkların yoğun olarak yaşadığı Yukarı Cuma, Smolyan ve Kırcali'deki nüfus artış hızı çok yüksek olduğu gibi, kırsal kesimden kentlere göç çok fazla olmamaktadır. Bu konuda özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kırcali dikkat çekmektedir. Kırcali'de bir yandan en yüksek nüfus artış oranı kaydedilirken, bir yandan da bu bölgede kırsal kesimden kente göçün Bulgarların yoğun olarak yaşadığı Loveç, Mihailovgrad ve Vidin'deki kırsaldan kente göçle kıyaslandığında çok daha az olduğu görülmektedir.

Bulgar nüfusun sürekli azalmasına karşın, azınlıkların, özellikle de Türklerin nüfusunun hızla artması Bulgaristan yönetimini iki açıdan endişeye düşürdü. Öncelikle, Bulgar yöneticiler nüfuslarının hızla artması karşısında Türklerin gelecekte Bulgaristan yönetiminden özerklik, hatta bağımsızlık talebinde bulunabileceklerini düşünüyorlardı. Bulgar yöneticilerinde böyle bir endişenin oluşmasına neden olan etkenlerden bir tanesi gerek Türkiye basınında, gerekse Türkiye'deki bazı göçmen

⁷⁷ Amnesty International, Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks ...*, s. 24'ten *Statisticheski Godishnik na Narodno Republika Bulgaria*, 1980, 1982 ve 1985.

derneklerinin başkanlarının verdikleri demeçlerde bu yöndeki taleplerin dile getirilmesiydi. Bazı yazarların ve dernek başkanlarının 1971 tarihli Bulgaristan Anayasası'nda nüfusu bir milyonu aşan azınlıklara özerklik hakkının tanındığından söz etmeleri ve Türklerin böyle bir haklarının bulunduğunu savunmaları Bulgaristan yönetiminde büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. Oysa, bu yazarların savunduğunun aksine, Bulgaristan Anayasası'nın hiçbir maddesinde azınlıklara özerk yönetim kurma hakkı tanınmıyordu.⁷⁸ Diğer yandan, Kosova'daki Arnavutların nüfuslarının hızla artmasına paralel olarak daha yoğun bir şekilde bağımsızlık talebinde bulunmaları Bulgar yöneticilerinde vakit geç olmadan sorunu kökünden halletme düşüncesini doğurdu.⁷⁹ Bulgaristan yönetiminde endişe uyandıran bir diğer düşünce Türkiye'nin ileride Kırcalı gibi nüfusun önemli bir bölümünü Türklerin oluşturduğu yerleri kendi topraklarına katmak için harekete geçebileceğiydi. Türkiye'nin 1974'te Kıbrıslı Türklerin haklarını korumak için Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunması bu endişeyi artırmıştı.⁸⁰ İkinci olarak, Türk azınlığın nüfusunun hızla artması karşısında Bulgar yöneticiler gelecekte ülkenin toplam işgücü ihtiyacının büyük çoğunluğunu şüpheyle bakılan Türklerin karşılayacak olmasından rahatsızlık duyuyorlardı. Üstelik, azınlığın tütün üretiminin yapıldığı Kırcalı ile buğdayın yetiştiği Dobruca bölgelerinde yoğun olarak yaşaması Bulgar yöneticilerinde ülkenin çok önemli iki tarım ürününün yetiştiği yerlerin Türklerin yoğunluğundan kurtarılması gerektiği düşüncesini uyandırmıştı.⁸¹

Bulgaristan yönetiminin Türk azınlığı asimile etmeye yönelmesindeki bir diğer neden ise, BKP'nin Bulgaristan'ı sanayileşmiş çağdaş bir toplum haline dönüştürme amacıyla doğrudan bağlantılıydı. Ülkede sayıca fazla ve kalabalık topluluklar halinde yaşayan bir Türk azınlığının bulunması, bu azınlığın Bulgarcadan farklı bir dil konuşması ve geleneksel yaşam tarzına bağlı oluşu gibi etkenler BKP yetkilileri tarafından çağdaşlaşma sürecinin önündeki engeller olarak görülüyordu.

⁷⁸ Bu yöndeki taleplerin dile getirildiği yazılara örnek olarak bkz. Halit Çapın, "Türkler Haklarını İsteyince, Kıyamet Koptu", *Milliyet*, 23 Ocak 1985; Mustafa Necati Ahmedoğlu, "Bulgarlar İnsan Haklarını Çiğniyorlar (2)", *Türkiye*, 6 Mart 1985. Bir başka gazete haberinde ise, yine yanlış olarak, Türk azınlığa yönelik isim değiştirme kampanyasının azınlığın Bulgaristan nüfusunun % 10'una ulaşır ulaşarak hukuk gereğince resmen ulusal azınlık statüsünü kazanmasını önleme amacını taşıdığı belirtilmişti. *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1985.

⁷⁹ Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, s. 123. İngiliz BBC radyosunda yayınlanan bir yorumda ise, Bulgaristan yönetiminin kuşkuyla baktığı Türk azınlığın ileride Bulgaristan ve Varşova Paktı aleyhine Türkiye'yle işbirliği yapmasını önlemek için azınlığı asimile etmeye çalıştığı belirtilmişti. BBC radyosunun bu yorumu için bkz. *Milliyet*, 3 Nisan 1985.

⁸⁰ Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunması Yunanlılar tarafından "Yeni Osmanlılık" hareketi olarak nitelendirildikten sonra bu kavrama sarılan Bulgaristan yönetimi Türkiye'nin benzer bir müdahaleyi Bulgaristan topraklarına da taşıyabileceği endişesini duymaya başlamıştı. Aynı endişenin 1989 sonrası dönemde de devam ettiği, hatta 12 Temmuz 1991 tarihli yeni Bulgaristan Anayasası'nda azınlık haklarıyla ilgili düzenlemelere yer vermek istenmemesinin ardında Kıbrıs örneğinden duyulan korkunun yattığı belirtilmektedir. Petkova, *The Ethnic Turks in Bulgaria...*, s. 49.

⁸¹ Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks...*, s. 24.

BKP'ye göre çağdaş bir toplum haline gelmenin ilk şartı ülkedeki tüm vatandaşların aynı dili, yani Bulgarca'yı konuşmalarıydı. Oysa, kalabalık topluluklar halinde bir arada yaşayan Türkler Bulgarca'dan çok Türkçe konuşuyorlardı. Türklerin Müslüman olmaları da BKP tarafından çağdaşlaşmanın önündeki bir diğer engel olarak görülüyordu. Bundan dolayı Bulgaristan yönetimi, ülkenin çağdaşlaşmasını engellediğini düşündüğü Türkçe ile Türk ve İslâm geleneklerinin etkisini kırmak amacıyla Türklere yönelik asimilasyon uygulamalarını başlattı.⁸² 1985 yılının eski kimlik kartlarını iade etmenin son yılı olması ve Aralık 1985'te yeni nüfus sayımının yapılmasının planlanması, Bulgar yetkililerini çok kısa bir süre içerisinde Türklerin isimlerini değiştirmeye yöneltti. Bu şekilde Bulgaristan yönetimi en azından kâğıt üzerinde ülkede Türk azınlık bulunmadığını kanıtlamaya çalıştı.⁸³

Üçüncü neden, 1970'li yılların sonlarından itibaren gerek dünyada, gerekse Türkiye'de İslâm köktendinciliğinin gittikçe güçlenmesiydi. Özellikle 1979 yılındaki İran Devrimi'nin etkisi, Lübnan'daki iç savaş, Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Türk-İslâm sentezinin devlet ideolojisi olarak ortaya konulması BKP yönetimini azınlığın bu gelişmelerden etkilenebileceği ve Bulgaristan'da da benzer karışıklıkların ortaya çıkabileceği olasılığına karşı harekete geçirdi. 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin özellikle Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlıkla bağlarını güçlendirmek için din ögesinden yararlanmaya yönelmesi,⁸⁴ aynı durumun Bulgaristan'da da söz konusu olabileceği yönünde Bulgar yönetiminin endişelerini artırdı. Bulgaristan yönetimi öncelikle Türkiye'den yapılan televizyon ve radyo yayınlarına parazit uygulayarak Türk-İslâm içerikli programların azınlık tarafından izlenmesini önlemeye çalışmışsa da, bu yöntemin etkili olmadığı düşünüldü ve azınlığın dinî ve millî kimliğini hedef alan uygulamalar hayata geçirildi.⁸⁵

⁸² Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, s. 126-127.

⁸³ Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks...*, s. 25; Council of Europe, Report on the Situation of Ethnic and Moslem Minorities in Bulgaria, s. 124-125; Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 95; Baest, *Kaynaşmış Sosyalist Millet'ten Yenilikler...*, s. 412.

⁸⁴ Ali Dayıoğlu, "An Ongoing Debate in the Turkish-Greek Relations: Election of the *Muftis* in Greece", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, No. 1, (Temmuz 2019), s. 41.

⁸⁵ Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 95-96; Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, s. 125-126; Council of Europe, *Report on the Situation of Ethnic and Moslem Minorities in Bulgaria*, s. 125.

Sonuç

Buraya kadar aktarılanlardan görüldüğü gibi, Bulgaristan yönetimleri ülkedeki Müslüman-Türk azınlığı asimile edebilmek için 1878'den 1989'a kadar sistematik bir devlet politikası izlemişlerdir. 1984 öncesinde özellikle Pomaklar üzerinde yoğunlaşan bu politika, 1984'ten sonra Türkleri hedeflemiş, alınan sert önlemlerle azınlığın etnik ve dinsel kimliği silinmek istenmiştir. Bununla birlikte, Bulgaristan yönetiminin isim değiştirme yoluyla Türk azınlığı asimile etmek yönünde giriştiği çabalar ve uyguladığı baskılar tam ters yönde etki yaratmıştır. Aralık 1984'te başlayan sert asimilasyon uygulamasına kadar Bulgaristan'daki Türkler arasında Türklük bilinci, baskıcı bir rejimde ve Soğuk Savaş ortamında asimilasyon çabalarına karşı direnmenin çok zor olmasından ötürü Yunanistan'daki kadar güçlü bir nitelik göstermemiştir.⁸⁶ Ancak, sert asimilasyon döneminde Türk etnik kimliğine ve İslâm dinine yönelik doğrudan saldırılar Türklerin etnik kimliklerine ve dine daha fazla sarılmalarına yol açmıştır.⁸⁷ Bu çerçevede, 1989 sonrası çoğulcu parlamenter döneminin özellikle ilk yıllarında azınlık mensupları çocuklarını yoğun bir şekilde Kuran kurslarına ve imam-hatip liselerine yollamaya ve Türkiye'den din kitapları getirtmeye yönelmişlerdir.⁸⁸ Benzer şekilde azınlık, 1984 yılı öncesinde Türkçe konuşma ve yazma konusunda çok fazla hassas değilken, sert asimilasyon dönemi sırasında ve sonrasında bu konuya büyük önem vermeye başlamıştır.⁸⁹ Örneğin, Bulgar hükümetiyle HÖH arasında varılan anlaşmaya rağmen 1991/1992 ders yılında milliyetçi kesimlerden gelen yoğun tepkilerden dolayı okullarda seçimlik Türkçe dersinin başlatılmaması üzerine, azınlık mensupları ders yılı başından itibaren çocuklarını okula göndermeyerek dersleri boykot etmişler ve Türkçe dersi okutuluncaya kadar boykotu sürdüreceklerini açıklamışlardır. Kasım ayında Türkçe dersinin okullarda okutulmaya başlanması üzerine azınlık mensupları boykotu sona erdirmişlerdir.⁹⁰

Azınlığın bu yöndeki hassasiyeti ve dinî ve etnik kimliğine sahip çıkışı ayrılıkçılığa evrilmemiş, 1989 sonrası çoğulcu parlamenter döneminde "Bulgar Etnik Modeli" olarak adlandırılan ve etnik gruplar arasındaki sorunların diyalog ve

⁸⁶ Oran, *Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, s. 114.

⁸⁷ Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, s. 96; Mahon, "The Turkish Minority under Communist Bulgaria...", s. 156; "Bulgarlaştırma Kampanyası Geri Tepti", *Milliyet*, 8 Nisan 1985.

⁸⁸ Oran, *Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, s. 115.

⁸⁹ Karpat, *Introduction: Bulgarian Way of Nation Building...*, s. 1. 1984-1989 döneminde Bulgaristan yönetiminin Türkçeyi yasaklamasına tepki olarak, daha önce çocuklarının Türkçe eğitim almaları konusunda ısrarlı olmayan ailelerin bu dönemde bir Türkçe alfabe alabilmek için 300 leva gibi yüksek bir fiyatı gözden çıkardıkları belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Oran, *Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)*, s. 130.

⁹⁰ Konuyla ilgili bkz. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e...*, s. 389-396.

azınlıkların toplumla bütünleşmesi için gerekli mekanizmaların kurulması yoluyla çözümlenmesini öngören modele büyük destek vermiştir. Azınlık bu tutumunu Ataka başta olmak üzere milliyetçi parti ve örgütlerin azınlığa yönelik saldırgan politikalarına rağmen devam ettirmiş,⁹¹ Bulgaristan'da etnik sorunların çözümü yönünde önemli katkı ortaya koymuştur. Azınlığın bu tutumu, Bulgaristan'da iç barışın korunmasının en büyük güvencesini oluşturmuştur.

⁹¹ 1989 sonrası dönemde azınlıkla ilgili gelişmeler için bkz. Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e...*, s. 387-482; Ali Dayıoğlu, "1989-2010 Döneminde Bulgaristan'la ve Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Gelişmeler", Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu (ed.), *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi ve Balkanlar Medeniyet Merkezi, 2012, s. 283-341; Ali Dayıoğlu, "Muslim-Turkish Minority's Freedom of Religion and Conscience and the Problem of the Head Muftiate in Bulgaria between 1989 and 2011", *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, No. 1, (Nisan 2012), s. 2-33. Bulgar milliyetçilerinin azınlık karşıtı faaliyetleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. "Erdoğan'dan Yardım İstediler", <https://www.aksam.com.tr/guncel/erdogandan-yardim-istediler--70413h/haber-70413>, 25.01.2020, "Bulgaristan'da Milliyetçi Partilerin Yükselişi", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130510_bulgaristan_secimler, 25.01.2020; "Bulgaristan'da Milliyetçilik Yükselişte", https://www.kircaalihakber.com/?pid=3&id_news=12558, 25.01.2020; "Bulgaristan'da Türkçe Kamu Yayınlarına Engelleme Girişimi", <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bulgaristanda-turkce-kamu-yayinlarina-engelleme-girisimi-231035.html>, 25.01.2020; "Bulgar'ın Türkçe Tepkisi Yeniden Depreşti", <https://gazetebalkan.ro/2018/05/23/bulgarin-turkce-takintisi-yine-depresti/>, 25.01.2020.

Kaynakça

- Ahmedoğlu, Mustafa Necati, “Bulgarlar İnsan Haklarını Çiğniyorlar (2)”, *Türkiye*, 6 Mart 1985.
- Alaçam, H. Fahir, “Bulgaristan'ın Niyeti Ne?”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1989.
- Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks, Human Rights Abuses During the Forced Assimilation of the Ethnic Turkish Minority*, London, Amnesty International Publications, 1986.
- Ataöv, Türkkiye, *The Inquisition of the Late 1980s: The Turks of Bulgaria*, USA, International Organization for the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1990.
- Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği, *Belgelerle Bulgar Zulmü*, Ankara, Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği Yayınları, 1988.
- Baest, Torsten F., “Kaynaşmış Sosyalist Millet'ten Yenilikler: Bulgar Halk Cumhuriyeti ve Türk Azınlık İlişkisi (1944-1985)”, çev. Neşe Ozan, Ragıp Zarakolu (der.), *Doğu Avrupa Dosyası*, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1990, s. 391-414.
- Bora, Tanıl, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, 2. B., İstanbul, Birikim Yayınları, 1995.
- Council of Europe, Committee on Relations with European Non-Member Countries, “Report on the Situation of Ethnic and Moslem Minorities in Bulgaria”, Doc. 6106, (24 July 1985), *Turkish Review*, Vol. I, No. 1, (November 1985), s. 121-127.
- Council of Europe Parliamentary Assembly, *Recommendation 1109 on the Situation of Refugees of Bulgarian Nationality in Turkey* (6 July 1989). <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=15143&lang=EN>, 28.01.2020.
- Council of Europe Parliamentary Assembly, *Resolution 927 on the Situation of the Ethnic and Muslim Minority in Bulgaria*, (26 September 1989). <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16338&lang=en>, 03.10.2019.
- Çapın, Halit, “Türkler Haklarını İsteyince, Kıyamet Koptu”, *Milliyet*, 23 Ocak 1985
- Çavuş, Mehmet, *Bulgaristanda Soykırımı-I*, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1984.
- Dayıoğlu, Ali, “1989-2010 Döneminde Bulgaristan'la ve Müslüman-Türk Azınlıkla İlgili Gelişmeler”, Neriman Ersoy-Hacısalihoglu ve Mehmet Hacısalihoglu (ed.), *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi ve Balkanlar Medeniyet Merkezi, 2012, s. 283-341.

- Dayıoğlu, Ali, “An Ongoing Debate in the Turkish-Greek Relations: Election of the Muftis in Greece”, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, No. 1, (Temmuz 2019), s. 37-59.
- Dayıoğlu, Ali, “Muslim-Turkish Minority’s Freedom of Religion and Conscience and the Problem of the Head Muftiate in Bulgaria between 1989 and 2011”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, No. 1, (Nisan 2012), s. 2-33.
- Dayıoğlu, Ali, “Policies of the Bulgarian Administration Towards the Turkish Minority between 1984 and 1989”, Mustafa Türkeş (ed.), *Turkish-Bulgarian Relations: Past and Present*, İstanbul, TASAM Publication, 2010, s. 89-114.
- Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclis’e: Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Efendioğlu, İbrahim, “Bulgaristan’da Türkler -Dün ve Bugün-“, *Bulgaristan’da Türkler Semineri (10 Nisan 1985)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1985, s. 9-14.
- Eminov, Ali, “There are no Turks in Bulgaria: Rewriting History by Administrative Fiat”, Kemal H. Karpat, *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Country*, İstanbul, The Isis Press, 1990, s. 203-222.
- Eminov, Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London, Institute of Muslim Minority Affairs, Hurst and Company, 1997.
- Ergan, Uğur, “Pasaport Göçü”, *Hürriyet*, 25 Şubat 2001.
- Eroğlu, Hamza, “Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan’daki Türk Azınlığı Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı, Bildiriler*, 7 Haziran 1985, 3. B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 15-46.
- Feyzioğlu, Elvan, “Göç Eden Soydaşlar Çıkamazda”, *Milliyet*, 28 Nisan 1992.
- Geray, Cevat, *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler (1923-1961)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, 1962.
- Günver, Semih, “Bitmeyecek Çile”, *Milliyet*, 16 Haziran 1989.
- Helsinki Watch, *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*, New York, Human Rights Watch, 1991.
- Karaçam, Nazif, “Bulgarlardan Son Darbe”, *Milliyet*, 6 Temmuz 1985.
- Kuyucuklu, Nazif, “Sofya ve Türkler”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1989.
- Karpat, Kemal H., “Introduction: Bulgarian Way of Nation Building and the Turkish Minority”, Kemal. H. Karpat (ed.), *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority*, İstanbul, The Isis Press, 1990, s. 1-22
- Kınev, Krasimir, “Bulgaristan’da 1984’e Giden Yol”, *Hak ve Özgürlük*, 25 Şubat-3 Mart 1991.
- Kohen, Sami, “Bu İş Nasıl Halledilecek?”, *Milliyet*, 22 Haziran 1989.
- Kohen, Sami, “Bulgar’a Karşılık...”, *Milliyet*, 8 Haziran 1989.

- Kohen, Sami, "Jivkov'un Oyunu", *Milliyet*, 31 Mayıs 1989.
- Kohen, Sami "Ne Bekliyoruz?", *Milliyet*, 6 Temmuz, 1989.
- Köse, Hüseyin, *Kanlı İzler, Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri*, 2. B., Razgrat, Poligraf Yayınevi, 2001.
- Lunt, Horace G., "On Macedonian Nationality", *Slavic Review*, Vol. XLV, No. 4, (Winter 1986), s. 729-734.
- Lütem, Ömer E., "The Past and Present State of the Turkish-Bulgarian Relations", *Foreign Policy*, Vol. XXIII, No. 1-2-3-4, (1999), s. 101-123.
- Mahon, Milena, "The Turkish Minority under Communist Bulgaria-Politics of Ethnicity and Power", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. I, No. 2, (November 1999), s. 149-162.
- Memişoğlu, Hüseyin, *Pomak Türklerinin Tarihi Geçmişinden Sayfalar*, Ankara, Şafak Matbaası, 1991.
- Oktay, Osman, "Hareketimiz Baskılara Karşı Direnişte Doğdu", *Hak ve Özgürlük*, 10 Ocak 1992.
- Onat, Ümit, "Özal: Jivkov Masaya", *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1989.
- Oran, Baskın, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XLVIII, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1993), s. 109-120.
- Oran, Baskın, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XLVIII, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1993), s. 121-147.
- Özgür, Nurcan, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul, DER Yayınları, 1999.
- Petkova, Lilia, "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947-2000", *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. I, No. 4, (June 2002), s. 42-59.
- Poulton, Hugh, *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, 2nd ed., London, Minority Rights Publication, 1994.
- Saray, Mehmet, "What is the Bulgarian Government Trying to Prove by Denying the Historical Facts?", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, C. LII, No. 202, (Nisan 1988), s. 183-193.
- Şenyurt, Hasan, "'Bulgarlaştırma' Kampanyası Nasıl Uygulanıyor?", *Milliyet*, 23 Şubat 1985
- Şenyurt, Hasan, "Türklerin Çoğalmasında Bulgarları Kayıtlıydı", *Milliyet*, 22 Şubat 1985.
- Şimşir, Bilâl N., *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.

- Şimşir, Bilâl N., “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı, Bildiriler*, 7 Haziran 1985, 3. B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 47-66.
- Şimşir, Bilâl N., “The Latest Bulgarian Coup: Forced Changing of Turkish Names”, *Foreign Policy*, Vol. XII, No. 3-4, (February 1986), s. 145-161.
- Talay, İstemihan, “Hükümetin İzlediği Politika Yanlış”, *Milliyet*, 19 Haziran 1989.
- Tan, Ahmet, “İsa Musa Siyaseti”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1989.
- Todorova, Maria, “Balkanlar’da Osmanlı Mirası”, Kemâli Saybaşılı ve Gencer Özcan (der.), *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar*, çev. Bernar Kutluğ, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 117-145.
- Türk, Hikmet Sami, “Tehcir ve Sofya”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1989.
- Zhelyazkova, Antonina, “The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey”, Antonina Zhelyazkova (ed.), *Between Adaptation and Nostalgia, The Bulgarian Turks in Turkey*, Sofia, International Center for Minority Studies and Intercultural Relations, 1998, s. 11-44.

GÖÇ SONRASI BULGARİSTAN'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN BULGARLAR İLE SOSYAL İLİŞKİLERİNDE DÖNÜŞÜM

Ramazan BİÇER*

Özet

Türklerin Balkanlardaki varlığı, eski çağlara dayanmaktadır. Ancak Osmanlıların Balkanlara ulaşmasıyla birlikte, Bulgaristan'da ciddi bir Türk varlığı ve egemenliği oluşmuştur. Türkler, Balkanlarda birçok medeniyet izleri ve kültür eserleri bırakmıştır. Yaklaşık beş yüz yıl yönetiminde tuttuğu Balkanlar'dan çekilmesiyle birlikte, Balkanlarda kalan Türkler, büyük bir zulme maruz kalmış ve ciddi bir asimilasyon girişimlerine uğramış olmakla birlikte, var olma ve kimliklerini yaşatma mücadelesi vermişler ve öz benliklerini korumuşlardır. Son yıllarda Bulgaristan yönetimindeki değişimler ve gelişimler doğrultusunda, Türklere çok önceleri verilen ama hiç yürürlükte olmayan haklar, 2012 yılı itibarıyla yeniden gündeme gelmiş ve Bulgaristan Parlamentosu tarafından Komünist dönemde Türklere yapılan baskılar kınanmıştır. Siyasi gelişmelerin ötesinde Ehl-i Sünnet ve Bektaşî/Alevî grupların oluşturduğu Müslüman Türk toplumu, uzun yıllar Bulgar kökenlilerle birlikte yaşamış, sosyal hayatta birliktelik yapmış, arkadaşlık ve evlilikler gerçekleştirmiştir. Bu çalışmamızda, göç sonrası sosyal hayatta birliktelik, arkadaşlık ve evliliğin Bulgaristan Türkleri tarafından nasıl değerlendirildiği üzerinde durmaktayız.

Anahtar Sözcükler: Bulgaristan, etnik barış, Türkler, Bulgarlar, sosyal ilişkiler.

Transformation of Social Relations of Turks with Bulgarians in Bulgaria After Migration

Abstract

The presence of Turks in the Balkans back to ancient times. However, with the Ottomans reaching the Balkans, there was a serious Turkish presence and sovereignty in Bulgaria. Turks left many traces of civilization and cultural inheritance in the Balkans. The Turks ruled the Balkans for about five hundred years. With the withdrawal from the Balkans, the Turks who remained there suffered great

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, rbicer@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1501-2103.

persecution. They were severely assimilated. Nevertheless, they struggled to exist and maintain their self-respect and retain their identity. In the direction of the changes and developments in the Bulgarian administration in recent years, the rights that were given to Turks long before, but which were not in effect, came to the agenda again in 2012 and the Bulgarian Parliament condemned the oppression of the Turks during the Communist period. The Muslim Turks of Bulgaria are composed of Ahl al-Sunna and Bektashi / Alawi groups. They lived with Bulgarian people for many years, engaged in social life, made friendships and marriages. In this study, we emphasize how togetherness, friendship and marriage are evaluated by Bulgarian Turks in post-migration social life.

Keywords: Bulgaria, Ethnical Peace, Turks, Bulgars, Social relations

Giriş

Türklerin Balkan serüveni, Osmanlı öncesine dayanmaktadır. Orada Türk varlığının güçlü bir şekilde hissedilmesi ve etkisini göstermesi, Osmanlı dönemine rastlamaktadır. 1385'te Sofya'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Bulgaristan'da 500 yıl süren bir Türk idaresi dönemi başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin iskân politikası doğrultusunda Anadolu'nun belirli bölgelerdeki Türk halkı, Rumeli'ye göç etmişlerdir.⁶³² Bu topraklarda beş yüzyıl Türk kültürü ve medeniyetini yaşatan Türk toplulukları, XIX. yüzyılda geri Anadolu'ya dönmeye başlamışlardır. Bu gelişmede en büyük etken, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı olmuştur.⁶³³

Balkanlar, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Slovakya, Türkiye ve Yunanistan ülkelerinden oluşmaktadır.

Bulgaristan'ın gereği gibi anlaşılması, ancak Balkanların tanınmasıyla mümkündür. Balkan sözcüğü, “sarp ve ormanlık dağ” anlamına gelen bir Türkçe kelimedir. Balkan türevinin başlangıçta “bataklık” anlamına geldiği görülmektedir. Türkçe balkan sözcük biçimi, komşu dillere de geçmiştir. Macarca da balkán, balkány, “su birikintisi, bataklık” anlamındadır. Bulgarca balkan, bir dağ olarak Türkçeden kalma bir alıntıdır. Rus ağzlarında da balkan, koyak, ormanla dağ arasındaki alan, dağ eteği anlamında kullanılır.⁶³⁴

Balkan adının ilk kullanımına, İtalyan hümanist yazar ve diplomat Filippo Bu-onaccorsi Callimaco'nun (Philippus Callimachus, 1437-1496), XV. yüzyıldan kalma eserinde rastlanır. Papa XI. Paulus tarafın-dan cezalandırılan Callimaco,

⁶³² Mehmet İnbaşı, “Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 158-159.

⁶³³ Yusuf Halaçoğlu, “Bulgaristan”, *TDV İslam Ansiklopedisi-DİA*, VI. (1992), 397-398.

⁶³⁴ Nesrin Güllüdağ, “Balık Sözcüğü Üzerine”, *Karadeniz*, 6/26 (2015), 58.

Lehistan'a yerleşir ve Lehistan kralının danışmanı olur. Vladyslav III. Varnenczyk döneminin tarih yazarıdır, yapıtında diplomatik görevle Osmanlı başkentine giderken gördüğü Haimos'un kısa bir betimlemesini de verir. 1490 yılında Papa VIII. Masum'a yazdığı yazıda Callimaco, yerel halkın bu dağa Balkan adını verdiğini belirtir: "Quem incolae Blochanum vocant".⁶³⁵

Bölgeye Balkan adının verildiğini belirten bir başka kişi de Alman Salomon Schweigger, 1577 yılında Balkanlar'dan geçer. O, 1570'li yıllarda başlayan gezilerinin günlüğü, 1608 yılında basılmıştır. İçerisinde Emum, Hemo ve Hemus terimleriyle söz edilen Haimos'un ayrıntılı bir betimlemesine yer veren ve Callimaco'dan sonra dağın Türkçe adı olan Balkan sözcüğünü anan, böylelikle adın bölgedeki yaygınlığını belgeleyen ilk gezgindir.⁶³⁶

Balkanlara bir dönem hâkim olan Avrupa Hun devletinin Attila'nın ölümünü takiben (m.s. 454) dağılmasından yaklaşık yüzyıl sonra Avrupa'da, Türkçe konuşan halkların oluşturduğu yeni bir Kağanlık, Avrupa Hunlarının yerini almıştır. Bunlar Avarlardır. Balkanlarda en büyük eski ve güçlü Türk varlığı, Avarlar olmuştur. Mükemmel ordu ve devlet teşkilatına malik olan Avarlar (ve onlara tabi Bulgarlar) idaresinde, Slavlar gayet iyi bir eğitim görmüşlerdir. VI. Yüzyıla kadar herhangi bir toplumsa ve kitlesel bir yapılanmaya sahip olduğu asla bilinmeyen Slav kavimleri, Avar hâkimiyetinden sonra devlet kurmaya başlamışlardır. Avarlar, "davar sürüleri besleyen" efendi zümre idiler. Hatta Slavcadaki "efendi" manasına gelen "hospodar, gospodar" sözü de köken itibarıyla, "davar besleyen efendi" demektir.

Avarların Avrupa, Slavlar ve Balkanlar üzerinde siyasi, kültürel, dilsel ve etnik anlamda önemli derecede katkıları olmuştur. Balkanların bugüne kadar değişmeden kalan ve toplumun etnik yapı taşını oluşturan dört unsur vardır. Bunlar, Avarlar, Kutrigurlar, Slavlar ve Ulahlar'dır. Bu verilere göre Balkan halklarının oluşumunda Türk kökenli Avarların tarihsel birikimleri doğrultusunda azımsanmayacak bir etki ve katkısı vardır.

Balkanlardaki Türk varlığı sadece Avarlar ile kalmamış ve Bizans'ın başkenti İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesiyle birlikte, Balkanların kapıları ardına kadar Türklere açılmıştır.

Maria Todorova'ya göre, Balkanların tarihinde önemli iki aktör bulunmaktadır. Bunlardan biri, siyasal, dinsel etki bırakan Bizans; diğeri ise yarımada kendi dilinden isim veren ve en uzun siyasal birliğini kuran Osmanlılardır. Todorova'ya göre, "Balkanların Osmanlı mirası olduğu sonucuna varmak abartma değildir". Zira ona göre, "Demografi ve halk kültürü alanında Osmanlı mirası kalıcı ve kesintisiz etkiler bırakmıştır".⁶³⁷ Todorova'nın bu görüşleri önemli veriler

⁶³⁵ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, 55-56.

⁶³⁶ Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, 57.

⁶³⁷ Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, 36.

içermektedir. Zira öncelikle Balkanlara bu verilen isim, Türkçedir. Oysaki bölge uzun bir dönem Bizanslıların kontrolü ve yönetimi altında idi. Öte yandan dil açısından yaklaşıldığında herhangi bir zorlamaya maruz kalmaksızın Balkanlardaki her kültürde ciddi anlamda Türkçe kelime ve cümleler bulunmaktadır.

Bir diğer araştırmacı Sırp dilbilimci Vuk Karadziç'e göre, 1829 yılında Belgratlı kadınların Müslüman kadınlar gibi çarşaf giymekte, Sırp erkekler de sarık sarıp, nargile içmekteydiler.⁶³⁸ Bir başka yazar Sofroniy Vračanski (1739-1813) de dönemindeki Bulgar yazarların eserlerinde Türkçe kelimelere ağırlık verdiklerini kaydetmiştir.⁶³⁹ Bulgar şehirlerinde Türkçenin gündelik hayatta kullanımı ile ilgili, Ğvan Vazov'un verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Nitekim yazar "Şehirlerimizde konuşulan dilin yarısı neredeyse Türkçe idi" demiştir.⁶⁴⁰

XVI. Yüzyılda Bulgaristan nüfusunun büyük bir kısmını Türkler oluşturuyordu. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisinin zayıflamasına paralel olarak Türklerin nüfusu azalmaya başlamıştır. Tarihsel süreçte birçok gelişmeler yaşayan Bulgaristan topraklarında, 1877-78 Türk-Rus savaşı sonunda imzalanan 1878 Berlin Antlaşmasıyla Tuna vilayetinin Sofya, Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Varna sancakları üzerinde bir Bulgar Prenslığı kurulmuş, bu yörelerdeki Türkler onların egemenliği altında kalmıştır. 1912-13 Balkan Savaşı sonrası nüfusunun ezici çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Batı Trakya ve Rodoplardaki Kırcaali, Eğridere, Koşukavak, Danidere, Mestanlı, Ortaköy, Dövlen, Paşmaklı ve Nevrokop ilçeleri Bulgaristan topraklarına dahil olmuştur. En son 1940 yılında, yine nüfusunun büyük kısmını Türklerin oluşturduğu Güney Dobruca toprakları da Romanya'dan alınıp Bulgaristan'a verilmiştir.⁶⁴¹ 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Bulgaristan topraklarında kalan Türkler, etnik azınlık statüsünde değerlendirilmiştir. Bu konumdaki Türklerin büyük kısmı, Kuzey-Doğu ve Güney-Doğu Bulgaristan bölgelerinde yaşamaktadırlar.⁶⁴²

⁶³⁸ Fatih İyiyol-Alena Ćatović, "Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/1 (2012), 248.

⁶³⁹ Emrullah Yalçın, "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43 (2009), 572.

⁶⁴⁰ Fatih İyiyol-Ahmet M. Kesmeçi, "Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimelerin Tanımlanması Problemi Üzerine Tespitler", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/4 (2011), 621-632.

⁶⁴¹ N. Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986), 17; Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 119-124; Ali Eminov, *Turkish and other Muslim Minorities in Bulgaria* (London: Hurst, 1997), 76-79.

⁶⁴² Stefan Troebst, "Ethnopolitics in Bulgaria: The Turkish, Pomak, Macedonian and Gypsy Minorities", *Helsinki Monitor. Quarterly on Security and Cooperation in Europe* 5/1 (1994), 32-42.

Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin Göç Sonrası Bulgar Vatandaşlarla İlişkisi

Bulgaristan'da Türkler, uzun yıllardan beri Bulgarlar ile yaşamaktadır. Bu süreç içerisinde ezici çoğunluktaki bir zaman sürecinde, devlet ve yönetim terörüne maruz kalmış olan Türkler, Bulgar halkıyla eşit derecede bir yaşam ortamına hiçbir zaman sahip olamamıştır. Buna rağmen, uluslararası arenada, hep etnik barıştan söz eden ve azınlıklar hakkında, beynelmil standartları uyguladığını vurgulayan Bulgar idarecileri yanında, Bulgar halkı arasında da “Bulgarlar ile Türkler arasında sadece soğan zarı kadar bir fark vardır” sözü dillendirilmiştir. Ancak bu tür söylemler çoğunlukla uygulamaya yansımamış ve gerçeklik kazanmamıştır. Bu yönlü bir sonuç ta toplumsal hayat ve kamusal alanda yer bulmamıştır.

Türklerin Bulgar yurttaşlarla ilişkisini yansıtan aşağıdaki araştırmamızda, söz konusu hipotezin takdimi ve elde edilen sonuçları tahlili bariz bir şekilde görülmektedir.

Kendi din ve ırkdaşıyla evlilikle ilgili görüşlere başvurulmuştur. Aşağıdaki tabloda çevresindeki Türklerin, Bulgarlarla evlendiğini belirtenler % 68,3'lük bir orana (544 kişi) sahiptir. Etrafındaki veya tanıdığı Türklerin, Bulgarlarla evlenmediğini söyleyen kimselerin oranı % 31,7'dir (252 kişi).

Bu tablo verilerine göre ankete katılan Türkler, çevrelerindeki veya tanıdığı Türkler arasında ciddiye alınması gereken bir oranla (%68,3) Bulgar kökenli kimselerle evlenenlerin olduğunu ifade etmişlerdir.

Türklerin Bulgarlarla Evlenme Durumunu Gösteren Frekans Ve Yüzde Oranları

		f	%	Geçerli%	Yığılmalı%
Çevrenizde Bulgarlarla evlenen varmı?	Evet	544	68,3	68,3	68,3
	Hayır	252	31,7	31,7	100,0
	Toplam	796	100,0	100,0	

(Dalkılıç-Biçer, 2014:135)

Bulgarlarla evlenme durumunun cinsiyete göre değerlendirmesinin ele alındığı tabloya göre, ankete katılan kadınların %69'0'u Türklerin, Bulgarlarla evlendiğini bildirirken, erkeklerin ise %67'9'u da aynı görüşü paylaşmışlardır. Erkek

ve kadın, %68,3 oranında, böyle bir evliliğin varlığının söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir.

Çevrenizde Bulgarlarla evlenen var mı? sorusunun Cinsiyete Göre Çapraz Tablosu Crosstabulation

		Çevrenizde Bulgarlarla evlenen var mı?		Toplam	
		Evet	Hayır		
CİNSİYET	Kadın	f	223	100	323
	% Cinsiyet	69,0%	31,0%	100,0%	
Erkek	f	321	152	473	
	% Cinsiyet	67,9%	32,1%	100,0%	
Toplam		F	544	252	796
% Cinsiyet		68,3%	31,7%	100,0%	

(Dalkılıç-Biçer, 2004:133)

Türklerin Bulgarlarla Komşuluk veya Arkadaşlık Yapma Durumu

Bulgaristan topraklarında Türkler, Bulgarlarla uzun süredir birlikte yaşamaktadırlar. Bu doğrultuda, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin, birlikte yaşadıkları ortamlardaki Bulgarlar hakkındaki duygu, algılayış ve değerlendirmelerine yönelik olarak, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin bir Bulgar ile komşuluk ve arkadaşlık yapmasının nasıl karşılandığı ile ilgili soruya, aşağıdaki tabloya göre (Tablo: 6), böyle bir arkadaşlığın çok önemli olduğunu kabul eden 17 kişi (%2,1) yanında, bunun önemli olduğunu kabul eden 75 kişi mevcuttur (%9,4). Böyle bir arkadaşlık ve komşuluğunu önemi konusunda bir fikri olmadığını belirten 251 kişi (%31,5) bulunmaktadır.

Bir Bulgar ile komşuluk ve arkadaşlık yapmanın hiç önemli olmadığını belirten 236 kişi (%29,6) varken, bunun önemli olmadığını söyleyen kimselerin sayısı ise 217'dir (%27,3)

Bulgarlarla Komşuluk ilişkileri ve Etnik Barış					
		F	%	Geçerli%	Yığılmalı%
Komşularınızın veya arkadaşlarınızın Müslüman olması sizin için önemli midir?	Çok önemli	17	2,1	2,1	2,1
	Önemli	75	9,4	9,4	11,6
	Kararsızım	251	31,5	31,5	43,1
	Önemli değil	217	27,3	27,3	70,4
	Hiç önemli değil	236	29,6	29,6	100,0
	Toplam	796	100,0	100,0	

(Dalkılıç-Biçer, 2004:142)

Türklerin Bulgarlarla komşuluk veya arkadaşlık ilişkilerinin cinsiyete göre çapraz tablosu

Aşağıdaki tabloya göre (Tablo: 6.1) komşularının Bulgar olmasını önemseyen Türklere bayanların %2,8'i (9 kişi) çok önemli olarak değerlendirmekte, %12,1'i ise (39 kişi), bunun önemine vurgu yapmaktadır. Kadınların %34,1 oranı (110 kişi), bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Yine bayanların %23,8'i (77 kişi) bu konuda, "önemli değil" derken, %27,2'si (88 kişi) hiç önemli olmadığını kabul etmektedir.

Komşuların Bulgar olmasının çok önemli olduğunu kabul eden erkeklerin oranı %1,7 (8 kişi) olup, bunun önemli olduğunu vurgulayanlar ise, %7,6'dır (36 kişi). Komşularının Bulgar olup olmaması konusunda kararsız olduğu belirtenlerin durumu ise, %34,1 (141 kişi) olarak görünmektedir.

Komşu ve arkadaşların Bulgar olmasının önemli olmadığını söyleyen erkekler, %29,6 oranını (140 kişi) oluştururken, bunun hiç önemli olmadığını ifade edenler ise %29,6'dır (236 kişi).575-608.

<i>Komşularınızın veya arkadaşlarınızın Müslüman olması sizin için önemli midir? sorusunun cinsiyete göre çapraz tablosu/Crosstabulation</i>					
		CİNSİYET			Toplam
		Erkek	Kadın		
Çok önemli	F	9	8	17	
	% Komşu	52,9%	47,1%	100,0%	
	% Cinsiyet	2,8%	1,7%	2,1%	
Önemli	F	39	36	75	
	% Komşu	52,0%	48,0%	100,0%	
	% Cinsiyet	12,1%	7,6%	9,4%	
Kararsızım	f	110	141	251	
	% Komşu	43,8%	56,2%	100,0%	
	% Cinsiyet	34,1%	29,8%	31,5%	
Önemli değil					
	% Komşu	35,5%	64,5%	100,0%	
	% Cinsiyet	23,8%	29,6%	27,3%	
Hiç önemli değil	f	88	148	236	
	% Komşu	37,3%	62,7%	100,0%	
f	323	473	796		
40,6%	59, %		100,0%		
100,0%	100%		100,0%		

(Dalkılıç-Biçer, 2004:143)

Türklerin Bulgarlarla komşuluk veya arkadaşlık ilişkilerinin yaş değişkenine göre çapraz tablosu

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık yapılarının önem durumunu inceleyen aşağıdaki tabloya göre (Tablo: 6.3), ankete katılan 24 ve alt yaş gruplarından 7 kişi (%3,0) bu ilişkinin çok önemli olduğunu belirtirken, 18 kişi de (%7,8) önemli olarak değerlendirmiştir. Bu konuda kararsız olduğunu vurgulayan 52 kişi (%22,5) bulunmaktadır. Bu yaş grubu içerisinde 64 kişi (%27,7) bu sorunun önemli olmadığını belirtirken, 90 kişi (%39,0) de hiç önemli olmadığını söylemiştir.

Ankete katılan ve 25-44 yaş periyodu arasında olan 5 kişi (%1,8), bu ilişkinin çok önemli olduğunu belirtirken, 18 kişi de (%7,8) bunu önemli olarak değerlendirmiştir. Bu konuda, 95 kişi (%33,8), kararsızlığını belirtmiştir. Öte yandan 73 kişi (%26,0), böyle bir yakınlığın önemli olmadığını vurgularken, 76 kişi de (%27,0), hiç önemli olmadığını kaydetmiştir.

Türklerin Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisi değerlendiren 45-64 yaş grubu arasında 4 kişi (%1,9), bunun çok önemli olduğunu kaydederken, 22 kişi de (%10,5), önemli oluşuna vurguda bulunmuştur. Bu alanda kararsız olduğunu belirten 82 kişi (39,2) mevcuttur. Böyle bir ilişkinin önemli olmadığını kaydeden 55 kişi (%26,3) yanında, 46 kişi de (%22,0) hiç önemli olmadığını kabul etmektedir.

65 ve üzeri yaşta olan katılımcılardan 1 kişi (%1,3), Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin çok önemli olduğunu belirtirken, 3 kişi de (%4,0), önemli olduğunu kaydetmiştir. Öte yandan, 22 kişi (%29,3) bu konuda kararsız olduğunu vurgulamıştır. Komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin önemli olmadığını, 25 kişi (%33,3) söylerken, hiç önemli olmadığını ise, 24 kişi (%32,0) kaydetmiştir.

Yaş Değişkenine göre Türklerin Bulgarlarla Komşuluk veya Arkadaşlık

İlişkilerini gösteren Çapraz Tablo/Crosstabulation

		YAŞ GRUPLARI				Toplam	
		24 ve altı	25-44	45-64	65 ve üzeri		
	Çok önemli	F	7	5	4	1	17
		% Komşu	41,2%	29,4%	23,5%	5,9%	100,0%
		% Yaş	3,0%	1,8%	1,9%	1,3%	2,1%
	Önemli	F	18	32	22	3	75
		% Komşu	24,0%	42,7%	29,3%	4,0%	100,0%
	Kararsızım	F	52	95	82	22	251
		% Komşu	20,7%	37,8%	32,7%	8,8%	100,0%
		% Yaş	22,5%	33,8%	39,2%	29,3%	31,5%
	Önemli değil						
		% Komşu	29,5%	33,6%	25,3%	11,5%	100,0%
		% Yaş	27,7%	26,0%	26,3%	33,3%	27,3%
Hiç önemli değil	F	90	76	46	24	236	
	% Komşu	38,1%	32,2%	19,5%	10,2%	100,0%	
	F	231	281	209	75	796	
	29,0%	35,3%	26,3%	9,4%	100,0%		
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

(Dalkılıç-Biçer, 2004:145)

Öğrenim Durumuna göre Türklerin Bulgarlarla Komşuluk veya Arkadaşlık İlişkilerini gösteren Çapraz Tablo/Crosstabulation

		ÖĞRENİM DURUMU					Toplam
		Okula gitmedim	İlkokul	Lise	Üniversite	Lisansüstü	
Çok önemli	F	0	4	7	3	3	17
	% Komşu	0,0%	23,5%	41,2%	17,6%	17,6%	100,0%
	% Öğrenim	0,0%	2,0%	1,7%	2,7%	5,3%	2,1%
Önemli	F	3	8	45	9	10	75
	% Komşu	4,0%	10,7%	60,0%	12,0%	13,3%	100,0%
	% Öğrenim	16,7%	4,1%	10,9%	8,1%	17,5%	9,4%
Kararsızım	F	7	54	136	40	14	251
	% Komşu	2,8%	21,5%	54,2%	15,9%	5,6%	100,0%
	% Öğrenim	38,9%	27,6%	32,9%	36,0%	24,6%	31,5%
Önemli değil	F	6	64	101	30	16	217
	% Komşu	2,8%	29,5%	46,5%	13,8%	7,4%	100,0%
	% Öğrenim	33,3%	32,7%	24,4%	27,0%	28,1%	27,3%
Hiç önemli değil	F	2	66	125	29	14	236
	% Komşu	0,8%	28,0%	53,0%	12,3%	5,9%	100,0%
	% Öğrenim	11,1%	33,7%	30,2%	26,1%	24,6%	29,6%
	F	18	196	414	111	57	796
		2,3%	24,6%	52,0%	13,9%	7,2%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

(Dalkılıç-Biçer, 2004:147)

Öğrenim durumuna göre

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin, Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin, ankete katılanların öğrenim durumlarına göre değerlendirmesini işleyen aşağıdaki tabloda bunun çok önemli olduğunu belirtenlerden, okula hiç gitmeyenler arasında bir kimse dahi bulunmazken, ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 4 kişi (%2,0), liseyi tamamlayanlardan 7 kişi (%1,7), üniversite mezunlarından 3 kişi (%2,7), lisansüstü öğrenim yapanlardan 3 kişi (%5,3) yer almaktadır. Bulgarlar ile komşuluk

ve arkadaşlık ilişkisinin önemli olduğunu belirtenlerden, okula hiç gitmeyenler arasında 3 kişi (%16,7) bulunurken, ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 8 kişi (%4,1), liseyi tamamlayanlardan 45 kişi (%10,9), üniversite mezunlarından 9 kişi (%8,1), lisansüstü öğrenim yapanlardan 10 kişi (%17,5) yer almaktadır. Bu konuda kararsız olduğunu belirtenler, okula hiç gitmeyenler arasında 7 kişi (%38,9) bulunurken, ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 54 kişi (%27,6), liseyi tamamlayanlardan 136 kişi (%32,9), üniversite mezunlarından 40 kişi (%36,0), lisansüstü öğrenim yapanlardan 14 kişi (%26,9) bulunmaktadır. Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin önemli olmadığını söyleyenler ise, okula hiç gitmeyenler arasında 6 kişi (%33,3), ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 64 kişi (%32,7), liseyi tamamlayanlardan 136 kişi (%32,9), üniversite mezunlarından 30 kişi (%27,9), lisansüstü öğrenim yapanlardan 16 kişi (%28,1) bulunmaktadır. Bulgarlarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkisinin hiç önemli olmadığını belirtenler, okula hiç gitmeyenler arasında 2 kişi (%11,1) bulunurken, ilkokul ve ilköğretimi bitirenlerden 66 kişi (%33,7), liseyi tamamlayanlardan 125 kişi (%30,2), üniversite mezunlarından 29 kişi (%26,1), lisansüstü öğrenim yapanlardan 14 kişi (%24,6) bulunmaktadır.

Öğrenim Durumuna göre Türklerin Bulgarlarla Komşuluk veya Arkadaşlık İlişkilerini gösteren Çapraz Tablo/Crosstabulation

		ÖĞRENİM DURUMU					Toplam
		Okula gitmedim	İlkokul	Lise	Üniversite	Lisansüstü	
Çok önemli	F	0	4	7	3	3	17
	% Komşu	0,0%	23,5%	41,2%	17,6%	17,6%	100,0%
	% Öğrenim	0,0%	2,0%	1,7%	2,7%	5,3%	2,1%
Önemli	F	3	8	45	9	10	75
	% Komşu	4,0%	10,7%	60,0%	12,0%	13,3%	100,0%
	% Öğrenim	16,7%	4,1%	10,9%	8,1%	17,5%	9,4%
Kararsızım	F	7	54	136	40	14	251
	% Komşu	2,8%	21,5%	54,2%	15,9%	5,6%	100,0%
	% Öğrenim	38,9%	27,6%	32,9%	36,0%	24,6%	31,5%
Önemli değil	F	6	64	101	30	16	217
	% Komşu	2,8%	29,5%	46,5%	13,8%	7,4%	100,0%
	% Öğrenim	33,3%	32,7%	24,4%	27,0%	28,1%	27,3%
Hiç önemli değil	F	2	66	125	29	14	236
	% Komşu	0,8%	28,0%	53,0%	12,3%	5,9%	100,0%
	% Öğrenim	11,1%	33,7%	30,2%	26,1%	24,6%	29,6%
	F	18	196	414	111	57	796
2,3%	24,6%	52,0%	13,9%	7,2%	100,0%		
100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

Sonuç

Sosyalist dönem sonrası Bulgaristan'da kalan Türkler, kendi öz benlik ve kimliklerini korumaya özen göstermişlerdir. Sosyalist dönemde yoğun bir şekilde baskıya maruz kalarak, asimile edilmeye çalışılan Türkler, Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne girmesiyle, "hukuk ve kanun önünde" tüm yurttaşların sahip olduğu haklara sahip olmuşlardır. Ancak bu durum, Anayasa maddesi olarak kalmış ve sosyal hayata ve kamusal alana yansımamıştır. Günümüz Bulgaristan'da ise bu durum, tamamen örtülü bir şekilde gizli asimilasyona dönüşmüştür. Bunda da başarılı olunmuş ve özellikle Sosyalist dönemi yaşamayan ve aileleri tarafından da yeterince geçmiş dönem aktarılamayan genç kuşaklar, "gönüllü asimilasyon" konumuna düşmüşlerdir. Bu doğrultuda da domuz eti yeme, kaygısızca alkol kullanma ve Hristiyanların kutsal günlerini iştahlı bir şekilde kutlamaya başlamışlardır.

Alan araştırmamızda her ne kadar mevcut halin farkında olduklarını ifade etmiş olsalar da bu daha çok orta yaş üstüne aittir. Mevcut durum itibarıyla Bulgaristan Türkleri, kendi gelecekleri konusunda fazla iyimser olmamakla birlikte bu durum, Tüm Balkan Türkleri için geçerlidir. Ekonomik sıkıntıların ileri düzeyde olduğu Balkan ülkelerinde işsizlik ürkütücü boyuttadır. Bu realitenin sonucu olarak Türkler, dini ve milli kültürlerinin korunmasından öte, çocuklarına iyi bir gelecek hazırlamak amacıyla onları, devlet okullarına yönlendirmekte ve iş hayatına hazırlayıcı dersleri tercih etmeleri konusunda teşvik etmektedirler. Bu bir derece anlaşılabilir bir durumdur ve dünyanın her köşesi için geçerlidir. Ancak Balkanların özel bir konumu vardır. Öncelikle yıllardır zulüm görmüşler ve asimilasyona maruz kalmışlardır. İsimleri değiştirilmiş ve Melene gibi kamplarda işkence görmüşlerdir. Bütün bunlar Türk ve Müslüman oldukları için yapılmıştır. Genç kuşağa bunların yeterince aktarılmaması onları yaşananların farkındalığından uzak ve gizli asimilasyon bilincinden irak tutmaktadır.

Öte yandan Bulgaristan'daki Türkler, yapılanlar ve güvensizlik ortamında kendini koruma güdüsü sonucu içe dönük bir hayatı yaşamaya yönelmişler ve bu doğrultuda da okullara çocuklarını göndermekten kaçınmışlardır. Bu ise Türk çocukları arasında donanımlı bir nesil oluşmasına engel olmuştur. Son zamanlarda Türk gençleri lise ve yüksek okullara yönelmektedir. Bu nedenden ötürü, Balkanlarda Türk kökenli akademisyenlerin azlığı anlaşılabilir bir mahiyettedir.

Yüzyıllardır birlikte yaşayan halklar arasında ciddi bir sorun görünmemektedir. Bulgaristan devletinin ırkçı ve ayrımcı siyaseti, hem Türk ve diğer Müslümanların gelişmesine engel olmakta, onların ülkeye sağlayacakları katkılarının önünü kesmekte, hem de Bulgaristan'ın geleceğine zarar vermektedir. Türkler, Türkbaşlar/Torbeşler, Pomaklar, Romanlar, Boşnaklar, Arnavutlar ve Gorahlılar gibi diğer etnik kesimler, çocuklarını iyi yetiştirmek ve milli-manevi değerleri vermeyi ihmal etmeden, teknolojik alanlara yönlendirmek zorundadırlar. Böylece yetişen gençler hem ülkelere hem de etnik ve dini mensubiyetine büyük yararlar sağlayacaklardır

Kaynakça

- Dalkılıç, Mehmet-Biçer, Ramazan, “Etnik Barış Bağlamında Bulgaristan Türklerinin Bulgarlarla Sosyal İlişkileri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 69 (2014), 119-151.
- Eminov, Ali, *Turkish and other Muslim Minorities in Bulgaria*, London: Hurst, 1997.
- Güllüdağ, Nesrin, “Balık’ Sözcüğü Üzerine”, *Karadeniz*, 6/26 (2015), 39-54.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Bulgaristan”, *TDV İslam Ansiklopedisi-DİA*, VI (1992), 397-398.
- İnbaşı, Mehmet, “Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler* (2002), 154-162.
- İyiyol, Fatih-Ćatović, Alena, “Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak UNSURLARI”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/1 (2012), 246-264.
- İyiyol, Fatih-Kesmeçi, Ahmet M., “Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimelerin Tanımlanması Problemi Üzerine Tespitler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/4 (2011), 621-632.
- Şimşir, N. Bilal, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.
- Todorova, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek* (çev. Dilek Şendil), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Troebst, Stefan, “Ethnopolitics in Bulgaria: The Turkish, Pomak, Macedonian and Gypsy Minorities”, *Helsinki Monitor. Quarterly on Security and Cooperation in Europe* 5/1 (1994), 32-42
- Turan, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Yalçın, Emrullah, “Türk-Bulgar Ortak Kültürü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43 (2009), 555-576.

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN KÜLTÜREL HAKLARINA İLİŞKİN BAZI TESPİTLER

Fatma Rodoplu*

Özet

Kültür, Bulgaristan Türklerinin etnik kimliğinin en önemli yapı taşıdır. Bireyin ve toplumların kültürel kimliği zaman içerisinde dil, din, gelenek, görenek gibi ortak değerlerin birleşmesiyle oluşur. Bugünkü Bulgaristan Devleti kurulduktan sonra Bulgaristan'daki Türkler kendine özgü ve kimliklerinin başlıca göstergesi olan bir kültür yaratmışlardır. Zaman içerisinde sosyal, ekonomik ve siyasi olayların etkisiyle Bulgaristan Türk kültüründe gelişim ve değişim meydana gelmiştir. Bulgaristan Devletinin ülkedeki Türklerin kültürüne yaklaşımı siyasi iktidarlara bağlı olarak değişim göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Türkler, Kültür.

Some Determinations on Cultural Rights of Turks in Bulgaria

Abstract

Culture is the most important building block of the ethnic identity of the Turks in Bulgaria. The cultural identity of the individual and societies is formed over time by the integration of common values such as language, religion, tradition. After the establishment of the current state of Bulgaria, the Turks in Bulgaria have created a culture that is unique and a major indicator of their identity. As a result of the social, economic and political events, the development and change of the Turkish culture in Bulgaria has occurred. The Bulgarian state's approach to the culture of the Turks in the country has changed depending on the political powers.

Key Words: Bulgaria, Turks, Culture

* Arş. Gör, Dr., Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Balkan Tarihi Anabilim Dalı, frodoplu@hotmail.com.

Giriş

Türk Dil Kurumu kültürü şöyle tanımlar;

1. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.
2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü.
3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi¹.

Kültür, Bulgaristan Türklerinin etnik kimliğinin en önemli yapı taşıdır. Bireyin ve toplumların kültürel kimliği zaman içerisinde zaman içerisinde dil, din, gelenek, görenek gibi ortak değerlerin birleşmesiyle oluşur. Tüm bunlar sosyal, ekonomik, siyasi olayların ve doğa koşullarının etkisiyle tarihsel bir gelişim sürecine girer².

Bugünkü Bulgaristan Devleti kurulduktan sonra Bulgaristan'daki Türkler kendine özgü ve kimliğinin başlıca göstergesi olan bir kültür yaratmışlardır. Bulgaristan Türkleri kültürü, Eski Türk ve Osmanlı kalıntıları üzerine Bulgaristan Cumhuriyeti içinde yeni sosyo-ekonomik ve siyasal ortamda doğup gelişmiştir. Bulgaristan'daki Türk kültürünün temelinde eski Türk, Selçuklu, Anadolu kültürlerinin birleşimiyle oluşan ve zaman içinde şekillenen Osmanlı kültürü yatmaktadır³.

İkinci Dünya Savaşına Kadar Bulgaristan Türklerinin Kültürel Durumu

Bulgaristan Türk kültürünün özellikle II. Dünya Savaşına kadar Türkiye'nin etkisi altında bulunduğu bir gerçektir. II. Meşrutiyet Döneminde başlatılan millileşme sürecine Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam edilmiş ve bu sürecin tamamlanması amaçlanmıştır. Kültürel kimliği geliştirmek başlıca görev haline gelmiştir. Bu doğrultuda alfabe, dil, tarih gibi birçok alanda devrimler yapılmıştır⁴.

Türkiye'deki söz konusu kültürel gelişim Bulgaristan Türklerinin kültürünün oluşmasında başat rol oynamış, kılavuz niteliğinde olmuştur. Bulgaristan

¹ <https://www.sozluk.gov.tr/>.

² İbrahim Yalınov, *Bulgaristan Türk Topluluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, Sofya, 2016, s. 97.

³ Yalınov, *Bulgaristan Türk...*, s. 99.

⁴ Bu dönemde kültür alanında gerçekleşen değişimler ve gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Yamaner, *Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim, Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1998.

bağımsızlığını ilan ettikten sonra uzun bir süre aydınlar ve ilahiyatçılar İstanbul, Edirne ve diğer şehirlerde öğrenim görmüşlerdir. Türkiye’de yayınlanan kitap, dergi ve gazeteler takip edilmiştir⁵.

Bulgaristan Türkleriyle Türkiye Cumhuriyeti arasındaki kültürel ilişkiler Bulgaristan’da, 19 Mayıs 1934’te gerçekleşen darbeden sonra oldukça kısıtlı bir hal almıştır. Ancak Totaliter dönemde bile tamamen kesilmemiştir. Türk ahalisi İstanbul radyolarını dinlemeye devam etmiştir. Türkiye Türkleri ile Bulgaristan Türkleri arasındaki bağ zorla kimlik değiştirme döneminde bile tamamen kopmamıştır⁶. Bulgaristan Türk kültürü sınırları içerisinde bulunduğu Bulgaristan’ın da tarih, toplum, gelenek, görenek ve bütün olarak değerler sisteminden etkilenmiştir. Totaliter rejimin olduğu yıllarda sosyalist-Bulgar kültürü yerli Türk kültürü üzerinde baskın ve etkin bir konuma getirilmiştir. Bulgaristan Türkleri 93 Harbinden sonra azınlığa dönüştükleri süreçte Türkiye, Bulgar ve belli oranda dünya kültürleriyle ilişkiler kurarak kendilerine özgü bir kültür yaratmışlardır⁷.

Savaş yıllarında zarar gören okul, ibadethane, vakıf gibi kültür kurumları, çeyrek asır gibi bir zamanda yeniden düzenlenerek faaliyete geçmiştir. Gazete ve kitap yayıncılığı ile azınlık kültürünün ilk adımları atılmıştır. İlk aşamada İslam uygarlığının izlerini taşıyan, 20. yüzyılın başında, özellikle II. Meşrutiyetin etkisiyle etnik öğeler ağırlık kazanmaya başlamıştır⁸.

Bulgaristan Türk kültürünün gelişmesinde 1918-1944 arasındaki zaman dilimi çok önemlidir. Türkiye’de gerçekleştirilen kültür devrimi ile Bulgaristan Çiftçi Birliğinin uyguladığı azınlık siyaseti kültürel gelişimin ilham kaynağı olmuştur. İlerici Türk aydınları Türkiye Cumhuriyeti’nde uygulanan yeniliklere ayak uydurmanın zorunlu olduğunu vurgulamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti’nin 1 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı "*Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında Kanun*"u kabul etmesi ile Bulgaristan’daki Türk okulları için de yeni bir dönem başlamıştır. Dil, Türkiye’de gerçekleştirilen reform ışığında, Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılmaya başlanmıştır. Bulgaristan’da 1906 yılında kurulan Türk Öğretmenler Birliği (Muallimini İslâmiye Cemiyet-i İttihadiyesi) Teşkilatı, Türkiye Cumhuriyeti’nde alfabe değişikliği yapılacağı haberini aldıktan sonra, Ağustos 1928’de, Lom Kasabasında gerçekleştirilen 19. kongresinde 1928-1929 eğitim öğretim yılında Bulgaristan’daki Türk mekteplerinde Latin harfleriyle öğretime geçilmesi kararını almıştır. Bu amaçla Türk öğretmenlere 15 Eylül’den 30 Eylül’e kadar sürecek kurslar açılmasına da karar verilmiştir. Türkiye’den de yeni yazı kursu vermek üzere öğretmen istenmiştir⁹. Latin

⁵ Yalınov, *Bulgaristan Türk...*, s. 137.

⁶ Yalınov, *Bulgaristan Türk...*, s. 110, 114.

⁷ Yalınov, *Bulgaristan Türk...*, s. 115.

⁸ Yalınov, *Bulgaristan Türk...*, s. 115.

⁹ Bülent Yıldırım, “Bulgaristan’daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin Desteği / The Process Of Application Of Latin Alphabet in

Harflerine geçilmesiyle okuma yazma oranı artmıştır. Aynı yıllarda yaşam biçimini çağdaştırma denemeleri de gözlemlenmiştir. Çağdaştırma süreci geleneksel olanla yenileşme arasında uyumu gerektirmekteydi. Bu uyumu sağlamak kolay olmamıştır. 20. yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarında özgün Türk kültürünün temeli atılmıştır¹⁰.

Totaliter Dönem ve Sonrası Bulgaristan Türklerinin Kültürel Durumu

Totaliter dönemin ilk 15-20 yılı çağdaştırma süreci devam etmiştir. Bu tepeden inme ve zoraki bir modernleşme idi. Askeri darbeyle 1934 yılında yasaklanan haklar iade edildi. Devlet kültürel faaliyetleri finanse etmeye başladı. Kültürel kalkınmada özel Türk okullarının sayısının artırılması önemli bir rol oynadı. Yerel gazeteler yayınlıyor, ulusal radyo 4-5 saat Türkçe yayın yapıyordu. 1950'li yıllarda kurulan 3 Estrat Tiyatrosu¹¹nün programlarında başlıca yerli halk türküleri ve halk oyunları icra edilmekteydi. Ayrıca Türkçe piyesler de sergilenmekteydi. Şiir ve düz yazı alanında çeşitli yapıtlar veriliyor, ancak aynı yıllarda edebiyatın içeriği Marksist-Leninist çizgiye getirilmeye çalışılmaktaydı. Amaç kültürün ulusal biçimini koruyarak özüne sosyalist doktrinleri yerleştirmekti. 50'li yılların sonunda azınlık okulları kapatılınca ülkedeki Türklerin eğitim hayatı tümünden değişti. Bütün dersler Bulgarca okutulmaya başlandı. 1970'li yılların ortalarında Türkçe öğretime son verildi. Bulgaristan yönetimi 1970'lerde Türk ve Pomak gibi Müslüman azınlık kültürlerini kısıtlamaya gitmiş; 80'li yılların ortasında ise zorla kimlik değiştirme siyaseti izleyerek Türkçe konuşmayı dahi yasaklamıştır. Uygulanan asimilasyon siyaseti Türk kültürünün gelişimini yaklaşık 20 yıllık bir süre kesintiye uğrattı ancak tamamen yok edemedi¹².

Demokrasiye geçiş yıllarında Bulgaristan Türk kültürünün gelişebilmesi için bazı gerekli koşullar sağlandı. Totaliter dönemde yürürlüğe konan bazı yasaklar kaldırıldı. 1991'de onaylanan Anayasa ve diğer bazı yasalar yerli kültürün gelişebilmesi için hukuksal temel oluşturmuştur. Anayasanın 54. Maddesi 1. Fıkrasında: “*Bulgaristan yurttaşlarının kültürlerini, etnik aidiyetine göre geliştirme hakkı vardır*” ifadesi yer almaktadır¹³. Azınlık haklarının korunup geliştirilmesini amaçlayan uluslararası kurumlar, insan ve azınlık haklarıyla ilgili belgelerde kültürel

Turkish Schools in Bulgaria And Support Of Turkey Afterwards”, *Asia Minor Studies*, C. 3, S. 5, Ocak 2015, Kilis, 2015, s. 138.

¹⁰ Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara, 2009, s. 142-152; Yalimov, *Bulgaristan Türk...*, s. 117-118.

¹¹ Estrat Tiyatro oyun, şarkı ve dans sanatlarını birleştiren bir sanattır. Bu tür tiyatrolarda sergilenen piyeslerde dans ve müzik gibi unsurlar da bulunmaktaydı. (Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri 1878-1985*, Ankara, 1986, s. 296). Günümüz tiyatro dünyasındaki gösterim türlerinden biri olan Müzikal Tiyatro olarak düşünülebilir.

¹² İbrahim Yalimov, *Bulgaristan'da Azınlık Hak ve Özgürlükleri Sorunu*, Sofya, 2015, s. 101.

¹³ <https://www.parliament.bg/bg/const>.

haklara büyük önem vermektedir. BM'nin Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Ait Kimselerin Hakları Bildirgesinin ikinci maddesinde (1992) bu vatandaşların kendi kültürlerini yaşama hakları olduğu belirtilmiştir¹⁴. 8-9 Ekim 1993 yılında Viyana'da gerçekleştirilen Avrupa Parlamentosu ulusal azınlıkların korunmasına ilişkin önemli esasları içeren beyanname kabul edilmiştir¹⁵. Avrupa Konseyinin Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi ise devletleri azınlık kültürlerinin gelişebilmeleri için gerekli koşulları sağlama göreviyle yükümlü kılmıştır¹⁶.

Kültürel hakların başlıcası eğitim-öğretim hakkıdır. Öğretimin amaçlarından biri milli kültür birikimini yeni kuşaklara aktarmaktır. Demokrasiye geçiş döneminde çağdaş dönemin gereksinimlerini karşılamak amacıyla Avrupa ilkeleri doğrultusunda bazı radikal reformlar gerçekleştirilmeye başlandı. Ancak Bulgaristan'daki yasalar bunu sağlamak için gerekli olan insancıl yaklaşımdan uzaktır. Çok kültürlülük merkezli olmaktan ziyade etnik merkezli bir ekseninde olan bu eğitim sisteminin azınlık çocuklarının yeterli bir şekilde yetişmesi için yeterli değildir. Bulgaristan eğitim sisteminde Türk çocuğunun kendi edebiyatını, kültürünü ve tarihini öğrenmesi mümkün değildir. Milli kimliğin ve kültürel kimliğin başlıca yapı taşı olan ana dilin öğretimi oldukça önemlidir. Ancak bunun için yeterli koşullar sağlanmış değildir. Osmanlı sonrası yarım yüzyıl özel Türk okullarında öğretim dili Türkçe idi. 19 Mayıs 1934 askeri darbesinden sonra okulların birçoğu kapatıldı. 20'li yılların ortalarında Bulgaristan'da 2.400'den fazla ilkökul ve ortaokul varken, 1936/37 eğitim-öğretim yılında bu sayı 585'e indi. II. Dünya Savaşı'nın sonunda yoğun Türk nüfusun yaşadığı Dobruca Bölgesinin de Bulgaristan'a katılmış olmasına rağmen okul sayısı 344 rakamına inmiştir. Türkçe ders saatleri azaltıldı. Totaliter rejimin ilk yıllarında Türkçe eğitimi devam etti. Devletleştirilen azınlık okullarında derslerin çoğu Türkçe idi. 50'li yılların sonunda azınlık okulları kapatılınca durum tamamen değişti. Bütün dersler Bulgarca okutulmaya başladı. 1970'li yılların ortalarında Türkçe öğretimine son verildi¹⁷.

Demokratikleşme sürecinde devlet anadili öğretimini belirli ölçüde genişletmek zorunda kaldı. Bulgaristan'ın imzaladığı Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi'nin 14. Maddesi ulusal azınlıklara anadillerini öğrenme hakkı

¹⁴ <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/minorities.aspx>.

¹⁵ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c12fe>.

¹⁶ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c12fe>. Bulgaristan'daki Türk azınlığın hukuki durumunun tarihsel olarak anlaşılması için bkz: Prof. Dr. Hamza Eroğlu, "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Bildiriler, Ankara, 1992, s. 15-46.

¹⁷ Yalimov, *Bulgaristan'da Azınlık...*, s. 100-102; Ulrich Büchenschütz, <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/3604-maltzinstvenata-politika-v-balgariya-politikata-na-bkp-kam-evrei-romi-pomatzi-i-turtzi-4>.

vermekte, bunu da devletin milli eğitim sistemi kapsamında gerçekleştirileceğini salık vermektedir¹⁸. Benzer haklar Bulgaristan yasalarında da mevcuttur. 1991 Anayasasının 36. Maddesi anadili Bulgarca olmayan vatandaşlara Bulgarcanın yanı sıra ana dillerini öğrenme hakkı vermektedir. 1991 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile belediye okullarında anadil öğretimine izin verildi. Böylece Türk çocuklarına seçmeli ders olarak Türkçe okuma hakkı verilmiş oldu. Bulgar milliyetçilerinin tepki göstermesi yüzünden uygulamaya 1992 yılında geçilebildi. 5 Eylül 1994 tarihinde onaylanan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Türkçe öğretimi genişletilerek 1-7. sınıfları kapsar hale geldi. 1999 yılında yürürlüğe konan Eğitim Yasası anadilin seçmeli ders olarak 1-12. sınıflarda okutulmasını kararlaştırdı. Ancak anadil derslerinin haftalık programların dışında okutulması ve 2010 yılında okul bütçelerinin kullanımının tamamen okul yönetimlerine bırakılması Türkçe öğretimi kısıtlayan faktörlerden olmuştur. Ders saatleri azaltılmış Türk dili müfettişleri görevden alınmıştır¹⁹.

Millî Eğitim Bakanlığı 1992 yılından beri kullanılmakta olan Türkçe ders kitaplarının 16.08.2018 tarihli düzenleme ile gözden geçirilip yenilenmesine izin verdi. Böylece 1-7. Sınıf Türkçe ders kitapları Emine Halil, Fikriye Hüseyin, Sevim Yumerova, Naciye Recebova, Ruziye Halilova-İzet, Ayan Mehmedova, Günel Salim, İmren Tasinova, Nezih Hasan ve Hatice Mehmet'ten oluşan komisyon tarafından yeniden hazırlanmıştır²⁰.

Demokrasıyla yönetilen 28 yıldan bu yana Türk kültürünün bazı alanları canlandırıldı. Anayasadan sonra yürürlüğe konan bazı yasalar ile serbest seçmeli ders olarak anadilin okutulmasına izin verildi. Türkçe kitap, dergi ve gazete, radyo yayıncılığı düzenlendi. Razgrad ve Kırcaali Estrat Tiyatroları başta ayrı birer kurum olarak, sonra da şehir tiyatrolarının şubeleri statüsüyle çalışmalarını sürdürdü²¹.

Bulgaristan Türklerinin göçleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Tuna'nın güneyindeki köy ve kasabaların tahliye edilmesiyle başlamıştır²². Bu tarihten itibaren her dönemde Türklere yönelik çeşitli baskı ve sindirme yöntemlerinin uygulanmasının bir sonucu olarak belli aralıklarla Anavatan Türkiye'ye göçler devam etmiştir²³. Her dönemde, çoğunlukla ülkenin yetişmiş, eğitilmiş, aydın, halkı yönlendirebilecek yetkinlikteki bireyler göçe tabi tutulmuştur. En son 1989 Göçüyle

¹⁸<https://www.coe.int/en/web/minorities/text-of-the-convention> (https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c12fe)

¹⁹ <https://parliament.bg/bg/const>.

²⁰ <https://www.mon.bg/bg/100528>.

²¹ Yalimov, *Bulgaristan Türk...*, s. 119.

²² Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara, 1998, s. 136.

²³ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı esnasında ve sonrasında yaşanan göçlerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1999; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I-III, Ankara, 1989.

Türk kültürüyle uğraşan elit kesimin azalması sonucu demokrasiye geçiş ve sonrasında kültürel faaliyetler yeterince beklenen oranda olmamıştır. Komünist rejim sonrası ülkede Türkçe basılan 15 gazete ve dergi vardı. Ancak bunlardan 2-3 tanesi yayın hayatına devam edebilmiştir. Filiz adlı çocuk gazetesi ile Kırcaali Haber gazetesi basılmaktadır. 1991-2001 yılları arasında Başmüftülük tarafından Müslümanlar Gazetesi basılmaya başlanmış, 2005 yılından itibaren de Müslümanlar adlı dergi ve çocuk versiyonu Hilal aylık olarak okuyucusuyla buluşmaktadır²⁴.

Rodop Esintileri Halk Oyunları Topluluğu (Mestanlı), Türk Kültür ve Sanat Derneği, (Kırcaali), Altay Derneği (Kırcaali), Buket Derneği, Türk Halk Müziği Topluluğu (Kadriye Latifova Türk Tiyatrosu'nun Müdürü Sabiha Mestan başkanlığında), Demet Kadın Korosu (Koşukavak), Kuzey Bulgaristan Türkçe Öğretmenler Derneği, Güney Bulgaristan Türkçe Öğretmenler Derneği, Kültürel Etkileşim Derneği (Sofya), 21. Yüzyıl Türk Kültür Derneği (Sofya), Tuna Kültür ve Eğitim Derneği (Ruşçuk), Türk Kültür Derneği (Varna), Türk Dili ve Kültürü Derneği (Şumnu), Ömer Lütfü Okuma Yurdu (Kırcaali), Nazım Hikmet Okuma Yurdu (Şumnu) gibi dernek ve gruplar Bulgaristan'da faaliyet gösteren başlıca topluluklardır. Bu dernek ve okuma yurtları çeşitli faaliyetler gerçekleştirmekle birlikte Bulgaristan Türklerinin kültürel gelişimine tam anlamıyla katkı yaptıkları, ihtiyacı karşıladıkları söylenemez.

Bulgar Devleti ülkedeki azınlık toplulukların kültürel kimliğinin korunması ve geliştirilmesi için yapılan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

Meclis Ulusal Etnik ve Entegrasyon İşbirliği Konseyi (NSSEİV) bu amaçla Bakanlar Kuruluna tahsis ettiği bütçeden şu oranlarda dağılım yapıldığını açıklamıştır:

2006 yılında Türk toplumunun kültürel etkinlikleri için 19.824 Leva ayrılmıştır. 2007 yılında Türk toplumunun kültürel etkinlikleri için 14.883 Leva, 2008 yılında genel olarak azınlıkların kültürel gelişimi için 111.696,74 Leva ayrıldığı görülmektedir. 2009 yılında etnik azınlıkların kültürel kimliğinin korunması ve geliştirilmesi için toplam 54 proje yapılmıştır. Bunlardan 31 tanesi Roman etnik grubunun kültürel kimliğini korumak ve geliştirmek içindir. Ayrılan bütçe 34.063 Levadır. Türk etnik grubunun kültürel kimliğini korumak ve geliştirmek için ise 7 proje yapılmış, 29.296 Leva harcanmıştır. 2010 yılı raporunda genel olarak azınlıklara bir dizi destek görülmektedir. Türk toplumu için hazırlanan projelerin bütçesine ilişkin bir bilgi yer almamaktadır²⁵.

2011 yılında Roman azınlık üzerine odaklanma devam etmiştir. Raporunda etnik grupların sadece kültürel olarak korunup desteklenmesi değil, aynı zamanda kültürlerarası işbirliğinin geliştirilmesi ile ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı

²⁴ *Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü Yıllık Bülten 2015*, Ed. Ahmed Ahmedov, vd., Sofya, 2016, s. 128.

²⁵ Fatma Rodoplu, "Cultural Rights and Freedoms", *Human Rights in Bulgaria*, Fundamental Rights and Liberties, Ed. Bulent Yildirim, Edirne, 2016, s. 81-82.

hareket edenlerin desteklenmesi yönünde karar alınmıştır. Raporunda Türk toplumunun kültürel faaliyetlerinin desteklenmesine dair hiçbir ifade yer almamıştır²⁶. Konsey 4 yıl rapor hazırlamamıştır.

2016 yılı raporunda Romanlarla ilgili projeler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca ülkedeki bazı etnik ve dini azınlıkların faaliyetleri aktarılmıştır. Sliven Şehrinde Karakaçanların buluşması, Yahudi Topluluğu Şalom'un antisemitizm eksenli faaliyetleri; medyada yer bulması ve Ermeni dili ve Kültürü Merkezi tarafından Tiberiu Kunia adına Ermeni dili, kültürü ve kimliği konulu bir sempozyum düzenlendiği haberleri yer almıştır. Türklere ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır. 2017 yılı raporunda Roman entegrasyonu üzerine yapılan çalışmalar yer almıştır. Türklere ve Türk kültürünün desteklenmesine ilişkin bir ifade yoktur. 2018 yılı raporu da aynı şekilde Roman entegrasyonu ile ilgilidir. Türklere ilişkin bir ifade yoktur²⁷.

Bulgaristan'da Türkçenin Kamusal Kullanımı

Bulgaristan Ulusal Radyosunun Türkçe yayını 1945 yılında başlamıştır. Bu yayın Bulgar Komünist Rejimin asimilasyon politikası sırasında, 1985 yılı Aralık ayında askıya alınmıştır. 10 Ekim 1993 yılında yeniden başlamıştır. 1994 yılından itibaren ise Bulgar Ulusal Radyosu her gün hafta içi 08.00-08.30, (hafta sonu 08.00-09.00), 15.00-16.00 ve 20.30-21.30 saatleri arasında Türkçe bölgesel yayın yapmaktadır²⁸.

1998 yılı Kasım ayında Radyo ve Televizyon Kanunu kabul edilmiştir. Bu Kanuna göre Bulgar Ulusal Radyosu ve Bulgar Ulusal Televizyonu ülkedeki farklı etnik grupların anadillerinde program yapmak zorundadır. Ancak Bulgar Ulusal Kanal Yönetimi bu kanuni düzenlemeyi dikkate almamış ve uygulamaya koymamıştır. Bu nedenle 2000 yılı başında Radyo ve Televizyon Üst Kurumu bu kanun hükmünün yerine getirilmesi ve etnik grupların Bulgarca olmayan anadillerinde program yayını yapmasını istemiştir. Bulgar Ulusal Televizyonu yetkilileri ile Hak ve Özgürlükler Hareketi milletvekilleri arasında bu konuda uzun görüşmeler yapılmıştır. Nihayetinde 2000 yılında Bulgar Ulusal Kanalında saat 17.00'de 10 dakikalık Türkçe haber yayını başlamıştır²⁹.

2009 yılı Kasım ayında İktidar Partisi Gerb Lideri Boyko Borisov ve aşırı milliyetçi Ataka Partisinin isteği ile Bulgar Ulusal Kanalında Türkçe yayının sürdürülmesine ilişkin referandum yapılması kararı alınmıştır. Türkiye ve Avrupa

²⁶ Rodoplu, Cultural Rights..., s. 81-82.

²⁷ <http://nccedi.government.bg/bg/taxonomy/term/24>.

²⁸ Rodoplu, Cultural Rights..., s. 82-83.

²⁹ Yalimov, *Bulgaristan'da Azınlık...*, s. 112-113.

Birliğinden gelecek olası tepkiler düşünülerek halk oylaması kararı 19 Aralık 2009 tarihinde Başbakan Boyko Borisov tarafından reddedilmiştir³⁰.

2009 yılında yapılan bir ankette halkın çoğunluğunun Türkçe haber yayınının kaldırılmasını istediği görülmüştür. “*Bulgar Ulusal Kanalında Türkçe haberler yer almalı mı?*” sorusuna halkın %79’u Hayır cevabını vermiştir³¹. Bu da Avrupa Birliği üyesi Bulgaristan’daki halkın Bulgar olmayanlara, özellikle de Türklere karşı hoşgörü sınırlarını yansıtmaması bakımından dikkat çekicidir.

Ülkedeki azınlıkların eğitim ve din konuları başta olmak üzere çok sayıda çözüm bekleyen sorunlar olmasına rağmen ülkede topluma olumlu mesajlar verebilecek bazı istisnai örnekler de yaşanmıştır. Bunlardan biri 2014 yılında Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rosen Plevneliev’in Ramazan ayı vesilesiyle bir iftar yemeğine ev sahipliği yapmış olmasıdır. Ülke tarihinde ilk defa bir cumhurbaşkanı bu türden bir etkinliğe ev sahipliği yapmıştır. İftar yemeğine tüm ilahi din temsilcileri, Meclis Başkanı, Başbakan, siyasi parti liderleri, diplomatlar, akademisyenler ve çok sayıda tanınmış sima katılmıştır³². Bulgaristan etnik esasa dayalı kurulan; toplumun parçası olmak için Bulgar ve Ortodoks Hristiyan olmanın esas teşkil ettiği bir ülke olmuştur. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı nezdinde böyle bir etkinliğin düzenlenmesinin ülkedeki demokrasinin gelişmesine katkı sağlayacağından şüphe yoktur.

Sonuç

Bulgaristan Türklerinin 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı neticesi Anavatandan kopmaları ve bu savaş esnası ve sonrasında yaşanan trajediler ve olumsuzluklar Onların kültürel hayatını ve durumunu derinden etkilemiştir. Özellikle II. Dünya Savaşına kadar Bulgaristan Türklerinin kültürel gelişmeleri Türkiye ile irtibatlı ve onun ekseninde cereyan etmiştir. II. Meşrutiyet dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile Anavatanda meydana gelen kültürel gelişmeler ve değişimler doğrudan doğruya Bulgaristan Türklerine yansımıştır. Özellikle 1923’ten itibaren Türkiye’de kültürel alanda yapılan yenilikler Türkiye Cumhuriyeti’nin desteği ile Bulgaristan Türklerine de ulaştırılmıştır. Totaliter rejimin ilk başlarında tanınan bazı kültürel haklar zamanla tamamen geri alınmış ve yerini eşi benzeri görülmemiş asimilasyon politikalarına bırakmıştır. Totaliter rejimin yıkılması ile ülkedeki Müslüman Türk Azınlığı yeniden bir takım kültürel haklara sahip olsa da uygulamada bu konuda birtakım eksiklikler ve aksaklıklar göze çarpmaktadır. Ayrıca son dönemlerdeki gelişmelere bakıldığında da Bulgar halkının ülkedeki Türk azınlığın

³⁰ <https://news.bg/society/bnt-zakonat-zashtitava-novinite-na-turski.html>.

³¹ Rodoplu, Cultural Rights..., s. 83.

³² *Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü*, Yıllık Bülten 2014, Ed. Ahmed Ahmedov, vd., Sofya, 2015, s. 21.

kültürünü koruyabilmesi ve geliştirebilmesi için gerekli zeminin hazırlanmasından pek memnun olmadığı ve olmayacağı da göze çarpan önemli hususlardandır. Devletin eğitim sistemini kullanarak buna yeterince katkı sağlamadığı görülmektedir. Osmanlı yönetiminde meydana gelen bazı olumsuz olayların sorumluluğu bugünkü Bulgaristan Türklerine yüklenmek istenmektedir. Özellikle tarih biliminin önyargılardan ve stereotiplerden arındırılması devlet tarafından desteklenmelidir. Bulgaristan Türklerinin dilini, edebiyatını, tarihini ve folklorunu araştırarak enstitü veya merkezler kurulması Bulgaristan Türk kültürünün gelişimi için oldukça gereklidir.

Kaynakça

İnceleme Eserler

- Eroğlu, Hamza, “Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan’daki Türk Azınlığı Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı*, Bildiriler, Ankara, 1992, s. 15-46.
- İpek, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1999.
- Rodoplu, Fatma, “Cultural Rights and Freedoms”, *Human Rights in Bulgaria*, Fundamental Rights and Liberties, Ed. Bulent Yıldırım, Edirne, 2016.
- Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri 1878-1985*, Ankara, 1986.
- Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara, 2009.
- Şimşir, Bilal, *Rumeli’den Türk Göçleri*, C. I-III, Ankara, 1989.
- Turan, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara, 1998.
- Yalimov, İbrahim, *Bulgaristan Türk Topuluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, Sofya, 2016.
- Yalimov, İbrahim, *Bulgaristan’da Azınlık Hak ve Özgürlükleri Sorunu*, Sofya, 2015.
- Yamaner, Şerafettin *Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim, Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1998.
- Yıldırım, Bülent, “Bulgaristan’daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin Desteği / The Process of Application of Latin Alphabet in Turkish Schools in Bulgaria And Support of Turkey Afterwards”, *Asia Minor Studies*, C. 3, S. 5, Ocak 2015, Kilis, 2015.
- Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü*, Yıllık Bülten 2014, Sofya, 2015.
- Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü Yıllık Bülten 2015*, Ed. Ahmed Ahmedov, vd., Sofya, 2016.

İnternet Kaynakları

- <https://www.parliament.bg/bg/const>.
- <https://www.mon.bg/bg/100528>.
- <http://nccedi.government.bg/bg/taxonomy/term/24>.
- <https://news.bg/society/bnt-zakonat-zashtitava-novinite-na-turski.html>.
- Ulrich Büchschütz, <http://www.librev.com/index.php/> 2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/3599-maltzinstvenata-politika-v-balgariya-politikata-na-bkp-kam-evrei-romi-pomatzi-i-turtzi-3
- <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/minorities.aspx>.

